

به پاس خون‌های ریخته شده، تن‌ها و روان‌های شکنجه و تباه‌گشته از داغ‌جهل و خرافات
و تقدیم به همهٔ انسانهای آزاده و از جان‌گذشته‌ای که در راه‌رهائی بشریت از چنگال
مذهب، این‌بلای سخت‌جان و مخوف، کوشیده و مبارزه کرده‌اند

در ضمن از همه دوستانی که مرا در تهیهٔ منابع، طرح‌روی‌جلد، غلط‌گیری، و
امور مربوط به چاپ این کتاب به اشکال مختلف یاری کرده‌اند، صمیمانه تشکر
مینمایم
سیامک ستوده

تاریخ گفته نشده

اسلام

جریان پیدایش و شکل گیری مالکیت خصوصی، خانواده،

و دولت در عربستان

جلد اول

سیامک ستوده

تاریخ گفته نشده اسلام (جلد اول)

سیامک ستوده

ویراستار: امید آزادی

چاپ اول، آمریکا (۲۰۰۵)، ۱۰۰۰ نسخه

چاپ دوم، ایران (۲۰۰۸) زیر زمینی، ۳ نسخه

کلیه حقوق برای نویسنده محفوظ میباشد.

آدرس نویسنده:

CEES
Siamac Sotudeh
pobox 55338 300 borough dr.
scarborough On. M1P-4Z7
canada

Tel: 310-358-9991
ssconnect@yahoo.com
www.siamacsotudeh.com

فهرست مطالب

پیشگفتار

عربستان قبل از اسلام

تکامل ناهما هنگ

عربستان پیشرفته , عربستان نیمه بدوی و تناقض میان آندو

.....

.....

فصل اول

عربستان پیشرفته

۷	اولین تمدنها
۱۲	پادشاهی های باستانی در عربستان
	۱- پادشاهی صبا در جنوب
۱۷	عربستان در گذرگاه تجارت شرق و غرب
۲۲	۲- پادشاهی نباتیون در شمال
۲۶	راههای تجاری قبل از کشف راه دریایی جدید
۳۰	کشف راه دریایی جدید و ورود قدرتهای بزرگ به منطقه
۳۴	افول پادشاهی های باستان در عربستان
۳۷	یادداشتها

۳۹
۴۲
۴۴
۵۰
۶۱
۶۴
۶۹
۸۳
۸۷

فصل دوم

عربستان نیمه بدوی

جزیره ای در میان اقیانوس

مقدمه

زندگی بدوی و قبیله ای در عربستان
کلان یا حتی یک واحد سیاسی _ نظامی
آیا قبیله یا حتی یک واحد خونی بود؟
آیا حتی در اساس یک اتحاد سیاسی _ نظامی بود؟
تکامل ناهمآهنگ
گذشته اشتراکی و مادر تبار اعراب
روابط برون همسری در عربستان
یادداشتها

عربستان در جریان گذار

چگونه نهادهای سرکوبگر جامعه طبقاتی در جامعه دمکراتیک
و بدوی عرب شکل میگیرند

.....

.....

۱- نهاد خانواده

پیدایش و تکامل آن در عربستان

مقدمه

.....

فصل سوم

چگونه خانواده در دل قبیله بوجود آمده رشد
میکند

۹۱

۹۷	مالکیت خصوصی و تبار بدری
۱۰۲	کشمکش بر سر تصاحب فرزند
۱۰۹	قانون عده اسلام
۱۱۲	ازدواج و تملک زن
۱۱۲	اسیر کردن زن
۱۱۷	خرید زن
۱۲۰	دوست دختر یا نکاح صدیقه
۱۲۷	اسلام و نکاح صدیقه، از چند شوهری تا چند زنی
۱۳۰	ازدواج اشتراکی یا چند شوهری مردسالارانه
۱۳۷	ازدواج بعل و بردگی زن عرب
۱۴۱	آزادی جنسی قبل از اسلام
۱۴۸	پیدایش خانواده تک همسر
۱۵۸	اسلام و اخلاقیات خانواده پدرسالار
۱۵۸	چگونه عفت که برای زن زمانی ننگ بود تبدیل به تقوا میشود
۱۶۶	فحشای آزاد مکمل خانواده تک همسر ص
۱۷۵	ازدواج آزاد و فحشای خانوادگی
۱۷۹	اسلام مروج فحشای اجباری در عربستان
۱۹۳	یادداشتها

فصل چهارم

نهاد خانواده در برابر نهاد قبیله

چگونه خانواده عربی خود را از قید و بند قبیله آزاد می کند

۱۹۷	سابقه خانواده پدرسالار در عربستان
۱۹۸	چگونه نهاد خانواده در دل قبیله رشد می کند
۲۰۱	انتقام خونی یا خون بها
۲۰۸	قانون خون بها در اسلام
۲۰۸	انتقال مسؤلیت از قبیله به خانواده
۲۱۲	وابستگی دمگراتیک بدوی در برابر وابستگی های هیرارشیک طبقاتی
۲۲۱	مجازات قصاص و دیه در فقه اسلامی
۲۲۵	قانون خون بها و اضمحلال آن در برابر همبستگی خانوادگی

۲۲۷	خانواده و نهاد دولت
۲۲۹	محرمیت جنسی
۲۲۹	محرمیت خانوادگی بجای محرمیت قبیله ای
۲۲۹	محارم جنسی در نظام قبیله ای مادر تبار
۲۳۴	مجاز بودن درون همسری در اسلام
۲۳۶	از میان رفتن برون همسری در اسلام
۲۳۹	ازدواج یا نامادری و نادختری و منع آن در اسلام
۲۴۹	ازدواج با زن پسر
۲۵۳	رهائی خانواده از حشو و زوائد قبیله ای توسط اسلام
۲۵۹	ممنوعیت های خانوادگی ازدواج قبل از اسلام
۲۶۲	تقسیم ارث و غنائم جنگی
۲۶۹	ارث بردن زنان در اسلام
۲۷۱	یادداشتها

۲- نهاد مذهب

خدای واحد و نظام جدید

۲۷۳	مقدمه
-----	-------

.....
.....

فصل پنجم

مذهب توحیدی و اعراب بدوی

نهاد دیکتاتوری خدای واحد بجای دمکراسی خدایان

۳۰۱	چرا محمد در مکه موفق نشد
۳۱۱	آیا نظرات محمد در زمان خود پیشرو بوده اند؟
۳۱۳	دیدگاههای علمی "جاهلیت" در برابر عقاید خرافی محمد
۳۱۳	ماتریالیسم بدوی در برابر ایده آلیسم خرافی

۳۲۳
۳۲۸
۳۵۱
۳۶۷
۳۷۲
۳۸۷

مکه دمکراتیک ترین شهر جهان
نظریه مرگ و حیات در میان اعراب بدوی
اندیشه های علمی و عقب افتادگی قران از عصر خویش
محمد و مذاهب دیگر یکتاپرست
مشترکات قران و مذاهب دیگر سامی
یادداشتها

فصل ششم

مذهب و ارزشهای اخلاقی جدید در جامعه بدوی

۳۹۱
۳۹۳
۳۹۵
۳۹۹
۴۰۲
۴۰۷
۴۱۱
۴۱۳
۴۱۸
۴۲۳

مذهب و سقوط اخلاقی هولناک بشر در آن
اخلاقیات اسلامی در برابر اخلاقیات جامعه بدوی
شادکامی و لذت طلبی از زندگی و ثروت
شراب خواری در میان اعراب
لذت جوئی جنسی و روحیه آزاد منشی در میان اعراب بدوی
گرامت در میان بدویان و تغییر معنای آن در اخلاقیات اسلامی
مفهوم توکل در اسلام و استغناء در میان اعراب
مذاهب توحیدی در میان اقوام دیگر
فرد ایده آل در جامعه بدوی عرب
یادداشتها

فصل هفتم

دمکراسی های مکه و مدینه در برابر خرافه های

محمد

۴۲۵
۴۳۱
۴۳۵
۴۳۹

محمد از مکه فرار میکند
خدای سلطه گر محمد در برابر خدایان تحمل گرای اعراب
اهمیت بازرگانی و توریستی مکه
آیه های شیطانی

۴۴۳	مرگ ابوطالب و بی‌دفاع شدن محمد
۴۴۹	داستان جنیان , معراج و رم
۴۵۴	کشایش بزرگ
۴۵۴	درهای مدینه بروی محمد باز میشوند
۴۵۹	چرا فقط افرادی از قبایل اوس و خزرج به محمد می پیوندند
۴۶۴	کشاکش قدرت در پس کشمکش بر سر خدای واحد
۴۷۷	یادداشتهای

فصل هشتم

پایه های قدرت در مدینه

۴۷۹	نقش سرکوب و خشونت در استقرار مذاهب توحیدی
۴۸۳	محمد در مدینه
۴۸۸	چرا یهودیان مدینه بسوی محمد جلب نشدند
۵۰۱	مخالفتین محمد در مدینه
۵۰۷	محمد هواداران خود را در مدینه متحد می کند
۵۱۱	قرارداد مدینه
۵۱۶	متن قرارداد مدینه
۵۴۱	یادداشتهای
۵۴۳	منابع
۵۴۹	فهرست اعلام

پیشگفتار

اسلام با فتح یمن و شام، تناقض میان عربستان بدوی و عربستان پیشرفته را و با شکست دادن ایران و بیزانس، تناقض خود با جهان پیشرفته را حل و فصل نمود. این تناقض نتیجه تکامل نا هم آهنگ نیروهای مولده در خود شبه جزیره عربستان و در کل جهان بود. تناقض میان دنیای فقر و دنیای ثروت. تناقض میان انسان بدوی که در رویای چنگ انداختن بر ثروت سرزمینهای افسانه ای بی تاب می نمود و انسان متمدن که حتی عربستان بدوی نیز از عطش سیری نا پذیر سلطه و کنترلش در امان نبود. در يك سو نیروی وحشی، متهور و مشتاق عرب بدوی قرار داشت و در سوی دیگر نیروی فاسد، پر از تناقض و از رمق افتاده جامعه متمدن.

چه خود این تناقضات و چه شیوه وحشیانه و بربرانه حل آنها هر دو از نتایج شوم مالکیت خصوصی بودند. از جمله همین مالکیت خصوصی و میل سیری ناپذیر به گسترش آن بود که بزرگترین قدرتهای جهان، یعنی امپراطوری رم و شاهنشاهی

ایران هر دو را، همزمان با عروج اسلام، به اوج بحران و اضمحلال خویش کشانده بود. هر دوی آنها با مالیاتهای کمرشکن و جور و ظلم های پایان ناپذیر خود نه تنها آخرین رمق اتباع خود را کشیده بودند، بلکه زیر فشار کشمکش ها و زد و خوردهای داخلی بر سر قدرت، خود نیز از رمق افتاده بودند و با اندک ضربه ای از پای در می آمدند.

بی دلیل نبود که هر دوی آنها زیر ضربات نیروهای تازه نفس و جوان اقوام بدوی که در اشتیاق دست انداختن بر ثروت های افسانه ای، آنها را از هر طرف مورد حمله خود قرار داده بودند، به آسانی از پای در آمدند.

ابتدا اقوام بربر اروپا، امپراطوری رم غربی را طی قرنهای سوم و چهارم زیر حملات خود قرار داده و سرانجام در اوائل قرون پنجم (۴۱۰ م.) رم را به تصرف خود در آوردند، و بعد بدویان عرب طی يك سلسله نبردهای کوتاه و برق آسا در قرن هفتم سرزمین های وسیع امپراطوری ایران و رم شرقی را متصرف و مورد چپاول خود قرار دادند. اینها هر دو بفاصله ۲۰۰ سال اتفاق افتادند. سقوط امپراطوری رم بدست اقوام بدوی شمال بهمان اندازه غیر منتظره و تکانهنده بود که سقوط امپراطوری قدرتمند ایران بدست اقوام بدوی عرب.

طی این دو تحول تکان دهنده و عظیم تاریخی هر چند پوزة دو قدرت بزرگ جهانی که بر بخش اعظم جهان شناخته شده سروری می کردند به خاک مالیده و طومار سیاه جنایات و قتل و غارت هایشان در هم پیچیده شد، اما... و اما، از درون ویرانه های ایندو، دو نیروی سیاهتر و جنایتکارتر دیگر، مسیحیت و اسلام قد بر افراشتند.

جالب آنکه، هر دوی آنها، چه مسیحیت و چه اسلام، ابتدا با چهره صلح طلب و ظاهرا هدایتگر، قدم به میدان گذاردند. اما همین که بر توسن قدرت سوار شدند، با بیرحمی و قدرت تمام، آنچنان که نظیر آن در تاریخ دیده نشده بود، بر روی اجساد قربانیانشان تاختند. تاختند و سوختند و ویران کردند.

زیر پرچم این دو نیروی سیاه مذهبی بود که هنر، موسیقی، شعر، فلسفه، علم، آزادی، انسانیت، اخلاق، زیبایی و خلاصه هر آن چیز مثبتی که بشر تا به امروز طی هزاره ها برای خود اندوخته بود، ویران و لگد مال و باین ترتیب، جهان وارد عصر تاریک قرون وسطی و سلطه سیاه و تباه کننده مذهب شد.

اما این ویرانی و عقب گرد موقتی بود و انسان متوقف نگشت. کاروان علم، هنر، آزادی، دانش و اخلاق و انسانیت که در چنگال مذهب برای يك دوره از پیشروی باز ایستاده و حتی به عقب رفته بود، پس از يك توقف کوتاه، دوباره، هر چند زیر ضرب

تازیانه گزیده های مسجد و دیر و کلیسا، ولی بهرحال، به راه خود ادامه داد. ولی اینبار، کاروان علم و آزادی ناگزیر به شورش بر علیه مذهب بود.

تدارك فكري و عملي این شورش در اروپا چند صد سال طول کشید، و سرانجام هنگامیکه زیر شعله های سوزان انقلابات ضد مذهبی و ضد دیکتاتوری قرون ۱۸ و ۱۹ به سرانجام خود رسید، توانست دخالت مذهب در زندگی خصوصی و اجتماعی مردم را برای همیشه از میان بردارد.

اما این انقلابات، در شرق و کشورهای مسلمان یا انجام نگرفت و یا هر بار که آغاز شد به دلیل ضعف داخلی و دخالت خارجی نیمه تمام ماند. اکنون، در حالیکه بخشی از جهان سلطه مذهب را کنار زده، و یا حداقل دست آنرا از قدرت دولتی کوتاه کرده است، بخش دیگر آن حتی بیش از گذشته در چنگال سیاه آن گرفتار آمده است. بنابراین، کوتاه کردن دست مذهب از زندگی مردم در کشورهای خاورمیانه بعنوان يك وظیفه عاجل، و محو کردن آن از صحنه حیات بشری بطور کلی همچنان در برابر بشریت باقی مانده است. این وظیفه ایست که امروز یا فردا، بهرحال، باید انجام پذیرد.

اما این وظیفه تنها از طریق يك جنبش روشنگرانه و انقلابی توسط خود ماست که انجام پذیر میباشد. دولت های

سکولارو در راس آنها دول امپریالیستی، نه تنها مبارزه با تروریستهای مذهبی را جایگزین مبارزه با مذهب کرده اند، بلکه خود این مبارزه را نیز بازیچه و بهانه ای برای پیش برد اهداف و مقاصد امپریالیستی خویش قرار داده اند، بطوریکه تروریسم مذهبی و تروریسم دولتی به دو روی يك سکه و به وسیله ای برای تقویت و پیشبرد امیال چپاولگرانه و ضد انسانی یکدیگر تبدیل شده اند.

در واقع نیز در غرب، هنگامیکه قدرتهای سرکوبگر سرمایه دار از دل انقلابات ضد مذهبی و ضد دیکتاتوری اروپا به قدرت رسیدند، هر چند سلطه مذهب را بر انداختند، ولی خود آنها همچون وسیله ای برای تحمیل توده های مردم تحت کنترل خویش نگاه داشتند، تا جائیکه امروزه حتی بعضا سعی در دخالت مجدد آن در زندگی مردم و دولت می کنند.

در شرق و در سرزمینهای اسلامی نیز، این دول امپریالیستی، نه تنها به جنبشی که خود با نشستن بر موج آن به قدرت رسیده بودند، کمک نکردند، بلکه بخاطر مطامع استعماریشان حتی مانع پیشروی آن شدند. از اینرو، امروزه، نه تنها خود مذهب، بنا بر ماهیتش، دوباره به تهدیدی جدی بر علیه آزادیها و دست آوردهای بشری، چه در شرق و چه در غرب، تبدیل شده، بلکه مبارزه با آن نیز، توسط معارضین قلابی، به بهانه ای برای سرکوب آزادیها و پیش برد مطامع امپریالیستی و

سرکوبگر دول به اصطلاح سکولار تبدیل گشته است. و این امر بیش از پیش مبارزه بر علیه مذهب را، همچنانکه همیشه، به وظیفه ای غیر دولتی و به امری که تنها بدست نیروهای مردمی، مترقی و انقلابی انجام پذیر است تبدیل کرده است.

اما لازمه مبارزه اساسی با مذهب قبل از هر چیز نقد اساسی آنست. این نقد هرچند در مورد مسحیت انجام گرفته، ولی در مورد اسلام هم بخاطر محیط ترس و خفقانی که همواره در محل زیست آن برقرار بوده، و هم بخاطر نفوذ مذهب حتی بر ذهن خود روشنفکران، هنوز آنطور که باید انجام نگرفته است.

این کتاب در همین راستا تدوین یافته است و به نظر من میتوان گفت که مشروحترین، علمی ترین و در ضمن ریشه ای ترین نقدی است که تاکنون، در مورد اسلام و چگونگی به قدرت رسیدنش در شبه جزیره عربستان نوشته شده است. امید است که به امر خطیر روشنگری در این مورد کمکی کرده باشد.

شبه جزیره عربستان قبل از اسلام

تکامل نا هماهنگ

عربستان پیشرفته ، عربستان عقب افتاده

فصل اول

عربستان پیشرفته

اولین تمدنها

شبه جزیره عربستان که از چهار طرف توسط آبهای دریائی محاصره و از اینرو، به مهمترین راه های دریائی راه داشته است، در دوران باستان یکی از مناطق بسیار مهم تجاری و ارتباطی جهان و یکی از خطوط ارتباطی مهم میان شرق و غرب بوده است. این شبه جزیره از طرف شمال به خلیج فارس و امپراطوری ایران، از جانب شرق و جنوب شرقی به دریای عربی و اقیانوس هند و از آن طریق به کشورهای چین و هند، از طرف غرب به آبهای دریای سرخ و کشورهای مصر و حبشه، و از شمال غربی نیز به دریای مدیترانه و قلمرو امپراطوری روم راه داشته است. بی جهت نیست که بعضی مناطق آن مهد بعضی از قدیمی ترین تمدن های بشری بوده است.

علاوه بر اینکه آخرین تحقیقات^۱ انجام گرفته نشان می دهد که این منطقه قریب ۶ تا ۸ میلیون سال قبل محل بسیار سبز و خرمی بوده است*، همچنین، قدیمی ترین آثار یافت شده در جنوب عراق کنونی از حضور جوامع انسانی در این منطقه در حداقل ۷ هزار سال پیش حکایت می کنند. از آنجائیکه پیدایش کشاورزی برای اولین بار به کم و بیش ۸ هزار سال قبل و دامداری به ۷ هزار سال قبل باز می گردد، بنابراین، جوامع مزبور میبایست در مراحل اولیه کشاورزی و دامداری بسر می برده و بصورت قبایل و کلان های اشتراکی و مادرتبار ماقبل تاریخ زندگی می کرده اند. از جمله آثار باقی مانده از این اقوام یکی هم اینست که در زمان مزبور، مردمی که در بخش های ساحلی این منطقه زندگی می کرده اند از قایق برای حمل و نقل استفاده می نموده اند.

اطلاق نام عربی به این سرزمین بیشتر بخاطر زبان عربی بوده است که در طی زمان به مردم بومی این منطقه تحمیل شده است.

البته، ما میدانیم که در نوار جنوبی شبه جزیره عربستان، جائیکه امروزه کشور یمن قرار دارد، قدیمی ترین زبان شناخته شده به دوران سبائیان و پادشاهی آنان در قرن هشتم ق.م. باز می گردد

---

* کشف دندان یک ماموت به طول ۲.۵ متر در ابوظبی و فسیل های یافت شده از اسب های دریایی، لاک پشت های غول آسا و سوسمارهای عظیم الجثه در این منطقه همگی دلالت بر وجود رودهای پرآب و سرزمینی خوش آب و هوا در این نقطه از جهان، در گذشته ای بسیار دور، می کنند.

که مدتها قبل از زبان عربی در این منطقه رواج داشته است. زبان سبائی یکی از زبانهای اقوام سامی جنوبی بوده است که با زبان فنیقی- که برای يك دوره زبان اقوام سامی شمالی را تشکیل میداده است، شباهتهایی داشته است. در واقع نیز قدیمیترین اسناد نوشتاری باقی مانده از عربستان جنوبی که سابقه آن به هشتصد سال ق. م. باز می گردد به این زبان نوشته شده اند.

با افول پادشاهی سبا در قرن ۴ ق. م. ، این زبان بتدریج نفوذش را از دست میدهد و بدنبال سلسله پادشاهی های بعدی که جای سبائیان را می گیرند به ترتیب زبانها "مذابی"، "قطابی"، و "حضرامی"^۲ جایگزین آن می شوند.

زبان عربی که شکل گیری آن به هزاره اول ق. م. و حتی قبل از آن باز می گردد، بعدها در عربستان جنوبی و بدنبال این زبانهاست که رایج می گردد و به زبان عمومی مردم تبدیل میگردد. از جمله در منطقه شمال غربی در دوران نباتیان، تعداد کمی از ساکنین منطقه به عربی صحبت می کرده اند که از آن تحت عنوان "عربی کهن" نام می برند. نباتیون از جمله از اولین گروه هائی بوده اند که وارد این منطقه می شوند و بعد در جریان تجارت به یکی از ثروتمندترین قبایل منطقه تبدیل می گردند .

همینطور، در سالهای پایانی قرن یکم ق. م.، در جریان نفوذ یونانیها و رمیها در بخشهای عمده ای از مناطق شمال غربی عربستان مانند سوریه زبان یونانی و لاتین به زبان علمی جامعه تبدیل میگردد. حتی امروزه هم، در مناطق دیگر عربستان، گروههای اقلیتی پیدا می شوند که علاوه بر زبان عربی از زبان بومی و قدیمی خود در محاورات معمولی خویش استفاده میکنند، مانند کلدانیها، ارمنه، آسوریان، ترکمنها و چرکسها* از شاخه قفقازیها.

بهرحال، خلاصه کلام اینکه، هر چند اطلاق نام عرب به مردم این منطقه بخاطر رواج زبان عربی در آن از مقطع معینی از تاریخ ببعد بوده است، با اینحال نباید تصور کرد که مردم شبه جزیره عربی از ابتدا و در تمام طول تاریخ خود به این زبان صحبت می کرده اند.

بعلاوه، از آنجائیکه برای مدتی مدید این منطقه محل اتصال بازرگانی میان شرق و غرب و محل گذر کاوران های تجاری بوده است، لذا از فنیقی ها و رمی ها گرفته تا هندی ها و ایرانیان، و حتی افریقائیان (حبشه) و کولیا هر يك با زبانهای ویژه خود باین منطقه وارد و در آن ساکن شده اند.

بطور کلی شبه جزیره عربی را در دورانهای بسیار قدیم و مدتها قبل از ظهور اسلام میتوان به قسمت های زیر تقسیم کرد:

---

* Circassians

۱- شهرها و پادشاهی های جنوبی در یمن. ساکنین این مناطق که اسکان یافته و بعضا شهر نشین بوده اند از لحاظ اقتصادی بسیار پیشرفته تر از سایر مناطق بوده و عمدتا به کار کشاورزی و تجارت اشتغال داشته اند.

۲- بخشهای شمالی که سوریه، اردن، فلسطین و اسرائیل امروزی را در بر می گرفته است. این مناطق نیز مانند مناطق جنوبی از جمله مناطق پیشرفته و ساکنین آن اسکان یافته و شهر نشین بوده اند. مردم این مناطق نیز از طریق کشاورزی، دامداری و تجارت روزگار می گذرانده اند.

۳- بخش های خشک و بادیه نشین داخلی که میان این دو منطقه قرار داشته بخش اعظم شبه جزیره را تشکیل می داده اند. این مناطق که ساکنان آن را اقوام صحرا گرد و بدوی عرب تشکیل میداده اند با زندگی شبانی خود از لحاظ تکامل اقتصادی و اجتماعی از بقیه مناطق شبه جزیره عربستان عقب افتاده تر بوده و بیش از سایر نقاط بقایای رسوم و مناسبات ماقبل تاریخ را با خود حمل می کرده اند.

بهرحال، در دورانی که بخاطر تغییرات جوی قسمتهای بزرگی از شبه جزیره عربی به مناطق کویری و خشک امروزی تبدیل می شوند، مناطق جنوبی و شمالی تنها نقاطی بوده اند که بطور

نسبی از تعرض آب و هوای خشک و کویری در امان مانده، سرسبزی و آبادانی خود را تا حد زیادی حفظ کرده اند.

نواحی مزبور در دروان کهن، بر چنین زمینه ایست که پس از آنکه اقوام ساکن در این مناطق به کشف کشاورزی و دامداری نایل می شوند، به مراکز اصلی شهرنشینی و آبادانی در شبه جزیره عربی تبدیل می گردند.

پادشاهی های باستانی

در عربستان

پادشاهی سبا در جنوب

آغاز تمدن در عربستان جنوبی به دوهزار سال قبل از میلاد باز میگردد. این تمدن یکی از تمدنهای قدیمی و تا حدودی همزمان با تمدنهای بین النهرین و مصر بوده است. مهمترین پادشاهی هایی که از دل این تمدن سر بر میآرند، پادشاهی مینائیان، سبائیان و حَضَر موت بوده اند.

ما برای اولین بار، در کتیبه های آشوری است که از وجود پادشاهی های باستانی در شبه جزیره عربستان اطلاع می یابیم. منجمله، ساراگون دوم پادشاه آشوری، در کتیبه ای در باره لشکر کشی اش به سرزمین عربی در سال ۷۱۶ ق. م، از خراجی که از "ایتامارا"* پادشاه سبا دریافت کرده است نام می برد. در اواخر

* Itamara Nabatidus Salmanasser

قرن ۸ قبل از میلاد نیز، کتیبه های دیگر نشان میدهند که چگونه اعراب خراج گذار پادشاه بابل "نبنانی دوس"* بوده اند. در گزارش "سال مئه سیر"* پادشاه آشوری نیز، در شرح یکی از جنگ هایش در ۸۵۳ ق. م. از يك پادشاهی عربی نام برده می شود.

در قرآن نیز هنگامیکه سلیمان که سپاه جن ها و پرنندگان تحت فرمانش بوده اند از غیبت بدون اجازه هُدُود خشمگین می شود و او را احضار می کند، هد هد او را از وجود زنی بنام بلقیس (همان ملکه سبا) مطلع میسازد که بر کشوری پادشاهی می کند که در آن خدا را فراموش کرده و خورشید را می پرستند.^۲

البته، هیچ یک از مدارك تاریخی به وجود پادشاهی ملکه سبا گواهی نمی دهند. بالعکس آنها و به میزان زیاد (۱۵۰۰ کتیبه و نوشته) از وجود سلسله پادشاهی هائی خبر میدهند که همگی مرد سالارو تحت فرمان پادشاهان مرد بوده اند .

اولین آنها پادشاهی بوده است که بر اتحادی از قبایل تکیه داشته است که در آن يك قبیله بنام "کِنْدَه"* در موقعیت رهبری قرار داشته است. این پادشاهی توسط مهاجمین حبشی که از آفریقا میآمده اند اشغال می گردد. بعد نوبت به سلسله پادشاهی سبا در قرن هشتم

قبل از میلاد می‌رسد که همگی مرد بوده اند. مانند "گریبیل"*، "یاهی یامار"*، "سوم هو الی"* و "دَمَرالی"* و ...^۴

بنابراین، داستان قران در مورد پادشاهی بلقیس (ملکه سبا) که اصل آن از تورات^۵ آمده میتواند نمونه دیگری از خیالبافی ها و داستان های ساختگی و اغلب بی پایه مذهبی باشد که صرفاً بمنظور واقعی جلوه دادن معجزات بی پایه پیغمبران جعل می شده اند.

البته ، منظور از رد روایات مذهبی این نیست که در عربستان در دوران کهن پادشاهان زن ابدا وجود نداشته اند. پادشاهان زن مانند ملکه "سَمسی" و ملکه "زَبیبه" فرمانروای قَطرتا آنجا که مدارك مستند تاریخی نشان میدهند مربوط به شمال عربستان بوده اند که کم و بیش در همان زمان میزیسته و خراج گذار پادشاهان آشور بوده اند.^۶

پادشاهی سبا در جنوب عربستان و عمدتاً در منطقه یمن امروزی قرار داشته و قدرت و ثروتش را عمدتاً مدیون قرار داشتن در مسیر تجارت جهانی بوده است. این پادشاهی، قدرت خود را در مناطق جنوبی عربستان در پی جنگ های خونین ۵۰ ساله با دولت-شهرهای همسایه اش در مناطق و دره های همجوار بدست می آورد، و سرانجام آنرا تا قرن سوم ق. م. به اوج می رساند.

این جنگها بحدی خونین و ویرانگر بوده اند که تنها در یکی از آنها، بنابر کتیبه های باقی مانده، ۱۶ هزار کشته و ۴۰ هزار اسیر بجا می ماند.^۷

سرانجام، این سلسله پادشاهی از پی چیرگی بر همسایگانش منجمله مینائیان قادر می شود تا دامنه قدرت خود را برای مدت چهار صد سال در سرتاسر منطقه جنوبی عربستان بگسترانند. با اینحال، بخاطر آنکه متکی بر یک نظام فئودالی تحت کنترل خانواده های رقیب اشراف بوده است، هیچگاه قادر به ایجاد یک نظام کاملا متمرکز نمی گردد. سرانجام پادشاهی سبا نیز جای خود را به حَضْرَمَوْت در همسایگی اش داده کم و بیش از میان میرود.

همانطور که قبلا خاطر نشان گردید نباید تصور کرد که اهالی یمن در دوران پادشاهی سبا به زبان عربی صحبت می کرده اند. اسناد و مدارك باقی مانده از سرزمین یمن که در آنها برای اولین بار از مردم عرب یاد می شود به قرن ۶ ق. م. باز می گردند. در این اسناد، اهالی یمن و عربستان جنوبی از اعراب بعنوان اقوام بدوی و بیابان گردی که در صحراهای شمالی، منطقه مرکزی و چادر نشین شبه جزیره، زندگی می کرده اند یاد می کنند. در این اسناد که بزبان غیر عربی، یعنی زبان مردم عربستان جنوبی در زمان پادشاهی های سبا نوشته شده اند، گاهی بجای کلمه "عرب" از کلمه "شبان" استفاده شده است. علت این بوده است که در حالیکه

ساکنین یمن و عربستان جنوبی متشکل از اقوام اسکان یافته کشاورز ، دامدار و تجار و مالکین شهر نشین بوده اند، اهالی ساکن در صحرای مرکزی در شمال سرزمین سبا را اقوام بدوی تشکیل میداده اند که بکار شبانی اشتغال داشته اند.

در قرون بعدی ما شاهد کوچ تدریجی این اقوام بدوی بطرف سرزمین های حاصلخیز و مناطق اسکان یافته و شهر نشین در جنوب می باشیم . علت این امر افزایش ثروت شهرها در مناطق جنوبی در دوران طلایی تجارت و بازرگانی بوده است که باعث جلب اقوام فقیر و چادر نشین شمالی به خود می گشته است .

این کوچ تدریجی در قرن اول ق. م. با افول قدرت پادشاهی سبا و تضعیف آن در برابر مهاجرین شمالی مصادف می شود. به طوریکه سرانجام منجر به استقرار بیشتر اقوام شمالی در دره های یمن و فشار بیشتر آنان بر پادشاهی های رو به افول جنوب می شود. از همین طریق است که بتدریج نفوذ اعراب بدوی افزایش یافته زبان و سنن آنان در منطقه هر چه بیشتر گسترش می یابد.

فشار اقوام بدوی شمال به حدی بوده است که در مرحله ای پادشاهی های سبا، مانند امپراطوری های رم و ایران، حتی ناچار می شوند برای حفظ خود در برابر اقوام شمالی ، از خود آنها لژیونهای برای حفظ مرزهایشان تشکیل دهند. خود این امر نیز هر چه بیشتر بر میزان تماس و در نتیجه نفوذ زبان و سنن مردم بدوی

عرب در مناطق جنوبی می افزاید، و پیش از بیش راه را برای تسلط نهائی اقوام عرب بر این منطقه باز می کند.^۱ این امر به بازگشت مجدد یمن به زندگی نیمه بدوی در قرنهای بعدی کمک میکند.

عربستان

در گذرگاه تجارت شرق و غرب

چه پادشاهی سبا و چه پادشاهی نباتیون در شمال که در واقع هر دو بزرگترین قدرتهای پادشاهی در عربستان قبل از اسلام بوده اند، قدرت و شوکت خود را بیشتر مدیون رونق کار تجارت در این مناطق و کنترل خود بر آن بوده اند.

علت اهمیت تجارت در عربستان این بوده است که برای يك دوره طولانی این سرزمین و خصوصا قسمت جنوبی آن واسطه تجارت میان شرق و غرب در آنزمان یعنی میان چین و هند از يك طرف و افریقا و کشورهای اطراف مدیترانه از طرف دیگر بوده است . کالاهای چینی با کشتی به بنادر واقع در جنوب هند در اقیانوس هند و بخصوص خلیج بنگال حمل شده، و از آنجا همراه با کالاهای هندی توسط کشتی به بنادر جنوبی عربستان بخصوص بندر عدن در یمن منتقل می شدند و از آنجا توسط کاروانهای تجاری به ایران، یا بموازات دریای سرخ به سوریه، مصر ، افریقا و مدیترانه حمل می شدند .

بر چنین زمینه ای بود که در دورانی که ما از آن صحبت

می کنیم، بنادر عربستان جنوبی به گذرگاه یکی از مهمترین راه های تجاری شرق و غرب تبدیل می شوند. این امر نه تنها بنادر عربی را به یکی از مراکز بزرگ تجاری تبدیل می کند، بلکه خود عربستان را نیز به دایره این مبادلات کشانده و به یکی از مناطق از نظر اقتصادی پر رونق جهان تبدیل می سازد .

علت این امر آن بوده است که عبور راه های تجاری از عربستان جنوبی باعث آشنائی بیشتر تجار خارجی با کالاهای بومی عربی و در نتیجه افزایش تقاضای این کالاها در بازارهای جهانی می گشت. افزایش تولید این کالاها در داخل نیز به نوبه خود، تجارت کاروانی در داخل عربستان را برای رساندن این کالاها به بنادر صادراتی گسترش می دهد. در مسیر همین کاروانهای تجاری داخلی است که شهرهای جدیدی در عربستان که عمدتاً خصلت بازرگانی داشته اند شکل گرفته و اساساً شهرنشینی در نقاط مختلف شبه جزیره عربستان بخصوص در نواحی شمالی و جنوبی آن گسترش می یابد. مهمترین این کالاها که در داخل تولید می شدند و صاحب بازار های صادراتی پر طرفدار و پر رونقی در خارج بودند عبارت از فلوس*، "کندر"*، "مُر"* و "دارچین"* بودند. این محصولات بنا به گفته هرودوت تنها در عربستان تولید می شدند.*

* Frankincense   *Cassia   *Myrrh   *Cinnamon
 * - تئوفراستوس (Theophrastus) (۲۸۷-۳۷۲ ق.م). نیز در تاریخ طبیعی خود میگوید این محصولات در شبه جزیره عربستان در منطقه پادشاهی صبا و مناطق مجاور یافت می شدند. در

هرودت هنگامیکه در ۴۳۰ قبل از میلاد وارد عربستان جنوبی می شود شرح مفصلی از چگونگی تهیه این محصولات توسط بومیان عرب بدست می دهد. او می گوید:

"درختی که از آن فلوس بدست می آید پر از مارهای بالدار کوچک است که در رنگهای مختلف از آن آویزان می شوند. اینها از همان مارهایی هستند که یکبار به مصر حمله کردند و تنها با دود "استیراک" (Styrax) است که برای بدست آوردن فلوس میتوان آنها را از اطراف درخت پراکنده کرد. برای بدست آوردن کندر نیز تمام بدن و صورتشان را با پوست گاو و حیوانات دیگر با دو سوراخی که در آن برای دیدن نصب می کنند می پوشانند و به این طریق دنبال پیدا کردن کندر که معمولاً در دریاچه های کم عمق میروید راه می افتند. سواحل این دریاچه ها و خود آنها پراز حیوانات بالدار میباشند که شباهت زیادی به شب پره داشته و بطور وحشتناکی جیغ می کشند. آنها وقتی که مشغول جمع کردن کندر هستند باید مراقب باشند که اینکار را بدون از چشم حیوانات مزبور انجام دهند. و اما جمع آوری چوبهای دارچین از همه جالب تر است. این طور که عربها میگویند آنها نمی دانند که چوبهای دارچین در کجا میرویند. ولی پرندگان نسبتاً بزرگی هستند که با منقار خود آنها را برای ساختن لانه هایشان به نقاط دور دست حمل میکنند، و چون محل لانه ها در ارتفاع بالا قرار داشته و غیر قابل دسترس اند، از اینرو افراد محلی گوشت حیوانات مرده خود را در قطعات نسبتاً بزرگ خورد کرده و در نزدیکی لانه ها میگذارند. و قتیکه پرندگان مزبور گوشتها را به لانه های خود می برند، زیر سنگینی تکه های گوشت لانه ها فروریخته و باین ترتیب آنها چوب های دارچین را که به پائین پراکنده می شوند جمع آوری می نمایند."^۹

خت های فلوس و مَرّ بخشی در کوه های بلند که پوشیده از جنگل بوده و گاهی در آنها برف می آمد و بخشی در املاک خصوصی که در کوه پایه ها قرار داشتند پرورش می یافتند.

باید توجه داشت که گسترش تجارت دریایی، بازارهای خارجی را با محصولات عربی بیشتر آشنا می کرد و تقاضا برای این کالاها نیز افزایش می یافت.

اولین آشنائی خارجیان با محصولات عربی به قرن ۷ ق. م. باز میگردد. در این قرن بود که برای اولین بار ایرانیها، مصریها و آشوریان در شهرهای بزرگ شرق مدیترانه با گیاهان خوشبو و ادویه جات عربی که همراه کاروانها از عربستان جنوبی می آمدند آشنا شدند. آشوریان از مُرّ مکی در اعیاد مذهبی خود استفاده می کردند. چیزی نگذشت که یونانیان و رمیها نیز به آنان پیوستند و بزودی صدور محصولات یمنی به کشورهای مزبور به يك تجارت پر سود جهانی تبدیل شد.^{۱۰}

هرودت هنگامی که در ۴۵۰ ق. م. وارد بابل می شود از عطر کندر که توسط دستجات مذهبی استفاده میشد دچار حیرت می شود.^{۱۱}

مهمترین وسیله تجارت در داخل عربستان و در صحراهای خشک و صعب العبور آن در ابتدا و قبل از کشف راههای دریائی شتر بود. تجارت عطریات و گیاهان خوشبو به همراه سایر کالاها توسط شتر که بهترین وسیله ارتباطی و حمل و نقل در صحراهای خشک عربستان بود و از طریق کاروانهای تجاری که در داخل عربستان رفت و آمد میکردند انجام می گرفت. بادیه نشینان عرب

نیز که معمولاً مناطق دیگر را مورد حمله قرار میدادند، در قرن نهم یا دهم ق. م. است که شتر سواری را آغاز مینمایند.

کتیبه های آشوری باقی مانده از قرن نهم ق. م. نیز اولین اسناد شناخته شده ای هستند که در آنها از شتر نام برده می شود. این حیوان ابتدا تنها بخاطر گوشتش مصرف می شده. سپس استفاده از آن در حمل نقل رایج می گردد. کاربرد آن در جنگ نیز به سال ۸۵۳ ق. م. در جنگ "قَرَقَر" در سوریه باز می گردد که در آن "جندیبو عربیه" برای اولین بار هزار شتر را وارد میدان نبرد می کند^{۱۲} و باین ترتیب، شتران را نیز گرفتار آفت تمدن و جنگهای وحشیانه آن می کند.

همچنین ، در کتیبه های آشوری از شترهایی که به غنیمت گرفته میشوند نام برده می شود. برای مثال، ملکه "سَمسی" فقط در يك فقره جنگ نزدیک به ۳۰ هزار شتر از دست میدهد.^{۱۳}

در قرن ۸ ق. م. استفاده از شتر در حمل و نقل عمومیت می یابد.^{۱۴} در این زمان است که تجارت داخلی عربستان که توسط کاروان هایی که بکمک شتر راه می افتاده و مناطق و شهرهای مختلف عربستان را بیکدیگر پیوند می داده رونق می یابد.

* Qarqar   *Gindibu the Arabaya   *Samsi

پادشاهی نباتیون در شمال

نباتیون گروه دیگری از اقوام بدوی بودند که با برقراری پادشاهی های خود در مناطق واقع در شمال عربستان، به یکی از قدرتهای مهم تجاری سرزمین عربی در دوران کهن تبدیل شدند. آنها از اقوام بدوی عرب بودند که بنا بر نقلی از عربستان و بنابر نقل دیگری از اطراف خلیج فارس آمده بودند، و زبانشان ریشه در زبان آرامی غربی داشت.

ما برای اولین بار از وجود آنها در لشکر کشی بابلی ها به اورشلیم در اواخر قرن ششم ق. م. و برده نمودن یهودیان این منطقه است که مطلع می شویم.^{۱۰}

اینها که از اقوام چادر نشین مناطق شمالی در اطراف سوریه و بندر عقبه بودند، در ابتدا مانند سایر قبایل بدوی به کار پرورش شتر و گوسفند اشتغال داشتند. آنها بدون اینکه صاحب کشاورزی، باغ میوه و یا حتی خانه باشند تماماً در هوای آزاد و در چادر زندگی می کردند. ولی بعداً همینکه به کار تجارت کاروانی می پردازند ثروت و قدرتشان رو به صعود می گذارد.

ابتدا مس و قیرطبیعی را از صحرای عرب* و دریای مرده در اسرائیل کنونی، تهیه کرده و به خارج صادر می کنند. این تنها چیزی بوده که در سرزمین آنها یافت می شده است. قیر را به مصر برای گرفتن درز قایق ها و مس را به نقاط دیگر صادر می کرده اند. بعد از آن، بتدریج وارد تجارت کالاهای دیگر بخصوص گیاهانی که برای خوشبو کردن مرده بکار میرفته و کالاهای تجملی و گران قیمت می شوند^{۱۶}.

آنها ابتدا خرید و فروش این گیاهان را به همراه ادویه جات و کالاهای دیگر در بازارهای محلی شروع میکنند. از خلال همین مبادلات و راه انداختن کاروانهای محلی است که به تدریج از لحاظ اقتصادی رشد کرده و در قرن اول قبل از میلاد به یکی از بزرگترین قدرتهای اقتصادی منطقه مبدل می شوند. تا این زمان صرفا به گسترش نفوذ خود در بازارهای داخلی مشغول بوده اند.

طی قرن سوم تا اول ق. م. سازمان سیاسی نباتیون از نظام قبیله ای به نظام پادشاهی تحول می یابد. این پادشاهی شامل جنوب سوریه، اردن، بخشی از عربستان و بخشی از اسرائیل و شبه جزیره سینا بوده است. در طی همین مدت است که آنها کنترل قسمت اعظم راههای تجاری زمینی در داخل عربستان منجمله راه تجاری جنوب به شمال را بدست می گیرند. این راهها، محصولات تجاری را

---

* Wadi Arabia Dead Sea

از یمن در عربستان جنوبی ، و بموازات ساحل شرقی دریای سرخ به شمال و از آنجا به کشورهای اطراف مدیترانه میبرده است. از طریق این راه در سال نزدیک به ۳۰۰۰ تن مواد و کالاهای تجارتي به شمال و کشورهای دیگر حمل می شده است.

بجز گیاهان خوشبو، عطریات و ادویه جات محلی، مواد و کالاهای دیگر مورد تجارت نباتیون در بازارهای داخلی و خارجی از اینقرار بودند:

۱- محصولات و کالاهای داخلی عربستان:

الف: قیر معدنی که شهرت جهانی داشت.

ب: اسبهای آنها که در مسابقات اسب دوانی در رم معروفیت داشت.

پ: سرب که آنرا از "صحرای عربی" در شرق استخراج و به کشورهای دیگر صادر می کردند.

ج: احشام و گله های گوسفند.

د: تجارت فاحشه در سرتاسر دنیا.

۲- محصولات و کالاهای خارجی:

الف: کالاهای لوکس از کشورهای مختلف.

ب: ادویه جات از هند و چین.^{۱۷}

نباتیون در شبه جزیره سینا و در اطراف خلیج فارس و بین النهرین نیز فعالیت های تجاری داشتند. باین معنا که کنترل ارسال

محمولات تجاری از مکه به عراق، خلیج فارس و ایران را نیز در دست خود داشتند.

بعلاوه، آنها تمام راههای تجاری بخش مرکزی عربستان را نیز تحت کنترل خود قرار داده بودند. بعداً وقتی که در جریان گسترش فعالیت های اقتصادی خود، وارد تجارت و حمل و نقل دریایی در دریای سرخ نیز می شوند، در تجارت بین المللی کالا از چین و هند به مصر و کشورهای مدیترانه از طریق این راه دریایی نیز نقش پیدا می کنند.

بندر عقبه مرکز فعالیت های آنها بود و کنترل کامل آن را در دست داشتند. پس از چندی که از گسترش فعالیت هایشان میگذرد، آنها کنترل این شهر را رها کرده، در صدد سلطه بر دمشق بر می آیند که در همین زمان اتفاق می افتد. از این پس "پترا" * را در منطقه شمالی عربستان به پایتخت و مرکز مبادلات تجاری خود تبدیل می نمایند. در این زمان است که نبطیون به یکی از بزرگترین قدرتهای تجاری و اقتصادی در منطقه تبدیل میشوند. سرانجام با کشف بادهای "مان سون" * و تغییر مسیر راه تجاری دریائی میان هند و مدیترانه، راه های تجاری تحت کنترل نبطیون اهمیت اولیه خود را از دست داده و از این زمان است که قدرت پادشاهی های باستانی عربستان، منجمله آنان رو به افول می گذارد.

* Petra

*Monsoon

پادشاهی دیگر در شمال، پادشاهی پالمیرا بود که بر سر راه تجاری میان سوریه و ایران قرار داشت و مهمترین منابع در آمدش تجارت و بانکداری بودند. پادشاهی پالمیرا در رقابت میان ایران و رم گرفتار می شود. ابتدا جانب رم را میگیرد. ولی در سال ۲۶۰ میلادی اعلام استقلال میکند. در زمان "زنوبیه" که پس از مرگ شوهر به نیابت از پسرش قدرت را بدست میگیرد، وی حتی مناطقی از قلمرو تحت سلطه رم را نیز به تصرف در می آورد. ولی در سال ۲۷۳ میلادی، از رمی ها شکست خورده، بدست آنها اسیر می شود، و او را با پای در زنجیر به رم میبرند. باین ترتیب پادشاهی پالمیرا خاتمه میابد.^{۱۸}

راههای تجاری

قبل از کشف راه دریایی جدید

راه تجارت دریایی مستقیم میان هند و چین و مدیترانه از راه مصر در افریقا در اواخر قرن دوم ق. م. است که کشف می شود. تا آنزمان کالاهای تجارتي از چین و هند با کشتی به بندر عدن در یمن منتقل می شدند. به این بنادر کالاهای محلی عربی از جمله گیاهان خوشبو از سرتاسر عربستان جنوبی و مناطق اطراف برای صدور نیز سرازیر می شدند. بطوریکه بازارهای یمن به یکی از پر تنوع ترین بازارهای جهانی که در آنها همه رقم کالاهای

خارجی و داخلی یافت می شدند تبدیل شده بودند. از جمله مروارید از خلیج فارس، عاج، ابریشم، پنبه، منسوجات، برنج، فلفل و سایر ادویه جات از چین و هند، برده، خر، عاج، طلا، و پر شتر مرغ برای آرایش کلاه از افریقای شرقی،^{۱۹} انواع محصولات محلی از عربستان، و سرانجام نقره و فلزات گرانبها از کشورهای منطقه مدیترانه.

از این بازارها کالاهای وارده از چین و هند باضافه محصولات محلی عربی به دو طریق به شمال، حمل می شدند:

مسیر اول راه کاروان رویی بود که بموازات ساحل شرقی دریای سرخ، با گذشتن از نجران، مکه یا مدینه به پترا منتهی می شد. یکی از دلایلی که این راه را به مسیری مناسب برای کاروانهای تجارتی تبدیل می کرد این بود که توسط سلسله کوههایی که در طرف چپ آن و بموازات ساحل دریای سرخ قرار داشت، محافظت می شد، و از این طریق آثر از حمله دزدان دریائی محفوظ نگه می داشت.^{۲۰}

راه دوم راه دریایی بود که بموازات راه اول، منتها در طرف چپ کوههای مذکور در بالا، در دریای سرخ جریان داشت و کالاهای تجارتی را به بندر عقبه در منتها الیه دریای سرخ منتقل می نمود.

از شهر پترا و بندر عقبه که هر دو در شمال و از مراکز تجاری نباتیون بودند، کالاهای وارده به خارج از عربستان صادر می شدند: بخشی به سوریه و بخش بزرگتر آن به بندر اسکندریه که در ساحل شرقی مدیترانه قرار داشت می رفت و از آنجا به کشورهای اطراف مدیترانه حمل می شد و از بندر عقبه نیز به مصر و حبشه.

در ضمن بخشی از کالاها نیز قبل از رسیدن به پترا، با کاروان هائی که از مدینه و مکه به مناطق جنوب بین النهرین یعنی جنوب ایران، عراق و منطقه خلیج فارس میرفتند به این کشورها صادر می شدند.

باین طریق بود که کالاهای چین و هند و عربستان به مدیترانه، افریقا و بخشی از آنها هم به ایران می رسیدند و متقابلاً نیز کالاهای صادراتی این کشورها را در جهت عکس به هند و چین باز می گرداندند. اینها خطوط عمده داخلی از قرن هفتم تا یکم ق. م. در عربستان بودند که از طریق خود اقتصادهای جهانی را بیکدیگر متصل می ساختند

بعلاوه، همانطور که قبلاً گفته شد، این راه ها که در مجموع شریان اقتصادی عربستان را تشکیل می دادند، نه تنها موجب شهرهای بسیاری در مسیر خود می شدند، بلکه به اقتصاد اعراب

بدوی نیز که برای اجازه ورود کاروانها از منطقه خود و حفاظت از آنها مالیات می گرفتند كمك می نمودند .

این شهرها ، بر اساس اینکه از نظر ارتباط با مناطق کاروانرو در نقطه مناسبی قرار داشته ، از آب و غذای کافی برای استراحت کاروانها و تجدید قوای آنها برخوردار بوده، و سرانجام از لحاظ طبیعی و امنیتی از حمله دزدان و غارتگران محفوظ باشند، شکل می گرفتند. از اینرو، اکثر آنها نه تنها در واحه ها و یا نزدیک چاههای آب قرار داشتند، بلکه یا خود صاحب کشتزارها و باغهای میوه برای تامین نیازهای غذایی کاروانیان بودند، و یا در نزدیک شهر یا واحه ای که از این خصوصیت برخوردار بود قرار داشتند، مانند مکه که در نزدیکی طائف قرار داشت. طائف شهر پر از باغ های میوه ای بود که فاصله چندانی از مکه نداشت .

پادشاهی های سبا و نباتیون بعنوان قدرتمندترین پادشاهی های باستانی در جنوب و شمال عربستان، بر پایه تجارت و بازرگانی در این راههای زمینی و دریائی، و رونق تولید محصولات داخلی و صادراتی خود شکل می گیرند. این راه ها نه تنها محصولات اقتصادهای بزرگ جهانی را به سرزمین های یکدیگر منتقل می کرده اند، بلکه عامل مهمی در ارتباط و نقل و انتقالات فرهنگی میان تمدنهای جهانی در يك دوره از تاریخ بوده

اند. در این دوره است که عربستان و به خصوص جنوب و شمال آن به گذرگاه بزرگ تجارت و تمدن های جهانی تبدیل می گردد.

کشف راه دریائی جدید و ورود قدرتهای بزرگ به منطقه

در ۱۷۷ ق.م. يك دریانورد یونانی و يك دریانورد هندی بدنبال کشف بادهای فصلی "مانسون"، برای اولین بار موفق می شوند با تعداد زیادی کشتی ، با کمک این بادهای مستقیمی ، از یکی از بنادر هند در اقیانوس هند راه افتاده و پس از گذشتن از خلیج عدن و بعد باب المندب ، یکسره خود را به انتها الیه دریای سرخ و همچنین به بنادر مصر در غرب دریای سرخ برسانند.

در گذشته که هنوز کشتی های موتوری اختراع نشده بودند، حرکت کشتیهای بزرگ با محمولات تجاری سنگین در مسافت های طولانی و دور از ساحل نیازمند قوه محرکه قوی بوده، و بدون حمایت از بادهای دریایی امری دشوار و دور از صرفه اقتصادی بود. برای همین کشتی ها معمولا بارهای خود را در بندر عدن پیاده می کردند، و از آنجا، کالاهای مزبور بهمراه کالاهای محلی از

طریق راههای کاروان رو به شمال، مصر و حبشه و سواحل مدیترانه حمل می شدند. اکنون با حرکت مستقیم کشتی ها به انتها الیه دریای سرخ و ساحل غربی آن در بنادر مصر، محمولات تجاری برای رسیدن به مصر و حبشه نه تنها نیازی به دور زدن دریای سرخ نداشتند، بلکه مهمتر از آن کالاهای به مقصد مدیترانه نیز با رسیدن به یکی از بنادر ساحل غربی دریای سرخ، مستقیماً از طریق رود نیل به مدیترانه منتقل می شدند. این راه جدید که هم از لحاظ زمانی و هم از لحاظ مالی کاملاً با صرفه تر از راهای قبلی بود، بشدت مسیر تجارت جهانی را بسوی خود کشانده و ضربه درد آوری به اقتصاد عربستان جنوبی و قدرت اقتصادی نباتیون وارد می سازد. از این تاریخ است که پادشاهی های جنوب و شمال رو به افول می گذارند.

اهمیت بادهای مان سون نه تنها در این است که با وزیدن از یکطرف، در نیمی از سال، کشتی ها را براحتی از باب المندب به بنادر مصر می برد، بلکه در نیمه دوم سال نیز، در جهت عکس، حرکت نموده و از اینرو، کشتیها می توانستند با برخورداری از فرصت کافی برای بارگیری، همان مسیر را به کمک باد براحتی باز گردند.

از این تاریخ است که تجارت دریائی مستقیم از چین و هند به مصر و مدیترانه از طریق دریای سرخ و باب المندب آغاز و به

شدت گسترش می یابد.

تحت چنین شرایطی است که کنترل بر باب المندل که اکنون به یکی از گذرگاههای مهم تجاری و نظامی تبدیل شده بود اهمیت زیادی می یابد. چرا که هرکشوری که بر این تنگه کنترل داشت عملاً می توانست از طریق اخذ مالیات و قوانین خاص، بخش بزرگی از تجارت جهانی را تحت کنترل خود در آورده به سود خود تغییر دهد. چنانچه ما بعداً می بینیم که چگونه کنترل بر یمن به یکی از موارد رقابت میان ایران و رم تبدیل می شود و ایرانیان در قرن ششم میلادی با لشکرکشی و کنترل بر یمن سعی در رکود این راه تجاری به سود راه ابریشم می نمایند.

بهرحال، بدنبال کشف راه دریایی جدید، رمیها اولین قدرت بزرگی هستند که متوجه این مسئله شده در قرن اول ق. م. نیروی نظامی خود را برای کنترل باب المنذب از راه مصر راهی یمن در عربستان جنوبی میکنند .

ابتدا در ۳۱ ق. م. با اعزام نیروی نظامی، دست به فتح مصر و سوریه می زنند. سپس در ۲۶ ق. م. سپاهی متشکل از دو لژیون را که جمعا بالغ بر ده هزار سرباز می شده است از مصر روانه منطقه می سازند و در ۳۰۰ کیلومتری شهر "پترا" مرکز نباتیون در شمال مستقر می شوند، و پس از درگیری با نیروهای نظامی نباتیون و استراحت در طی فصول تابستان و زمستان در این

ناحیه، با گذشتن از یثرب (مدینه) و مکه سرانجام پس از شش ماه به مقصد خود، یمن در عربستان جنوبی می‌رسند. این جنوبی‌ترین نقطه ای بوده است که ارتش رم تا کنون به آن قدم می‌گذارد است. این یکی از راههای کاروانروی تجاری بوده است که چه قبل و چه بعد از کشف بادهای مانسون، کالاهای چین و هند و عربستان جنوبی را در امتداد دریای سرخ از یمن به شمال و از آنجا به مصر و مدیترانه منتقل می‌کرده است و رمی‌ها، هم برای کسب اطلاع از اوضاع و هم برای حضور در یمن این نیرو را در مسیر عکس آن ارسال می‌نمایند.

این ارتش همانطور که استرابو* گزارش میدهد بخش زیادی از نیروی خود را در کویرهای ناشناخته عربی در اثر امراض ناشناخته، گرسنگی و تشنگی از دست میدهد و سرانجام پس از شش ماه به مأرب پایتخت سبائیان می‌رسد.

هرچند ارتش رم پس از چندی دست از محاصره بی نتیجه مأرب که با دیواری بطول ۴ الی ۵ کیلومتر محافظت می‌شده بر داشته و ظاهر دست خالی از ماموریت خود باز می‌گردد، ولی بنظر استرابو که بعنوان مورخ در تمام مدت همراه ارتش بوده آنها به هدف خود که رسیدن به باب المندب (دروازه اشگ‌ها) و کسب اطلاع از اوضاع آنجا برای کنترل آتی آن بوده است دست می‌یابند.

*-استرابو جغرافیا دان یونانی (۶۳ م.)

بخش بزرگی از ارتش اعزامی رم در این ماموریت بدون آنکه عملاً چیزی بدست آورد از میان می‌رود. با اینحال امپراطور رم "آگوتوس" با این اعلام که "ارتش رم در سرزمین عربی تا شهر "مأرب" در قلمرو سبا پیشروی کرد" پیروزی ارتش خود را در این ماموریت جشن می‌گیرد.

افول پادشاهی های باستان

در عربستان

از این تاریخ است که سقوط پادشاهی های باستانی در شمال و جنوب عربستان شروع می‌گردد. نه تنها در نتیجه کشف راه تجاری جدید و کاهش فعالیت های تجاری، بلکه همچنین بخاطر فشار سیاسی- نظامی قدرت های بزرگ، این پادشاهی ها تضعیف شده، رو به افول می‌روند.

پادشاهی سبائیان هر چند در نتیجه کشف باد مانسون و حمله نظامی رم تضعیف شده، از میان می‌رود، با اینحال قدرت آن تا حدود قرن سوم میلادی اینجا و آنجا ادامه می‌یابد. با این وجود، هیچگاه نمی‌تواند قدرت و شکوه قبلی خود را باز یابد.

با ورود رم، مسیحیت نیز در قرون بعد و بخصوص پس از آنکه در قرن چهارم در رم قانونی می‌شود، وارد عربستان جنوبی می‌شود. قبلاً عربستان جنوبی محل نفوذ یهودیت بوده است. نفوذ

یهودیت در قرن ششم میلادی بحدی میرسد که خود فرمانروایان حمیاری نیز به یهودیت پیوسته، آزار و اذیت مسیحیان را آغاز مینمایند. این آزار و اذیت به رومیان بهانه میدهد تا متحد مسیحی خود حبشه را به حمله به یمن و اشغال آن سرزمین تشویق نمایند. اشغالگران حبشی تحت حمایت رم متصرفات خود را تا مکه نیز گسترش میدهند ولی قادر به فراتر رفتن از آن نمی شوند. ۴۰ سال بعد ایرانیان در زمان خسرو پرویز حبشیان را از یمن اخراج کرده خود جانشین آنها می شوند.

پادشاهی نباتیون نیز در اثر فشار اقتصادی ناشی از تنزل فعالیت های تجاری در راههای داخلی عربستان، و هم زیر فشار نظامی رمی ها سر انجام در ۱۰۶ میلادی ناچار به تسلیم و سازش با آنها می شود. به این معنا که قلمروی نبطیون بعنوان یکی از ایالات رم، ایالت عربی، در آمده تابع آن می شود، و خود نبطیون نیز در ازاء تبعیت از رم، اجازه برخورداری از عنوان "پرافتخار" نمایندگی رم و ادامه تصدی بر تجارت منطقه را بدست می آوردند. به این ترتیب، نبطیون بعنوان يك نیروی مستقل از صحنه خارج می شوند.

از این دوران است که فرهنگ هلنی دوباره شروع به نفوذ در شمال شبه جزیره عربستان می کند. البته، نفوذ فرهنگ هلنی اولین بار با فتح سوریه بدست اسکندر مقدونی در قرن چهارم ق. م.

شروع می شود، تا اینکه بار دیگر سوریه در ۶۴ ق. م. بدست پمپی سردار رمی فتح می گردد. سرانجام، در اواخر قرن ۴ میلادی، که پترا به پایتخت منطقه ای که اکنون به یکی از ایالات رم شرقی، ایالت عربیه، تبدیل شده است، این نفوذ به اوج خود می رسد.

بنابراین، در آثار نباتیان که هم ریشه در سنن دیرین عربی داشته و هم تحت تاثیر عمیق تمدن هلنی و رمی بوده اند، هم خدایان زن یونانی و سوری و هم خدایان زن عربی (منجمله سه خدای عزّی، مَنات و آل لات) و حتی خدایان مصری دیده می شوند .

با قانونی شدن مسیحیت در قرن چهارم میلادی توسط امپراطوری رم و مسیحی شدن آن در قرن ششم (۵۵۰ م.)، مسیحیت در منطقه شروع به گسترش می کند. سرانجام پترا در قرنهای بعد بدنبال زلزله های پی در پی، سکنه و اهمیت خود را از دست می دهد و به محاق فراموشی سپرده می شود. تا اینکه در قرن ۱۹ که دوباره توسط سیاحان اروپائی کشف می گردد و به خاطر معماری شگفت انگیزش دوباره مورد توجه قرار می گیرد.

به این ترتیب، رونق تجارت جهانی که دريك دوره عربستان جنوبی و شمالی را به اوج می برد، در دوره دیگر آنرا به افول می کشاند .

در ۵۷۰ میلادی، عربستان جنوبی توسط ناوگانی که خسرو انوشیروان به این منطقه روانه می سازد، به تصرف امپراطوری

ساسانی در می آید و تا ۶۲۸ میلادی که ایران از روم شکست می خورد در کنترل آن باقی میماند.

پانویس های

فصل اول

- ¹ -Dr. Mark Beach.
- ² -Breton, Jean Francios, Arabia Felix, from the time of the queen of sheba eight century B.C. to first century (1998), Translated by Albert La Farge (1999), p. 29
- ^۳ - سورة النمل , آیه های ۲۲ - ۲۴ , قمشه ای.
- ⁴ - Breton, Jean Francios, Arabia Felix p. 33.
- ⁵ -1 kings 01: 1z-7.
- ⁶ -Breton, Jean Francios, Arabia Felix, from the time of the queen of sheba eight century B.C. to first century A,D.(1998), p. 115.
- ⁷ -Ibid, pp. 35-36.
- ⁸ -Ibid, p. 166.
- ^۹ -Herodot, the Histories, Book 111, c. 430 BCE.
- ¹⁰ - Faure, p. 1987. Parfums et Aromates de l'Antiquite. Paris: In Breton, Jean-Francios, Arabia Felix... p 5.
- ¹¹ -Herodotus, the history , translated by David Grene, book 111, p. 113. In Breton, Jean-Francios, Arabia Flix, ... p.6.
- ¹² -Breton, Jean Francios, Arabia Felix, from the time of the queen of sheba eight century B.C. to first century A,D.(1998), p.114.
- ¹³ -Ibid, p. 115.
- ¹⁴ -Ibid. p. 114.
- ¹⁵ -Gibson Dan, The Nabataean, builders of Petra,
- ¹⁶ -Auge Christian & Jean-Morie Dentzer, Petro, the lost city of the ancient world., p. 38.
- ¹⁷ - Gibson Dan, the Nabataean, builders of Petra.
- ¹⁸ -Amaury de Riencourt, Sex and Power in History (1974), p. 75.
- ¹⁹ -Rodinson, Maxime, Muhammad, English. P.20.
- ²⁰ -Strabo 16. 4. 24, cited in Pirenne 1961, pp. 94-96.

فصل دوم

عربستان نیمه بدوی

مقدمه

ما تا اینجا آنچه را که مورد بررسی اجمالی خود قرار دادیم تنها مناطق شمالی و جنوبی عربستان را در بر می گرفت - مناطقی که بخاطر برخورداری از منابع آبی و بارانهای منظم، واحه ها و زمین های حاصل خیز و قرار گرفتن در مسیر راههای تجاری جهانی نسبت به مناطق خشک مرکزی، شرقی و غربی در شبه جزیره عربستان از شکوفائی اقتصادی و نیروهای مولده کاملاً رشد یافته تری برخوردار بودند .

در نتیجه، در حالیکه نظام های اجتماعی در جنوب و شمال، مرحله بدوی و ما قبل تاریخ را تقریباً بطور کامل پشت سر گذارده و با تشکیل دولت طبقاتی و نظام پادشاهی پا به عصر تمدن نهاده بودند، مناطق عقب افتاده عربستان که مهم ترین شهرهای آن مکه و مدینه

بودند هنوز زندگی بدوی را بطور کامل پشت سر نهاده و از نظر سیر تکامل اجتماعی هنوز گذار به جامعه دولتی - طبقاتی را بطور کامل به پایان نرسانده بودند و بنا براین، از نظر سیر تکامل اجتماعی در شرایط بسیار عقب افتاده تری بسر می بردند.

در این بخش از عربستان، بخصوص در خارج از شهرهای مکه و مدینه، هر چند مدتها بود که در آنها مالکیت خصوصی و طبقات اقتصادی شکل گرفته بودند، ولی هنوز نظام بدوی تکامل خود را به نظام دولتی - طبقاتی بطور کامل به پایان نرسانده بود و در یک حالت بینابینی، جلوه های قدرتمندی از هر دو نظام به هم زیستی در کنار هم ادامه میدادند. بنابراین لازم است قبل از آنکه پیشتر رویم نظری به زندگی بدوی و قبیله ای مردم چادر نشین در بخش های عقب افتاده عربستان بیاندازیم. چرا که اسلام در همین مناطق عقب افتاده بود که بمنظور بیپایان رساندن سیر تکامل جامعه دمکراتیک بدوی به جامعه سرکوبگر طبقاتی عروج کرد.

منابع اطلاعاتی

از مناطق مرکزی عربستان نسبت به مناطق جنوب و شمال اسناد و مدارك چندانی در مورد تاریخ ما قبل اسلام در دست نیست. دلیل این امر روشن است. مناطق مرکزی هنوز بصورت گروهها و قبایل چادر نشین زندگی می کردند و طبیعی است که آنها نسبت به

پادشاهی های مناطق پیشرفته شمال و جنوب که هزاران کتیبه و دست نوشته از خود بر جای گذاشته اند، نمی توانسته اند آثار چندانی از خود بر جای گذارده باشند.

بنابراین، آنچه که از این مناطق بعنوان سند در دست است صرفنظر از آثار و اکتشافات باستان شناسی، سفرنامه های چندی از خارجیان و بخصوص رمی ها*، مطالب مندرج در آثار و نوشته های مورخین اسلامی است که بیشتر نتیجه تحقیقات شفاهی آنها پس از ظهور اسلام، و بر اساس خاطرات افراد و اطلاعاتی بوده است که سینه به سینه از نسلی به نسل دیگر منتقل گشته و به آنها رسیده است. بنابراین، طبیعی است که این اطلاعات فقط میتوانسته اند بر وضعیت این مناطق در دوران بعد از اسلام پرتو اندازند و تنها در موارد استثنائی ما را به گذشته های کمی دورتر رهنمون شوند.

---

* اورانیوس (Uranius) در حدود اول ق. م. "عربیکا" (Arabica) "را در حداقل ۵ جلد نوشت. "گلاسوس" عرب شناس دیگر نیز، يك اثر ۴ جلدی در زمینه باستان شناسی عرب بوجود آورد که تاریخ آن معلوم نیست. در قرن دوم میلادی نیز جغرافی دان بزرگ "پطولمه" (Ptolemy)، اهل اسکندریه، جغرافیای سرزمین عربیه را با دقت تهیه نمود. "هرودت" در کتابش بنام "تواریخ" در ۴۳۰ ق. م.، "استرابو" (Strabo) در "جغرافیا" در ۲۲ بعد از میلاد، "دیوکاسیوس" (Dio Cassius) در "تاریخ رم" در ۲۲۰ بعد از میلاد، "آمیانیوس مارسلینوس" (Ammianus Marcellinus) در "تاریخ رم" در ۳۸۰ بعد از میلاد، "پروکوپوس سزارا" (Procopius Caesarea) در "تاریخ جنگها" در ۵۵۰ ب. م. همه در مورد شبه جزیره عربی نوشته اند.

به این صورت باید افسانه های اساطیری عرب را که مانند داستانهای اساطیری هر قوم و گروه دیگری بیان کننده اوضاع دوران گذار از نظام اشتراکی و دموکراتیک به نظام طبقاتی است نیز اضافه کرد.

اما خوشبختانه، یکی دیگر از منابع مهم اطلاعاتی ما در مورد اوضاع اجتماعی و سیاسی عربستان قبل از اسلام، و از جمله اصیل ترین منابع، شعر عرب میباشد که زبان سیاسی - ادبی بسیار فعال و پر اهمیت اعراب بدوی پیش از اسلام را تشکیل میداده است.

زندگی بدوی و قبیله ای در عربستان

در دوران قبل از اسلام اعراب در عربستان مرکزی در قبایل و طوایف محلی و خودمختار متعددی متشکل شده بودند که هر يك بر اساس رابطه کمابیش خونی و ملاحظات امنیتی و دفاعی در برابر دیگران متحد شده و اتحادیه های پایدار و نا پایدار بزرگتری را بوجود آورده بودند.

روش زندگی این گروه ها و قبایل متفاوت بود. عمدتاً بدوی و بادیه نشین و به کار شبانی اشتغال داشتند. ولی بعضی از آنان نیز در واحه ها و روستاها به کار کشاورزی و یا در شهرها به امر تجارت

اشتغال داشتند. در نتیجه، بعضی گروهها و قبایل پیشرفته تر از دیگران بودند.

این تفاوت در نوع تولید و روش های زندگی، محصول مراحل مختلف تکاملی اجتماعی در گذشته بود که عربستان مرکزی نیز مانند جوامع دیگر، هر چند با تاخیر، ولی بهر حال آنرا طی کرده بود.

در نتیجه، قبایل کشاورز و دامدار هر يك نتیجه مرحله معینی از تکامل اجتماعی در گذشته بودند که در آنها اعراب با پی بردن به فنون کشاورزی یا اهلی کردن حیوانات در کسوت قبایل کشاورز و دامدار از یکدیگر جدا شده، قبایل و گروههای مستقل از هم و جداگانه ای را بوجود آورده بودند، و یا با گسترش مبادله و پول، چه بخاطر قرار گرفتن در مسیر راههای تجاری و یا بهر دلیل دیگری، به کار تجارت و بازرگانی کاروانی مبادرت ورزیده بودند.

از اینرو بود که شهرهایی مانند مکه و مدینه بتدریج به شهرهای عمده تجاری تبدیل شده و ساکنین آنها به کار تجارت وارد شده بودند.

در نتیجه، در حالیکه قبایلی مانند قریش با زندگی شهری و کار تجاری، طرق زندگی اجتماعی و تولیدی مدرن تری را نمایندگی می کردند، و لذا از قدرت و نفوذ اقتصادی و فرهنگی بیشتری در عربستان مرکزی برخوردار بودند، اقوام بدوی دور افتاده تر که

با شیوه های قدیمی تر تولید و زندگی اجتماعی سر و کار داشتند، در حاشیه قرار گرفته، نقش ضعیف تری را در تحولات سیاسی و اقتصادی منطقه ایفا می نمودند. بهر حال، این قبایل، علیرغم نوع اشتغال و ساختار درونی شان، هم چنان تا زمان اسلام و ایجاد دولت اسلامی، پایه های قدرت سیاسی را در جامعه عربی تشکیل میدادند. از اینرو، برای درک اوضاع آن زمان لازم است به قبایل مزبور، نحوه عملگرد، و ساختمان درونی آنان نگاه دقیقتری ببینیم.

کلان یا حی

یک واحد سیاسی - نظامی

همانطور که قبلا گفته شد نظام سیاسی عربستان مرکزی قبل از اسلام يك نظام قبیله ای بود. هر قبیله متشکل از کلانهای مختلف بود. کلان یا "حی" در دورانی که ما از آن صحبت می کنیم از خانوارهای متعددی تشکیل می شد. هر خانوار شامل پدر و پسرانش بود که با خانواده های خود در تعدادی چادر در گوشه ای از صحرا در کنار هم زندگی می کردند. به مجموعه این چادرها که در يك جا برپا می شدند "دار" * گفته می شد.

بنابراین، کلان یا حی مجموعه خانوارهایی از این نوع را تشکیل می داد که گاهی تا صد چادر را در بر میگرفت. این خانوارها

* Hay

*Dar

هر چند هر يك از نظر اقتصادی مستقل بودند ولی در بسیاری از موارد همچون يك مجموعه واحد در رابطه تنگاتنگ با یکدیگر عمل می کردند. فی المثل چراگاه واحدی داشتند، بهنگام بیلاق و قشلاق با هم حرکت می کردند، هیچ اتوریتته خارج از خود را نمی پذیرفتند. دارای يك رئیس بودند و در عملیات نظامی مانند دفاع و حمله با هم و تحت يك فرماندهی عمل می کردند.

رئیس کلان که او را شیخ یا سید می نامیدند، معمولاً رئیس یکی از خانوارهای برجسته کلان بود که توسط بزرگترها و ریش سفیدان کلان و با تایید عمومی مردم انتخاب می شد و همیشه در امور مهم با آنها شور و مشورت می کرد. اختلافات داخلی را بر اساس رسم و رسوم و سنن موجود حل و فصل می نمود، ولی فاقد قدرت قانون گذاری یا دستور دهی مستبدانه و فردی به افراد حی یا قبیله بود. بنابراین، اتوریتته او بیشتر یک اتوریتته معنوی و شخصی بود. فی المثل، از آنجائیکه معمولاً از میان ثروتمندان یا افراد مرفه تر قبیله انتخاب می شد از اینرو از وی انتظار می رفت که دست و دل باز باشد و نسبت به اعضای ساده کلان و نیازمندی های آنها از خود بخشندگی و توجه نشان دهد. حضور ذهن، کاردانی، بخصوص در حل و فصل قضایا و اختلافات درونی از خصوصیات بود که لازمه انتخاب شدن به مقام رهبری کلان بود. همچنین او می بایست فردی قاطع، اهل عمل، بردبار و با تدبیر می بود.

ماکسیم رادینسون* نویسنده فرانسوی در کتاب خود با عنوان محمد، توصیف واقع بینانه ای از خصوصیت رهبر کلان یا قبیله بدست می دهد. او می گوید:

"این جامعه مبتنی بر اصل برابری بود. هر عضو قبیله با دیگری برابر بود. هر گروه در واقع برای خود رهبر یا سیدی، انتخاب می کرد، اما این مقام کاملاً وابسته به پرستیژ شخصی او بود. او مجبور بود که بطور مدام مراقب پرستیژش باشد. این برای موقعیت و مقامش امری حیاتی بود. در نتیجه، او باید از خود خصلت های متعددی را نشان میداد- باید در تمام شرایط شرط اعتدال را حفظ میکرد، اراده خاموش کسانی که قصد رهبری شان را داشت در نظر میگرفت و در عین حال اتوریته و قدرت شخصی خود را نیز ابراز مینمود. در جلسات عمومی کلان، رای فقط یک نفر کافی بود که تصمیم گیری مهمی را بر هم زند. با اینحال، به معنای اخص کلمه همه با هم برابر نبودند. چنانکه بعضی کلانها از طریق غارت دیگران، تجارت یا باج گرفتن از قبایل اسکان یافته و حتی سایر بدویان ثروتمندتر از دیگران شده بودند. هر از چند گاهی افرادی در درون خود قبیله صاحب مال و منال شخصی می شدند. بنابراین، در درون قبیله نیز فقیر و غنی وجود داشت؛ هر چند يك دوره قحطی، یا بدبختی در جنگ، کافی بود که دوباره همه را به فلاکت برابری برساند."^۱

حی یا کلان در زمانی که ما از آن صحبت میکنیم، از نظر سیاسی- نظامی واحد پایه ای جامعه بدوی عرب را تشکیل می داد. چنانچه اعضای آن همانطور که گفته شد نه تنها همچون يك مجموعه

* Maxime Rodinson

واحد در نزدیکی هم زندگی و برای ییلاق و قشلاق با هم حرکت میکردند، بلکه در کنار هم نیز می جنگیدند، دارای يك رئیس بودند، يك پرچم یا نشان واحد را حمل می کردند، صاحب خدای ویژه خود بودند، و حتی در جنگها، نعره جنگی خاص خود را که گاهی با نام قبیله و حی یکی بود، بکار می بردند. مثلاً نعره جنگی قریش "عُزّی" و "هُبَل" نام دو تن از خدایان آنها بود که بهنگام جنگ و حمله، برای نیرو گرفتن از آنها و پیروزی در جنگ، نامشان را فریاد می زدند. چنانچه در جنگ احد نعره جنگی سپاه مکه "یالا عزّی" بود.

استفاده از نام خدایان بعنوان نعره جنگی از اینرو بود که اعراب عقیده داشتند که پیروزی آنها در جنگ بسته به زور و نیروی خدایانشان بوده و بستگی به این داشته که کدامیک از خدایان آنها بر دیگری پیروز شود. از همینرو، قبایل عرب در صورت شکست در جنگ گاهی خدای بی عرضه و شکست خورده خود را به دور انداخته، با قبول خدای قبیله پیروز و یا خدای دیگری، قدرت قبیله خود را تجدید می کردند.

وقتی که يك حی یا کلان نفراتش توسعه میافت و پیدا کردن چراگاه و آب برایش دشوار می شد به دو یا سه حی کوچکتر تقسیم می شد، و هر حی جدید با رئیس و نام، خدا و پرچم تازه خود از دیگران جدا و مستقل می گشت. با این وجود، حی های جدید نیز

مانند هر حی دیگری در واحدهای بزرگتری با حی های دیگر یکی شده، و با یکدیگر قبیله و واحد بزرگتری را تشکیل میدادند.

معمولا این واحدهای بزرگتر که حکم نوعی اتحادیه سیاسی-نظامی میان حی های مختلف و حتی میان قبایل بزرگ را داشتند، از اعضای خویشاوندی که در طول زمان از تجزیه و تکثیر حی های موجود بوجود آمده بودند شکل می گرفتند. به این ترتیب که هر حی هنگامیکه به حی های جدید تقسیم می شد، پسران همان رئیس حی، ریاست حی های تشکیل شده جدید را بعهده می گرفتند، و لذا هر چند از لحاظ اقتصادی و امور دیگر از حی پدر مستقل می گشتند، ولی معمولا به همبستگی سیاسی نظامی با آن و سایر حی های همبسته با آن ادامه میدادند. به این ترتیب بود که هنگام جنگ و حتی حرکت بسوی بیلاق و قشلاق در کنار هم قرار گرفته و متحدانه عمل می نمودند.

از اینرو، جامعه عربی در دورانی که ما از آن صحبت می کنیم از قبایل و دسته بندیهای بیشمار و متعددی تشکیل شده بود که هر يك به نحوی از طریق يك شجره بهم پیچیده با هم خویشاوندی و قرابتی دور و نزدیک داشتند. بر این سیاق بود که نسب شناخته شده تقریبا تمامی قبایل عربی بنا بر نقل شجره دانان عرب به دو شاخه بزرگ یمنی یا اعراب جنوب که جد بزرگشان قحطان^۲ و

اسماعیلی یا اعراب شمالی که جدشان "عدنان" بود باز می‌گشت. گفته می‌شد که عدنان پسر اسماعیل و اسماعیل پسر ابراهیم بود.^۳ باید توجه داشت که این شجره نامه‌ها نسب اعراب را از زمانی نشان می‌دهند که قبایل آنها مردسالار شده‌اند. از اینرو، شجره نامه‌های مزبور بر اساس پدران، یعنی اجداد مذکر آنها تنظیم شده‌اند. بعبارت دیگر، همانطور که مسلمانان سعی کرده‌اند به شجره نامه اعراب منشاء مذهبی بدهند، جامعه مردسالار عرب نیز سعی‌اش در تنظیم این شجره نامه‌ها بر این بوده که وانمود کند که اولین قبایل عرب مردسالار بوده‌اند. درحالی‌که، مدعیات هیچیک از آندو با واقعیت امر تطبیق نمی‌کند. باین معنا که همه اسناد و مدارک علمی همگی نشان می‌دهند که قبایل عرب در ابتدا همگی مادر تبار بوده و با اجداد مادری شان مشخص می‌شده‌اند، و تنها در جریان تغییر نظام مادرتباری به نظام پدرسالاری و نشستن مردان بجای زنان بوده است که قبایل عرب دست از اجداد مادری خود برداشته، اجداد پدری خود را بجای آنها نهاده‌اند. بنابراین، شجره نامه‌های موجود، منجمله آنچه که در بالا ذکر آن آمد، همگی سلسله نسبهای عربی را تنها از زمانی که قبایل عرب مردسالار شده و نام مردانه بر خود گذارده‌اند نشان می‌دهند.

یکی از دلایل این امر اینست که در شجره نامه‌های مزبور هنوز نام بسیاری از قبایل موجود عرب با نام حیوانات و پدیده‌های

طبیعی که در همه جهان* سرمنشاء و نامها و نشانه های قبیله ای در دوران مادرتباری بوده اند مشخص شده اند، و این خود بقدر کافی نشان میدهد که چگونه قبایل عرب قبل و در دوره ای کهن تر همگی مادرتبار بوده اند. از جمله این قبایل، قبایلی مانند قبیله "بنی آسد" بمعنی پسران شیر، "بنی کلاب" بمعنی پسران سگ (کلاب جمع گلب) ، و "بنی بدر" پسران قرص کامل بوده اند که هنوز هم با همین اسامی وجود داشته اند.

آیا قبیله یا حی یک واحد خونی بود؟

با آنکه "حی" شبکه ای از افراد کمابیش خویشاوند را تشکیل میداد، با اینحال ، چه در واقعیت و چه به لحاظ معنای لغوی آن که زندگی و حیات بود، مجموعه ای از افرادی را شامل می شد که نه صرفا بخاطر هم خونی و روابط خویشاوندی، بلکه در اساس بخاطر زندگی و منافع مشترك اقتصادی به گرد هم آمده جمع واحدی را تشکیل میدادند. در واقع نیز، در درون يك حی یا کلان، هر چند روابط خونی گسترده ای وجود داشت، ولی اعضای آن لزوما يك

* در میان بدویان سرخ پوست قاره آمریکا نیز، بهنگام ورود اروپائیان به قاره مزبور، هشت کلان قبیله سینکا به نام های گرگ، لاک پشت، خرس، آهو و امثال آن خوانده می شدند

گروه کاملاً هم خون با یکدیگر نبودند. چرا که کم نبودند مواردی که در آن افرادی از يك قبیله به قبیله دیگر می پیوستند و بدون آنکه با اعضای آن قبیله هم خون باشند بعنوان هم خون و عضو قبیله مزبور محسوب شده، و در رده کاملاً برابر با دیگر اعضای قبیله قرار می گرفتند. حتی اگر فرد مزبور يك برده آزاد شده بود و مطلقاً هیچگونه رابطه خونی با قبیله جدید نداشت.

از این نمونه ها بسیار بودند. از جمله بگفته طبری "عرفجه" از قبیله اُزد از تیره بارق بود که میگوید:

"بدی در میان ما شدت گرفت که در یک دیار بودیم و خون ریختیم و با همدیگر ستم کردیم و من از قوم بیمناک شدم و از آنها بیریدم و به اینان (قبیله بجیله-از من) که سر و سالارشان بودم پیوستم."۴

البته طبق روایت دیگری در طبری عرفجه بخاطر قتل یکی از اعضای قبیله خود بوده است که به مردم بجیله پناهنده می شود. بهر حال، هرچه که علت جداسدن وی از قبیله خود و پیوستن اش به قبیله بجیله بوده است، در آنجا او حتی به ریاست قبیله جدید دست می یابد.

بنابراین، آنچه که اعضای يك حی را به صورت يك واحد همبسته در می آورد، عملاً همبستگی سیاسی و نظامی آنها به

یکدیگر بود که خود را تحت نام و نشانهای مشترك قبیله و سلسله وظایف و مسئولیت های مشترکی که اعضاء در برابر هم داشتند و از همین طریق نیز با یکدیگر همبستگی می یافتند متجلی می ساخت .

فی المثل، اعضا یا خانواده عضو حی بهنگام صلح می توانستند به هر کجا و حتی نزد قبایل دیگر بروند و حتی نزد آنها بمانند، ولی اگر جنگ در می گرفت باید بدون تامل به نزد قوم و مردم خودشان باز می گشتند و گرنه يك فرمان احظار از قبیله خودی و یا يك اخطار دو سه روزه از قبیله میهمان دریافت می کردند.

البته ، جز در این موارد، و بنا بر سنتی که هنوز هم در مناطق چادر نشین کم و بیش رایج است، میهمان رد کردنی نبود و در چادر بروی وی همیشه باز بود. بخصوص اگر میزبان با او هم غذا شده بود. چنانچه حتی اگر دزدی، با صاحب خانه هم غذا می شد، در برابر وی در امان می ماند.^۵ حتی اگر کسی خود را به چادر قبیله ای میرساند و طناب آنرا می گرفت، طبق قانون صحرا، در امان صاحب چادر قرار می گرفت.^۶ علت این بود که بدویان فکر می کردند که غذا، گوشت و خون می آورد، و لذا وقتی که دو نفر با هم هم غذا می شدند گوشت و خونشان یکی می گشت و هم خون می شدند .

در آلاغانی آمده است که چگونه "زید الخیل" هنگامی که دزدی را گیر می اندازد از کشتن او امتناع می کند، زیرا دزد، شب

قبل، از جام شیر پدرش نوشیده بوده است^۷ و چون در میان اعراب فرض بر این بود که افراد حی از يك خون و گوشت هستند، و چون گوشت از غذا می آمد، لذا دو نفر که هم سفره می شدند یا شیر می نوشیدند هم گوشت و هم خون شده و همچون برادر هم تلقی می گشتند. چنانکه دو نفری که از يك پستان شیر خورده بودند، برای همیشه مانند دو برادر در کنار هم بودند.^۸

این در قبایل دیگر در سایر نقاط جهان نیز وجود داشت. منجمله در میان بومیان "دُبو"^{*} در جزایر غرب اقیانوس آرام، زن و مرد بهنگام ازدواج با همسفره شدن با یکدیگر برای اولین بار از يك گوشت و خون می شدند.^۹

باین ترتیب، بنا بر رسمی که وجود داشت، افرادی که از قبایل خود بخاطر قتل یا تخلفات دیگر طرد می شدند و یا فرار کرده و به قبیله غیر پناه می بردند کمتر تقاضای پذیرش شان رد میشد. این امر حتی در مورد قبایل نیز اتفاق می افتاد. باین معنی که حتی گاهی تیره یا طایفه ای به خاطر اینکه تنها یا ضعیف و بهرحال در معرض مخاطره بود بدلائل امنیتی و نظامی به قبیله قدرتمند دیگری می پیوست تا باینطریق بتواند از خود دفاع نماید. در مواردی مثلاً حتی قبایل یهودی در مدینه که ضعیف بودند بدلائل امنیتی و دفاعی به

---

* Dobu

قبایل "اوس" و "خَزْرَج" پیوسته بودند تا در برابر دشمنانشان از حمایت آنها برخوردار شوند.

باید توجه داشت که در شرایط سخت صحرا، زندگی مستقل فردی و خانوادگی، بصورت جدا از دیگران، امکان پذیر نبود. چرا که نه تنها دوام و بقای يك فرد یا خانوار كوچك در شرایط سخت صحرا بدون تعاون و همکاری جمعی با دیگران ممکن نبود، بلکه از نظر دفاعی نیز فرد یا خانوار منفرد نمیتوانست به تنهایی در برابر تعرضات دیگران از خود دفاع نماید. از اینرو بود که فرد عملاً ناچار به عضویت در قبیله و قرار دادن خود در يك مجموعه بزرگتر بود. در نتیجه، هنگامیکه فردی به هر دلیلی نمی خواست و یا نمی توانست در قبیله خود باقی بماند و در نتیجه از قبیله خود طرد می شد و یا داوطلبانه آنرا ترك می کرد، ناگزیر از پیوستن به قبیله دیگر بود.

مضمون این پیوستن چیزی جز برخورداری از حمایت قبیله و در نتیجه قبول مسئولیت فردی در برابر آن نبود. اینکار البته از طریق همخون شدن با آن قبیله ممکن بود. زیرا قبیله یا حی بنا بر تعریف متشکل از افراد هم خون بودند، در حالیکه همخونی بیشتر یک عنوان سمبلیک بود و به معنای واقعی آن بکار نمیرفت. اگر هم کلان یا قبیله زمانی بر پایه همخونی بوجود آمده بود، ولی تحت شرایط سخت زندگی صحرا که پیوستن فرد یا گروهی از افراد از

یک قبیله به قبیله دیگر را ضروری میکرد، رعایت کامل آن ممکن نبود. از اینرو، برای قبول فرد جدید به عضویت قبیله لازم بود راهی برای هم خون شدن وی، هر چند بطور سمبلیک، بیابند، و این خود همخونی قبیله بمعنی واقعی آنرا بهم میزد. یکی از راههای همخون نمودن فرد جدید پذیرفتن او به فرزندی توسط یکی از افراد قبیله بود.

برای مثال، یکی از این موارد "ذکوان" بود که بنا به نقل آلاغانی برده ای بود که دست "امیه" را که در دوران پیری نابینا شده بود، در دست خود می گذاشت و او را به این سوی و آن سو میبرد. ولی وقتی که از طرف او به فرزندی قبول شد، نامش به طور کامل و بدون هیچ گونه توضیح اضافی در شجره نامه "امیه" بعنوان فرزند واقعی او وارد شد و همچون فرزند واقعی او از همه مزایای مربوطه برخوردار گردید.^۱ نتیجتاً، هرچند افراد یک قبیله عملاً با یکدیگر هم خون نبودند، ولی بنا به تعریف هم خون تلقی می شدند.

از طرف دیگر، خود قبیله نیز برای افزایش قدرت خود از پذیرفتن افراد جدید همواره استقبال می کرد. این حمایت ها اشکال متفاوتی داشت. گاهی موقتی و گاهی برای همیشه بود. گاهی قبیله میزبان او را تنها در برابر دشمنان بخصوصی مورد حمایت قرار میداد، و گاهی نیز در برابر هر گونه دشمنی. حتی گاهی میزبان، مسئولیت کشته شدن احتمالی او و پرداخت خون بهایش به خانواده

وی را نیز بعهده می گرفت. در مناطقی مانند مکه گاهی حتی پذیرش فرد پناهنده با اعلام آن در ملاء عام و سوگند میزبان به پذیرش و حمایت از وی رسمیت می یافت .

فرد پذیرفته شده هر چند با قبیله جدید هم خون نبود و حتی ممکن بود يك برده آزاد شده باشد، ولی همانطور که گفته شد هنگامی که رئیس یا عضو معمولی قبیله فرزندی وی را قبول می کرد، دیگر در حکم هم خون و پسر واقعی وی قلمداد می شد و همه مقررات قبیله منجمله ممنوعیت ازدواج با اعضای قبیله نیز در مورد او مرعی می گشت. چرا که پیوستن به يك قبیله تنها از طریق برادر و خواهر شدن با اعضای آن یعنی همخونی و یکی شدن کامل با آن امکان پذیر بود.

گفتیم که این هم خونی و برادری واقعی نبود و بیشتر جنبه سمبولیک داشت . بعبارت دیگر، همخونی بیش از آنکه مبین معنای واقعی خود باشد بیان نوعی اتحاد و در اینجا شراکت کامل عضو جدید در مسئولیتها و وظایف مربوط به قبیله و برخورداری از حقوق فرد همچون يك عضو قبیله بود، و از اینرو همه حقوق، تکالیف، آزادی ها، و محدودیتهای يك عضو واقعا همخون قبیله در مورد او هم رعایت میشد.

برای همین حتی قبایل مختلف هم برای متحد شدن با یکدیگر طبق مراسمی که جنبه سمبولیک داشت با یکدیگر هم خون می شدند.

در این مراسم ، دو طرف به برادری هم قسم می خوردند که به عربی "قَسَمَه" نامیده میشد، و معمولاً به یکی از خدایان قسم می خوردند. چرا که با این کار پای خدایان را نیز بعنوان شاهد به میان می آوردند. این قسم خوردن با رسم دیگری نیز همراه بود که در آن تشت خونی را می آوردند و دو طرف دست در آن کرده و خونی را که با مشت بر می داشتند می نوشیدند و قسم می خوردند که در مرگ و هستی از یکدیگر دفاع نمایند. این شعر آلاشا موید این مطلب است :

"وقتی که از پستان يك دایه شیر مکیده اند،

با خون تیره مردان سوگند یاد کرده اند،

که هرگز از هم جدا نشوند"^{۱۱}

در دوران های قدیم تر، در میان جوامع اولیه در سایر نقاط جهان نیز رایج بود که دو طرف با مکیدن و یا خوردن خون یکدیگر و یا در مواردی با بریدن دستها و چسباندن آنها بهم برای یکی شدن خونشان پیمان هم خونی و اتحاد را می بستند .

بنابراین، در اتحاد میان قبایل نیز هر چند این اتحاد بهیچوجه بر پایه هم خونی واقعی قرار نداشت، با این وجود، خون و هم خونی و مراسم مربوط به آن همچون وسیله سمبلیکی برای بیان و تاکید این اتحادها بکار میرفت.

سازمانیابی مشترك و حرکت جمعی با دیگران در امر کوچ نیز که هر ساله از يك نقطه به نقطه دیگر انجام می گرفت جلوه دیگری از عكس العمل انسان بدوی در برابر ضرورت ها بود. در این مورد نیز، چون این جابجائی طولانی، میتوانست از جانب دشمنان قبیله به امر مخاطره آمیزی تبدیل گردد، بنابراین، در میان قبایل عرب این نقل مکان همچون يك حرکت نظامی بطور دسته جمعی و بر اساس يك برنامه از قبل تعیین شده و تحت رهبری حی و قبیله بود که انجام می گرفت.

بنابراین، در عمل بنظر می آمد که قبیله یا حی چیزی جز يك سازمان دفاعی برای جنگ و کوچ نبود. برای همین در زمان صلح و سکون، چفت و گیر هایش بسیار شل می شد بطوریکه افراد و خانوارها میتوانستند در کمال آزادی به سر برده در محدوده قبیله در هر کجا که می خواهند و حتی برای مدتی در میان قبایل دیگر زندگی کنند، و در این مورد هیچگونه محدودیتی وجود نداشت. اما بهنگام جنگ و یا حرکت دستجمعی، همانطور که قبلا نیز اشاره شد جای ماندن در خارج از محدوده قبیله نبود و همه افراد قبیله یا حی می بایست در کنار هم همچون يك تن واحد در محل خود برای انجام وظایف مشترك حاضر باشند.

البته، قبایل عرب هر کدام دارای مرتع و منبع آبی بودند که گذشتن از مرزهای آن برایشان مخاطره آمیز بود. از اینرو، حرکت

آزاد آنها تنها در محدوده آن بود که انجام می گرفت، چرا که قبایل دیگر نیز ناچار به دفاع از چراگاه و آب خود بودند. در نتیجه، بهنگام بیلاق و قشلاق که مجبور به گذشتن از این محدوده بودند، تمام حی با هم حرکت می کردند و لذا مانند مورد جنگ حالت دفاعی به خود می گرفتند. برای همین بود که جز در موارد فوق که بقای هر خانواده به بودن آن با دیگران بستگی پیدا می کرد، اعضای قبیله در آزادی کامل بسر می بردند.

بنابراین، در حالت معمولی چیزی بعنوان اتوریته و رهبری بر بالای سر قبیله وجود نداشت و تنها در مورد کوچ و جنگ بود که سازمان دادن قبیله و اعمال قدرت رهبری ضرورت می یافت. در مورد کوچ نیز حالت دفاعی گرفتن در جریان آن به خاطر احتمال مورد حمله قرار گرفتن توسط دیگران بود، و گرنه اینکار نیز می توانست بطور خود بخودی و فارغ از هر گونه سازمانیابی عمومی انجام پذیرد.

از اینرو، بنظر می آمد که بااستثنای زمان جنگ و کوچ، به جز عوامل طبیعی که اراده آزاد انسان بدوی را محدود می کرد، بر بالای سر وی هیچ سلسله مراتب قدرتی قرار نداشت، و این قانون عمومی، کم و بیش در همه جوامع ماقبل تاریخ جاری و در آنها عضو کلان، فردی کاملاً آزاد و بدون آقا بالاسر بود. روسا یا فرماندهان نظامی نیز، اتوریته های موقتی بودند که تنها برای امر

جنگ یا مذاکره با قبایل دیگر که آنها نیز اموری موقتی بودند برقرار می شدند. تازه همین اتوریته های موقتی نیز کاملاً تحت کنترل توده اعضا بودند، و توسط آنها انتخاب و هر لحظه برکنار می شدند.

بنابراین، زندگی بدوی، جز در موارد بالا، زندگی طبیعی و کاملاً آزاد خانوارهای مستقل در دل طبیعت بود که در فضای ساکت و بی انتهای صحرا در آزادی کامل به هر کجا که می خواستند، در محدوده چراگاه مشترکشان، حرکت می کردند، و در هر کجا که می خواستند توقف نموده و گاهی دورتر نزد آشنایانشان می رفتند و هیچ اجبار و نیروئی را نه بر بالای سر خود داشتند، و نه آنرا تحمل می کردند.

توجه به این نکته برای درک جامعه ماقبل تاریخ و روحیه عرب بدوی بسیار مهم است. چرا که جامعه بدوی يك جامعه طبیعی و خودبخودی بود. یعنی قواعد و انتظاماتش بر پایه پاسخ به نیازهای طبیعی انسان و فارغ از دخالت هر گونه نیرو و گروه اجتماعی صاحب منافع ویژه ای شکل گرفته بود. از اینرو، سازمان یابی اش بر اساس هیچ نوع تعریف از پیش تعیین شده ای نبود، بلکه صرفاً نوعی عکس العمل طبیعی، خودبخودی، و البته هوشیارانه انسان، در قبال مقتضیات و ضروریات طبیعی و اجتماعی، و در يك کلام محیطی اش بود.

بنابراین، روحیه آزاد منش انسان بدوی ناشی از زندگی طبیعی و از این نظر انسانی ماقبل تاریخی اش بود. زندگی ایکه در آن هیچ گونه اتوریته کنترل کننده و سرکوبگرانه ای بر بالای سر وی وجود نداشت و اصولاً با چنین پدیده ای آشنا نبود. بااینحال، بسیار جالب است که انسان باصطلاح متمدن که خود به نظام سرکوبگرانه ای که در آن قرار داشت عادت کرده بود، نیاز طبیعی انسان به آزادی را وحشیگری و نوعی عادت به چیزی نامعمول تلقی می کرد. به اظهار نظر ابن خلدون مورخ معروف اسلامی در این مورد که او نیز از این خود مرکزبینی احمقانه و سوء تعبیر تحریف کننده از آزادی مصون نمی ماند، توجه نمائید: وی می گوید:

"..بدوی ها ملت وحشی ای هستند، و کاملاً به وحشیگری و علل موجد آن خو گرفته اند. وحشیگری به خصلت و طبیعت آنها تبدیل شده است. آنها از آن لذت می برند، چون در نظر آنها به معنای آزادی از هر نوع اتوریته و عدم فرمانبرداری از هرگونه رهبریتی می باشد. ..."^{۱۲}

آیا حی در اساس

یک اتحاد سیاسی- نظامی بود

هر چند در ظاهر امر اینطور بنظر می آمد که کلان یا حی يك اتحاد سیاسی- نظامی بود، ولی اگر عمیقتر به مسئله نگاه کنیم

متوجه می شویم که علت پایه ای تری که کلان یا حی را شکل میداد، عامل طبیعی و در واقع تولید بود. زیرا آنچه که کلان یا حی را بصورت یک جمع همبسته به گرد خود جمع و متحد می ساخت، منبع آب، بصورت چشمه یا چاه، و چراگاهی بود که حیات اعضای کلان بدون آنها امکان پذیر نبود. بنابراین چاه و چراگاه که بدون آن زندگی در صحرا تصورناپذیر بود نه تنها عامل اصلی شکل گیری کلان و گروه همبسته آن بدور خود بود، بلکه جمعیت و طول و در ازای کلان، یعنی اینکه هر کلان اساسا از چه تعداد خانوار و دار تشکیل می شده است نیز به میزان آب چاه و وسعت چراگاه بستگی داشته است. حتی عمل کوچ، و ییلاق و قشلاق کردن کلان نیز بعنوان یکی از فعل و انفعالات حیاتی آن، ناشی از مقتضیات تولید و در پاسخ به شرایط طبیعی که این تولید در آن انجام می گرفته بوده است.

در نتیجه، شکل گیری و سازمانیابی کلان یا حی نه نتیجه اراده آزاد گروهی از انسانها برای دفاع، بلکه در حله اول بخاطر امر تولید و معیشت بوده است، و همه امور دیگر مثل دفاع و کوچ نیز بر این پایه معنا میداده است.

بنابراین ، هر چند بنظر می آید که سازمان قبیله همان طور که رابرتسون اسمیت* می گوید، و من نیز در فصل قبل به آن استناد کردم ، سازمانی صرفاً برای دفاع و جنگ بود، ولی بنظر من این تنها ظاهر امر را بیان می کند، چرا که اگر خوب بنگریم در مرکز این سازمانیابی نظامی برای دفاع از افراد کلان و کوچ آن، در واقع چاه و چراگاه، یعنی همان چیزی وجود داشت که اساساً خود کلان و افراد آن بخاطر آن شکل گرفته و بگرد هم جمع شده بودند.

این به معنای این نیست که کلان یا حی در زمان مورد بحث يك اتحاد نظامی- سیاسی نبود، بلکه منظور آنست که اساس این اتحاد نظامی- سیاسی را اتحاد دیگری تشکیل میداد که اتحاد اقتصادی و تولیدی اعضای کلان، حول وسایل تولید مشترك خود بود. بنابراین، کلان در جامعه بدوی عرب در اساس اتحاد اقتصادی و تولیدی جمعی از افراد بر سر وسائل تولیدی مشترك خود بود.

باید توجه داشت که این اتحاد اقتصادی در زمان پیدایش خود يك اتحاد اشتراکی بود، ولی اکنون با پیدایش مالکیت خصوصی و خانواده های از نظر اقتصادی مستقل در درون کلان، جنبه اشتراکی خود را در بسیاری از موارد از دست داده بود، و شاید از همین رو بود که جنبه سیاسی- نظامی آن برجسته تر مینمود. اکنون، هر

---

*-رابرتسون اسمیت تویسنده کتاب "تبار و ازدواج در عربستان قدیم" که در دانشگاه کمبریج به تدریس زبان عربی مشغول بوده و از این طریق یعنی از طریق تسلط بر زبان عربی، به تحقیقات وسیع در مورد تبار اقوام عرب و زندگی آنان کشیده می شود.

خانواده یا خانواری مالک دام و اموال دیگر خود بود و تنها چاه و چراگاه و زمینهای اشتراکی قبیله و کلان بود که هنوز تحت مالکیت خصوصی افراد در نیامده بود. بهمین دلیل بود که کلان، با وجود پیدایش و نفوذ مالکیت خصوصی در آن، هنوز بصورت یک جمع همبسته و باقیمانده از نظام اشتراکی پا برجا مانده بود.

تکامل نا هماهنگ

همانطور که گفتیم، عربستان جنوبی و شمالی بخاطر گسترش بیشتر نیروهای مولده مدتها بود که از این مرحله عبور کرده بودند.

در عربستان جنوبی قدرتهای پادشاهی از قرن دهم ق. م. شروع به پیدایش کرده بودند. در قرن پنجم ق. م. در یمن پادشاهی هائی وجود داشته که بر مردم کشاورز و شبان حکومت می کردند که دارای پرستشگاه، طبقه الیت زمیندار و مذاهب سازمان یافته بودند. الیت سیاسی از خانواده های اشرافی بیرون آمده بودند که بر زمینهای وسیعی تسلط داشتند. معابد نیز دارای دارائی های قابل ملاحظه ای بودند.

طبقه زمیندار از درون قبیله و از میان اشرافیت قبیله ای بیرون آمده بود که با پیدایش مالکیت خصوصی و دست اندازی به املاک اشتراکی کلان، قدم به قدم بر ثروت خود افزوده بود. بطوری

که ما شاهد این هستیم که چگونه بنا بر بعضی فرمانهای عمومی در حدود قرن های ۴ تا ۲ ق. م. که هنوز بر جا مانده اند، بعضی از اعضای این اشرافیت صاحب حق ویژه چراندن دام های خود بر چراگاه و زمینهای اشتراکی کمون می شوند، هر چند همچنان کمون کنترل خود را بر این زمینها حفظ می کند. در نتیجه، در حالیکه اموال عمومی قبیله رو به کاهش مینهد ثروت فردی بعضی از خانوار های ملاک افزایش میابد.^{۱۳} این فرمانها توسط پادشاه که در راس اشرافیت قبیله ای قرار گرفته و از میان خود آنها بیرون آمده بود، صادر می شود.

در واقع اکنون، با پیدایش مالکیت خصوصی و اشرافیت قبیله ای ما شاهد پیدایش يك نظام هیرارشیک (سلسله مراتبی) در درون قبیله هستیم که در آن خانوارهای متمکن در بالا قرار گرفته و صاحب قدرت سیاسی مستقلی از توده کلان و قبیله شده اند. اکنون مجمع قبیله که يك ارگان مردمی بود و قبلا در مورد تمام امور تصمیم میگرفت، تحت نفوذ این اشرافیت قبیله ای قرار گرفته و به ارگان قانونگذاری آن تبدیل گردیده است.^{۱۴}

اکنون کلانها و زیر کلانها پایه مخروطی را تشکیل میدهند که در راس آن خانواده های اشرافی قرار دارند که ثروت خود را از استثمار دیگران بدست می آورند. پادشاه نیز از همین خانواده ها بیرون آمده که بكمك شورائی ۶ تا ۸ نفره و یا مجمع قبیله که اکنون

تحت کنترل اشراف قرار گرفته است، حکمرانی میکند. این اشراف عمدتاً در شهرها ساکن بوده و در مجمع قبیله ای قدرت اصلی را در دست دارند.^{۱۵}

این نظامی بوده است که پادشاهی های کهنی که ما قبلاً از آنها صحبت کرده و در عربستان جنوبی وجود داشته اند، کم و بیش بر پایه آن قرار داشته اند. در این نظام و در این مرحله از تکامل آن، در حالیکه بخشهای مهمی از زمینهای عمومی و اشتراکی به تصرف مالکین و خانواده های اشرافی در آمده بوده است، باقیمانده آنها، هرچند هنوز مورد استفاده کلانها قرار داشته، ولی اسما متعلق به شاه و تحت کنترل وی بوده است. با اینحال، هنوز قوانینی وجود داشته که اختیارات او را در بخشیدن این زمینها به افراد خصوصی محدود میکرده است.^{۱۶}

شوراهای قبیله ای با آنکه هنوز وجود داشته اند با اینحال فاقد قدرت بوده و تنها نقش محدود کننده و درجه دوم و سوم را در تصمیمات شاه که بیشتر مبتنی بر منافع اشراف و زمینداران بوده ایفا می نموه اند.

مثلاً، مدارکی وجود دارد که بر اساس آنها در قرن سوم ق. م. مالکین سعی در گسترش زمینهای شخصی خود به زمین های عمومی و زمینهایی که بنام شاه بوده بر میآیند. البته، اینکار باسانی ممکن نبوده است زیرا با وجود اینکه زمینهای عمومی تحت کنترل

شاه بوده اند، ولی قوانینی وجود داشته که اختیارات او را در دادن این زمینها به افراد خصوصی محدود میکرده است.^{۱۷} بعلاوه، هر حرکت و فرمانی برای انتقال بیشتر این زمینها به اشراف با مقاومت توده کلان که زمینهای عمومی را مورد استفاده خود قرار میداده اند مواجه شده و درگیریهای احتمالا سخت و خونینی را موجب می شده است.

باین ترتیب بوده است که در عربستان جنوبی و شمالی به موازات گسترش مالکیت خصوصی، نظام بدوی و اشتراکی بتدریج تضعیف شده از میان میرود، و در نتیجه آن قدرت طبقات دارا جایگزین قدرت مردم و قبیله شده قدم به قدم نظام قبیله ای را به حاشیه میراند. تا جائیکه وقتی استرابو در ۲۶ ق. م. به همراه ارتش رم به شهر معاریب پایتخت پادشاهی سبا در یمن میرسد، از جامعه ای طبقاتی تر و قطب بندی شده تری نسبت به گذشته صحبت میکنند. او میگوید:

"مأرب، پایتخت سبائیان، بر بالای يك کوه قرار دارد که بخوبی مشجر است. در آنجا پادشاهی وجود دارد که با قدرت در مورد همه دعاوی و مسائل تصمیم میگیرد؛ اما بیرون آمدن از قصربرایش ممنوع شده است، چنانکه اگر از قصر خارج شود مورد حمله مردم قرار می گیرد.. خود او و اطرافیانش زندگی شان را به شهوترانی با زنان می گذرانند. ولی مردم به کشت زمین و تجارت گیاهان خوشبو اشتغال دارند... مردم طبقات پائین از ریشه گیاهان تغذیه می کنند و روی درخت می خوابند."^{۱۸}

البته این وضعیت عربستان جنوبی بلافاصله قبل از میلاد مسیح بوده است و آنهم در مناطق پیشرفته تر جنوب. چهار قرن بعد، وقتی آمیانوس* در " تاریخ رم" از مناطق دیگر سرزمین عربی صحبت میکند، از جامعه ای سخن می گوید که از لحاظ تکامل اجتماعی بسیار عقب تر بوده است. در این کتاب او از جوامع گله دار و جنگجویی که زندگی متحرکی داشته و هنوز بشکل بدوی و اولیه زندگی می کرده اند، یاد می کند.

این جوامع همانند اقوام بدوی عرب بیشتر در مناطق مرکزی عربستان بوده اند و در قرن هفتم میلادی، هنگام عروج اسلام، بدلیل محدودیت منابع طبیعی و قدرت تولیدی، هنوز در مراحل اولیه تکامل اجتماعی بسر برده مراحل فوق را طی نکرده بودند. در این مناطق، همانطور که در بالا گفتیم، هرچند دام به مالکیت شخصی افراد در آمده بوده است، ولی چاه و چراگاه هنوز در مالکیت عمومی قبیله و حی قرار داشته است.

در واحه ها و روستاهای پراکنده ولی حاصلخیزتر و ثروتمند تر نیز هرچند زمینهای زراعتی همه یا حداقل بخشهایی از آن به مالکیت خصوصی افراد در آمده بوده است، ولی محدودیت این منابع مانع از تشدید اختلاف ثروت میان گروههای اجتماعی تا حد

---

* - آمیانوس مارسلینوس مورخ رمی ۳۳۰-۴۰۰ میلادی.

پیدایش طبقات حاکمه و نظامهای هیرارشیک پادشاهی مانند یمن بوده است.

در شهرهایی مانند مکه و مدینه نیز، با آنکه در مسیر راه های تجاری قرار داشته و در آنها طبقات اجتماعی ثروتمندتری وجود داشته و از اینرو نظام طبقاتی بیش از سایر نقاط عربستان مرکزی تکوین یافته بوده است، با اینحال، این طبقات هنوز در چهارچوب نظام قبیله ای و دمکراسی بدوی باقی مانده، نتوانسته بودند سلطه سیاسی، هیرارشیک و سرکوبگرانه خود را بر توده مردم برقرار سازند.

باین معنا، عربستان مرکزی، هرچند با پیدایش و تکامل مالکیت خصوصی، بخصوص در شهرها، قدم به نظام طبقاتی گذارده بوده است، ولی همچنان در نیمه راه باقی مانده و گذار به جامعه هیرارشیک و سرکوبگر جدید را آنطور که در شمال و جنوب در دوران شکوفائی شان رخ میدهد، هنوز به پایان نرسانده بود.

گذشته اشتراکی و مادر تبار

اعراب

دلایل زیادی وجود دارد که نشان می دهد ساکنین اولیه شبه جزیره عربستان نیز مانند سایر نقاط جهان در دورانی که به صدها هزار سال بالغ می شده است بطور اشتراکی و در چهارچوب نظام

قبیله ای که مختص همه جوامع ما قبل تاریخ بوده است زندگی می کرده اند. در این نظام که در آن مالکیت خصوصی وجود نداشته است، همه افراد در برابری و آزادی کامل بسر می برده اند. زنان نه تنها در برابری کامل با مردان قرار داشته، بلکه ستون اصلی زندگی اجتماعی، تولیدی و علمی جامعه را تشکیل میداده اند.

کلان ها* یا تیره ها که مجموعه ای از آنها طایفه و بعد قبیله را بوجود می آورده اند، پایه ای ترین سلول جوامع ما قبل تاریخ را تشکیل می داده اند که سابقه آنها نزدیک به یک میلیون سال قبل میرسد. این گروهها و جمع های اولیه انسانی، در ابتدائی ترین شکل خود بصورت جمع مادر و فرزندان بوده اند که با گسترش خود از طریق تولید مثل، و یا یکی شدن با جمع های مشابه دیگر، به تدریج جمع های بزرگتر یعنی کلان ها، طوایف و قبایل را بوجود آورده اند.

این قبایل، پیش از آنکه در نتیجه انقلاب پدر سالاری در در قریب به شش هزار سال قبل، تغییر ماهیت داده، نامهای مردانه بر روی خود بگذارند، همگی به اسم جد مادری خود یعنی یکی از اولین مادرانی که بوجود آورنده آنان بوده اند نامگذاری می شده اند. بی شك در مورد قبایل عربی نیز همین طور بوده است. تحقیقات مفصل رابرتسون اسمیت در اواخر قرن ۱۹ نشان میدهد که

---

* Clans

هر چند در زمان محمد اکثریت قریب به اتفاق قبایل عربی مردسالار بوده و نامهای مردانه داشته اند ، ولی در دورانهای بسیار قدیم که مادر تبار بوده اند به نام جد مادریشان نامیده می شده اند و تنها پس از آنکه به قبایل پدرسالار تبدیل شده اند اسامی خود را تغییر داده و نامهای مردانه بر روی خود گذارده اند .

بعلاوه، در میان اقوام سامی معمول بود که شهر را مادر ساکنین آن مینامیدند. بسیاری از قبایل نیز بنام خدایان زن یا پدیده های طبیعی نامگذاری شده بودند مانند بندگان آل لات یا هدیه منات ، یا فرزندان خورشید یا ماه که با مردسالار شدن قبیله این نامها به نام مرد تبدیل می شدند. اسمیت نمونه هائی از این قلب نامها را نشان میدهد. منجمله اینکه در عربستان مردسالار مثلا میگفتند که تغلب پسر وائیل است (تغلب و بکر نامهای قبایلی بودند که از اخلاف جد خود وائیل بودند). در حالیکه از متن اشعار شعرايي که قبل از این اختراعات اساطیری مردسالارانه میزیسته اند بر میآید که اساسا تغلب نام دختر بوده است. بنابراین ، اینکه می گفتند تغلب پسر وائیل بوده ، در اصل به این صورت بوده است که تغلب دختر وائیل بوده است . به این ترتیب است که در دوران اساطیری عرب که مانند دوران اساطیری یونان، دوران گذار به پدرسالاریست ، مردان سعی می کنند تا به بهانه های مختلف نام های اجداد زن را بصورت نام

های مردانه توضیح دهند، و برای اینکار داستانهای قلابی جعل می کنند.

همین امر در مورد این موضوع که مثلاً می گویند قبیله فلان برادر قبیله بهمان است نیز صادق است. در حالیکه این نیز بهیچ وجه به معنی مرد بودن این دو قبیله نبوده، بلکه در اصل این دو قبیله زن بوده و خواهران هم بشمار می رفته اند. علت این خلط مسئله آن بوده است که وقتی دو قبیله با هم متحد می شدند، رایج بوده که می گفته اند دو قبیله مزبور از این پس برادر همدیگرند. ولی کلمه برادر در زبان عربی معنای بسیار گل و گشادی دارد. به اینصورت که بسیاری از مواقع منظور از برادری نه برادری خونی بلکه برادری سیاسی و نظامی است و جامعه مردسالار از همین اغتشاش معنا بوده است که برای مذكر جلوه دادن این قبایل بنفع خود بهره برداری و سوء استفاده کرده است.

در مورد قبایل تغلب و بکر نیز رایج بود که بگویند این دو قبیله برادر هم بودند، در حالیکه اسناد تاریخی بما می گویند که آنها در گذشته خواهر هم بوده اند.^{۱۹}

البته به دلایلی که ما نمیدانیم آنها نتوانستند و یا بهر دلیلی پیش نیامد که نام مونث همه قبایل عرب را به نام مذكر تغییر دهند. از اینروست که تا زمان محمد هنوز هم قبایل زیادی وجود داشتند که به نام اجداد مادریشان نامیده می شدند، و این دیگر يك دليل انکار

ناپذیر بر مادرتبار بودن قبایل عرب در گذشته است. زیرا اگر بنا به ادعای جامعه مردسالار، قبایل عربی، آنطور که شجره نامه های موجود سعی میکنند نشان دهند، از ابتدای امر مردانه بوده اند، پس این قبایل با نام زنانه از کجا وارد آنها شده اند. جز آنکه قبول کنیم که در دورانی قبایل عرب همگی نام زنانه داشته اند و پس از آنکه نام آنها مردانه شده است، بهر دلیل، بعضی از آنها از این تغییر مصون مانده و بهمان شکل اولیه خود باقی مانده اند.

از جمله این قبایل، دو شاخه بزرگ قبیله "مدار" بنام های "فیس" و "خندف" بودند که گفته می شد خندف زن "الیاس"، نوۀ دختری "فضاعه" بوده است. "یالا خندف" يك نعره جنگی بوده است که در جنگ ها فریاد می زده اند.^{۲۰}

همین طور بنابر گفته ابن هشام^{۲۱} اسم مشترك قبایل "اوس" و "خزرج"، "بنی قیله" بوده که او نیز از اخلاف "فضاعه" بوده است.

نام یکی از شاخه های قبیله "طی" (طیّی)،* "ابی جدیله" یعنی دختر جدیله که نام يك زن است، بوده که بعداً^{۲۲} در نظام مرد سالاری به پسران جدیله تبدیل میشود. نمونه های بیشتری را میتوان در ابن دُرید، کتاب الأستکاک، ابن قتیبه، کتاب المعاریف و .... پیدا کرد.^{۲۳}

* Khindif   *Bani Caila   *Tayyi   *Noldeke

دلیل دیگری که "نولدکه" * می آورد و از مادر تبار بودن قبایل عرب در گذشته حکایت می کند، اینست که اسامی جمع در زبان عربی همیشه مونث اند و دستور زبان عربی نیز واحدهای قبیله ای را که با اسم جمع خطاب می شوند بصورت مونث در نظر می گیرند.^{۲۴}

بعلاوه، نامهایی مانند تَغْلِب یا تَمِیم که نامهای قبایل هستند علیرغم اینکه خودشان شکل مونث و یا مذکر داشته باشند، همیشه با فعل های مونث می آیند و بجای آنها از ضمیر مفرد مونث استفاده می شود. این قانون گرامری نیز بنظر "نولدکه" خود برای اطمینان از اینکه قبایل عرب در گذشته همگی مادر تبار بوده و نام خود را از اجداد مادریشان می گرفته اند کافی میباشد.^{۲۵}

دلایل دیگر در این مورد از این قرارند:

در عربی کلمه "ام" بمعنای مادر و کلمه "امت" از يك ریشه می آیند. معادل این کلمه در زبان عبری "ام" است که معنای دیگر آن در این زبان، نژاد، جمع یا گروه، یا تبار میباشد.^{۲۶}

همینطور در عربی و عبری و کلمه رَحِم برای گروههای هم تبار نیز بکار میرود، و کلمه "بطن" یا شکم، شکم مادر، در زبان عربی، برای کلان نیز بکار می رود.^{۲۷}

بعلاوه، هنگامیکه با کشف کشاورزی در کم و بیش ۸ هزار سال قبل، این جوامع از نظر تولیدی وارد عصر نوینی می شوند،

نفوذ و احترام زنان* که کنترل کشاورزی، علوم و صنایع دستی* را در دست داشته اند، در جامعه به اوج خود میرسد و اهمیتی به مراتب بیش از مردان پیدا می کنند، چنانکه مجسمه های بیان زن مورد ستایش آنان بعنوان خدا قرار می گیرد. در این دوره قدرت اساطیری خدایان زن و الهه ها به اوج خود میرسد. دلایل بی شماری وجود دارد که شبه جزیره عربستان در زمانی که از آن صحبت میکنیم، چنین دوره ای را پشت سر گذارده بوده است. اولاً، در مناطق پیشرفته شمالی و جنوبی، در دوره اوج شکوفائی کشاورزی، خدایان زن که در زمان محمد هنوز هم بهمان

---

* برای نمونه میتوان از الهه عیلامی "کی ری شا" (Kirisha) نام برد که قبل از ورود آریاها، بعنوان رب النوع فراوانی مورد ستایش بوده و پیکره های او به اشکال مختلف در عیلام (خوزستان، لرستان، پشت کوه و کوه های بختیاری، شوش، اهواز و خرم آباد کنونی) پراکنده بوده. آئین این رب النوع تحت عنوان "نانایه" تا عصر پارتها ادامه داشته. کلمه ننه بمعنی مادر در میان ایرانیان از نام همین خدای زن است که تاکنون برجای مانده است.

* یکی از نام های ایشنار "خدای زن بابلی، خدای خدایان، که بر جهان حکومت می کرده، خدائی که انسان را از گل آفرید، کوزه گر بوده است. افسانه ساختن انسان از گل در مذاهب سامی منجمله اسلام هیچ اصالتی ندارد، بلکه کپی برداری محض از همین خدایان مادرتبار بوده است که در آن خدای زن به خدای یکتای مرد تبدیل شده است.

In Befault Robert, the Mothers, a study of the origins of sentiments and institutions. V. 3, p. 88.

* Al-Lat *Al-Ozza *Al-Manat

نامها خوانده می شده اند مورد پرستش بوده اند. از جمله مهمترین این خدایان "آل لات"*، "آل عَزّی"* و "آل مَنات"* بوده اند.

آل عَزّی بقول "آل گندی" بزرگترین آنها و خدای ماه بوده است که معبد اصلی او کعبه بوده است و قریش تنها قبیله ای بوده است که بطور انحصاری عنوان "عبدالعَزّی" یعنی بندگان عَزّی را دارا بوده است.^{۲۸}

باید توجه داشت که ماه از جمله سمبل های مورد پرستش اقوام مادر تبار بوده است، و دلایل زیادی وجود دارد که اعراب و اقوام سامی نیز در گذشته دور ماه پرست بوده اند، و این خود دلیل دیگری بر سابقه مادر تبارانه آنها بوده است. در واقع، خدای ماه بزرگترین خدای آنها و حامی زنان بوده است. چنانکه "آل عَزّی" نیز که به معنای "یکتای قدرتمند" بوده چنین موقعیتی را داشته است.

خصوصیت دیگر الهه های ماه این بوده که در همه جا سه گانه بوده اند. مانند خدایان بابل: "آنو" خدای بهشت، "إنلیل" خدای آب و هوا و طوفان و "إآ" خدای خرد که مانند عَزّی، مَنات و لات هر سه با هم ستایش می شده اند. یعنی در عین یگانگی، سه گانه بوده اند.

این یگانگی سه گانه را ما در مجسمه های یادبود فنیقی و کارتاژی هم بصورت سه ستون، سه درخت و گاهی يك ستون و سه درخت می بینیم.^{۲۹}

همینطور، در اساطیر یونانی نیز ما همین خدایان سه گانه "زئوس"*، "پلوتونیک"، و "آلمپ" را داریم که همان طور که بعنوان یکی از ویژه گیهای عصر مادر تباری سه گانه بوده اند، در عین حال یکی از آنها از بقیه قدرتمند تر بوده است، که در اینجا زئوس در میان یونانیان و عَزّی در میان اعراب چنین بوده اند. تثلیث مسیحیت نیز سنتی باقیمانده از همین سنت مادرتبارانه بوده است که در زمان خود به مسیحیت نیز راه یافته بوده است.

حتی "آل لات" یکی از بزرگترین خدایان زن عرب که به صورت سنگ سفید چهار گوشه ای مورد پرستش قرار می گرفته و هر سال دختر باکره جوانی را در زیر آن بعنوان هدیه و قربانی دفن می کرده اند، در مناطق شمالی عربستان، در میان نبطیون، در دوران گذار از نظام مادرتباری به نظام پدر سالاری، الهه باکره ای بوده که همچون مریم باکره، فرزند خود را نزائیده بوده است. این فرزند که نام آن "دُالشَرا" و خدای بزرگ مرد اعراب در آن منطقه قلمداد می شده است، هر ساله در جشن های پایتخت "پترا" بهمراه مادرش مورد ستایش قرار می گرفته است.

بنابراین، چه سه گانگی خدایان عرب مانند همتایان بابلی و یونانی شان، و چه علائم مشابه دیگر، همگی نشان از وجود نظام مادرتباری در میان اعراب و طی طریق مشابه آن بسوی نظام بعدی در این منطقه میدهند.

البته باید توجه داشت که خدایان نامبرده در یونان، در اشعار اساطیری هومر،*، مانند همه اشعار اساطیری دیگر، مربوط به دوران گذار جامعه از نظام مادرتباری به نظام پدرسالاری بوده اند که در جریان این گذار بعضی از الهه ها به خدایان مرد تبدیل می شوند. با اینحال هنوز شکل سه گانه ای را که در نظام مادر تباری داشته اند حفظ می کنند. همانطور که میدانیم زئوس با کشتن خواهر خود "هرا" *، تاج فرمانروائی را از سر او می رباید و خود بجای او می نشیند، و "مردوک" * خدای مردی که "انلیل" را می کشد نیز، با اینکار جای خدایان زن را می گیرد و به خدای شهر بابل تبدیل میشود.

در جریان گذار نظام مادرتباری عربی به جامعه پدرسالار زمان محمد نیز، بنا بر يك روایت یکی از خدایان سه گانه زن، "آل لات"، تغییر جنسیت داده به "الله"، خدای مرد، تبدیل می گردد که

---

* - هومر شاعر اساطیری یونان که در نیمه دوم قرن هشتم ق. م. می زیسته و در دو منظومه معروف خود اودیسه و ایلیاد تاریخ اساطیری یونان را در سده های ۱۶ تا ۱۱ قبل از میلاد بازگو میکند.

* Hera

* Marduk

ابتدا توسط "حنفا" و بعد توسط محمد بعنوان خدای واحد انتخاب شده ، خدایان زن را که همان بت های عرب بودند از میان برمیدارد . بنابراین ، ملاحظه می گردد که چگونه در عربستان نیز تاریخ، بحکم ضرورت، همان مسیری را دنبال می کند که در نقاط دیگر بهنگام پشت سر گذاردن نظام مادرتباری طی کرده است . بنا بر اساطیر دیگری که بی شک ساخته دست جامعهٔ مرد سالار عرب بوده اند، سه خدای زن عرب، دختران الله بوده اند که الله بر آنها سروری داشته است . بهر حال در قبایل و مناطق مختلف عرب ، تفاسیر متفاوتی از خدایان زن و مرد و موقعیت آنان نسبت به يك دیگر وجود داشتند که هر یک تعادل قوای موجود میان دو نظام جنسی در نقاط و زمانهای مختلف را نشان میدادند .

در ضمن، باید توجه داشت که در حالیکه خدایان نظام مادر تبار به ماه تشبیه می شده اند، سمبل خدایان نظام مرد سالار خورشید بوده است . این خدایان که در ابتدا از خدا یان محلی و کم اهمیت و اغلب منتسب به خصوصیات منفی بودند، بتدریج که نظام مرد سالاری مسلط می شود، مقامشان در میان خدایان بالا می رود و خصوصیات مثبت خدایان زن را بخود اختصاص میدهند . مانند مردوك خدای مرد شهر بابل که همورابی در آغاز پادشاهی اش از او نام می برد .

در مصر نیز در ۱۴۰۰ ق. م ، آمنوفیس چهارم، فرعون مصر، می کوشد برای اولین بار یکتا پرستی را که در همه جا ویژه نظام مردسالارانه بوده است جایگزین نظام چند خدائی که باقیمانده از دوران مادر تباری بوده است بنماید. برای همین "آتِن" را که معنی آن خدای خورشید بوده انتخاب نموده و بنام خدای یگانه مورد پرستش قرار میدهد و نام خود را نیز به "آخن آتن" برمی گرداند که البته در کار خویش موفق نمی شود و در اثر شورش کاهنان تلاشش ناکام میماند.^{۳۰}

در جامعه عرب نیز در دوران مادرتباری، مانند نظامات مادرتبار دیگر، خدایان خورشید، از اهمیت کمتری از خدایان زن (خدایان ماه) برخوردار بوده و بخاطر نور تند و زیان بخش خورشید مضر و زیان بخش قلمداد می شده اند .

بهرحال، همه این تحولات نشان تغییر و تحولاتی بوده اند که در روی کره خاک در همه جا، البته با تفاوت های زمانی و در مسیر تحول جامعه مادرتبار به جامعه پدر سالار، در حال وقوع بوده اند .

یکی دیگر از شواهد وجود نظام مادرتباری در عربستان این بوده است که کعبه که از دیرباز، مرکزی برای پرستش خدایان عرب و یکی از مهمترین اماکن مقدسه آنان بوده است، در قدیم الایام توسط

کاهنان زن اداره می شده است. چنانکه، نهبانان مکه را "بنی شیبی" یعنی "پسران پیر زن" (منظور پسران "عُزّی") می نامیده اند. نقل است که ابراهیم جد اولیه و افسانه ای- مذهبی اعراب، هنگامیکه کعبه را بنیان نهاد، آنرا از يك زن کهن سال خرید. مکه نیز قبل از آنکه بصورت بعدی خود درآید محل سنگ چهارگوش بزرگی بوده است که آنرا بعنوان خدا میپرستیده اند. البته تعداد سنگها دو عدد بوده است: یکی يك سنگ سیاه که هُبَل* خدای مرد و دیگری سفید که احتمالا عُزّی مادر هُبَل بوده است.

در گذشته، البته، سنگ سفید که خدای زن در هیئت ویژه آن ظاهر می شده است از اهمیت بیشتری برخوردار بوده است. بعد که نظام مردسالاری حاکم می شود اهمیت سنگ سیاه که خدای مرد بوده است بالاتر می رود. این سنگ سیاه در حال حاضر همان حجر الاسود است که زیارت کنندگان کعبه در طواف آن دست خود را به آن می مالند.

بهرحال، در زمان محمد، قریش در کعبه دو خدای عُزّی و هُبَل را داشته اند که در جنگهایشان از آنها بعنوان نعره جنگی استفاده کرده و نام آنها را فریاد می زده اند.

یکی دیگر از مشابهات اساطیری عربی با اساطیر مادر تباری ملل دیگر، وجود آب در کنار يك سنگ بوده است که بعنوان

* Hobal

خدای زن مورد پرستش قرار می گرفته است . چنانکه در معابد یونانی نیز اینطور رایج بوده است که در کنار سنگی که سمبل خدای زن بوده است يك چشمه آب وجود داشته است.^{۳۱} ما میدانیم در کنار سنگ حجر الاسود نیز از دیر باز چشمه آب زمزم قرار داشته است . وجود پادشاهان زن در شمال عربستان که در دوران قبل از میلاد بر سرزمین خود حکومت می کرده اند، نشان دیگری از وجود نظام مادرتباری در گذشته در این مناطق می باشد .

از جمله این فرمانروایان زن، یکی، فرمانروای قطر ملکه "زَبیبه"^{*} بوده است که در زمان خود به پادشاه آشوری "تَغلس پيله سير"^{*} (۷۲۲-۷۲۷ ق. م.) خراج میداده است .

دیگری ملکه عربی موسوم به "سمسی بوده که او (ق. م.) زندگی 722-ون دوم " (705 نیز در زمان "ساراگ .می کرده است

آثار دیگری نیز از گذشته وجود دارد که از موقعیت بالای زنان و استقلال مالی آنان در گذشته، و وجود نظام مادر تباری در عربستان حکایت می کند .

از جمله این آثار یکی از دست نوشته های باقی مانده از گذشته است که در آن از زنی بنام "ابی رَصَاد"^{*} صحبت می کند که دارای آرامگاه و برجی مخصوص به خود بوده است که هر چند

* Zabibe

*Taghlathpileser

* Samsi

* Abirathad

*Qaryat Al -Faw

*Khalhamad

با كمك شوهر و پسرش، ولی در اساس از محل در آمد و ثروت خود او بنا شده بوده است .

نمونه دیگر در "قَریات آل فا" * "در شمال "نَجْران" بوده که در آن زنی محرابی را به معبدی هدیه کرده است و نام او بعنوان یادبود بر روی سنگ آن حَك شده است که این از نفوذ و پرستیژ اجتماعی وی حکایت می کند.^{۳۳}

همچنین در این دست نوشته ها از زن دیگری بنام "خَلَمَد" * نام برده شده است که مالک خانه ای بوده که تماما از محل در آمد خود وی ساخته شده بوده است.^{۳۴}

بنابراین، تا اینجا دو چیز برای ما بطور کامل روشن می گردد: اول اینکه، جامعه عربی مدتها قبل از ظهور محمد در يك نظام مادرتباری بسر می برده است که در آن زنان موقعیت بسیار بالائی داشته اند ، و دوم اینکه آنچه که اسلام در مورد وضعیت پست زنان در دوران قبل از خود میگوید، حداقل تا آنجا که به سابقه مادرتبارانه عربستان باز می گردد، بهیچ وجه صحت نداشته است.

روابط برون همسری

در عربستان

روابط جنسی در قبایل مادرتبار در تمام نقاط جهان برون همسری بوده است. به این معنا که زنان و مردان هر قبیله در حکم

خواهران و برادران هم محسوب شده و از جمله محارم جنسی هم بحساب می آمده اند. از اینرو، رابطه جنسی در درون قبیله بشدت ممنوع بوده است، و اعضای هر قبیله مجبور بوده اند جفت جنسی خود را از قبیله دیگر انتخاب نمایند .

نمونه جامعه برون همسر در یمن داستان "ابن المقویر" می باشد که در آن مردان يك حی بهیچ وجه از دست زنان غذا نمی خوردند، بطوریکه اگر از گرسنگی و تشنگی هم می مردند هرگز قانون مزبور را زیر پا نمی گذاردند.^{۳۵}

باید توجه داشت که نخوردن غذا از دست زنان قبیله خصوصیت مشترک بسیاری از قبایل ماقبل تاریخ در نقاط مختلف جهان بوده است . چنانکه در جزایر "سوسایتی" و "ساندویچ"* در هاوایی نیز هم همین قاعده بر قرار بوده است.^{۳۶} علت این بوده است که در این قبایل پیمان زناشوئی با مراسم خوردن غذا آغاز می شده ، و از این رو خوردن غذا با یکدیگر علامت رابطه جنسی و زناشوئی میان دو تن تلقی می شده است.^{۳۷}

در این نظام، هنگامی که زن و مردی از دو قبیله با هم آشنا می شدند، در صورتیکه مایل به زندگی با یکدیگر بوده اند، بر عکس نظام پدرسالاری که زن برای زندگی به خانه مرد میرفته، در نظام مادرتباری این مرد بوده است که به قبیله و محل سکونت زن نقل

* در این جزایر خواهران و برادران از سنین پائین از غذا خوردن با یکدیگر منع میشده اند.

مکان می نموده است. بهنگام جدائی نیز، چون مرد باید قبیله زن را ترك می کرده و به قبیله خود می رفته است، از اینرو، کودکان که در قبیله زن نزد مادرشان می مانده اند به مادر خود تعلق داشته اند. نوشته های باقیمانده از دوران قبل از میلاد حاکی از وجود تبار مادری، یعنی تعلق کودکان به مادر و نامگذاری آنها با نام وی در میان نباتیون بعنوان يك پدیده رایج می باشد. در میان این کتبیبه ها نمونه هائی وجود دارند که در آنها از تعلق فرزندان به مادر و زندگی شوهر در خانه همسر زن خود یاد می کنند.^{۳۸}

وجود مناسبات برون همسری در عربستان در زمان محمد نیز نشان انکارناپذیر دیگری از وجود نظام مادرتباری در جامعه عربی در گذشته دور بوده است. بطوریکه، در میان بدویها، موارد متعددی که زن پس از ازدواج همچنان در نزد قبیله خود و نه دوست مردش می مانده، بچشم می خورده است.

ابن بطوطه می گوید که زنان قبیله "بنی زُبَید" تنها با غریبه ها رابطه جنسی برقرار می کردند. به این صورت که مرد برای دیدن زن به قبیله او می آمد و پس از عشق بازی آنجا را ترك مینمود و به قبیله خود باز می گشت. باین ترتیب کودکان حاصل از این مؤانست، تحت مسئولیت کامل زن و قبیله او قرار می گرفته و به آنها تعلق داشتند. بهرحال، زن هرگز بدنبال شوهر خود نمیرفت.^{۳۹}

نمونه دیگر از وجود مناسبات مادرتبارانه برون همسری

حتی در زمان خود اسلام، قراردادی است که در زمان عمر اول توسط قاضی معروف کوفه "شُرَیح بن حارث" نوشته می شود. در این قرارداد "عَدیّ بن آرتا" متعهد می شود که هیچگاه زنش را از خانه قبیله ایش (ابن خَبکان) بیرون نبرد.^{۴۰}

همین طور، طبق گفته آقای، در مدینه زنی که از قبیله "خَزْرَج" و با فرزندانش در خانه پدرش زندگی می کرد در خانه می ماند و به هنگام رابطه جنسی، این مرد بود که برای ملاقات به نزد وی میامد. مرد نیز از قبیله "اوس" بود.^{۴۱}

نمونه دیگر، عبدالمطلب جد محمد بوده است که با مادرش سلما در مدینه و در قبیله مادر خود "بنی نجار" زندگی میکرد است، و چون ازدواج سلما با هاشم، پدر عبدالمطلب، بر اساس مقررات مادر تباری انجام گرفته بود، و پدر سلما "عمرو بن زید بن لُبید خَزْرَجی" ، در جریان ازدواج، با داماد خود هاشم قرار گذارده بود که سلما را بهنگام زایمان به قبیله او بیاورد. طبری میگوید:

"و هاشم فریفته او شد و سلما را از پدرش خواستگاری کرد و او را بزنی گرفت، و پدر سلما شرط کرد که بوقت بار نهادن میان کسان خود باشد."^{۴۲}

بنابراین ، هرچند در زمان محمد شکل غالب روابط موجود، مردسالاری بود که در آن زن به قبیله مرد میرفت، با اینحال، وجود شکل عکس آن ، که باقی مانده از نظام مادرتباری در گذشته بود، به

خودی خود از رواج چنین نظامی در شبه جزیره عربی در گذشته
دور حکایت می کند.

یادداشتهای

فصل دوم

---

¹-Rodinson Maxime, Muhammad, in English, P. 15.

^۲- ابن هشام، سیرت رسول الله، فارسی، جلد اول، ص ۲۱.

³-Robertson Smith W. kinship & marriage in early Arabia, p 7.

^۴- طبری، جلد چهارم، فارسی، ص ۱۶۱.

⁵-Tabari, vol. 2, p. 445. In Robertson Smith W. , kinship & marriage in early Arabia, p. 48.

⁶- Aghani, vol. 19, p. 79. Ibid. in Robertson Smith...p. 48.

⁷-Aghani, vol. 16, p. 51. Ibid., in Robertson Smith...p.150.

⁸- Aghani, vol. 4, p. 151.

⁹ -Fortune R.F. the soucerers of Dobu: The social anthropology of the Dobu Islanders of the western pacific, pp. 25-26.

نقل از "اولین رید"، "انسان در عصر توحش"، جلد دوم، فارسی، ترجمه محمود عنایت، ص ۴۸۴.

¹⁰ - Aghani, vol. 1, p. 8. In Robertson Smith W. , kinship & marage in early Arabia, pp. 52-53.

۱۱- شعر از "آل اشا" (Al Asha) :

In Aghani, p. 1321. In Robertson Smith w.kinship & marriage in early Arabia,p.57.

¹² -Ibn Khaldun, the Mugaddimah, tr. by Rosenthal and abridged by N. J. Dawood, p. 118.

¹³-Lundin, A. 1987, "Le decret de Hadaqan sur l'exploitation de la terre."

¹⁴-Robin, C. "La cite et L'organization sociale a Ma'in".In Breton p. 96.

¹⁵-Breton, Jean-Francios, Arabia Felix, from the time of the queen of sheba eight century B.C. to first century A.D, p. 96.

¹⁶-Pirenne, J. , "L'homme et L'eau en Mediterranee et au Proche-Orient", 1982, pp. 84-86. In breton p. 105.

¹⁷- Pirenne, J. , "L'homme et L'eau en Mediterranee et au Proche-Orient", 1982, pp. 84-86. In breton p. 105.

¹⁸ - Strabo, Book xvi. part iv. P.19.

¹⁹ - Robertson Smith W. , kinship & marage in early Arabia, p. 12.

²⁰ - Ibid, p. 29.

²¹ -Ibne Husham, p. 140. In Robertson Smith W. , kinship & marage in early Arabia, p. 256.

²² - Ibn-e- Doraid, p. 228.

²³ - Robertson Smith W. , kinship & marage in early Arabia, p.256 .

²⁴-Noldeke, Ocster Zeitsch f. Orient, 1884, p. 302. Ibid.,p. 31.

²⁵- Noldeke, Ocster. Zeitsch. f. Orient, 1884, p. 302. In Robertson Smith, p. ۲۸.

²⁶ -2 Sam. 20: 19, Hosea 4:5. In - Robertson Smith, p. 32.

^{۲۷}-Robertson Smith W. , kinship & marriage in early Arabia, p. 32-33.

²⁸ -Brefault Robert, the Mothers, a study of the origins of sentiments and institutions, vol. 3, p. 80.

²⁹ - Ibid, p. 90

۳۰- شفا شجاع الدین، تولدی دیگر، ص ۳۷۳.

³¹- Brefault Robert, the Mothers, a study of the origins of sentiments and institutions, vol. 3, p. 80.

³²-Breton, Jean-Francios, Arabia Felix, from the time of the queen of sheba eight century B.C. to first century A.D p. 42.

³³-Robin, C. 1988. "Two Inscriptions from Qaryat Al Faw mentioning Women, Arabu the Blest." *Studies in Arabian Archeologique Neerlandais de Stamboul. Ibid.*, p. 98.

۳۴- این مدارک در دست نوشته هائی آمده است که در اثر زیر یافت می شود.

Avanzini "Remarques sur le Matriarcat en Arabia du Sud". (1991-93, 61: 159-60). In Berton Jean-Francios, *Arabia flix*, p. 98.

³⁵-Robertson Smith w, *Kinship & Marriage in early Arabia*, p. 312.

³⁶-Ellis w. , *Narrative of a tour through hawii (1826)*, p. 368. In Crawly Ernest, *the Mystic rose*, v. 1, p. 263.

۳۷- برای اطلاعات بیشتر در این مورد به زن و سکس در تاریخ، چاپ سوم، از همین نویسنده، صص ۳۲۶-۳۴۶ مراجعه نمایند.

³⁸-Avanzini, "Remarques sur le Matriarcat en Arabia du Sud." (1991-93, 61: 159-60), In Beton, Jean-Francios, *Arabia Felix, from the time of the queen of sheba eight century B.C. to first century A.D.* p. 97.

³⁹- Ibn e Batuta, vol. 2, p. 168. In Robertson Smith W., *kinship & marriage in early Arabia* p. 79.

⁴⁰- Ibid.

⁴¹- Aghani, vol. 13, p. 123. In - Robertson Smith , p. 86.

۴۲- طبری، جلد دوم، فارسی، ص ۷۹۹.

عربستان در جریان گذار

چگونه نهادهای سرکوبگر جامعه طبقاتی
در جامعه بدوی و دمکراتیک عرب شکل می گیرند

۱- نهاد خانواده پیدایش و تکامل آن در عربستان

مقدمه

بی شك میان نظام طبقاتی جدید، یعنی نظام تمدن، و نظامات ما قبل تاریخ تفاوت های اساسی وجود داشت. نظام جدید بر سه پایه خدای آسمان(الله)، خدای زمین (شاه یا خلیفه و خاقان) و سرانجام خدای خانه (پدر) قرار داشت. اینها سه رکن اساسی همه نظاماتی بودند که پس از انقلاب مردسالاری و مالکیت خصوصی در شش هزار سال قبل بوجود آمدند. این نظامات همگی بر پایه ساختمان واحدی که در آن يك قدرت مطلقه فردی، از بالا، بر زیر دستان خود حکمرانی میکرد قرار داشتند: خدای یکتا بر جهان، شاه، خلیفه و خاقان بر کشور، و پدر بر خانواده حکومت میکرد. این ها سه حکمران دیکتاتورمآب بودند که باید نظم را با قدرت کامل در سه عرصه هستی برقرار می کردند، و چون در هر سه این عرصه ها بشر بزور و علیرغم میل و اراده خود سازمان داده شده بود، لذا تنها زور و دیکتاتوری بود که رتق و فتق امور را ممکن میگرداند. در هر سه

این عرصه ها، زیر دستان، بندگان گوش به فرمان اربابان خود بودند. حتی در خانواده پدر سالار نیز، زن و فرزندان باید هم چون بندگان سر بزیر برای پدر کار و از او اطاعت می کردند

در نظام قبلی، زنان و کودکان موجوداتی آزاد و خودمختار بودند ولی اکنون به صورت بندگان کاری و جنسی مرد درآمده بودند، تا نیازهای جنسی، شخصی و کاری وی را برطرف کنند، و چون از هیچ حق و حقوقی برخوردار نبودند، تنها با زور بود که به انجام این خدمات واداشته می شدند. در عرصه جامعه و کشور نیز همین طور بود. اکنون اعضای جامعه به طبقات دارا و نادار تقسیم شده بودند و در اینجا نیز مانند خانواده، مردم نادار ناچار بودند برای اربابان دارای خود در سخت ترین شرایط کار کنند. بکارگیری و اداره این اکثریت نیز که فاقد هرگونه حق و حقوقی بود، تنها از طریق زور امکان پذیر بود. لذا طبقه دارا برای حفظ نظم و سلطه و کنترل خود بر اردوی کار به يك دستگاه دولتی سرکوبگر و يك دیکتاتور در راس آن داشت.

در عرصه آسمان و هستی نیز، برای آنکه سناریوی بنده - اربابی انسان بر روی زمین کامل شود، و انسان تصور اینرا هم که ممکن است در گوشه ای از عالم هستی چیزی جز رابطه بندگی و اربابی وجود داشته باشد نکند، و برای شستشوی مغزی او، خدای قهار و واحدی تراشیده شد که بندگی همه، حتی شاه و پدر نیز، به او

واجب و غیر قابل اغماض بود. در این عرصه نیز مانند دو عرصه دیگر، همه چیز بر پایه زور و اجبار قرار داشت، و بندگان خدا باید بدون آنکه حق چون و چرا در قدرت خدا و حتی حقیقت وجود وی را داشته باشند، وجود و قدر قدرتی او را پذیرفته، به اوامر او گردن می نهادند.

در اینجا نیز، برای او داشتن بندگان به اجرای اوامر الله، به دیکتاتوری فردی و قدرت سرکوبگر وی نیاز بود. از همینرو، در اینجا نیز، خداوند قادر مطلق، مانند شاهان و دیکتاتورها، مخالفین و متخلفین را، بدون محاکمه و چون و چرا، در جهنم می انداخت و در آتش می سوزاند و افراد سرکش و بی ایمان به خود را یکبار توسط نایبان زمینی اش مهدورالدم، و یکبار نیز بدست خودش در دنیای دیگر، به هزار شکنجه و زجر و عذاب گرفتار ساخته، پاداش میداد. باین ترتیب، خدا، شاه و پدر*، سه عنصری بودند که اساس جامعه متمدن را که بر پایه استثمار، بردگی، و بی حقوقی انسان بنا شده بود تشکیل می دادند. در واقع از همان زمان که انسان با استثمار و سلطه بر دیگران، برای اولین بار، دست به این سیه کاری شرم آور

---

* با آغاز نظام سرمایه داری و تضعیف خانواده پدسالار، پدیده میهن نیز به عناصر مزبور اضافه شده و باین ترتیب عرق و تعصب ملی-میهنی یا ناسیونالیزم نیز به گنجینه تعصبات بشری افزوده میگردد، و یک شعار دیگر، شعار خدا شاه میهن نیز، به جمع شعارهای عوامفربانه طبقات حاکم افزوده می گردد.

و سیستماتیک زد، و بخاطر اینکه برای توجیه آن هیچ توضیح قابل قبولی نداشت، بناچار متوسل به کاربرد سیستماتیک زور شد.

در حقیقت نیز جامعه جدید پدیده ای بود که از دل خرابه های جامعه اشتراکی و مادرتبار ماقبل خود سر بر آورده بود. جامعه ای که در آن مناسبات میان انسانها با یکدیگر با مناسبات موجود بین آنها در جامعه متمدن بکلی تفاوت داشت.

در جامعه عشیرتی ماقبل تاریخ، نه دستگاه خانواده، ملت و سلطنت وجود داشت و نه پدر، شاه، میهن و خدای واحد.

اولا مالکیت اشتراکی بود و بنابراین، وسائل و امکان اینکه کسی دیگری را استثمار و وادار به کار و بندگی برای خود کند ابداً وجود نداشت. همه بشکل داوطلبانه و دستجمعی کار میکردند و بطور دسته جمعی نیز از محصول کار خود استفاده می بردند. زن و مرد در برابری کامل قرار داشتند و هیچ کس بر دیگری آقای نمی کرد. تصمیمات دسته جمعی بود و نیازی به قوانین شرع و شاه و حاکم نبود. رئیس قبیله هیچ قدرتی بیش از عضو ساده قبیله نداشت و تنها وظیفه اش مذاکره با قبایل دیگر و حل و فصل مراعات داخلی و خارجی آنها با نظر خواهی ریش سفیدان و مردم قبیله بود. بعلاوه، رئیس قبیله نه تنها انتخابی بلکه هر لحظه نیز قابل عزل بود.

از اینرو، جامعه اولیه بدوی یک جامعه یکدست و بدون سلسه مراتب قدرت بود که در آن همه از لحاظ قدرت و ثروت در موقعیت

واحدی قرار داشتند. رابطه زن و مرد آزاد بود، همه تصمیم گیری ها از طریق رضایت جمعی انجام می‌گرفت. همانطور که رئیس قبیله يك فرد مطلق العنان نبود، خدای قبیله نیز قادر مطلق نبود. همانطور که رئیس قبیله موظف بانجام کار معینی برای جمع و با حقوق برابر با دیگران بود، و رابطه اش با دیگران بهیچ رو رابطه بندگی-اربابی نبود، همینطور هم خدای هر قبیله صرفاً در خدمت اعضای قبیله و برای رفع مشکلات آنان خلق شده بود.

همه اینها بخاطر وجود مالکیت اشتراکی و عدم امکان مال اندوزی فردی و قدرت یابی شخصی در برابر دیگران و در قبیله بود. برای همین، از زمانی که مالکیت خصوصی و این امکان که فرد بیش از نیاز خود تولید و آنرا بصورت ثروت شخصی ذخیره نماید بوجود آمد، تفاوت ثروت منجر به تفاوت قدرت و سلطه اقلیت دارا بر اکثریت نادار شد.

بنابراین، مالکیت خصوصی در حکم رخنه ای بود که وقتی در شش هزار سال قبل، برای اولین بار، در برج و باروی مستحکم نظام اشتراکی بوجود آمد، بتدریج این نظام را که نزدیک به یک میلیون سال در سراسر جهان بدون تزلزل دوام یافته بود، از پایه مضمحل و ویران ساخت و سرانجام نظام جدیدی را بجای آن نشاناد. این تحول، در نقاط مختلف جهان برای آنکه نظام جدید را جای گزین نظام قدیم کند هزاران سال طول کشید. در شبه جزیره

عربستان نیز این تحول، که در مناطق از نظر طبیعی غنی و فقیر آن در فواصل زمانی متفاوتی آغاز شده بود، سرانجام طی یک دوره گذار چند هزار ساله، بدست اسلام بفرجام نهائی خود رسید و نظام سرکوبگر جدید را بطور قطع و برای همیشه جایگزین نظام کاملاً دمکراتیک قدیم نمود.

فصل سوم

چگونه خانواده در دل قبیله بوجود آمده رشد می کند

مالکیت خصوصی و تبار پدری

هنگامی که برای اولین بار در درون جامعه مادر تبار مالکیت خصوصی بوجود آمد، این امر به مردان و یا بهتر بگوییم به بخشی از آنان نه تنها امکان انباشت ثروت شخصی به نفع خود و برای کنترل کل قبیله را داد، بلکه به علاوه، آنان را نیز قادر ساخت تا برای کنترل این ثروت و حفظ آن در تبار خود، حق تملك فرزندان را که در آن موقع، طبق مناسبات مادرتبارانه، به مادر و قبیله او تعلق داشت، به خود منتقل نمایند .

تا آنزمان اصولاً، بواسطه پائین بودن سطح تکنیک و بارآوری تولید، هیچ کس نمی توانست با کار و تلاش شبانه

روزی خود چیزی اضافه بر مصرف شخصی خود بوجود آورد. بنابراین، چیزی اضافه وجود نداشت که کسی بخواهد خود را مالک آن قلمداد نموده یا بخاطر تصاحب آن بر دیگری تسلط یابد. بعبارت دیگر، چیزی بنام استثمار انسان از انسان و مالکیت خصوصی وجود نداشت.

با رشد تکنیک و بارآوری تولید، در مرحله ای از تاریخ، همه چیز عوض می شود. چرا که برای اولین بار، فرد میتواند بیشتر از مصرف خود تولید کند، و در نتیجه صاحب ثروتی شود. این تحول در بارآوری تولید برای اولین بار در دامداری که مردان بخاطر اشتغال شان به کار شکار آنها کشف کرده در اختیار خود میگیرند بوجود می آید، و در نتیجه، تولید اضافی و ثروت برای اولین بار به دست مردان بوجود می آید.

بعلاوه، جنگ نیز که وظیفه مردان بوده و اسرای حاصل از آن به عامل دیگری برای ثروت اندوزی مردان تبدیل می گردد. تا آنزمان اسرا یا در راه خدایان قربانی می شدند و یا همچون فرد آزاد به عضویت قبیله در می آمدند. ما بقایای این سنت را در میان قبیله ربیعیه، حتی پس از آنکه مسلمان شده بودند، میبینیم. آنها وقتی در معیت سایر مسلمانان به قبیله "بنی رویحله" حمله ور میشوند، کسانی را که بوسیله همزمان مسلمانشان- که از قبایل دیگر بوده

اند، اسیر می شوند، با پول خود از آنان خریداری و آزاد می کنند.
برای همین طبری میگوید:

"مردم ربیعه که در اردوی مسلمانان بودند با سهم غنیمت خود اسیران را خریدند و آزاد کردند و چنان بود که مردم ربیعه در ایام جاهلیت اسیر نمی گرفتند."^۱

بی شک این سنت به دورانه‌های بسیار قدیم تعلق داشته که هنوز توسط بعضی قبایل عرب مانند ربیعه رعایت می شده است. بدورانی که سطح تکنولوژی پائین تر از آن بوده که کسی بتواند بیش از نیاز شخصی خود تولید نماید. ولی همینکه با رشد تکنیک، فرد می تواند بیش از مصرف خود تولید کند، از آن پس نگهداشتن برده سود آور شده، اسرا را برای بهره کشی از آنها، بصورت برده نگه میداشته اند.

این امر نه تنها برای اولین بار پدیده بردگی و استثمار انسان از انسان را در دل جامعه اشتراکی بوجود می آورد بلکه، بر ثروت مردان که اسرا به آنان تعلق داشته و توسط آنان استثمار می شده اند، می افزاید. عناصر ثروتمند تر همین مردان برای اولین بار، اشرافیت قبیله را بوجود آورده بکمک نیروی اقتصادی خود بر کل قبیله و اعضای ساده آن مسلط می شوند.

البته، این ثروت افزائی و پیدایش طبقه اشراف در نقاطی که زمین های حاصلخیز و عوامل طبیعی و غیر طبیعی بیشتری برای بکار و داشتن و بهره کشی بردگان وجود داشته، با سرعت و قدرت بیشتری انجام می یابد. از این روست که اولین قدرتها و دیکتاتوری های سرکوبگر مانند تمدن های سومر، بابل، ایرانیان، مصریان، یونانیان و... همگی در جلگه های حاصلخیز کنار رودهای بزرگ و پر آب مانند دجله، فرات، نیل و... بوجود می آیند.

مناطق شمالی و جنوبی شبه جزیره عربستان نیز، به همین دلیل بوده است که نزدیک به دو هزار سال زودتر از مناطق خشک و بی حاصل مرکزی پا به عصر تمدن و نظام طبقاتی می گذارند.

در یک کلام، مالکیت خصوصی، برای اولین بار، جوامع انسانی را نه تنها از درون بلکه در رابطه با یکدیگر نیز دچار تکامل ناموزون اقتصادی و اجتماعی میکند و مناطق پیشرفته و عقب افتاده بشری را بوجود می آورد.

بهرحال، با تجمع ثروت در دست مردان، گام بعدی برای حفظ این ثروت در تبار پدری ضرورت می یابد. تا آن زمان بنابر سنت مادر تبارانه، دارائی مرد که چیزی جز ابزار کار و وسائل شخصی اش نبود، پس از مرگ نمیتوانست به فرزندان خودش

برسد، چون فرزندان او به زنش که از قبیله دیگری بود تعلق داشتند و این کار باعث انتقال ثروت او به قبیله دیگری جز قبیله خودش می شد و این خلاف قانون قبیله بود. در نتیجه ثروت مرد نه به فرزندان وی بلکه به فرزندان خواهرش که به قبیله خود او تعلق داشتند می رسید.

اما اکنون که او برای اولین بار صاحب ثروت اضافی شده است، برای حفظ این ثروت در تبار خودش، يك راه بیشتر وجود ندارد: اینکه مالکیت فرزند که در نظام مادرتباری به مادرتعلق داشت به خود وی منتقل گردد تا از اینطریق بتواند فرزندانش را به قبیله خود بیاورد. در اینصورت انتقال ثروت به فرزندانش - که حالا عضو قبیله خود وی بودند، نه تنها عملی، بلکه از نظر قبیله وی نیز بلا مانع می گردید. این همان گامی است که مرد پس از بدست آوردن ثروت اضافی بر می دارد. در عین حال، این اولین گامی است که راه را برای پیدایش نهاد خانواده، یعنی خانواده پدرسالار، باز میکند.

کشمکش برای تصاحب فرزند

در عربستان نیز، در جریان گذار از نظام مادر تباری به نظام پدرسالاری، همانطور که در سایر نقاط جهان در گذشته دور رخ داده بوده، مردان پس از بوجود آمدن مالکیت خصوصی و تجمع ثروت شخصی در دستشان در صدد انتقال حق فرزندی بخود بر می آیند.

تا آنزمان، همانطور که در گذشته نشان دادیم، ازدواج برون همسری بود یعنی روابط جنسی در درون قبیله ممنوع و تنها در خارج از قبیله میتوانست صورت بگیرد. از اینرو، زن با ازدواج با مرد به قبیله او نمیرفت، بلکه در قبیله خود میماند و در نتیجه فرزندان او که در قبیله خود وی متولد شده بودند عضو قبیله وی محسوب شده و به خود او تعلق داشتند. اکنون که مردان صاحب ثروت شخصی شده، در صدد تملک بر فرزندان بر می آیند، این امر باعث بوجود آمدن يك دوره کشمکش میان زن و مرد بر سر فرزندان میشود که نمونه هائی از این کشمکش ها هنوز هم در عربستان تا زمان محمد جریان داشت.

يك نمونه، عبدالمطلب جد خود محمد بود که پس از تولد، ابتدا در مدینه نزد مادرش "سَلْمَا بنت عمرو"، و در قبیله او "بنی نجار" زندگی می کرد. این بخاطر آن بود که ازدواج سلما با هاشم، پدر عبدالمطلب، بر اساس مقررات مادر تباری انجام گرفته بود، و از اینرو پدر سلما "عمرو بن زید بن لَیْدِ خَزْرَجی" ، در جریان ازدواج، با داماد خود هاشم شرط کرده بود که سلما را بهنگام زایمان به قبیله او بیاورد. طبری می گوید.

"و هاشم فریفته او شد و سلما را از پدرش خواستگاری کرد و او را بزنی گرفت، و پدر سلما شرط کرد که بوقت بار نهادن میان کسان خود باشد."^۲

بنابر این، هنگامیکه عبدالمطلب متولد می شود، نزد مادرش و در قبیله او میماند. و چون در نظام مادر تباری مرد و زن جدا از هم و هر کدام در قبیله خود زندگی میکرده اند، از اینرو هاشم پسرش را نمی بیند و فوت می کند. بعدا وقتی برادر هاشم، مطلب، از وجود برادر زاده اش عبدالمطلب که نامش "شَیْبَه" بوده و نزد مادرش زندگی میکرده مطلع می شود، بنا به گفته طبری به قبیله بنی نجار رفته، بدون اطلاع مادرش او را به قبیله خود میاورد.

"گفتند: آری، این برادر زاده توست و اگر میخواهی او را ببری همیندم ببر که مادرش نداند که اگر بداند نگذارد او را ببری و ما نیز مانع تو شویم."^۳

البته، بر طبق روایات دیگر، او را باصرار از مادرش می‌گیرد و به نزد خود میبرد. نام عبدالمطلب نامی است که مردم به او میدهند. چون هنگامیکه مطلب او را همراه خود به قبیله خویش می‌آورد مردم که شبیه را نمیشناخته اند فکر می‌کنند که وی برده (و به عربی عَبد) مطلب است و از اینرو، نام او را عبدالمطلب، یعنی برده مطلب، می‌گذارند. اما به نقل از طبری، بعدا که عبدالمطلب بزرگتر میشود، در مخالفت با بی عدالتی که از جانب قبیله پدر بر او رفته بود، خودش به قبیله مادرش در مدینه باز میگردد.

البته در زمان اسلام سنت ماندن زن در قبیله خود و تعلق کودکان به مادر، حد اقل در شهرها، دیگر بطور کامل و دستکم به صورت يك سنت غالب وجود نداشته است، چنانچه در مورد بالا نیز هاشم پس از ازدواج با سلما او را با خود میبرد. ولی متعهد می‌شود که بهنگام زایمان او را باز گرداند، و از آن پس سلما با فرزندش در قبیله خودش زندگی میکرده است. با اینحال، همانطور که گفته شد، با رشد مردسالاری در میان اعراب و افزایش قدرت مردان بتدریج رسم مادرتباری مانند دختر در قبیله خود، در برابر ضد خود، بردن زن به قبیله شوهر، عقب می‌نشیند. چنانچه، در

ادبیات آنزمان عرب نیز ما شاهد نارضایتی پدران از رفتن دخترانشان به قبیله شوهر پس از ازدواج، و بار نهادن در آنجا میباشیم. چنانکه در شعر تبریزی می خوانیم که میگوید :

"پسران پسران ما پسران مایند، اما پسران دختران ما پسران دیگرانند"^۴

باید دانست که در جامعه پراز تناقض عربی، اسلام از همان ابتدا و با قدرت، از سنت مردسالارانه تعلق کودک به مرد که بر علیه نظام مادر تباری و بزبان زنان بوده است حمایت میکند. بنابراین، هدف مرد در ابتدا از خرید زن بیشتر تملک کودکان وی بوده تا تملک خود وی.*

دلایل زیادی وجود دارد که نشان میدهد در عربستان نیز چنین بوده است. از جمله بخاری نقل می کند که در میان اعراب رسم بوده است که گاهی مرد برای آنکه بنا به اعتقاد آنزمان، فرزندی از تخم و ترکه عالی داشته باشد، زن خود را نزد مردی که بزعم وی واجد خصوصیات والا بوده می فرستاده تا از

* من در کتاب زن و سکس در تاریخ (جلد یکم) این روند را در جوامع دیگر بطور مفصل شرح داده و بکمک مدارک مختلف توضیح داده ام که چگونه در همین مرحله است که پدیده ازدواج از طریق خرید زن در میان جوامع اولیه رایج می شود و چگونه در ابتدا، مبلغ پرداختی برای خرید زن به "بچه بها" معروف بوده و بعد نام "زن بها" را بخود می گیرد. چرا که قصد از خرید زن بیش از آنکه تصاحب خود زن باشد تصاحب فرزندان او بوده است.

او باردار شود. نام این نوع نکاح و در واقع هم خوابگی "نکاح ال استبداء" بوده است. البته، چنین دیدی محدود به اعراب نبوده و در میان هندیان^۵ و سایر اقوام بدوی و ماقبل تاریخ جهان نیز وجود داشته است*.

در مورد دیگری وقتی "ابو سلیمه" می خواهد زن خویش را همراه خود به مدینه ببرد، قبیله زن اجازه اینکار را نمیدهد و زن را در قبیله خود نگاه میدارد. البته، او به شوهرش تعلق دارد، زیرا طبق قاعده مردسالاری، مرد او را از طریق پرداخت مهریه خریده است. از اینرو، او و بچه هایش به مرد تعلق دارند.

با اینحال، در قرارداد ازدواج قید شده که بطور استثنائی او حق بردن زنش به خارج از قبیله و بجای دیگر را ندارد. بنابراین، هر چند پدر زن میتواند مانع مسافرت دخترش به مدینه شود ولی قادر به اینکار در مورد فرزندان او نیست. چرا که قصد واقعی ازدواج بیشتر تصاحب بچه ها بوده است تا خود زن.^۶

^۵ در میان بومیان "اکامبا" در آفریقای شرقی نیز دختری که آبستن بوده بهترین زن برای ازدواج محسوب میشده.

Eliot C., the east African Protectorate, p. 125. In Brifault Robert, "the Mothers", vol. 3, p. 314.

و یا در کنگو در نظر قبایل "مونگ واندی"^{*} زنی که قبلا بچه زائیده بود قیمتش شش برابر دختر باکره بود.

H. H. Jonston G. "Grenfell and the Congo", p. 677. In Brifault Robert, "the Mothers", vol. 3, p. 314.

ما میدانیم که قوانین حقوقی اسلام در این مورد دقیقاً از روی این مراسم و سنن مردسالارانه و مبتنی بر مالکیت خصوصی کپیبرداری شده است و هیچ چیز تازه‌ای را به جز تایید قواعد و رسوم ضد انسانی و مردسالارانه موجود، برای جامعه عربی به ارمغان نیاورده است.

البته، همانطور که قبلاً اشاره شد موارد عکس هم وجود داشته است. یعنی مواردی که در آن بخاطر ازدواج مادرتبارانه، فرزندان به زن و قبیله او تعلق داشته‌اند. ولی هنگام ازدواج داماد برای آنکه حق تملک فرزندان را بدست آورد، به پدر عروس اظهارمیدارد که حاضر است برای بدست آوردن این حق که فرزندان را به دنبال نام پدر و عموهایش نام گذاری کند "املاکی را در "کنده" به نام عروس کند و هیچ تقاضائی را که او در طرفداری از قبیله اش بنماید رد ننماید."^۷

البته در اینجا مشکل در این بوده که شوهر از قبیله‌ای بوده است که با دیگران طبق قواعد مردسالارانه ازدواج میکرده‌اند، و زن از قبیله‌ای که هر چند آنها هم دیگر مردسالار شده بودند ولی هنوز بنا بر رسم مادرتبارانه دخترانشان را شوهر میداده‌اند.

اینها نشان میدهد که چگونه جامعه عربی در زمان محمد جامعه‌ای در حال گذار بوده است، و از همین رو، هنگام ظهور اسلام قواعد و سنتهای پدرسالارانه و مادرتبارانه هر دو وجود

داشته و با هم در کشمکش بوده اند، و نقش اسلام در این میان (بجز در موارد استثنائی) تنها دنباله روی از قواعد مرد سالارانه موجود بوده است. باید توجه داشت که محمد يك فرد عامی و بی سواد بوده است و بنابراین، سطح شعور اجتماعی اش نمی توانسته فراتر از قواعد و رسوم زمان خود بوده باشد. او اساساً نه فرد دانشمند و متفکری بوده است و نه صاحب خلاقیت فکری. در هر جا نیز که بعداً - هنگامیکه صاحب قدرت می شود، دست به وضع بعضی قوانین تازه میزند، یا اینکار را به پیروی از غرایز جنسی و منافع فرصت طلبانه شخصی - سیاسی خود و در جهت توجیه نتایج غیر مرسوم و غیر قابل قبول آنها انجام می دهد و یا آنکه يك رسم مرد سالارانه را که تنها در قسمت هائی از عربستان جاری بوده است، به تنها قانون لازم الاجرا و سراسری منطقه تبدیل می نماید.

بهرحال، مبارزه برای تملك مرد بر فرزندان زن، چیزی بوده است که مدتها قبل در جامعه عربی آغاز و هنوز هم ادامه داشته است، هر چند مراحل نهائی خود را طی می کرده است. با اینحال، باید توجه داشت که اسلام نقش خود را در به پایان رساندن این مبارزه بنفع نظام پدرسالاری، و تبدیل حق پدری به تنها قانون عربی، تنها به نیروی شمشیر، یعنی پس از رسیدن به قدرت است که میتواند ایفا کند.

ما این تغییر را در میان قوم یهود نیز، در مدارک مذهب یهود که کاملاً موافق و حامی آن بوده است، می بینیم، و بنظر می رسد که آغاز این تحول در میان یهودیان به دوران قبل از فتح کنعان باز میگردد.

قانون عده در اسلام

اسلام نه تنها حق مالکیت بر فرزند را از مادر به پدر منتقل می نماید، بلکه در این مورد نهایت دقت را نیز بخرج می دهد تا مبادا، بهنگام جدائی زن از مرد، زن نطفه مرد را که در حکم اموال وی بحساب می آمده، با خود برده و حاصل آنرا در اختیار فرد دیگری بگذارد و به این ترتیب مرد را از مالکیت بر فرزند خود محروم سازد.

البته به نظر می آید که در عربستان حتی در زمان محمد نیز وقتی که مردی زنی را از طریق پرداخت مهریه می خریده، اگر زن قبل از وضع حمل نوزاد از او جدا می شده است نطفه به مرد تعلق داشته است. شاهد این مدعا موردی است به نقل از "میدانی" که در آن مردی با مرد دیگری قرارداد میبندد که زن مُطَلَّقه اش را که باردار بوده است در ازاء مبلغی با خود ببرد، چون هر چند زن طلاق گرفته و دیگر به شوهر سابقش تعلق

نداشته، ولی کودکی که در شکمش بوده از آن وی (شوهر سابق) تلقی می شده است.^۸

بنابراین، در اینجا هم دوباره اسلام در مقابل دو رسم موجود در زمانه خود قرار داشته است. یکی این رسم مادرتبارانه که اگر زن از مرد جدا می شده، نطفه را نیز با خود میبرده است، چرا که اساسا نطفه و در نتیجه بچه، به زن و قبیله وی تعلق داشته است و دیگری رسم پدرتبارانه که در آن نطفه و کودک حاصل از آن، به مرد و قبیله او تعلق داشته است.

علت این بوده است که نظام مادرتباری يك نظام طبیعی بوده و از آنجا که کودک از رحم زن بیرون می آمده لذا بطور طبیعی عقیده بر این بوده است که به خود وی تعلق دارد. بخصوص که در دوران ماقبل تاریخ، انسانها برای مدت های مدید نمی دانستند که زن در اثر هم خوابگی با مرد است که باردار می شود. از اینرو، زن را یگانه خالق کودک دانسته و آنرا متعلق به کسی می دانسته اند که کودک از رحم او خارج شده است. بنابراین، اگر زن با مردان مختلف در قبایل گوناگون رابطه میداشت، این روابط در سرنوشت کودک و این که به چه کسی تعلق میداشت خللی ایجاد نمیکرد.

ولی اکنون در نظام پدرسالاری رایج در زمان اسلام، کودک زنی که از طریق خرید و پرداخت مهریه به عقد مرد در

آمده بود، به‌مراه خود زن، به مرد تعلق داشت. بنابراین، نقش زن در دوران بارداری، همانطور که یونانیان مرد سالار می‌پنداشتند، تنها نگهداری از نطفه در رحم خود بود، نطفه‌ایکه از نظر آنان تنها به مرد تعلق داشت. بنابراین، زن نمیتوانست به‌نگام جدائی این نطفه را با خود ببرد.

هدف از قانون اسلامی عده- که بنا بر آن زن پس از جدائی یا مرگ شوهرش برای مدت معینی (۳ ماه) حق ازدواج با مرد دیگر را نداشت، تضمین حق مالکیت مرد بر کودکی بود که زن به‌نگام جدائی از مرد احتمالاً در شکم خود داشت و برای همین میبایست برای مدتی صبر می‌کرد تا این مسئله که اگر جنینی از شوهر سابقش در خود داشت روشن می‌شد، تا مبادا جنین کس دیگری را "به ناحق" برای شوهر جدیدش نبرد، بلکه تا وضع حمل آن صبر کند تا بتواند آنرا تحویل صاحب اصلی اش دهد.

بنابراین، قانون عده قانون حقوقی مردسالارانه‌ای بود که حق مالکیت مرد بر فرزندان و زن را کامل میکرد و بر حق مادرتبارانه زن بر فرزندان بطور کامل قلم بطلان می‌کشید. این قانون نشان دیگری بود بر اینکه در مبارزه میان نظامهای مادرتباری و پدرسالاری در عربستان اسلام در جبهه دوم قرار داشت و در جهت محروم نمودن زن از حقوق حقه خود که در اینجا حق وی بر فرزندان بود عمل می‌کرد.

ازدواج و تملک بر زن

بطور کلی در عربستان مردسالار، قبل از اسلام، دو نوع ازدواج وجود داشته است: یکی از طریق اسیر کردن زن و دیگری از طریق خرید آن.

۱- اسیر کردن زن

اسارت زن از طریق جنگ با قبایل دیگر انجام می گرفت ، باین معنا که بنا بر رسم آنزمان، قبایل مردسالار عرب در جنگهای با یکدیگر، زنان و کودکان قبیله شکست خورده را به اسارت می گرفتند و آنها را بعنوان برده در بازار مکه و سایر نقاط به فروش می رساندند. در ضمن از میان همین زنان اسیر بود که برای خود زن انتخاب نموده و یا اگر زن داشتند آنها را بعنوان کنیز، برای کار در خانه و لذت جوئی جنسی، برای خود نگه میداشتند.

باین ترتیب بود که در خانه مرد متمکن عرب، علاوه بر همسر، همواره يك یا چند کنیز نیز وجود داشت که علاوه بر کار به نیازهای جنسی وی نیز پاسخ میدادند. آنان که بکار خرید و فروش برده اشتغال داشتند و یا افراد متمکن دائما با خرید کنیزان جدید وزیبا، کنیزان قدیمی را فروخته وکنیزان جدید را جایگزین قدیمی ها میکردند و باین ترتیب دائما منابع لذت جوئی خود را تجدید و نو می کردند .

در آنزمان قبایل عرب، در جنگهایی که میان خود داشتند اسیران قبایل شکست خورده را در بازار مکه که در زمان محمد خرید و فروش برده در آن پر رونق بود به فروش می رساندند. بنابراین ، گرفتن اسیر در جنگها و استفاده از زنان اسیر بعنوان همسر یا کنیز به يك امر رایج در جامعه عربی قبل از اسلام تبدیل شده بود و هیچ چیز تازه ای نبود.

در واقع ، با از میان رفتن نظام مادر تباری در عربستان و فرودست شدن زنان ، خرید و فروش زنان از طریق اسیر کردن آنان به یکی از منابع درآمد مردان و لذت جوئی های جنسی آنان تبدیل گشته بود. کلمه "ملکه" که از ریشه مملوك یعنی برده می آمد خود نشانی از سابقه طولانی این امر در میان قبایل مردسالار عرب بود .

محمد و اطرافیان او نیز نه تنها از این سنت زشت و کثیف پدرسالارانه در برابر ازدواج آزاد و انسانی مادرتبارانه که در زمان محمد هنوز هم رایج بود، دفاع میکردند بلکه خود نیز با حرص و ولعی بیشتر از دیگران در آن شرکت می جستند. تاریخ جنگهای اسلام که ما بعدا به آنها می پردازیم و سوره های خود قرآن گویای روشن این واقعیت اند. از جمله آیه های زیر:

"خدا به شما(لشکریان اسلام) وعده گرفتن غنائم بسیار داد..."^۹

"و نکاح زنان محصنه (شوهردار) نیز بر شما حرام شد مگر آن زنان که (در جنگهای کفار به حکم خدا) متصرف و مالک شده اید....."^{۱۰}

"کسانی که اندام خود را از شهوترانی نگاه می دارند مگر بر زنان حلال و کنیزان ملکی خویش که از اعمال شهوت با آنها هیچ ملامت ندارند و هر که غیر از این کند (و به ناروا شهوت راند) به حقیقت متعدی و ستمکار است."^{۱۱}

خود محمد بنا به نقل طبری "پانزده زن گرفت که سیزده زن را به خانه برد و یازده زن را هم با هم داشت و نه زن داشت که در گذشتند"، و تعدادی هم معشوقه کنیز داشت.^{۱۲}

باید توجه داشت که این رسم با پیدایش نظام پدرسالاری بود که در عربستان بوجود آمده بود. با اینحال، هنوز قبایلی مانند "ربیعة بن کعب" بودند که هرگز اسیر نمیکردند که ما در بالا به

آن اشاره کردیم. بنابراین، در اینجا نیز محمد و اسلام در برابر دو رسم بکلی متضاد در عربستان قرار داشته است که طبق معمول رسم زشت و غیر انسانی اسیر کردن زنان و تجاوز به آنان را در برابر رسم انسانی دیگر انتخاب مینماید.

و اما رسم مسلمانان بر این بود که در جنگها پس از اسیر کردن زنان و کودکان، آنان را بصف می کردند و محمد پس از آنکه زیباترین زنان را برای خود انتخاب میکرد، بقیه را میان مسلمانان تقسیم می نمود. برای این منظور او عباى خود را- همانطور که رسم اعراب مردسالار بود، بر سر هر زنی که می پسندید می انداخت و او را به چادر وی می بردند. باین ترتیب، آن زن نگون بخت را- که شوهرش در اندک زمانی قبل به قتل رسیده بود و هنوز از غم سوگ او بدر نیامده بود، برای تجاوز و لذت جوئی جنسی به چادر خود می فرستاد.

باید توجه داشت که این نیز یکی از سنن موجود در میان قبایل عرب بود که بر اساس آن در جنگها يك چهارم غنائم جنگی به رئیس قبیله می رسید. بنابراین در اینجا نیز، قانون خمس که بر اساس آن يك پنجم غنائم جنگی منجمله زنان به محمد میرسید، چیزی جز کپی برداری از یکی از قوانین مردسالارانه موجود عرب نبود.

"و ای مومنان بدانید هر چه بشما غنیمت و فایده رسید (زیاد یا کم) خمس آن خاص خدا و رسول و خویشان او و یتیمان و فقیران و در راه ماندگان است ..."^{۱۳}

باید توجه داشت که مسلمانان معمولی و غیر متمکن که از طریق این جنگها صاحب کنیزی می شدند، وی را در صورت گرویدن به اسلام بعنوان همسر خود انتخاب می کردند. زیرا استطاعت تهیه همسر از طریق خرید را نداشتند. ولی افراد متمکن تر، اگر قصد ازدواج با اسرا را نداشتند، از آنها بعنوان معشوقه خود استفاده نموده، یا آنها را در بازار به فروش می رساندند.

با آنکه محمد خود از دسته دوم بود و مضاف بر زنان عقدی از تصاحب زنان اسیر در جنگها نیز نمی گذشت، با اینحال از طریق آیه های قرآن، آن دسته از مسلمانان را نیز که استطاعت خرید زن را نداشتند به ازدواج با زنان اسیر مومنه تشویق می کرد.

"و هر که وسعت و توانائی آن نباشد که زنان (آزاد) پارسای با ایمان گیرد پس کنیزان مومنه که مالک آن شدید بزنی اختیار کنید... این حکم (کنیز را بزنی گرفتن) در باره کسی است که بترسد مبادا به رنج افتد (یعنی بزحمت عزوبت یا زناکاری افتد) و اگر صبر کنید! تا وسعت یافته زنی آزاد بگیرید (برای نظم خانه و تربیت فرزند شما) بهتر است و خدا بخشنده و مهربان است..."^{۱۴}

بنابراین ، بعنوان دلیل دیگری بر عامی بودن وی، او نه تنها مانند بسیاری مردان معمولی و مردسالار عرب برای زن بطور کلی هیچگونه ارزشی قائل نبود، تا جائیکه به خود اجازه میداد تا اینچنین با سرنوشت زنان اسیر بازی نموده و پس از قتل شوهرانشان آنها را بتصاحب خود در آورده مورد لحو و لعب خود قرار دهد، بلکه حتی با مرجع نمودن زنان مسلمان بر آنان برای زناشوئی، یکبار دیگر و بطور تبعیض آمیزی، آنان را در برابر زنان دیگر خوار می کرد.

بهرحال ، این حقایق همگی نشان میدهد که محمد هیچ تافته جدا بافته ای از دیگران نبود. درآزمان شاهان و فرماندهان جنایت کاروالبته متمدن امپراطوری های ایران و رم نیز، در حملات خود به سرزمین های دیگر و کشتار و اسیر کردن زنان و کودکان بی گناه ، بی کم و کاست، به همین اعمال زشت و غیر انسانی دست میزدند.

۲- خرید زن

شکل دیگر ازدواج مردسالارانه در زمان محمد ازدواج از طریق خرید زن بود. این نوع ازدواج که در قرآن نیز بکرات مورد اشاره و تائید قرار گرفته است، در کنار ازدواج از طریق اسیر کردن زن ، یکی از اشکال عمده و رایج ازدواج در عربستان

بهنگام ظهور اسلام بوده است. آیه های قرآن در این مورد نیز شاهد حمایت اسلام از این نوع ازدواج و ماهیت مردسالارانه و ضد زن آن می باشد.

"و هر زنی غیر از آنکه ذکر شد حلال است که به مال خود به طریق زناشویی بگیری" (تاکید از من است)^{۱۵}

"و هر که را وسعت و توانائی آن نباشد که زنان (آزاد) پارسای با ایمان گیرد..". (تاکید از من است)^{۱۶}

خرید زن در عربستان از طریق پرداخت مهریه انجام میگرفت. مهریه مبلغ و یا مالی بود که مرد به صاحبان مذکر زن که پدر، شوهر، برادران، پسر عموها و یا سایر خویشان مذکر وی بودند می پرداخت و در اداء آن صاحب زن می شد. در تفسیر طبری آمده است:

"در عصر جاهلیه، وقتی که پدر یا برادر یا فرزند مردی میمرد و از خود بیوه ای بجا می گذاشت، از وارثین متوفی، اگر کسی میآمد و لباسش را بر سر زن می انداخت، آنگاه این حق را می یافت که تحت مهریه ای که قبلا برای زن پرداخت شده با او ازدواج کند و یا زن را به هرکس دیگری شوهر داده و مهریه او را بگیرد."^{۱۷}

بهر حال ، آنچه در اینجا مورد نظر ماست موقعیت زن بعنوان کالای خریداری شده نزد خویشان مذکر وی بود. از اینرو او مانند اموال دیگر بصورت ارث از دستی به دست دیگر منتقل می شد. برای همین بوده که وارثین جدید زن در صورتی که خود مایل به ازدواج با او نبودند با شوهر دادن ، و بعبارت دقیق تر فروش او به دیگری، بها یا مهریه قبل از پرداخت شده زن را برای خود تادیه می نمودند.

باید توجه داشت که در ازدواج از طریق اسارت، مالکیت زن از طریق نظامی ، و در ازدواج معمولی، همین امر از طریق پرداخت مهریه به صاحب وی انجام می گرفته است. آنچه که در هر دو مورد تفاوتی نمی کرده است، نگاه به زن بعنوان يك شيء یا مال بوده است که دیگران حق تصاحب وی را داشته اند. اسلام نیز به زن نظری جز این نداشته است.

ما از خلال یکی از داستانهای تورات شاهد وجود همین رسم در میان یهودیان باستانی نیز هستیم. در کتاب "تلمود" بیوه جوان، از یکی از اقوام شوهرش بنام "بوعز"* که می خواهد که دامنش را به روی وی بباندازد و او را به ازدواج خود در آورد^{۱۸} برای همین است که کلماتی مانند "ایذار" و "لباس" که در زبان

عبری و عربی معنی جامه را میدهند بمعنی همسر زن نیز بکار میروند. یا مثلا در زبان عبری در (Mal. Ii 6) بجای زن او می گفتند "لباس او"، و در عربی رسم بود که بگویند، "او دمپائی من بود که درش آوردم" یعنی او را طلاق دادم.^{۱۹}

دوست دختر

یا نکاح صدیقه

از همان زمان که با مالکیت مرد بر زن و سپس کودکان، تبار پدری جایگزین تبار مادری شد، زمینه برای ظهور شکل جدیدی از روابط جنسی میان زن و مرد وارد تاریخ بشر گردید. این شکل جدید همانا خانواده پدرسالار بود. در این شکل از خانواده ، پدر مالك مطلق العنان زن و کودکان وی بود تا جائیکه حتی حق کشتن آنان را داشت .

در شکل اجتماعی جدید که بتدریج خانواده به واحد اقتصادی پایه در جامعه مردسالار تبدیل می گردد و عملا جایگزین واحد اقتصادی کلان- که واحد اقتصادی پایه در جامعه ماقبل تاریخ بوده است، می شود، مرد حکم اربابی را داشت که با تملك وسائل تولید مانند خانه ، زمین ، دام و غیره، زن و کودکان خود را

بعنوان نیروی کار خانگی مورد استثمار خود قرار داده و با آنان همچون بردگان کاری خود عمل می نمود.

در همین مرحله است که زن به برده جنسی و کاری مرد یعنی شوهر خود مبدل می گردد و به تدریج با تکامل و پیشرفت جامعه جدید که متکی بر مالکیت خصوصی است، این رابطه، یعنی خانواده پدرسالار، به تنها رابطه موجود و قانونی میان زن و مرد در جامعه تبدیل می گردد.

در جامعه عربی نیز همین تحول البته با ویژگیهای خاص خود بوقوع می پیوندد. باین معنا که در دوران نظام اشتراکی و مادرتبار در عربستان، همان طور که در گذشته بیان گردید، در میان قبایل عرب نوع دیگری از ازدواج و رابطه میان زن و مرد وجود داشت که به "نکاح آل مُتَعَه" معروف بود. نکاح متعه عبارت از رابطه آزاد جنسی میان يك زن با مرد مورد علاقه اش از قبایل دیگر بود. در این رابطه، زن را، درست مانند جوامع مدرن امروزی، "صدیقه" یعنی "دوست دختر" مرد می نامیدند.

در ازدواج متعه یا صدیقه که از نوع برون همسر بود، زن بدون آنکه خریداری شده یا به فروش برود از طریق اراده و میل آزادانه خود، مرد مورد علاقه اش را از قبایل دیگر انتخاب می کرد و هر زمان که می خواست از او جدا می شد. این نوع ازدواج در زمان محمد کاملاً رایج بود، و خدیجه زن محمد نیز به

یکی از همین قبایلی که در آن ازدواج متعه رایج بود، یعنی قبیله "بنی عامر" تعلق داشت.

در ازدواج متعه که در واقع جزئی از نظام مادرتباری در عربستان بود این مرد بود که برای دیدن زن به قبیله و چادر او میرفت و درضمن رابطه میان زن و مرد به خواست آزاد هر يك از دو طرف منجمله زن قطع می شد، و این عکس نظام مردسالاری بود که در آن چادر یا خانه و تصمیم به جدائی در انحصار مرد بود. "آلاغانی"، در داستان حاتم و ماویه به این نکته اشاره می کند:

"زنان در عصر جاهلیت، یا بعضی از آنها، حق رها کردن شوهرشان را داشتند، و اینکار را به این طریق انجام می دادند که اگر در چادر زندگی می نمودند آنرا بدور خود می چرخاندند. به این ترتیب که اگر در آن بطرف شرق بود حال در طرف غرب قرار میگرفت و وقتی مرد اینرا میدید می فهمید که طلاق داده شده و دیگر وارد چادر نمی شد."^{۲۰}

بنابراین، در این ازدواج که يك ازدواج مادرتبارانه بود خانه به زن تعلق داشت. مرد به خانه زن میرفت و زن نیز دارای حق طلاق بود. واضح است که این نوع ازدواج بطور کامل در مقابل ازدواج اسلامی که در آن خانه به مرد تعلق داشته، زن یا

عروس به خانه داماد میرفت و حق طلاق در انحصار مرد بود
قرار داشت .

"آمیانوس" نیز در ۲ قرن قبل تر به يك چنین ازدواجی در
میان قبایل عرب اشاره میکند.^{۲۱} بنا به نقل وی، وقتی که مرد نزد
زن می آمد زن هر موقع که می خواست او را مرخص می کرد.
ولی اگر قصد زندگی یا بعبارت دیگر ازدواج با او را داشت نیزه و
چادری را بعنوان مهریه به او میداد.

البته اسمیت از قول "ویلکن"^{۲۲} میگوید که آمانیوس در این
مورد که زن نیزه و چادر را بعنوان مهریه به مرد میداد اشتباه
میکرده است ، چون او بعنوان يك رمی مردسالار نمی توانست جز
این (ازدواج بدون مهریه) فکر کند. درحالی که از نظر اسمیت،
مسئله از این قرار بوده که در عربستان، هنگامیکه مردی از يك
قبیله با زنی از قبیله دیگر ازدواج میکرد، برای زندگی با او می
بایست قبیله خود را ترك می کرد و برای اقامت در قبیله زن عضو
آن قبیله می شد. از اینرو و بنابر سنت اعراب به فرد تازه عضو
شده نیزه ای میدادند تا از خود، همسرش و قبیله دفاع کند. ثانیاً، در
نظامات مادرتبار، در حالیکه تولید و همه امور مهم عمدتاً در دست
زنان بود، مردان علاوه بر شکار، وظیفه جنگ و حمایت از زنان
و کودکان را نیز بعهده خود داشتند.

ما این نوع ازدواج را که در آن، ازدواج با زن، منوط به انجام وظیفه یا خدمتی از جانب مرد به زن میباشد، در نقاط دیگر جهان نیز می بینیم. در میان "واکراس" ها و سایر قبایل آمازون، داماد طی يك مسابقه تیر و کمان انتخاب می شد تا شایستگی خود را برای وظیفه شکار و ماهیگیری به زن نشان دهد.^{۲۳}

در میان قبایل "تویی" در برزیل نیز مرد باید مفید فایده بودن خود برای ازدواج با زن با کار در مزرعه وی به اثبات می رساند.^{۲۴}

بنابراین، هدیه نیزه از جانب زن به مرد بخاطر این بوده و نه مهریه ای که به مرد پرداخت می شده است.

باید توجه داشت که در این نوع ازدواجها زن از هیچکس اجازه نمی گرفته است. ازدواج در نظام مادرتباری ماقبل تاریخ، مانند ازدواج در پیشرفته ترین جوامع کنونی، امری خصوصی تلقی می شده و هیچکس حق دخالت در رابطه میان زن و مرد را نداشته است. در نتیجه، این نوع ازدواجها برعکس ازدواجهای مردسالارانه، و منجمله ازدواج اسلامی که بر اساس اسیر کردن و خرید و فروش زن و بدون دخالت نظر وی صورت می گرفته، خصلتی کاملاً آزاد و داوطلبانه داشته است.

البته، در صورتی که زن قصد ازدواج و زندگی مشترك با مرد را داشت، موافقت قبیله نیز لازم بود. زیرا در آن دوران معمولاً قبایل نسبت به يك دیگر سوء ظن زیادی داشتند، و بنابراین،

آمدن يك فرد جدید به محدوده و قلمرو قبیله، و ماندن در آن، نمی توانست بدون اطلاع و اجازه قبیله انجام گیرد. چرا که اگر او را نمی شناختند، ممکن بود به نیت واقعی اش از آمدن به قبیله،- اینکه آیا برای جاسوسی و اختلاف اندازی آمده و یا برای دزدی، شك نمایند. بنابراین، اگر مرد قصد ماندن نزد زن را داشت، محتاج به اخذ قبولی از جانب قبیله بود.

بهرحال، در هر دو مورد، این حقیقت که ازدواج متعه ازدواجی داوطلبانه، آزاد و بیگانه با خرید و فروش زن بود خدشه ای وارد نمی آورد. چون در حالت دوم نیز مداخله قبیله زن، بخاطر امور امنیتی بود و نه عدم قبول حق زن در انتخاب آزادانه معشوق و همسرش.

این نوع رابطه که در آن مرد برای دیدن یا زندگی با زن مورد نظر خود به روستا یا قبیله او میرفت خاص عربستان نبود، بلکه بعنوان جزئی از نظام جهانی مادرتباری تقریباً در تمام اقوام اولیه در جهان رایج بود.^{۲۵} منجمله، در سیلان به ازدواج "بینا" معروف بود.^{۲۶}

طبیعی است که عامل اصلی در این دو نوع ازدواج و رابطه جنسی، مسئله مالکیت بوده است. تمایزات دو نوع رابطه جنسی که در اینجا در برابر هم صف کشیده و از هر لحاظ در برابر هم قرار داشته و در تمام جزئیات منجمله حقوق زن و مرد

کاملاً عکس یکدیگر بودند، بخاطر آن بود که در یکی مرد صاحب مال و ثروت بود و در دیگری زن .

ماویه زنی که در داستان آلاغانی هر زمان که میخواست شوهرش حاتم را به چادر خود می پذیرفته و بنا به میل خود او را مرخص میکرد ، نه تنها خانه و چادرش به خودش تعلق داشته، بلکه صاحب گله های زیادی نیز بوده است . در میان قبیله "طیّی" نیز که حاتم از آن می آمده، زنان، تا زمان محمد، صاحب گله بودند. چون در آلاغانی می خوانیم که چگونه "زید آل خلیل" از قبیله مزبور، در زمان حیات پدرش "مُحَلِّل"، گله خواهرش را می چرانده است.^{۲۷} بنابراین ، ما در اینجا خانواده ای را داریم که در آن دختر، صاحب گله است و برادرش آنرا برایش می چرانیده است .

برای همین در مناطقی که این نوع رابطه یعنی ازدواج متعه رایج بوده است مردی که قصد ترك زنش را داشته آنرا با گفتن " من رقتم، دیگر گله ات را برای چرا به صحرا نمیبرم " به زن اعلام می کرده است.^{۲۸}

در مورد زنانی هم که آمونیا از آنها یاد میکند داستان به همین قرار بوده است به این معنا که زن برای این به شوهر خود بهنگام ازدواج يك نیزه میداده تا وظیفه ای را که در قبال او دارد یعنی نگهبانی از او و اموال و دارائی هایش را انجام دهد. درست

عکس نظام پدرسالاری که در آن، وظیفه زن، کار برای مرد و نگهداری از اموال وی میباشد.

اسلام در این مورد نیز کاملاً در کنار نظام پدرسالاری قرار می‌گیرد. چنانچه در این مورد نیز آیه ای وجود دارد که در آن وظیفه زن را نگهداری از اموال مرد میداند.

"...پس زنان شایسته و مطیع در غیبت مردان حافظ حقوق شوهران باشند و آنچه را که خدا به حفظ آن امر فرموده نگهدارند..."^{۲۹}

اسلام و نکاح صدیقه از چند شوهری تا چند زنی

قانون چند همسری تنها منحصر به نظام مادرتباری نبوده است. تفاوت چند همسری در دو نظام مادرتباری و پدرسالاری در این بوده است که چند همسری در اولی مادرتبارانه و در دومی پدرتبارانه بوده است. بعبارت دیگر، در اولی زن آزاد بوده است که مانند مرد با افراد متعدد رابطه داشته باشد و در دومی این امتیاز تنها ویژه مرد بوده است. در داستان حاتم و ماویه از قبایل "طیّی" و "تمیم"، پسر آنان "عدی" مسلمان بوده است. بنابراین،

مسلم است که این نوع ازدواج تا قبل از ظهور اسلام کاملاً رایج بوده است. از طریق آلاغانی نیز مطلع می شویم که در عربستان زن میتوانسته است حداکثر با ۱۰ مرد رابطه داشته باشد. فراتر از این البته قابل قبول نبوده و فحشا تلقی می شده است.

"گروه آنان تا ده نفر میتوانست برسد. آنها هر کدام می توانستند وارد شوند و با زن بخوابند. وقتی که او حامله می شد و میزائید دنبال آنها می فرستاد و هیچکس نمی توانست از آمدن سر باز بزند. آنها بدور زن جمع می شدند و او به آنها می گفت: خبر دارید که چه شده؟ من يك بچه زائیده ام. پسر است. و او هر يك از آنها را که می خواست بعنوان پدر و مسئول بچه انتخاب می کرد، و آن مرد نمی توانست او را رد کند."^{۳۰}

بخاری نیز در دوران اخیرتر، از موردی سخن میگوید که در آن این زن بوده که از میان مردانی که با آنها ارتباط جنسی داشته تعیین می کرده که کدامیک پدر بچه های اویند.^{۳۱}

البته، نباید فکر کرد که در نظام مادرتباری این امتیاز تنها به زنان اختصاص داشته است. احتمالاً مردان هم میتوانسته اند دارای معشوقه های مختلف از قبایل گوناگون باشند.

و اما در اسلام، امتیاز داشتن چند زن فقط به مرد اختصاص یافته و زن از حق معادل آن محروم می گردد. این محرومیت چنان شدید بوده که هر نوع رابطه زن با غیر شوهر

خود تحت عنوان زنا بشدت محکوم شده و با مجازات تازیانه و بعدا مرگ و سنگسار پاسخ می یابد.

"... آنان که فروج و اندامشان را از عمل حرام نگاه میدارند مگر بر جفتهاشان (که زنان عقدی آنها باشند) یا کنیزکان ملکی یا متصرفی آنها که هیچگونه ملامتی در مباشرت این زنان بر آنها نیست و کسی که غیر این زنان حلال را به مباشرت طلبد البته ستمکار و متعدی خواهد بود."^{۳۲}

"باید شما مومنان هر يك از زنان و مردان زناكار را به صد تازیانه مجازات کنید و هرگز در باره آنان در دین خدا رأفت و ترحم روا ندارید...."^{۳۳}

بموازات آن چند همسری پدرسالارانه کاملاً مجاز شناخته شده مورد تایید قرار می گیرد .

"... پس آن کس از زنان را به نکاح خود در آورید که شما را نیکو و مناسب با عدالت است دو یا سه یا چهار (یا بیشتر)"^{۳۴}

بنابراین ، در این که اسلام در زمان ظهور خود از این جهت نیز در کنار نظام پدرسالار عربستان قرار گرفته، نظام چند زنی رایج در عربستان را مورد تایید قرار میدهد، هیچگونه ناروشتنی و ابهامی وجود ندارد.

اما ما باید ببینیم که نظام "چند همسری مادرتبارانه" که من از آن بنام نظام "چند شوهری"* نام میبرم، چگونه و طی چه مراحل به نظام "چند همسری پدرسالارانه" یا "چند زنی"* تحول میابد. برای این منظور ابتدا باید به جستجوی اشکالی برویم که حالت بینابینی داشته و عناصری از هر دو نظام را در بر داشته اند. زیرا طبیعی است که این تحول یکشبه و بیکباره انجام نگرفته است.

این بررسی در ضمن ما را به این حقیقت آشنا میکند که تحولات اجتماعی و جابجائی سنن، از آنجا که حالت خود بخودی داشته و مستلزم تغییر در عادات و اعتقادات بسیار عمیق و ریشه دار عامه بوده اند، بسیار کند و با تأنی و در طول قرن‌ها و هزاره ها تحقق می یافته اند.

ازدواج اشتراکی

یا چند شوهری مردسالارانه

یکی از این اشکال بینابینی، ازدواج اشتراکی چند برادر با یک زن بوده است. قدیمی ترین سند در این مورد از استرابو

می باشد که بهنگامی که به همراه ارتش رم در ۲۲ ق. م. از مشاهدات خود در عربستان یادداشت برداری میکند، از جماعتی گزارش میدهد که در میانشان زن اشتراکی بوده است. او می گوید:

"برادرها بر اساس رده سنی شان بر گردن فرزندان حق دارند؛ ریاست و مسئولیتهای دیگر نیز همه بر پایه رده سنی اعضای خاندان* توزیع شده است. مالکیت در میان آنها اشتراکی است و مسن ترین آنها ارباب و سرپرست دیگران میباشد؛ جمعاً يك زن بیش تر ندارند و هر کدام که اول همه نزد وی بیاید با او نزدیکی می کند، و برای این منظور، چوبی را که همه برادرها معمولاً با خود دارند (به علامت اینکه یکی از آنها نزد زن است) در مقابل در قرار می دهد و وارد محل زن می شود؛ اما زن شب ها را فقط با بزرگترین برادر می گذراند. باین ترتیب، در میان این خاندان ها* همه برادر يك دیگرند؛ همین طور، آنها با مادرشان رابطه جنسی دارند: مجازات زنا مرگ است؛ و زنا یعنی وقتی که زن با مردی از خاندان دیگر بخوابد. دختر یکی از پادشاهان، که هر ۱۵ برادرش عاشق او بودند، زمانی برای اینکه با خودش تنها باشد، هر بار در مقابل درب اطاقش، چوب مشابه یکی از برادرها را بعلامت اینکه او نزد وی است قرار میداد. یکی از برادران، یکبار (وقتی بهنگام ورود به محل زن) چوب برادر دیگر را مقابل در می بیند، با علم به اینکه در آن لحظه همه برادران در بازار بودند، به خواهرش شك می کند و (بخيال اینکه زن با يك مرد غریبه بسر میبرد) شتابان به نزد پدرش میرود و او را از خیانت خواهرش مطلع می سازد، که او نیز با عجله می آید و معلوم می شود که اتهام برادر به خواهرش دور از واقعیت بوده است."^{۳۰}

*Yevos

*Ovyveis

در اینجا ما شاهد این هستیم که مانند ازدواج صدیقه، زن در آن واحد با مردان متفاوتی رابطه دارد. بنابراین، این نوعی ازدواج چند شوهری بوده است، ولی نه از نوع مادرتبارانه. چرا که در ازدواج چند شوهری مادرتبارانه (نکاح ال متعه)، این زن بود که بر رابطه خود با مردان کنترل داشت. زیرا اولاً خودش مردان مورد دلخواهش را انتخاب می کرد، هر زمان که میخواست آنان را می پذیرفت، و به میل خودش مرخص شان می کرد. البته، مرد معشوق زن نیز از حقوق مشابهی برخوردار بود. یعنی هر زمان که میخواست میتوانست زن را ترک کند یا در صورت عدم تمایل، علیرغم میل زن، از رفتن نزد وی خودداری ورزد.

در حالیکه در اینجا او با هر مردی نمی تواند رابطه برقرار کند چرا که این عمل زنا قلمداد شده و با مجازات مرگ روبرو می شود. بالعکس، این مردان اند که هر موقع که می خواهند نزد وی می روند. بعبارت دیگر، زن علیرغم میل خودش ناچار است خود را در اختیار شوهرانش بگذارد. از اینرو، این نوعی رابطه مردسالارانه بوده است.

باید توجه داشت که در همه روابط مردسالارانه میان زن و مرد، زن برده جنسی مرد میباشد. بعبارت دیگر، از آنجا که زن

داوطلبانه به بستر مرد نمی رود، بنابراین باید قبول کرد که او دائماً مورد تجاوز جنسی شوهر یا شوهرانش قرار میگیرد و در صورتی که طبق یک توافق قبلی، مخارج زن نیز توسط شوهر یا شوهرانش پرداخت شود- که بطور قطع چنین بوده است، رابطه این زن با شوهرانش نمی توانسته چیزی جز فحشای اجباری بوده باشد. و اما يك نکته حائز اهمیت دیگر:

از شرح استرابو بر می آید که اعضای خاندان و گروه برون همسر بوده اند. یعنی مانند جوامع مادرتبار حق رابطه با اعضای قبیله خود را نداشته اند. در اینجا نیز، واضح است که برادران نامبرده با خواهران واقعی شان رابطه نداشته اند. برای همین يك زن مشترك داشتند که بهمین دلیل از خارج از قبیله آورده بوده اند. و باز بهمین دلیل او را باید خریده باشند. چون در غیر این صورت، زن مجبور نبود بالاجبار خود را در اختیار مردان متعدد بگذارد و هر زمان که ناراضی بود میتواندست به قبیله خود باز گردد.

در ضمن، اینکه آنها با مادرشان هم رابطه جنسی داشته اند مؤید برون همسر بودن گروه بوده است. چون مادر هم، در زمان خود، عروس خریداری شده از قبیله دیگر بوده است. نتیجه اینکه گروه مزبور گروهی بوده است که به تازگی مردسالار شده بوده است. چرا که هنوز عادت مادرتبارانه برون همسری و چند

شوهری را از دست نداده بوده است. بعلاوه، چون عناصری از هر دو نظام را در خود داشته است، بنابراین، میتوان نتیجه گرفت که همان شکل بینابینی، یا حداقل یکی از اشکال بینابینی و در حال گذار میان چند همسری مادرتبارانه و چند همسری پدرسالارانه بوده است.

در ضمن میتوان تصور کرد که در ابتدا، وقتی که خرید زن برای ازدواج باب می شود، حداقل در مواردی، وقتی که برادران یک خانوار قدرت مالی خرید یک زن برای هر یک از خود را نداشته اند، دست به خرید یک زن اشتراکی میزده اند. بخصوص که این در زمانی بوده است که رابطه یک زن با چند مرد عادی بوده است.

در سایر نقاط جهان نیز این شکل خانواده بعنوان شکل گذار میان چند شوهری مادرتبار و خانواده تک همسر پدرسالار وجود داشته است. منجمله، در تبت نیز مانند عربستان، بنا بر مشاهدات "مک لنین"* دو نوع ازدواج چند شوهری* وجود داشته است. یکی چند شوهری مادرتبار که به ازدواج "نه ایر"* معروف بوده، و در آن زن با ماندن در قبیله خود با مردان قبایل دیگر آزادانه رابطه جنسی داشته است، و دیگری چند شوهری مردسالار که در آن

---

*Mc Lennon *Polyandry *Nair

برادرها زنی از قبیله دیگر را برای خود می آورده اند، بطوریکه همه برادرها پدران خونی بچه ها بوده اند، بدون اینکه معلوم باشد هر یک از بچه ها از کدامیک از آنها بوجود آمده اند. ولی سرپرستی و نگهداری از کودکان به عهده بزرگترین برادر بوده است.^{۳۶}

البته، رسم اشتراک زن و اموال میان برادران که لغو آن راه را برای نظام تک همسری پدرسالارانه باز می کند، مدتها قبل از آنکه اسلام آنرا لغو نماید، در قرن ۵ میلادی در سوریه که تحت کنترل رمیها و از نظر تکامل اجتماعی بسیار جلوتر از عربستان بوده است، با صدور قانون زیر لغو می گردد.

"اگر دو تن مایل به نوشتن قرارداد اخوت و برادری با یکدیگر و شراکت در اموال و دارائی های خود در حال و آینده باشند، قانون آنها را از اینکار منع و آنرا غیر قانونی اعلام می کند، زیرا زنان آنان مال مشترک نیستند و فرزندانشان نمیتوانند اشتراکی باشند."^{۳۷}

این قانون به صراحت نشان میدهد که رم مسیحی که چند صد سال قبل از اسلام وارث جامعه ای بوده است که در آن خانواده تک همسری کم و بیش در آن تثبیت شده بوده است، چگونه دویست سال قبل از اسلام سعی در انجام همان تحولی را در سوریه می کند که اسلام با ظهور خود در بخشهای عقب افتاده تر سرزمین

عربی، قرن‌ها بعد به انجام آن دست می‌زنند. بنابراین، آنچه که اسلام انجام آنرا در عربستان وجهه همت خود قرار می‌دهد در دل خود بهیچوجه تازگی و نو آوری ویژه ای را بهمراه نداشته است و انجام آن در واقع مدت‌ها قبل توسط بخش‌های پیشرفته تر جهان به پایان رسیده بوده است.

در نتیجه، این رسم و یا حداقل بقایای آن در زمان محمد همچنان ادامه داشته است. علاوه بر داستان "عبدالرحمن بن عوف" و شریک شدن یکی از دو زنش با "سعد بن ربیع" که در زمان محمد رخ می‌دهد، رسم "جذی" در میان اعراب نشان دیگری از دوام پدیده ازدواج اشتراکی در میان اعراب بوده است - چرا که این رسم هنوز نشانه‌هایی از مالکیت اشتراکی بر زن را با خود داشته است

بنابراین رسم، اگر در قبیله ای شوهر زن می‌مرد یا زن را طلاق میداد اعضای کلان و قبیله او می‌توانستند با انداختن عباي خود بروی او وی را صاحب شده و اگر مایل به ازدواج با او و نگاه داشتن اش برای خود نبودند او را در برابر دریافت مهریه به فردی خارج از قبیله شوهر دهند و در واقع بفروشند.

همینطور، اگر کسی دختری آماده شوهر داشتن داشت، دختر مزبور قبل از همه به پسر عموهایش تعلق داشت. باین معنا

که اگر پسر عموهایش خواستار او بودند پدرش نمی‌توانست او را به دیگری بدهد .

در ضمن ، مهریه دختر برای پسر عموها (یعنی بهای فروش وی به آنان) کمتر از قیمتی بود که احتمالاً به داوطلب خارج از قبیله پیشنهاد می‌شد. اینها همگی نشانه‌ی حق تقدم مردان کلان بر زن نسبت به مردان خارج از کلان و نشانی از بقایای حق مالکیت اشتراکی مردان خودی بر زن متعلق به قبیله بود. این رسوم تا زمان محمد نیز کما بیش در عربستان ادامه داشت.*

در نتیجه، با اطمینان می‌توان نتیجه گرفت که اولاً از دواج اشتراکی یا خانواده چند شوهری برای یک دوره کم و بیش در سرتاسر عربستان رایج بوده است و ثانیاً، این از جمله اولین اشکال خانواده مرد سالار بوده که بلافاصله پس از پیدایش مالکیت خصوصی و تمرکز آن در دست مردان رایج شده است . بعلاوه، مخالفت اسلام با آن نه در دفاع از زن، بلکه در جهت ایجاد خانواده پدرسالار تک همسر و بعبارت دیگر، تبدیل مالکیت اشتراکی به مالکیت انفرادی بر زن بوده است .

---

* در بسیاری از روستاهای عرب نشین خوزستان هنوز هم این رسم پابرجاست و وقتی مردی غریبه برای خواستگاری دختری می‌آید، پدر دختر از برادر زاده هایش (پسر عموهای دختر) می‌پرسد که آیا کسی از آنان دخترش را برای همسری می‌خواهد یا نه؟ اگر همه برادر زاده ها پاسخ منفی دادند، به خواستگار غریبه جواب مثبت می‌دهد.

ازدواج بعل و بردگی زن عرب

در مقابل ازدواج صدیقه که در آن زن در قبیله خود باقی می‌ماند و مرد یا مردان مورد علاقه اش به قبیله وی به نزد او می‌رفتند، اکنون در ازدواج بعل (در میان اعراب، و همچنین هبروها و آرامیان زن شوهرش را "بعل" یعنی صاحب و ارباب صدا می‌زد)، این زن بود که بصورت جنس خریداری شده به قبیله ای غریب نقل مکان می‌یافت. در واقع، اکنون مرد برای ازدواج با زن دلخواه خود باید همچون تاجری که برای خرید کالای مطلوب خود نزد صاحب آن کالا به سرزمین دیگر می‌رود به قبیله زن نزد پدر یا اقوام مرد او می‌رفت و او را از آنها خریداری می‌نمود. برای همین، هنگامی که "سَعْسَعَة بن معاویه" نزد "عامر بن آل ضَرِيب" می‌رود تا او را به زنی بگیرد، پدر دختر این عبارت را بزبان می‌آورد: "پس تو برای خرید گوشه جگر من آمده ای!"^{۲۸}

بنابر این اولین نتیجه نامیمون برای زن در ازدواج بعل دور شدن او از قبیله و آشنایان خود و آواره شده در میان غریبه ها بوده است .

دومین نتیجه نامیمون، دور شدن از قبیله خود یعنی از محل اقتدار، افتخار، و جایی که باو احترام گذارده و حمایتش میکرده اند بوده است.

سومین نتیجه برای او تبدیل رابطه جنسی برای او از حالت يك لذت جوئی عمیق، شورانگیز و آزاد به يك شکنجه چنندش آور و زجر دهنده بوده است.

در يك کلام، با تغییر از دواج متعه به ازدواج پدرسالارانه بعل، زن از مقام الهه آسمان به موقعیت بردگی جنسی و کاری برای مرد سقوط می کند و این یک تراژدی بزرگ برای زن عرب بوده است. در قطعه ای که "ابن اثیر" در کتاب "الکامل" از قول زنی از قبیله "بنی عامر بن سعسع" که به میان قبیله "طائی" شوهر داده شده نقل می کند، خشم زن عرب را از خیانتی که مردان تبار وی در حق او مرتکب شده اند بیان می دارد. زن این قطعه را می سروده است:

"هرگز مگذارید خواهر برادرش را ستایش کند:

هرگز نگذارید دختر برای مرگ پدرش عزاداری کند؛

زیرا که آنها او را به جایی آورده اند که دیگر زن آزادی نیست،

زیرا او را به دورترین قطب زمین پرتاب کرده اند." ۳۹

ابن اثیر در کتاب کامل بدنبال نقل قول بالا از زن عرب به نقل مطلبی از عایشه زن محمد نیز می پردازد که می گوید:

"ازدواج چیزی جز بردگی نیست . لذا مرد باید بداند که زن عزیزش را همچون يك برده خدمتکار به خانه می آورد."

بتدریج کار ازدواج بعل و خرید زن به آنجا می کشد که زن نه تنها در جنگهای میان قبایل همچون جزئی از غنائم جنگی غارت شده و مورد تجاوز قرار می گیرد، بلکه جزو اموال فرد متوفی حتی به بازماندگانش به ارث می رسد. بطوری که آنها با مصرف شخصی یا انتقال و فروش وی در مقابل مهریه به دیگری، با وی دقیقاً مانند يك برده عمل می کنند.

ابن بطوطه میگوید هنگامی که محمد "عبدالرحمن بن عوف" و "سعد بن ربیع" را به برادری هم منسوب می کند، دومی که دو زن داشته ، پیشنهاد می کند که حالا که برادرند باید اموال و زنانشان را نیز با هم تقسیم نمایند. از اینرو، عبدالرحمن یکی از زنان سعد را برای خود بر میدارد.^{۴۰}

این نه تنها بیانگر این است که چگونه در بخش مردسالار جامعه عربی با زن همچون يك شیء و به مثابه جزئی از اموال مرد رفتار می شده است ، بلکه هم چنین نشان دهنده اینست که

چگونه همان دیدی که در بخش مردسالار عربستان نسبت به زن وجود داشته در میان مسلمانان نیز رایج بوده است ، بطورکه آنان نیز به زن بمتابه يك شیء و کالا نگاه می کرده اند.

البته ما می دانیم که در سوره النساء آیه ۱۹ ، ارث برده شدن زنان ممنوع میگردد. ولی این بهیچ وجه به هواداری از زن و بخاطر این نبوده است که اسلام مخالف نگاه به زن بعنوان شیء و کالا بوده است. بالعکس، هدف از این آیه تحکیم خانواده، ارگان پایه ای نظام پدرسالاری، از طریق منع ازدواج با اقوام درجه اول و در اینجا زن پدر یعنی تحکیم یکی از محرمیت های جنسی خانوادگی در برابر محرمیت جنسی قبیله ای بوده است. از آنجا که ازدواج با زن پدر تنها از طریق به ارث بردن وی ممکن می شده است، لذا منع این کار عملاً مانع ازدواج با زن پدر می شده است. در زمان محمد هرکس می مرد وارثین او یعنی فرزندان بنا بر قانون برون همسری، زن او (که بهنگام عروسی از قبیله دیگر آورده شده بود)، یعنی نا مادری خود را نیز در کنار اموالش به ارث می بردند و گاهی با او ازدواج می کردند.

آزادی جنسی قبل از

اسلام

آزادی جنسی در نظام صدیقه

در نظام مادرتبارانه متعه، زن از آزادی جنسی زیادی برخوردار بود. او نه تنها می‌توانست با هر مردی از قبیله دیگر بطور موقت یا دائم رابطه داشته باشد، بعلاوه، مجبور نبود این کار را در خفا انجام داده و یا از کسی کسب اجازه بنماید. در واقع مردان قبیله حق هیچگونه دخالتی در کار او را در این مورد نداشتند. در این رابطه تنها کافی بود که مرد بگوید: "خطبه"* یعنی مرا می‌پذیری و زن جواب دهد: "نخ"* یعنی قبول کردم.^{۴۱}

افراد قبیله تنها زمانی در کار او دخالت می‌کردند که رابطه جنسی او با مردان قبیله دیگر امنیت قبیله یا حی خودی را در معرض خطر قرار دهد و این خصوصاً وقتی رخ می‌داد که او تصمیم می‌گرفت با یکی از مردان قبایل دیگر زندگی کند، یعنی او را برای اقامت دائم به درون قبیله و احتمالاً چادر خود بیاورد.

بنابراین، آزادی جنسی زن تحت هیچ شرایطی از میان نمی‌رفت، چون حتی در صورتی هم که قبیله او با آمدن معشوق وی به قبیله برای زندگی با او موافقت نمی‌کرد، آندو می‌توانستند بصورت دوست دختر و پسر به رابطه خود ادامه دهند.

چنانکه در "الآغانی" می‌خوانیم که سعید که یمنی و از قبیله "جمیری" و مذهبش "رافضی" بود با معشوقش از قبیله "تمیم

* khitba   * Nikh

" ، قبیله دشمن و از مذهب خارجی رابطه داشت، و به چادر وی رفت و آمد داشت، هر چند کسی در مورد آن چیزی نمی‌دانست، چون از قبیله دشمن بود و قبیله زن حضور او را در میان خود تحمل نمی‌کردند.^{۴۲}

و یا باز به نقل از آغانی می‌دانیم که در مدینه زنی از قبیله "خَزْرَج" معشوقش از قبیله "اوس" را در خانه خود می‌پذیرفت. زن در خانه پدرش و با فرزندش زندگی می‌کرد و از آنجا که این دو قبیله دشمنی دیرینه ای داشتند هر بار که مرد به نزد زن می‌آمد از طرف اقوام زن کتک می‌خورد. بطور قطع علت این بود که اقوام زن نمی‌توانستند او را تحمل کنند. با اینحال، به احتمال زیاد چون مرد عاشق زن بوده و نمی‌توانسته او را ترک کند با وجود مزاحمت اقوام زن، باز به دیدن او می‌آمده است.^{۴۳}

البته اینها موارد استثنائی بودند که در آن دو قبیله با هم دشمنی سخت داشتند. با اینحال این دشمنی باعث قطع رابطه آندو نمی‌شود و فقط مشکلاتی در امر ملاقات میان آنها بوجود می‌آورد، و گرنه در اکثریت موارد که در آن میان دو قبیله اختلافی نبود زن و مرد هیچگونه اشکالی در برقرار کردن رابطه میان خود نداشتند.

علت این امر کاملاً روشن است. در نظر فرد بدوی، آزادی جنسی، مانند همه آزادی‌های دیگر امری طبیعی بود و مانند امور

دیگر تا وقتی که مشکلی برای قبیله ایجاد نمی کرد يك امر شخصی محسوب شده و به خود فرد مربوط می گردید. بعدا این مذاهب بودند که بعنوان بخشی از روبنای جامعه مردسالار که مستلزم کنترل زن بود این آزادی را از او سلب نمودند، تا جائیکه در قرآن مجازات رابطه زن با غیر شوهر خود را تازیانه و مرگ قرار داد. البته نباید فکر کرد که این آزادی تنها مخصوص زنان بود. مرد نیز از همین آزادی ها برخوردار بود باین معنا که مردان نیز می توانستند با زنان مورد دلخواه خود از قبایل دیگر بدون دخالت و اجازه از دیگران آشنا شده، رابطه برقرار کنند.

بعلاوه، این نوع آزادی ها تنها ویژه عربستان نبود، بلکه در سایر جوامع بشری نیز، در دوره ای از تاریخشان که در مرحله اشتراکی و مادر تبار بسر می بردند، جاری بود.

چنانکه در جزایر "تروبریاند"* در شمال غربی "ملانزی" آنرا "کاتویاسی"* می خواندند^{۴۳} ، و در برزیل در میان "گویا کوراها" ، و در آفریقای شرقی در میان "آکامباها"* و در بسیاری نقاط دیگر جهان نیز رایج بود.^{۴۴}

---

* Guyacura   *Katuyausi   * Trobriand   * Akamba

علت این آزادی جنسی آن بود که در جوامع اشتراکی ماقبل تاریخ، آزادی اصولاً جزء تفکیک ناپذیری از زندگی انسان بود. در عربستان نیز بی شك، اوج این آزادی در زمانی بود که نظام مادرتباری و اشتراکی برقرار بوده است.

با این وجود در دوره های بعدی نیز، با آنکه با برقراری ازدواج بعل نظام مزبور تضعیف شده و بخصوص در شهرها و در بعضی از قبایل بدوی از میان رفته بود، با اینحال، آثار و بقایای آن در نقاط مختلف عربستان بخصوص در میان قبایل بدوی هنوز قویا به چشم می خورد.

حتی در عربستان شرقی نیز این بطوطه ما را از قانونی در ناحیه عمان مطلع می سازد که در آن هر زنی می توانست از سلطان مجوزی بگیرد که بر اساس آن بتواند با معشوقه های خود بدون آنکه فامیل و تبار او حق دخالت داشته باشند رابطه داشته و خوشگذرانی کند.^{۴۶}

واضح است که این سند مربوط به زمانی بوده است که در آن نظام پدر سالاری دخالت خود را در امور زنان آغاز کرده بوده است، وگرنه، نه سلطانی وجود داشت و نه زن برای آزادی جنسی خود نیازمند اجازه از او بود. با اینحال، این سند نه تنها وجود چنین آزادی ها، بلکه سخت جانی و در نتیجه از میان رفتن تدریجی و مرحله به مرحله آنها را در عربستان نشان میدهد. ما بعداً

خواهیم دید که چگونه اسلام با آخرین ضربه ای که باین آزادی ها وارد می سازد، زنان را بطور کامل به برده جنسی مردان مبدل می سازد.

در مدینه نیز، در زمانی نه چندان دور از زمان محمد، همچنان که در زمان خود او، نشانه های بسیاری از وجود چنین آزادی های جنسی بچشم می خورد.

منجمله، یکی از اجداد خود محمد بنام "سلما بنت عمرو" از قبیله نجار بود که قبلا گفتیم با هاشم پدر عبدالمطلب (که جد محمد بود) ازدواج می کند. معروف است که سلما با کسی ازدواج نمی کرد مگر به شرط آنکه در عشق بازی و رابطه با مردان دیگر آزاد باشد و همچنین هر زمان که می خواهد از شوهرش جدا شود.

به این ترتیب بود که او با هاشم که برای کاری به مدینه آمده بود آشنا شد و پس از ازدواج با وی عبدالمطلب را برای او آورد. همان کودکی که ذکر وی در گذشته بعمل آمد و بر سر تصاحب او میان قبیله مادر و پدرش اختلاف و کشمکش بود.^{۴۷}

همینطور زنانی مانند "ماریه بنت افضل" وجود داشتند که در نوشته های اولیه اسلامی آمده است "ثروتمند، زیبا و در روابط جنسی اش کاملا آزاد و سر خود بود و همیشه مردی را برای ازدواج انتخاب می کرد که بیش از همه او را راضی کند و

هر گاه که به مرد دیگری میل پیدا می کرد مرد اول را رها می نمود.^{۴۸}

نمونه دیگر "أم خُرَیجَه" بود که گفتیم با مردان بیش از ۲۰ قبیله رابطه برقرار کرده بود و همواره در قبیله خود با پسرانش زندگی می کرد.

البته ما با اشاره الاغانی هم در این مورد که زنان تا ده معشوق مرد می توانستند داشته باشند و فراتر از آن فحشا قلمداد میشد از قبل آشنائیم. طبیعتاً این آزادی‌ها جدا از آزادی های دیگر نبودند، چنانکه در قبیله "میربات"^{*} رسم کهنی وجود داشت که بنا بر آن زنان هر شب در خارج شهر به ملاقات دوستان مرد خود می رفتند و با هم گفتگو و ورزش می کردند. چیزی که در جوامع اسلامی کنونی فاجعه بوجود می آورد.^{۴۹}

نتیجه آنکه حسادت در میان آنها آنطور که بعداً در نظام مردسالاری رایج می شود، وجود نداشته است. ابن بطوطه از عدم وجود حسادت میان زن و مرد در عمان بما خبر می دهد،^{۵۰} و "ابن المقاویر" برای ما میگوید که در میان قبیله "ذَهَبان" میهمان به هنگام ورود، زن صاحب خانه را بغل می کرد و می بوسید.^{۵۱}

واضح است که این آزادی‌ها چیزی نبوده است که برای زنان از آسمان نازل شده و یا توسط مردان به آنها داده شده باشد. دلایل زیادی نشان می‌دهد که زنان عرب نه تنها در دوران مادرتباری بلکه بعضاً حتی اندک زمانی قبل از اسلام از موقعیت اجتماعی بالائی، حداقل بسیار بالاتراز آنچه که با آمدن اسلام نصیب آنان شد، برخوردار بودند. آنها نه تنها مانند خدیجه و بعضی زنان دیگر در مهم‌ترین فعالیتهای اقتصادی فعال بودند، بلکه مانند دختر "شُرَیح ابن حارث" به کار قضاوت* می‌پرداختند، یا در کار شاعری و در موسیقی دست داشتند. در حالی که با آمدن اسلام زنان از همه فعالیتهای اجتماعی حذف می‌گردند و بعنوان برده جنسی و کاری مردان به کنج خانه رانده می‌شوند.

پیدایش

خانواده تک همسر

اینکه چگونه و چه زمانی ازدواج اشتراکی در عربستان به تک همسری* (تک زنی) تبدیل شد برای ما دقیقاً روشن نیست. بی

* رابرتسون اسمیت در کتابش ذکر میکند که چگونه میتوان در منبع زیر لیستی از زنان قاضی عرب را در زمان قبل از اسلام بدست آورد.

شك علت اساسی این تحول تبدیل شکل جمعی مالکیت خصوصی به شکل فردی آن بوده است .

همانطور که قبلا خاطر نشان کردیم قدیمی ترین گزارشی که از ازدواج اشتراکی در سرزمین عربیه در دست داریم از ۲۲ سال قبل از میلاد، از گزارش استرابو می باشد که به ما از برادرانی گزارش میدهد که دارای يك زن مشترك می باشند. بنابراین مالکیت بر زن در میان بعضی خانوارها اشتراکی بوده است . ولی ما از همان گزارش استرابو در می یابیم که در میان هر خانوار تنها زن نبوده است که تحت مالکیت مشترك برادران قرار داشته است ، بلکه در میان آنان "سایر اموال و دارائی ها نیز اشتراکی بوده است."^{۵۲}

بنابراین ، اشتراکی بودن زن میان برادران در اساس بخاطر اشتراکی بودن مالکیت بطور کلی در میان آنان بوده است . در واقع نیز از وقتی که زن بدنبال پیدایش مالکیت خصوصی در کلان و خرید و فروش آن بصورت مال و دارائی مرد در می آید، لذا هر جا که گروهی بر اموالشان مالکیت مشترك داشته اند ، این مالکیت مشترك شامل زن آنها نیز که جزو اموالشان محسوب می شده می گردیده است . نمونه روشن این امر را در زمان محمد در داستان "عبدالرحمن بن عوف" و "سعد بن ربیعہ" می یابیم که در آن وقتی محمد آن دو را برادر هم می خواند، یکی از آن دو تحت

این عنوان که برادران باید در اموالشان شریک هم باشند، یکی از دو زن خود را به دیگری می بخشد.

البته باید توجه داشت که این مالکیت مشترك در میان برادران با مالکیت اشتراکی در کلانها و قبایل ماقبل تاریخ در اساس متفاوت بوده است - چرا که در آنها اموال کلان و قبیله تحت مالکیت اشتراکی همه اعضای قبیله، زن و مرد، قرار داشته است، در حالیکه در اینجا تنها بخشی از جمع، یعنی فقط مردان، بر اموال قبیله و منجمله زنان مالکیت داشته اند.

بعبارت دیگر این يك مالکیت خصوصی از نوع جمعی آن بوده است. مانند شرکای يك شرکت که بطور جمعی بر اموال و سرمایه موجود مالکیت دارند. ما بعدا خواهیم دید که وقتی که این برادران یا اعضای خانوار حساب مالی خود را از یکدیگر جدا کرده و هر يك صاحب خانه، اموال و زن جداگانه ای می شوند، در واقع مالکیت خصوصی از شکل جمعی آن بصورت فردی اش در می آید.

این دقیقا چیزی است که بمرور ایام در مورد چند شوهری مردسالارانه و تبدیل آن به تك زنی پدرسالارانه اتفاق می افتد، یعنی برادرانی که مشترکا صاحب يك زن بودند هر کدام صاحب فقط يك زن می شوند. به این دلیل است که من در بالا گفتم تحول از ازدواج اشتراکی به ازدواج تك همسری باید به موازات تحول

مالکیت خصوصی از شکل جمعی به شکل فردی آن تحقق یافته باشد.

از توضیحات استرابو بر می آید که او در زمان مزبور از بخشهایی از عربستان گزارش میداده که در آن، جامعه اولیه بتازگی به گروههای خانوادگی (با مالکیت جمعی) و اشرافیت قبیله ای تجزیه شده است. جامعه ای که در آن مالکیت اشتراکی در اثر پیدایش و رشد مالکیت خصوصی از میان رفته است، ولی چون این امر بتازگی رخ داده بنابراین، مالکیت خصوصی هنوز شکل جمعی خود را در چهارچوب گروههای مجزائی که از تجزیه جامعه اشتراکی مادرتبار بوجود آمده اند حفظ کرده است.

او در قسمت دیگری از گزارش خود از نوعی تقسیم کار و تولید مشترك در میان اعراب سخن می گوید که البته نمیتوان به درجه دقت آن پی برد - ولی بهر حال، هر چقدر هم که او در گزارش خود دچار اغراق و بی دقتی شده و از بیان واقعیت بدور افتاده باشد، باز هم نمیتوانیم بدون قبول اشکالی از مالکیت جمعی یا اشتراکی در میان مردمی که او از آنها گزارش میدهد از کنار مسئله بگذریم. او در گزارش خود از تقسیم عربیه فلیکس* (نامی که رمی ها بر بخشی از عربستان که به آن آشنا بوده اند گذارده

اند) به پنج قسمت صحبت میکند که هر کدام اشتغال به امر معینی دارند:

"یکی از آنها از مردان جنگی تشکیل شده است که برای همه افراد دیگر می‌جنگند؛ دیگری کسانی را در بر می‌گیرد که به کار کشاورزی اشتغال دارند و غذای همه توسط آنها تولید می‌شود؛ دیگری شامل کسانی میشود که کارهای صنعتی را انجام میدهند. يك بخش منطقه "مُر" را، و بخش دیگر، منطقه "فلوس" را تشکیل می‌دهد، در حالیکه هر دوی آنها کندر و دارچین و سنبل هندی هم تولید می‌کنند..."^{۵۳}

در جای دیگری استرابو در مورد ساکنین شمالی شبه جزیره عربی می‌گوید:

"نباتیون مردمی دوراندیش و بااحتیاط هستند و مشتاق به جمع آوری مال - کسی را که موجودیش کاهش یابد مجازات می‌کنند و آنکس را که بر آن افزوده باشد غرق افتخار می‌نمایند. آنها چند تائی برده دارند، ولی بیشتر کارهایشان را نزدیکان، یا با کمک همدیگر، و یا توسط خودشان انجام می‌دهند؛ آنها غذایشان را دستجمعی و در گروه‌های ۱۳ نفری می‌خورند. هر گروه دو نوازنده با خود دارد. ولی شاه مجالس تفریحی زیادی را در ساختمانهای اعلی برپا می‌دارد. هیچکس بیش از یازده لیوان، لیوانهای جداگانه طلا، نمی‌توانست بنوشد. شاه آنقدر رفتار محبت آمیزی با دیگران دارد که نه تنها خودش کارهای خود را انجام میدهد بلکه گاهی دیگران را نیز در کارهایشان کمک می‌کند. او مکررا به مردم حساب پس می‌دهد، و گاهی حتی روش زندگی اش هم مورد سؤال و

باز خواست قرار می گیرد. خانه ها مجلل و از سنگ هستند. شهرها دیوار ندارند، چیزی که باید آنرا به حساب وجود صلح و آرامش در آنها گذاشت... آنها بلوز نمی پوشند ولی دور کمرشان کمر بند می بندند. لباس شاه با بقیه مردم فرق چندانی ندارد جز آنکه رنگش بنفش است.^{۴۰}

این که نوعی سازماندهی گروهی (تقسیم بندی منطقه به ۵ بخش- البته اگر درست باشد) و نظارت بر جمع آوری مال وجود دارد؛ اینکه غذا بطور دسته جمعی صرف شده و هر جمع دو نوازنده دارد؛ اینکه برده داری چندان گسترش نیافته و افراد خودشان کارهای خود را میکنند؛ اینکه شاه لباسش با دیگران فرقی ندارد؛ رفتارش با دیگران خوب است و باید به دیگران درمورد روش زندگیش حساب پس بدهد، اگر واقعیت داشته باشند، در مجموع جامعه ای را توصیف می کند که بتازگی از درون نظام اشتراکی بیرون آمده و هرچند تمایزات طبقاتی در آن شکل گرفته ولی این تمایزات هنوز در مراحل اولیه خود بوده و حدت زیادی نیافته اند. بهر حال، همه اینها، با مرحله ازدواج اشتراکی که یکی از اشکال اولیه خانواده پدرسالار، و منطبق با مراحل اولیه جامعه طبقاتی است، جور در می آیند.

البته باید توجه داشت که استرابو که مسافت زیادی را همراه ارتش رم از شمال تا جنوب عربستان در حاشیه دریای سرخ

طی میکند، با جوامع متفاوتی روبرو می شود که از لحاظ تکامل اجتماعی در مراحل مختلفی قرار داشته اند. از همین رو در نوشته های او ما با مواردی نیز برخورد می کنیم که در آنها جامعه با پشت سر گذاردن اشکال جمعی مالکیت و ازدواج، شکل پیچیده تر و هیرارشیک تری را بخود گرفته است. در این گزارشها که به شهرها و پایتخت های عربی در جنوب یعنی به مناطق متکامل تری مربوط می شوند، ازدواج اشتراکی حد اقل در میان طبقه اشراف از میان رفته و جای خود را به ازدواج تک همسری داده است.

"شهرها هر کدام يك پادشاه دارند و مزین به قصرها و معابد زیبا هستند. پسر شاه جانشین پدرش نمی شود، بلکه این مقام به اولین پسرى داده می شود که پس از انتصاب شاه جدید در میان خانواده های نجبا متولد شود. به محض آنکه شاه جدیدی به تخت می نشیند، نام همه زنان نجبا که باردار هستند ثبت می شود، و محافظینی بر بالای سر آنها گمارده می شود که ببینند اولین پسر از کداميك زاده می شود."^{۵۰}

البته، اسناد و مدارك دیگری نیز از زندگی مردم در این شهرها در کم و بیش همین دوران وجود دارد که وجود همین گونه روابط را با وضوح و روشنی بیشتری تایید می کنند.

بر پایه این اسناد ما در پایان قرن اول ق. م. در شهرهای عربستان جنوبی شاهد فدراسیونی از قبایل هستیم که زیر نظر شاه کار می‌کند. در این فدراسیون و هیرارشی قدرت در آن، اشراف و خانواده های ثروتمند در راس و سران کلانها و زیر کلانها که از ریش سفیدان و افراد بعضا مرفه بوده اند در مرتبه پائین تری قرار داشته اند. بردگان که به آنها "آدم" می گفتند در پائین ترین مرتبه اجتماعی قرار داشتند و بیشتر به خانواده های اشراف و یا کلانها تعلق داشتند تا به يك فرد. آنها دارای حق مالکیت و کار در مزرعه یا بر روی سنگها (سنگ تراشی) بودند، ولی حق مسافرت آزاد و حمل اسلحه را نداشتند.^{۵۶}

همانطور که ملاحظه می‌کنیم در این گزارشات و مدارك، دیگر صحبتی از ازدواج اشتراکی در میان نیست. در عوض، ما با خانواده های اشرافی مواجهیم که بنظر می آید همگی تك همسراند. بنابراین، می‌توان نتیجه گرفت که در میان اشراف و خانواده های مرفه که در شهرها زندگی می‌کرده اند ازدواج اشتراکی یا از ابتدا اصلا وجود نداشته و یا بتدریج از میان رفته است. این امر منطقا هم درست بنظر می‌آید. چرا که قیمت زن در عربستان بالا بوده است و با از میان رفتن ازدواج صدیقه و رایج شدن ازدواج از طریق خرید زن، افراد فقیر و طبقات پائین که قادر به خرید زن برای خود نبوده اند، احتمالا دست به خرید دسته

جمعی زن میزده اند. باین ترتیب بوده که ازدواج اشتراکی بوجود می آید. چنانکه ما دیدیم چگونه برادران همگی يك زن مشترك داشتند. نتیجه اینکه، ازدواج اشتراکی ویژه طبقات پائین و افراد عادی قبایل بوده است، و نجبا و سران کلانها که از استطاعت بیشتری برخوردار بوده اند و عمدتاً در شهرها سکونت داشته اند نیازی به خرید زن مشترك نداشته و تک همسر بوده اند.

این در مورد ازدواج از طریق زنان اسیر نیز منطقی بنظر میرسد. چون سهم رئیس قبیله از غنائم جنگی بسیار بیشتر از افراد عادی بوده است. بنابراین، در حالیکه به آنها در جنگها بقدر کافی زن اسیر برای تك همسری میرسیده است، در مورد افراد عادی اینطور نبوده است. بنابراین، برادران شرکت کننده در جنگ ناچار بوده اند به همان يك زنی که به کل آنها از غنائم می رسیده اکتفا کنند.

به این دلیل است که ما در همه زمانها، چه در زمانی که استرابو برای ما گزارش می دهد و چه در زمان خود محمد، شاهد نمونه هائی از هر دو نوع ازدواج می باشیم. بنابراین، ما شاهد پیدایش خانواده تك همسر، ابتدا در میان طبقات بالا و مرفه جامعه، و بعد طبقات پائین جامعه می باشیم.

البته، باید توجه داشت که از هنگامیکه جامعه انسانی یکدستی خود را از دست داده و جامعه طبقاتی بوجود می آید، از آن

پس همواره روشها و شیوه های نو ابتدا در میان اقشار بالائی و متمکن جامعه رایج و بعد به سایر اقشار منتقل می شده اند. چرا که تنها آنها بوده اند که استطاعت کاربرد شیوه های نو را که معمولاً پرخرج تر از شیوه های قدیمی اند داشته اند. ولی بعد این شیوه ها صرفاً کاربردشان توسط طبقات مرفه صاحب پرستیژ شده و در نتیجه، همه سعی می کرده اند از آنها تقلید کنند. به این ترتیب بوده که در طول زمان شیوه های مزبور در میان طبقات دیگر نیز عمومیت یافته و به شیوه رایج در زندگی آنان مبدل می گردند. این چیزی است که در مورد خانواده تك همسر در عربستان نیز رخ می دهد.

از يك نقطه نظر دیگر نیز این امر منطقی بنظر میرسد. نظام جدید بدنبال مالکیت خصوصی است که شکل می گیرد. بنابراین، طبیعی است که قوانین و آداب آن نیز ابتدا در جایی که مالکیت خصوصی و ثروت شکل گرفته خانه کند، و بتدریج به شکل رایج در میان سایر افراد جامعه که فقیرترند تبدیل گردد.

در عربستان نیز، در زمان محمد، روشهای مادرتبار منجمله از دواج صدیقه بیشتر در میان قبایل فقیر که قدرت خرید زن را نداشتند رایج بود:

در میان کنعانیان ، آرامیان و هبروهای بی خدا و بت پرست* و در میان هندوها، "نجس ها"*- که با تسلط نظام طبقاتی و پدرسالار به اقشار بسیار فقیر و طرد شده جامعه تبدیل می شوند، هنوز هم آداب و رسوم شان از بقایای نظام مادر تباری برخوردار دار میباشد. همینطور در میان "تین کیت"* های آلاسکا نیز می بینیم که (حداقل تا قرن بیستم م. زمان تحقیق در مورد وضعیت زندگی آنان) طبقات دارا پدرسالار و طبقات ندارمادر تبار بوده اند.^{۵۷} ویا در سواحل آفریقای جنوبی در "داهومی" (حداقل تا زمان تالیف کتاب در قرن ۱۸ م.) شاهد این هستیم که روسا و آریستوکراسی زمیندار، پدر تبار و مردم عادی مادر تبار بوده اند.^{۵۸}

همینطور نیز، اروپائیان که ثروتمند و مردسالار بودند، بهنگام ورود به قاره آمریکا بومیان این قاره را که بدوی و مادر تبار بودند "Indigenous" که در انگلیسی از کلمه "Indigent" بمعنی فقیر و نیازمند مشتق می شود ، خطاب می کردند.

---

* Hithen Tinkit*
 * خود انتخاب کلمه نجس ها توسط بخش پدرسالار و مسلط جامعه برای بخش شریف و مادر تبار جامعه که اکنون ضعیف و به حاشیه رانده شده است، نشان دهنده تلاشی است که جامعه مردسالار هند برای خوار کردن نظام اشتراکی و مادر تبار میکند. قشر نجس ها هنوز هم در جامعه هند بصورت فقیرترین طبقه وجود دارد.

واضح است که اسلام از این نظر نیز، یعنی با مهر تایید زدن بر روش ها و سنن مردسالارانه که در میان طبقات ثروتمند عرب رایج بود، درکنار این طبقات قرار گرفته نقش مذهب حامی سنن و روشهای اجتماعی مطلوب آنان را ایفا مینماید. مخالفت اولیه اشراف قریش نیز با محمد، همانطور که در آینده خواهیم دید، نه با ایده های طبقاتی و پدرسالارانه وی، بلکه با نظام سیاسی مطلقه مورد نظر او و عدم اطمینان به توانائی محمد در ایجاد چنین نظامی بود. و گر نه مالکیت خصوصی و خانواده تک همسر پدر سالار که اساس این نظام را تشکیل میدادند، هردو از اعتقادات مشترک محمد و اشرافیت قریش بودند و در این موارد هیچگونه اختلاف اساسی میان آن دو وجود نداشت.

اسلام

و اخلاقیات خانواده پدرسالار

چگونه عفت که زمانی برای زن ننگ بود تبدیل به تقوی میشود.

ما می‌دانیم که در عربستان ازدواج از طریق اسیر کردن زن بیش از ازدواج از طریق خرید وی قدمت دارد. دلیل این امر روشن است. اسیر کردن اعضای قبیله شکست خورده به

دوران ماقبل تاریخ و نظام اشتراکی، یعنی قبل از پیدایش جامعه پدرسالار و پدیده خرید زن باز می‌گردد.

جامعه اشتراکی ما قبل تاریخ البته اسرا را برده نمی‌کردند، چرا که هنوز مقوله بردگی و استثمار انسان از انسان بوجود نیامده بود. اسرا یا برای خدایان قبیله قربانی می‌شدند و یا با حقوق برابر به عضویت قبیله فاتح در آمده و با یکی از اعضای آن ازدواج می‌کردند. ولی با پیدایش مالکیت خصوصی و پیدایش برده داری، این اسرا تبدیل به برده شده و مورد استثمار اسیر کنندگان خود قرار می‌گیرند.

رسم آزاد کردن بردگان و قبول آنها به فرزندگی کامل در میان اعراب بدوی نیز، که محمد خود نیز شخصا حداقل در یک مورد از آن پیروی میکند (در مورد زید)، از رسوم "جاهلیت" و از بقایای نظام مادرتبار و اشتراکی باقیمانده از گذشته های دور بوده است. ولی آزاد کردن بردگان بیشتر در مورد مردان بوده است. زنان اغلب پس از اسارت در جنگ به تملک مردان در می‌آمده مورد استفاده جنسی و کاری قرار گرفته و یا بصورت برده بفروش می‌رسیده اند.

بنابراین، میتوان تصور کرد که در دورانی، با برده کردن زنان اسیر، در هر قبیله دو نوع زن وجود داشته است: زن اسیر یا خریداری شده که هم چون يك کنیز می‌بایست تنها در اختیار

شوهر و صاحب خود باشد و در نتیجه حق رابطه با مردان دیگر را نداشته است و دیگری زن آزاد قبيله که در پرتو آزادی جنسی در نظام مادرتبار، محدودیت جنسی برایش علامت بی حقوقی و مایه ننگ بوده است. در میان قبایل عرب در طی یک دوره، این دونوع زن با حقوق و اخلاقیات متفاوت در کنار هم زندگی می کرده اند. بطوریکه برای زن آزاد، داشتن رابطه با دیگران مایه سربلندی و غرور بوده است و برای زن اسیر نداشتن چنین رابطه ای، همان چیزی که بعدا عفت و پاکدامنی نام می گیرد. آنچه که برای دسته اول مایه غرور و سربلندی بوده است، برای دسته دوم بی عفتی و مایه خفت و خواری.

به این ترتیب، در يك دوره، در برابر دو نوع ازدواجی که در قبيله رایج بوده است، دو نوع اخلاقیات متضاد هم برای زن و در برابر وی سر بلند میکند. یکی اخلاقیات مادرتباری که مبتنی بر آزادی جنسی و موقعیت بالای زن در جامعه قرار داشته است و دیگری اخلاقیات مردسالاری که بی حقوقی و بردگی زن را ایده آلیزه می نموده است.

جالب است که در اینجا نیز اخلاقیات جدید که در آن وفاداری برده وار به مرد و شوهر خود، مایه عفت قلمداد می شده، به اخلاقیات طبقات بالا که بیشتر از بقیه مردم صاحب زنان اسیر و خریداری شده بوده و در نتیجه نیازمند عفت زنان خود بوده

اند، تعلق داشته . در حالی که اخلاقیات قدیم که در آن آزادی جنسی زن برای وی مایه اعتبار بوده، به افراد عادی و طبقات فقیر تعلق داشته است. بی دلیل نبود که اخلاقیات دسته اول بیشتر در شهرها که محل زندگی طبقات مرفه بود، و اخلاقیات دسته دوم بیشتر در میان قبایل بدوی رواج داشته است .

اما رقابت میان عفت طلبی مردسالارانه و "بی عفتی" مادرتبارانه به همین صورت باقی نمی ماند به این ترتیب که بتدریج اولی بر دومی فائق می گردد. از يك طرف داشتن زن اسیر و زنی که فقط در اختیار شوهر خود بوده و باصطلاح عقیف باشد، بدون دلیل و صرفا بخاطر اینکه ویژه طبقات دارا بوده، صاحب پرستیژ و اعتبار میگردد و مورد تقلید طبقات پائین تر و مردان آن قرار می گیرد، و از طرف دیگر، با افزایش ثروت مردان و باب شدن بیشتر از دواج از طریق خرید، بتدریج زنان آزاد نیز به زنان خریداری شده تبدیل گشته و دایره زنان "عقیف" یعنی زنانی که از داشتن رابطه جنسی با غیر شوهران خود محروم بوده و برده شوهران خود بوده اند گسترش میابد. این امر نیز بنوبه خود زمینه مادی عفت طلبی مردسالارانه را که نهایت بی عفتی برای زن بوده است تقویت می نماید و سرانجام آنرا به قانون عمومی جامعه مردسالار تبدیل مینماید. باین ترتیب است که آنچه که زمانی در نظام مادرتباری برای زن عرب مایه ننگ بود اکنون در نظام

پدرسالاری برای او مایه افتخار و نوعی تقوای اخلاقی محسوب می شود. این همان چیزی است که ما آنرا در کلام "هند" زن ابوسفیان به محمد می بینیم وقتی که اظهار می دارد:

"زن مکی که از اصل و نسب خوب باشد عفت خودش را حفظ می کند"^{۹۰}

در این گفته منظور از اصل و نسب خوب، طبقات دارا، و منظور از عفت، وفاداری و بردگی جنسی زن به صاحب و شوهر خود می باشد.

بنابراین، مقوله عفت زنانه، باین ترتیب است که بعنوان یکی از اصول اخلاقی نظام خانواده و بمنظور پاسداری از آن، وارد اخلاقیات جامعه مردسالار عربی می گردد.

بی شك قانون عفت و وفاداری زن به مرد بدون گذار از مراحل بینابینی، بیکباره و فی البداهه بوجود نیامد. در ابتدا زنا از جانب زن لزوما بعنوان بی وفائی تلقی نمی شد و اگر در زمانی که مرد در خانه نبود انجام می گرفت هیچ گونه مجازاتی نداشت.

برای مثال، بر پایه گزارشهای کسانی که در قرون وسطی به عربستان جنوبی سفر می کردند در میان قبیله "سارو" * رسم بر

---

* Saru

این بود که هنگامی که شوهر دور از محل و مثلاً در مسافرت بود زن می‌توانست برای خود يك معشوقه بگیرد.^{۶۰}

همینطور، بر اساس گزارشهای آنها در بعضی نقاط عربستان هنوز رسم بود که هنگامی که يك مسافر میهمان سر میرسد به عنوان پذیرائی و از روی میهمان نوازی، زن خانه را نزد او می‌فرستادند تا شب را با او بگذرانند.^{۶۱} مرد عرب همانطور که می‌دانیم حتی ممکن بود برای آنکه فرزندی از نژاد عالی داشته باشد زن خود را برای بارگیری نزد مرد با اصل و نسبی بفرستد و هم بستری با زن خود را همچون لطفی در حق خانواده خود از وی درخواست کند.^{۶۲} و یا مانند "اثیر" در زمان "وهابی" ها آنطور که در کتاب "سفرهای عربیه" آمده است زن خود را به نشانه میهمان نوازی در اختیار میهمان خود بگذارند.^{۶۳} رسمی که زمانی در قبیله "میرات" از مردم "دَهَبان" نیز رایج بوده است.^{۶۴}

در "سفرهای عربیه" باز می‌خوانیم که وقتی "ایام" به سفر می‌رود از دوستش می‌خواهد تا موقتاً جای او را در رابطه با زنش پر کند.^{۶۵} همینطور در "فتوح الشام" می‌بینیم فردی که به سفر می‌رفت از آشنائی می‌خواست که در ازاء چراندن گله اش در غیاب وی از زنش بهره مند شود.^{۶۶}

---

* Dhahaban

اینها همه نشاندهنده این بودند که چگونه در آغاز نظام مردسالاری که در آن هنوز کنترل مرد بر زن و اخلاقیات متناسب با آن به اوج کمال خود نرسیده بوده است، قانون عفت و وفاداری زن به شوهر هنوز مراحل اولیه شکل گیری خود را می گذرانده است. در واقع نیز عفت زن بیان اخلاقی مالکیت مرد بر زن بود. از اینرو، تاریخ آن تاریخ خود این مالکیت بود. با پیدایش این مالکیت بوجود آمد و با رشد آن تکامل یافت و در قوانین اسلامی به اوج خود رسید.

البته این اخلاقیات مادر تبارانه هنوز هم در زمان محمد در میان قبایل بدوی و فقیر هر چند بطور پراکنده و ضعیف همچنان وجود داشت. در حالیکه در میان قبایل و مناطقی که در آن در اثر رشد اقتصادی، ثروت شخصی مردان افزایش یافته و در نتیجه کنترل مردان بر زنان افزایش یافته بود، از میان رفته و جای خود را به اخلاقیات مردسالارانه منجمله عفت و وفاداری زن به مرد داده بود.

از اینرو، در شهرها که مرکز تجارت و زندگی اشرافیت عرب بود نه تنها از دواج تک همسری و چند زنی بیش از نقاط

دیگر رواج داشت،* بلکه تعصبات مردسالارانه نیز در مورد پاکی و عفت زن بیش از سایر مناطق ریشه دوانده بود. برای همین است که در شهرها بطورکلی ما شاهد سلطه بیشتر مردان بر زنان می باشیم .

با جا افتادن مقوله عفت زنانه ، زنا و مجازات آن نیز در همین رابطه برای اولین بار وارد فرهنگ بشری می گردد. در نظامات مادرتبار ماقبل تاریخ، از آنجائی که زنان با مردان برابر بوده به کسی تعلق نداشته و در روابط جنسی شان آزاد بودند، کسی بخاطر رابطه جنسی با مرد مورد علاقه اش مجازات نمی شد.

با آغاز ازدواج از طریق اسیر کردن و خرید زن برای اولین بار زن مجبور به رابطه جنسی اجباری و خالی از عشق می شود. در نتیجه رابطه جنسی عاشقانه ، یعنی رابطه ای که داوطلبانه و بر مبنای عشق به مرد باشد، تنها خارج از خانواده و از طریق زنا امکان پذیر می گردد.

این امر پدیده "خیانت" به شوهر و رابطه مخفیانه با معشوق در خارج از خانواده را بوجود می آورد.

---

* در میان ایرانیان نیز که مراحل تکامل خانواده پدر سالار را مدت ها قبل از عربستان بدوی طی کرده بودند، قبل از زمان زرتشت اشکال تک همسری و چند همسری خانواده پدرسالار وجود داشته است. در آنجا نیز تک زنی بیشتر در میان طبقات پائین و چند زنی در میان طبقات بالا و متمکن رایج بوده است. خانواده ایرانی در دوران پیش از اسلام، مظاهری علی اکبر، ترجمه عبدالله توکل، صص ۱۴۷-۱۷۸.

بنابراین ، عفت مردسالارانه نه تنها خود غیر عقیفانه ترین رابطه جنسی میان زن و مرد (رابطه اجباری و خالی از عشق با شوهر) را موجب می شود، بلکه، رابطه آزاد و عاشقانه ، این عقیفانه ترین و پاک ترین رابطه انسانی را نیز ممنوع و به عنوان بزرگترین بی عفتی به مجازات می رساند.

همین کار را اسلام با محدود کردن رابطه جنسی در خانواده، و آنهم از طریق خرید و اسیر کردن زن انجام میدهد. برای همین است که هر نوع تخطی از چنین رابطه ای را محکوم و با شدیدترین مجازاتها ، تازیانه و سنگسار ،* پاسخ می گوید.

خود این مجازاتها بیان گویای این حقیقت اند که نظام تك همسری مرد سالارانه و اخلاقیات آن مغایر با خواست انسانی و با مقاومت شدید زنان روبرو بوده است و تنها از طریق زور و مجازات به زنان تحمیل گشته است. در غیر اینصورت به وضع چنین مجازات های وحشیانه ای برای مجری داشتن قواعد آن نیازی نبوده است.

فحشای آزاد

مکمل خانواده تک همسر

* قرآن از صد تازیانه شلاق صحبت میکند. ولی بعدا که نظام اسلامی جا افتاده و قدرت مردان بر زنان افزایش می یابد، با برده شدن کامل زنان و از دست دادن قدرتشان مجازات تازیانه به سنگسار تبدیل میگردد.

رواج ازدواج بعل، یعنی ازدواج از طریق خرید و اسیر کردن زن، بی تاثیر بر شکل دیگر ازدواج، ازدواج صدیقه نیست. هر چه نوع ازدواج اول بیشتر رواج یافته، به شیوه معمول در میان طبقات دارا تبدیل می شود، نوع متضاد آن، ازدواج صدیقه، بیشتر به حاشیه رانده شده، به شیوه منحصر به فرد طبقات فقیر و مطرود اجتماع تبدیل می گردد. هر چه که يك شیوه، بدلیل نمایندگی شدن از طرف طبقات دارا بیشتر صاحب پرستیژ و اعتبار میشود، شیوه مقابل آن نیز بیشتر اعتبار خود را از دست داده مایه خواری و خفت فرد می گردد. نه تنها خرید زن علامت تعلق داشتن به طبقات مرفه، و باعث شوکت و جلال فردی فرد میشود، بلکه قیمت و تعداد زنان یک مرد نیز خبر از درجه ثروت و قدرت وی می دهد.

باین طریق است که بمرور ایام ازدواج صدیقه، از آنجا که داغ فقر و تعلق به طبقات پائین اجتماع را بر پیشانی خود دارد، هرچه بیشتر از چشم افتاده، به شیوه ای مورد تحقیر و حتی شرم آور در جامعه تبدیل می گردد.

به این ترتیب است که تشکیل خانواده از طریق خرید و اسیر کردن زن، به نوع با حرمت و آبرومندانه تشکیل خانواده مبدل می گردد و رابطه صدیقه، یعنی رابطه جنسی انسانی و مبتنی بر عشق، به نوع شرم آور و خفت آور آن تبدیل می گردد. برده

کردن زن مایه عزت و احترام، و رعایت آزادی وی مایه ننگ می گردد. خفت برده جنسی مرد شدن به عفت زن تبدیل می شود و عفت آزادی و استقلال وی به خفت. در يك کلام با پیدایش مالکیت خصوصی، آزادی زن، در محراب ثروت و قدرت مرد، مصلوب می شود.

این دقیقاً آن چیزی است که ابتدا در شهرهای مکه و طائف، شهرهای ثروت و تجارت، رخ می دهد و بعد با سلطه اسلام و قدرت سرکوبگر آن به یگانه قانون سرزمین عربی مبدل می گردد. در این شهرها در حالیکه در میان سران قریش و سایر ثروتمندان عرب، با زنان اسیر و بردگان فراوانی که در بازارهای مکه خرید و فروش میشوند، و با ثروتی که آنها برای خرید زن در دست دارند، ازدواج بعل هر چه بیشتر مقبول و مورد احترام واقع می شود، ازدواج صدیقه بیش از پیش تبدیل به عملی زشت و شرم آور میگردد، تا جائی که حد اقل در این دو شهر، زنان آزاد که بنا بر سنت مادر تبارانه از آزادی جنسی برخوردار بودند، همراه با بعضی بردگان زن، بتدریج طبقه ای از فواحش را تشکیل می دهند که خانه هایشان با پرچم مخصوصی که بر درب آنها نصب می شده از خانه های دیگر مشخص می شده اند.^{۶۷}

مروان اول یکی از خلفای بنی امیه، خود کسی بود که یکی از اجدادش از جمله این به اصطلاح فواحش بود، چنانچه بر درب خانه اش چنین پرچمی افراشته شده بود.^{۶۸}

باین ترتیب، فحشای آزاد بوجود می آید. بعبارت دیگر، در حالیکه روابط جنسی صدیقه که رابطه ای پاک و انسانی بود و بدون دخالت پول انجام میگرفت، زیر فشار مالکیت خصوصی، نام فحشا به خود گرفته و بدنام می شود، فحشای واقعی که از طریق خرید یا اسیر کردن زن انجام می گرفت، با نام رمز ازدواج تطهیر یافته، به تنها رابطه ظاهرا پاک و عقیفانه تبدیل میگردد. باین ترتیب، جامعه مردسالار، با پوشاندن لباس مُطهر ازدواج بر تن فحشا، شکل آزاد آنرا ممنوع و شکل خانوادگی اش را قانونی میکند.

با پیدایش و رواج فحشای آزاد در مکه و طائف، صنفی از افراد بنام "کایف" (جمع کافه) نیز بوجود می آید که کار آنها تشخیص پدران کودکان "حرامزاده" بوده است. این افراد کارشان این بود که با مقایسه خصوصیات فیزیکی کودکی که از زن فاحشه زاده شده بود معلوم می کردند که کودک به کدام يك از فاسقین زن تعلق دارد. البته آنها در کار خود تبحر داشتند، چنانکه وقتی نظر خود را مبنی بر اینکه چه کسی پدر بچه است می دادند، دیگران مجبور به پذیرفتن آن بودند. آنها به این ترتیب نه تنها پدر

واقعی کودک بلکه آینده و سرنوشت او را نیز تعیین مینمودند. پیدایش این صنف، خود نتیجه تناقضی بود که نظام پدرسالار قبل از اسلام، در خانوادهٔ تك همسر ساخته و پرداختهٔ خویش با خودش داشت. مرد همینکه بر همه چیز مسلط شد از نظام گذشته، آزادی جنسی در آنرا (البته فقط برای خودش) و از نظام جدید تملک بر فرزند در آنرا طلب میکرد.* از اینرو، زن آزاد و سرفراز در نظام قدیم را به فاحشه و زن اسیر و خریداری شده در نظام جدید را به همسر و مادر کودکان خود تبدیل نمود. از یکطرف، زن را برای بچه زائیدن برای او و نگهداری از آنها در خانه خویش (خانهٔ مرد) محبوس و از تماس با مردان دیگر محروم نمود، و از طرف دیگر، او را برای اطفاء شهوات خود، اینبار در خانه غیر خود (خانه زن) و بعنوان فاحشه، برای تماس با مردان دیگر، آزاد گذارد.* با اینکار، او زن را که در نظام گذشته یک موجود کامل و تمام و کمال یعنی هم مادر بچه ها و هم معشوق او بمعنای واقعی کلمه بود، به موجودی ناقص و شقه شده تبدیل کرد. از یکسو با محروم کردن او از مالکیت بر کودکانش او را از نفس

* با توسل به ازدواج تک زنی در نظام جدید سعی در جلوگیری از اغتشاش در هویت پدر واقعی کودکانش نمود و با حفظ چند شوهری از نظام گذشته، البته اینبار بصورت فحشای آزاد، خود موجب این اغتشاش شد. در واقع، صنف کایف برای حل این تناقض و رفع و رجوع مشکلات ناشی از آن بوجود آمده بود.

* در نظام مردسالارانهٔ یونان دموستوس ته نس (Demosthenes) صریحا میگفت: "ما برای لذت جوئی فاحشه داریم، و برای سلامت بدن معشوقه، و برای بچه زائیدن و مراقبت از خانه مان همسر زن."

مادریّت انداخت و به ماشین زایش و نگهداری تبدیل کرد، و از سوی دیگر، با تبدیل او به ماشین سکس، او، و بدنبال وی خودش را نیز، از عشق محروم نمود. نظام مالکیت خصوصی و مردسالاری، نه تنها زن بلکه خود مرد را نیز، و در یک کلام، انسان را، از جفت جنسی اش جدا و از تمامیت و غنای عشقی-جنسی اش محروم ساخت.

اسلام با ابداع هر چند تردید آمیز نکاح موقت که همان فحشای آزاد و خارج از خانواده بشکل اسلامی اش بود، بدون آنکه فحشای خارج از خانواده را از میان بردارد، با تعمیم قانون عده به آن، سعی در بکار بردن آن برای حل این تناقض بازمانده از جامعه مردسالار قبل از خود کرد. چرا که در نکاح موقت نیز زن موظف میگشت، مانند نکاح دائم، قبل از آنکه به سراغ "فاسق" بعدی خود برود، برای مسلم شدن پدر واقعی کودک تا سه ماه صبر نماید. بنابراین، نکاح موقت همان فحشای آزاد بود که با لعاب اسلامی قانونی می شد. بخاری روایتی را نقل میکند که در آن گفته می شود محمد در زمان خود این نوع نکاح را مجاز کرده بود. چرا که یکبار گفته بود:

"اگر مرد و زنی با یکدیگر توافق کنند، تا سه شب میتوانند با هم باشند؛ آنگاه اگر تصمیم به ادامه دهند

میتوانند چنین کنند، و اگر ترجیح دهند که جدا شوند میتوانند به رابطه خویش خاتمه دهند." ۶۹

اگر این روایت درست باشد، بنابراین نکاح موقت، تنها در زمان عمر بود که بطور قطع منع شد ولی با قبول آن توسط شیعیان ادامه یافت.*

جامعه مردسالار قبل از اسلام هر چند رابطه انسانی صدیقه را تحت عنوان فحشا خوار می کرد، ولی در مورد آن رفتاری ملایم، دور از خشونت و صرفاً رقابت آمیز داشت. منجمله زنان آزاد را در روابط خود در خانه های مکه و طائف آزاد می گذاشت. در مورد کودکان این زنان نیز یعنی کودکانی که نطفه آنان در این خانه ها بسته شده بود تبعیضی قائل نمی شد. کما اینکه این کودکان، در صورتی که پدرانشان را پیدا می کردند و نسبت پدر- فرزندی آنان توسط یکی از "کافه" ها مورد تایید قرار می گرفت، فرزند کامل آنان محسوب شده، از حق ارث و سایر حقوقی که کودکان دیگر نسبت به پدرانشان داشتند، برخوردار می شدند.

* آیه ۲۴ از سوره النساء چیزیست که شیعیان آنرا دلیل بر تایید عقد موقت توسط محمد میدانند، چرا که در آن محمد میگوید پس از آنکه از زن بهره مند شدید و مزد او را بعنوان مهریه پرداخت کردید بر سر چیزی، یعنی پول فحشا، با او تراضی کنید. متن آیه چنین است: "بر شماست که پیرو کتاب خدا باشید، نه آنکه زنا کنید. پس چنانکه از آنها بهره مند شوید آن مهر معین را که مزد آنهاست به آنان بپردازید. باکی نیست بر شما که بعد از تعیین مهر هم به چیزی با هم تراضی کنید." در فاحشه خانه های اسلامی یعنی جائیکه مردان برای عقد موقت زنان میروند، عاقد پس از آنکه با تعیین چیز مختصر سمبولیکی بعنوان مهریه، صیغه عقد را میخواند، آنگاه پولی از مرد میگیرد و پس از آنکه بخشی از آنرا برای خود برداشته و بقیه را به زن میدهد، به مرد اجازه گذراندن مدت معینی را (یکساعت یا دو ساعت، بر حسب مبلغ پرداختی) با زن میدهد.

اما با قدرت گیری اسلام ، نه تنها زنان آزاد، به خاطر هر نوع رابطه جنسی آزاد و انسانی تحت عنوان فحشا بشدت سرکوب و مجازات می شدند، بلکه کودکان معصوم آنان نیز بعنوان کودکان حرامزاده مورد تبعیض قرار گرفته از کلیه مزایایی که در نظام بدوی ماقبل اسلام داشتند محروم می گشتند. حتی در شکل اسلامی فحشای خارج از خانواده ، یعنی در نکاح موقت نیز، کودکان با آنکه حرامزاده محسوب نمی شدند، با اینحال بنا بر قوانین اسلامی مورد تبعیض قرار گرفته از حق ارث محروم می شدند.^{۷۰*}

بنابراین، پدرسالاری اسلام نه تنها در مورد زنانی که از طریق رسم صدیقه با مردان رابطه داشتند، بلکه در مورد کودکان آنان نیز نسبت به پدرسالاری قبل از خود جبارتر و خشن تر بود. تناقض جامعه مردسالار با خود چه در خانه های زنان آزاد در قبل از اسلام ، و چه در نکاح موقت پس از اسلام تنها در مسئله کودکان و هویت پدر واقعی آنان نبود. این تناقض در ضمن در این بود که در عین حال که رابطه جنسی در خارج از خانواده منع می شد، در همان حال، چه در خانه های ویژه مکه و طائف و چه بصورت نکاح موقت دوباره مجاز می شد. ریشه این امر در

* در اسلام بجز نکاح دائم، تنها فرزندان کنیز و بردگان زن اند که ارث میبرند. این نیز خود نشان میدهد که از نظر اسلام تشکیل خانواده که ارث بردن جزء لاینفک آنست، تنها از طریق خرید و اسیر کردن زن (تنها دو موردی که در آن کودکان حاصله ارث میبرند) است که امکان پذیر میباشد.

ماهیت تبعیض آمیز نظام پدرسالار نهفته بود. در اینکه مرد در فعالیت جنسی اش آزاد و زن محدود بود.

برای همین، رفت و آمد مردان به خانه های مکه و طائف باعث سلب حیثیت از آنان نمی شد. چون در غیر اینصورت، آزادی جنسی آنان محدود می شد و ما میدانیم که منظور جامعه مردسالار از ایجاد خانواده تك همسر، نه محدود کردن آزادی جنسی خود بلکه از میان بردن آزادی جنسی زن بود. خانواده تك همسر ظرف بردگی زن و نه مرد بود. برای همین، در حالی که زن را به جرم تخلف از قواعد مقدس آن، با لقب فاحشه مجازات و به رابطه برده و ارانه با شوهرش محکوم می کرد، برای مرد، تخلف مزبور را به مفری برای رهایی او از این محدودیت جنسی تبدیل مینمود. به این ترتیب بود که در نظام پدرسالار، فحشای آزاد، همچون وسیله ارضای جنسی مرد، به مکمل ضروری خانواده تك همسر تبدیل می شد.

بعلاوه، همانطور که دیدیم هدف اصلی از ازدواج بعل و تشکیل خانواده پدرسالار نه ارضای جنسی مرد (چون در نظام صدیقه ارضای جنسی نه تنها برای زن بلکه برای مرد نیز به بهترین شکل فراهم بود) بلکه تضمین تملک وی بر کودکان زن بود.

در اسلام نیز خود محمد، علاوه بر کنیز (مانند ماریه) زنان عقدی متعدد داشت. بنا براین، تفاوت یونانیان مردسالار با

همتایان مسلمانان در این مورد تنها در این بود که یونانیان آزاد اندیش تر! از مسلمانان بودند به این معنا که آنها بر خلاف مسلمانان که تنها فحشای داخل خانواده را برسمیت شناخته و در فحشای خارج از خانواده اختلاف داشتند و بخشا آنرا تحمل نمی کردند، هر دو را مجاز می دانستند.

ازدواج آزاد

و فحشای خانوادگی

در جامعه عربی قبل از اسلام ، همانطور که دیدیم ، زنان از لحاظ حقوقی که در رابطه با مردان داشتند در موقعیتهای متفاوتی قرار داشتند. زنان مادرتبار بجز بخش احتمالا فقیر آنها که بخشا در شهرها به درون طبقه فواحش رانده شده بودند، بقیه مانند سلما، جدّه محمد و زن هاشم، ام خُرَیجه و ماویه، یا زنان قبیله خدیجه مانند خود او همگی از بالاترین حقوق و آزادیها فردی و اجتماعی برخوردار بودند.

آنها طبق قوانین نظام مادرتباری ، نه تنها خود، دوست پسر یا همسر خویش را انتخاب می نمودند، بلکه همچنین دارای حق طلاق بوده ، در خانه و کاشانه و یا قبیله خود زندگی میکردند

و با مالکیتی که بر خانه و کودکان خویش داشتند از حقوقی کاملاً برابر با مردان برخوردار بودند. اینها زنان "دوست گیر" (صدیقه) بودند. یعنی در واقع ازدواج به معنای امروزی آن نمی کردند بلکه دوست پسر یا مرد می گرفتند. برای همین در خانه های خود با فرزندانشان زندگی می نمودند، و هر بار که مایل به ملاقات با دوست مردشان بودند او را در خانه خود ملاقات می کردند. این زنان، اگر هم ازدواج می کردند، مانند سلما زن هاشم، آزادی جنسی خود را حفظ می نمودند.

اینها همگی زنانی بودند که از لحاظ اقتصادی و اجتماعی مستقل بودند و به هیچ مردی وابستگی نداشتند. برای همین در میان آنها بسیار بودند زنانی که از موقعیتهای اقتصادی و حقوقی بالایی برخوردار بودند. مانند زنانی که در قبیله طائی صاحب دارائی و گله بوده، و برادران و مردان قبیله گله های آنها را برایشان به چرا مبردند، یا کسانی مانند خدیجه و "ماویه بنت فضل" که بازرگان و صاحب ثروت بودند، و یا زنانی که کاهن، قاضی، جنگجو و یا مانند "ام جُنْدَب" ^{۷۱} اهل موسیقی و ادب و یا شاعر بودند.

طبیعی است که رابطه این دسته از زنان با مرد دلخواهشان رابطه ای بر پایه عشق و علاقه متقابل و در نتیجه رابطه ای انسانی بود، چرا که نه بر پایه پول و اجبار، بلکه داوطلبانه بود.

دسته مقابل، زنانی بودند که خریده یا اسیر می شدند. در این مورد زن مانند يك شیء خریده و یا غارت می شد. از اینرو، باید از مرد یعنی صاحب خود تبعیت کامل می کرد و صاحب هیچ حقوقی نبود. او باید در قبیله و خانه مرد برای او کار کرده و در ضمن از نظر جنسی او را ارضا می نمود. در برابر، مرد به او غذا می داد و از او حمایت می نمود. بنابراین، او نه تنها يك برده کاری، بلکه همچنین يك برده جنسی بود. اینرا ما از قول عایشه نیز شنیدیم که می گفت: زن در خانه شوهر مانند برده است.

ولی تا آنجا که به رابطه جنسی این دسته از زنان با شوهرانشان مربوط می شد، این رابطه چیزی جز فحشا نبود. فحشایی که ناخواسته بزنان نگو نبخت تحمیل شده بود. مسلم است که بخشی از زنان آزاد که در مکه و طائف به طبقه فواحش رانده شده بودند، در ازای ارضای مردانی که به خانه آنها می آمدند پول دریافت می کردند. بعبارت دیگر، از آنجائی که در ازاء پول، خود را برای مدتی در اختیار يك مرد قرار می دادند مرتکب فحشا می شدند.

ولی بنابراین تعریف زنان دسته دوم نیز، یعنی زنانی هم که از طریق خرید یا اسارت به ازدواج مردان در می آمدند، در رابطه با شوهرانشان مرتکب فحشا می شدند. چون آنها هم مجبور بودند در ازای مخارج معیشتشان که توسط شوهرانشان پرداخت

می شد برای همیشه در خدمت ارضای جنسی آنها باشند. تنها تفاوت این دسته از زنان با دسته دیگر این بود که در حالی که فواحش مکه و طائف خود را برای يك لحظه یا مدت کوتاهی در اختیار طرف مقابل قرار می دادند، دسته دیگر اینکار را برای مدتی نا معلوم انجام می دادند.

بنابراین، یکی به فحشا در خارج از خانواده و در رابطه با مردان غریبه اشتغال داشت، و دیگری بهمین عمل در داخل خانواده و در رابطه با شوهر خویش. یکی فحشای تحمیل شده از جانب مرد به زن آزاد بود و دیگری فحشای تحمیل شده به زن خریداری شده و اسیر. یکی فحشای آزاد و دیگری فحشای غیر آزاد و برده وار. این دو نوع رابطه جنسی هر چند در شکل با هم تفاوتی داشتند ولی ماهیتا از يك نوع یعنی رابطه ای مبتنی بر فحشا بودند که در مقابل رابطه آزاد و انسانی در نظام مادرتبار قرار داشتند.

بنابراین ، هنگامی که اسلام قدم به جامعه عربستان گذارد، در این جامعه در اساس بیش از دو نوع رابطه جنسی وجود نداشت: یکی رابطه آزاد و انسانی مبتنی بر عشق و احترام متقابل، و دیگری رابطه مبتنی بر فحشا . نوع اول رابطه زن و مرد در نظام مادرتباری و نوع دوم رابطه زن و مرد در نظام مردسالار و طبقاتی بود.

نقش اسلام در این میان این بود که با ممنوع کردن نوع اول رابطه جنسی میان زن و مرد، جامعه پدرسالار را یکدست و از حشو و زوائد غیر پدر سالارانه و انسانی آن بکلی پاک کرد، هر چند بخش شیعه آن، فحشای آزاد را نیز که ضامن هرزگی جنسی مرد در خانواده تک همسر و مکمل آن در نظام پدر سالاریست، تحت نام نکاح موقت مجددا وارد میدان کرد.*

اسلام

مروج فحشای اجباری در عربستان

نکاح اسلامی در اساس چیزی جز همان ازدواج از طریق خرید یا اسیر کردن زن، یعنی زشت ترین و غیر انسانی ترین نوع ازدواجی که قیل از اسلام در عربستان رایج بود، نیست. در سوره های بسیاری هر جا که از ازدواج صحبت شده است، به خرید و اسیر و تصرف زن در جنگها بعنوان شکل حلال و رسمی ازدواج اشاره گشته است.

* همانطور که گفته شد صیغه موقت تنها در زمان عمر بود که بکلی ممنوع شد. بطوریکه در زمان محمد نیز بشکل تردید آمیزی مورد تایید او قرار گرفته بود.

" و هر زنی غیر از آنکه ذکر شد حلال است که به مال خود به طریق زناشویی بگیریید"^{۷۲}

"و هر که را وسعت و توانائی آن نباشد که زنان (آزاد) پارسای با ایمان گیرد..."^{۷۳}

"و نکاح زنان محصنه (شوهردار) نیز بر شما حرام شد مگر آن زنان که (در جنگهای کفار به حکم خدا) متصرف و مالک شده اید..."^{۷۴}

از طرف دیگر در فقه اسلامی ازدواج و نکاح از جمله عقود بشمار می رود. از اینرو، مانند سایر عقود دارای سه رکن اساسی می باشد:

- ۱- "متقاعدین" یا وجود دو طرف
- ۲- "اختیار" داوطلبانه بودن دو طرف
- ۳- "مطلق التصرف" بودن یعنی مجاز به استفاده آزاد از مال خود.

همه این سه رکن شامل عقد نکاح نیز می شود. به این ترتیب که ۱- ازدواج اسلامی مثل هر قرارداد (عقد) دیگری دارای دو طرف می باشد که با یکدیگر بر سر موضوع معامله وارد عقد قرارداد می شوند. ما در آیه های بالا دیدیم که در همه

آنها صحبت از خرید زن با مال خود است. بنابراین، يك طرف معامله خریدار یعنی مرد است و طرف دیگر زن یا صاحب زن یعنی پدر یا اقوام مذکر وی ۲- داوطلبانه بودن ورود دو طرف در قرارداد و عقد ازدواج نیز در نکاح اسلامی ملحوظ می باشد. چون چه زن با تصمیم خودش شوهر کند و چه توسط پدر و اقوامش شوهر داده شود، در هر دو حال عمل معامله توسط صاحب مال بطور داوطلبانه است که انجام می گیرد.

در حالت اول زن خود یا بعبارت دقیقتر قابلیت جنسی و کاری خود را به مرد فروخته یا اجاره می دهد و در حالت دوم پدر، برادر یا یکی از اقوام وی بعنوان صاحب او اینکار را می کنند. ما این واقعیت را در توضیح سید قطب از قرارداد نکاح به روشنترین وجهی می بینیم. او می گوید:

"کسی که مسئولیت نگهداری از چیزی بر عهده اش واگذار شده، حق ندارد، دیگری را به دزدی آن دعوت کند. بنابراین قاعده حقوقی، دختری نیز که ازدواج می کند، چون مالکیت آلت جنسی (فرج) خود را از دست می دهد و تنها وظیفه نگهداری از آنرا بر عهده دارد، از اینرو، حق ندارد، از آلت تناسلی اش بهره برداری کند و یا دیگری را دعوت به تجاوز به آن بکند."^{۷۰}

البتّه نباید فکر کرد که این نظریه خودسرانه يك فقيه است .
ابدا چنین چیزی نیست . تعریف سید قطب از وظیفه زن در قبال
شوهر مبتنی بر آیه های قرآن بوده و دقیقا از روی آنها استنتاج شده
است. در غیر اینصورت امکان نداشت او بتواند به اظهار چیزی
باین صراحت، متفاوت با آیه های قرآن بپردازد. در قرآن نیز
صریحا به وظیفه زنان در حفظ حقوق شوهران خود اشاره می
شود. چنانچه در سوره النساء می گوید:

"...و هم بواسطه آنکه مردان از مال خود به زنان نفقه دهند. پس
زنان شایسته و مطیع در غیبت مردان حافظ حقوق شوهران باشند و آنچه را
که خدا به حفظ آن امر فرموده نگهدارند..."^{۷۶}

جالب است که در اینجا قرآن صحبت از حقوقی میکند که زنان باید در غیبت مردان یعنی وقتی که شوهرانشان در کنار آنها نیستند از آن دفاع نمایند. واضح است که این حقوق چیزی جز حق نزدیکی جنسی که انحصاراً متعلق به شوهر زن بوده و فقط در غیبت او ممکن است به خطر افتاده و در اختیار مرد دیگری گذاشته شود، نمیباشد. این حق، در ازدواج از طریق خرید، در قبال مهریه یا مبلغی که مرد برای خرید زن می پردازد، و همچنین نفقه از صاحب قبلی آن، به مرد منتقل میشود، و از اینرو، جز شوهر وی کسی حق استفاده از آنرا ندارد، درحالیکه در ازدواج مادرتبار صدیقه، چون خرید و فروشی انجام نمی گیرد، این حق برای خود زن باقی می ماند و زن کنترل خود بر اندام و عواطفش را حفظ میکند.

بنابراین، سید قطب در اظهار خود مبنی بر اینکه در ازدواج اسلامی زن حق مالکیت بر آلت جنسی خود را از دست میدهد و تنها وظیفه نگهبانی از چیزی که به دیگری تعلق دارد را برای خود نگه می دارد، کاملاً بر اساس آیه های قرآن عمل می کند. این آیه بروشنی دال بر این حقیقت می باشد.

از اینرو، این چیزی است که کمتر فقیه اسلامی، چه سنی چه شیعه، ممکن است با آن مخالفت داشته باشد. کما اینکه از قول

فقیه اسلامی دیگری نیز می شنویم که در مورد عقد نکاح دقیقا به همین طریق استدلال می کند:

"ازدواج با يك مرد مسلمان ، قراردادی است که او آلت تناسلی زن را برای لذت بردن از آن در اختیار خود می گیرد." ^{۷۷}

عفت و وفاداری زن به شوهر در خانواده پدرسالار، در واقع، چیزی جز بیان اخلاقی این قانون نیست .

بنابراین ، ملاحظه میشود که چگونه جرم زنا، یعنی رابطه با زن شوهر دار در اسلام، دست درازی به مال دیگری (شوهر زن که آن مال را قبلا خریده است) محسوب شده و جزو جرائم مربوط به دزدی بحساب می آید. البته این امر ویژه قوانین حقوقی اسلام نبوده، بلکه در تمام دنیای متمدن که تماما مردسالار بوده، از تمدنهای بین النهرین گرفته تا یونان و روم و حتی قبایل مردسالار ژرمن صادق بوده است. ^{۷۸}

برای همین در اروپای قرون وسطا، و احتمالا بعضی نقاط دیگر، تجار هنگام مسافرت ، آلت تناسلی زنان خود را به کمك وسیله ای بنام "کمر بند عفت" قفل می کردند و کلید آنرا بهمراه خود می بردند .

از همین جا ما وارد رکن سوم یعنی مطلق التصرف بودن مال مورد معامله که همان زن خریداری شده است میشویم. زیرا وقتی که زن خود را بدون اجازه شوهر در اختیار مرد دیگری قرار دهد، با مجازاتهای سنگینی مانند تازیانه و سنگسار مواجه می شود، معنای این آنست که او در اختیار کامل صاحب خود می باشد.

با اینحال، ما می توانیم صاحب اختیار بودن مطلق شوهر در استفاده از مال خریده شده از طریق نکاح اسلامی را با تکیه به مدارك قطعی تر دیگری نیز به ثبوت برسانیم. هنگامی که زنان مدینه نزد محمد شکایت می برند از اینکه شوهرانشان می خواهند از پشت با آنها نزدیکی کنند، محمد در پاسخ به شکایت آنان این آیه را می آورد.

"زنان کشتزار شمايند، بر کشتزارتان از هر جا که مایلید وارد شوید."^{۷۹}

این آیه نشان می دهد که از نظر اسلام، زن از لحاظ جنسی مانند کشتزاری است که در اختیار کامل صاحب خود می باشد، به این معنا که مرد می تواند او را همچون وسیله لعب و لهو

بهر طریقی که مایل است مورد بهره برداری جنسی قرار دهد.* در آیه های دیگر نیز بر اینکه زن باید تسلیم محض شوهرش بوده از او اطاعت کامل نماید تاکید شده است .

" مردان را بر زنان حق تسلط و نگاهیانی است بواسطه آن برتری که خدا بعضی را بر بعضی مقرر داشته و هم بواسطه آنکه مردان از مال خود به زنان نفقه دهند پس زنان شایسته و مطیع در غیبت مردان حافظ حقوق شوهران باشند و آنچه را که خدا به حفظ آن امر فرموده نگهدارند و زنانی که از مخالفت و نافرمانی آنها بیمناکید باید نخست آنها را پند دهید و از خوابگاهشان دوری جوئید در صورت نافرمانی آنها را به زدن تنبیه کنید چنانچه اطاعت کردند دیگر هیچ گونه ستم بر آنها ندارید که همانا خدا بزرگوار عظیم الشان است (و بر ظلم مظلوم از ظالم) انتقام خواهد کشید"^{۸۰}

* جلال الدین در تفسیر جمله "انی شئتم" (بهر سوی مزرعه) می نویسد: "قیام و قعود و اضطجاع و اقبال و ادبار یعنی نشست، ایستاده، خوابیده از پیش و از پس". پس از آن می نویسد این آیه در رد عقیده جهودان نازل شده است که میگفتند اگر از پشت به پیش زن روی آورند بچه او چپ خواهد شد. سیوطی معتقد است که آیه ۲۲۳ صریحا میفرماید نزد زنان خود از آن سوئی روی آورید که خداوند امر فرموده است، بنا بر اعتراض عُمر و جمعی از صحابه نسخ شده است زیرا اهل کتاب پهلوی زنان خود میخوابیدند و طبعاً انصار که اهل مدینه بودند این روش را که با حجب و مستوری زن مناسب تر بود پذیرفته بودند. اما مهاجران بنا به عادت قریش و اهل مکه زن را به انواع مختلفه دستمالی کرده و از هر طرف او را می غلطانیدند و لذتی میبردند از اینکه آنها را بر پشت بیفکنند و دمر بیندازند و یا با پس و پیش او هر دو سر و کار داشته باشند. یکی از مهاجران، زنی از انصار را برده بود و میخواست با وی چنان کند، زن تن در نداده و گفت ما به یک پهلومی خوابیدیم. خبر به حضرت رسول رسید و بدین جهت این آیه نازل شد که: زن مال مرد است و هرگونه دلخواه اوست میتواند با او بر آید. احمد بن حنبل و ترمذی از ابن عباس نقل میکنند که عمر باسدادی نزد پیغمبر آمد و گفت: ای پیغمبر خدا، هلاک شدم پیغمبر فرمود: از چه هلاک شدی یا عمر؟ عرض کرد: کاری خواستم انجام دهم و نشد. آنوقت این آیه نازل شد و معنی "انی شئتم" اینست: "مقبلات" مدبرات و مستقلیات یعنی از جلو، از عقب، طاقباز و دمر". دشتی علی، ۲۳ سال، صص ۱۹۵-۱۹۶.

همه علائم و نشانه‌های دیگر نیز همگی بر وجود اصل (مطلق التصرف بودن) و بعبارت دیگر تصرف مطلق مرد بر زن تاکید دارند. از محمد پیغمبر مسلمانها نقل قول می آورند که :

"...هر گاه که مرد زنش را صدا زد که او را ارضاء کند حتی اگر بر سر اجاق مشغول یا سوار شتر بود باید نزد او برود."

در حلیة المتقین اثر محمد باقر مجلسی مرجع و فقیه بسیار معتبر و مورد ارجاع مسلمانان در مورد خصوصیات زن شایسته و خوب چنین آمده است .

"حضرت رسول (ص) فرمود: ... بهترین زنان شما زنی است که فرزندان بسیار آورد و شوهر دوست باشد و صاحب عفت باشد و در میان خویشان خود عزیز باشد و نزد شوهرش ذلیل باشد ... هر چه شوهر گوید شنود و آنچه فرماید اطاعت کند و چون شوهر با او خلوت کند ، آنچه از او خواهد مضایقه نکند . اما به شوهر بر نیاویزد که او را متکلف بر جماع بدارد..."

"و بدترین شما زنی است که چون شوهر با او خلوت کند ، مانند شتر صعب مضایقه کند از آنچه شوهر به او اراده دارد."

بنابر این ، هیچگونه شکی باقی نمی ماند که اسلام با قرار دادن ازدواج در زمره عقود، از میان روابط جنسی متفاوتی که قبل

از اسلام در عربستان وجود داشت، ازدواج از طریق خرید و اسیر کردن زن را انتخاب کرده و بر آن صحه می گذارد.

ولی تا اینجا ما تنها شرایط تحقق عقد نکاح را از نظر اسلام و در رابطه با ازدواجهای موجود در عربستان معلوم کردیم و نه خود آنرا. بنابراین ، اکنون باید معلوم کنیم که خود این ازدواج بر سر چیست. بعبارت دیگر تا کنون ما نشان دادیم که چگونه نکاح اسلامی قراردادی میان دو نفر بر سر خرید و فروش مال مورد معامله است ، و اکنون باید روشن کنیم که خریدار چه قصدی از خرید مال مزبور دارد و با آن چه می خواهد بکند. اینرا آیه قران به روشنی برای ما توضیح می دهد.

"و اگر خواستید زنی را رها کرده بجای او زنی دیگر اختیار کنید و مال بسیاری بر او مهر کرده اید البته نباید چیزی از مهر او بازگیرید. آیا بوسیله تهمت زدن بزن مهر او را می گیرید؟ و این گناهی فاش و زشتی اینکار آشکار است. و چگونه مهرآنان را خواهید گرفت در صورتی که هرکسی به حق خود رسیده (مرد به لذت و آسایش و زن به نفقه و مهر خود) و در صورتی که آن زنان مهر را در مقابل عقد زوجیت و عهد محکم حق از شما گرفته اند." ^{۸۱}

این آیه در پاسخ به اعتراض زنانی آمده که شوهرانشان از پرداخت مهریه آنها پس از طلاق خودداری می کرده اند. آنها اینکار را با تهمت زدن به زنان انجام می داده اند. چون باز رسم بر

این بوده که مرد مهریه زن را بهنگام ازدواج نمی پرداخته بلکه آنرا برای تضمین فرمانبرداری زن نزد خود گروگان نگه می داشته، و در صورتیکه زن در طول زندگی سرکشی می کرده از پرداخت آن احتراز مینموده است. اسلام این گروگان گیری را که هدف آن تحکیم موقعیت مرد در معامله خرید و بهره برداری از زن بوده است تایید می کند. با اینحال، چون بعضی مردان عرب حتی به همین قرارداد جابرانه بر علیه زنان نیز بسنده نمی کرده و به بهانه های مختلف از دادن مهریه زن خودداری میکردند، محمد آنها را سرزنش می کند.

خود این مسئله از نظر بحث ما چندان مهم نیست. آنچه که مهم است دلیلی است که محمد در این مورد که مردان باید مهر زنان را بدهند می آورد. او می گوید که مهریه حق زنان است زیرا آنها در ازدواج به شما لذت و آسایش می دهند و شما باید در ازاء آن مهریه و نفقه آنها را - حقی که در قرارداد زوجیت به آنها تعلق می گیرد، بدهید.

واضح است که در اینجا منظور از لذت، لذت جنسی و سکس، و منظور از آسایش، آسایش در خانه یعنی کار خانگی می باشد. برای اطمینان در این مورد نیز می توان به گفته شخصیت بزرگ و مشهور اسلامی امام محمد غزالی استناد کرد که

وظیفه زن در انجام کارخانگی در قرارداد ازدواج را کاملاً روشن می‌کند. او می‌گوید:

"مرد بدین منظور ازدواج میکند تا در مورد امور خانه از قبیل آشپزخانه، نظافت و رختخواب برای خود آرامش خیال به وجود آورد. هرگاه فرض کنیم که مرد نیازی به عمل جنسی ندارد، باز هم نمی‌تواند در خانه تنها زندگی کند. زیرا اگر او قادر بود تمام کارهای خانه را خود انجام دهد، دیگر نمی‌توانست وجودش را به کارهای معنوی و یا علمی و بیژگی دهد. یک زن پاکدامن با مقید ساختن وجود خود در خانه می‌تواند هم کمک شوهر بوده و در همان حال، نیازهای جنسی شوهرش را ارضاء کند"^{۸۲}

بنابراین، قرارداد داد ازدواج در اسلام تبدیل به قراردادی می‌شود که در آن زن به مرد سکس و کار خانگی می‌دهد و مرد به زن نفقه و مهریه، یعنی پول.

نتیجه آنکه، ازدواج اسلامی که همان ازدواج از طریق خرید و اسیر کردن زن است چیزی جز فحشای زن برای شوهر در خانه نیست. زیرا همه شرایط فحشا را در خود دارد. به این معنا که در فحشا نیز زن در ازاء مبلغی پول برای مدتی معین خود را در اختیار کامل مرد می‌گذارد که بهر نحو که می‌خواهد از او لذت جنسی ببرد. در اینجا نیز نفقه و مهریه همان پولی است که به زن داده می‌شود، تا او در قبال آن به مرد سکس و لذت بدهد. مدت

این قرارداد تا چه زمان است؟ در فحشای آزاد مدت استفاده از زن معلوم می شود. ولی در اینجا این مدت در دست مرد است و این اوست که هر زمان می خواهد با طلاق زن آنرا خاتمه می دهد. بنابراین ، بردگی زن در فحشای خانوادگی نسبت به فحشای آزاد حتی بیشتر است. چون زن حق فسخ قرار داد را ندارد. بعبارت دیگر تا زمانیکه مرد به انجام وظایف خود در قرارداد ، یعنی پرداخت نفقه ، ادامه می دهد، زن نیز باید به انجام وظایف خود ادامه دهد. برای همین در یکی از قوانین جزائی یکی از کشورهای عربی* که بر اساس قوانین اسلامی تدوین یافته است می خوانیم :

"اگر زن از تسلیم خود به شوهرش خودداری ورزد نفقه باو تعلق نمی گیرد و تا وقتی که به اینکار خود ادامه می دهد از این حق محروم می باشد. همچنین تا وقتی که بدلیلی که به شوهرش مربوط نمی شود مجبور به رد وی می باشد. همچنین، اگر به زندان افتاده باشد ، حتی اگر تقصیر او نباشد ، یا به اردوگاه انداخته شده باشد ، و یا مورد تجاوز جنسی قرار گرفته باشد ، یا مذهبش را تغییر دهد ، یا توسط والدینش از زندگی با شوهرش جلوگیری بعمل آمده باشد ، و یا دچار وضعیتی باشد که مانع این باشد که شوهرش او را بعنوان يك همسر مورد استفاده قرار دهد ، مشمول دریافت نفقه نمی گردد."^{۸۳}

* "توال ال سعداوی" متاسفانه در کتابش از اینکه این قانون به کدام يك از کشورهای عربی تعلق دارد سخنی به میان نمی آورد.

این تا زمان نیست که زن به تعهدات خود در قرارداد ازدواج عمل ننماید. ولی اگر آلت خود را که اکنون به مرد تعلق دارد در اختیار دیگری بگذارد، بنا بر حکم قرآن، همان طور که قبلا شرح داده شد، مرتکب عمل دزدی شده و مجازاتش صد ضربه تازیانه است که بعدا به سنگسار یعنی به مرگ با شکنجه تبدیل می شود.

اکنون، به نتیجه گیری بعدی می رسیم، و آن اینکه در اسلام هر گونه روابط آزاد میان زن و مرد خارج از چهارچوب خانواده بکلی ممنوع و تحت عنوان زنا قابل مجازات می باشد.

بعبارت دیگر، زن جز با شوهر خود حق هیچگونه رابطه جنسی با کسی را ندارد. از اینرو، هر نوع رابطه خارج از چهارچوب خانواده زنا محسوب می گردد. یعنی اگر مثلا دختر و پسری که یکدیگر را دوست می دارند، بدون اینکه با هم ازدواج کرده باشند، تصمیم به زندگی مشترك با یکدیگر بگیرند، رابطه میان آندو از نظر قوانین اسلامی زنا یا فحشا و مستوجب مجازات می باشد. این رابطه کاملا انسانی میان این دو که در آن هیچ گونه معامله مالی انجام نگرفته و بر پایه عشق متقابل استوار است، در حقیقت همان رابطه صدیقه یعنی دوست پسر و دختر در نظام مادرتبار قبیله از اسلام است که از نظر اسلام زنا یا فحشا و مستوجب شدیدترین مجازات می باشد.

بنابراین ، به نظر می رسد که از نظر اسلامی آنچه که يك رابطه جنسی انسانی است فحشا ، و آنچه که يك فحشای واقعی (در خانواده) ست يك رابطه مشروع و انسانی تلقی می شود . نتیجه اینکه ، در دیدگاه اسلام، تنها رابطه مشروع میان يك زن و مرد ازدواج اسلامی- که همان فحشای قانونی و خانوادگی ست، می باشد و هر نوع رابطه انسانی میان زن و مرد، فحشا محسوب شده، مستوجب مجازات می باشد. اسلام با ممنوع کردن رابطه جنسی آزاد میان زن و مرد در عربستان و محدود کردن آن به ازدواج اسلامی ، یعنی ازدواج از طریق خرید یا اسیر کردن زن ، در واقع به مهمترین مروج فحشا در سرزمین عربی مبدل شد ، و هنوز هم چنین است.

یادداشتهای

فصل سوم

- ۱- طبری محمد بن جریر، تاریخ طبری (تاریخ الرسل و الملوك)، ترجمه ابوالقاسم پاینده جلد چهارم، فارسی، ص ۱۶۲۷.
- ۲- تاریخ طبری، جلد سوم، فارسی، ص ۷۹۹.
- ۳- تاریخ طبری، جلد سوم، فارسی، ص ۸۰۰.
- 4- Hamas, vol. 3, p.260. In Smith Robertson w, "Kinship and Marriage in early Arabia" p. 157.
- ⁵-Bokhari, vol. 6, p. 127. In Smith Robertson, p. 110.
- ⁶- Springer, Leb. Moh. vol. 3, P. 535. In Smith Robertson, p. 102.
- ⁷- Springer, Leb. Moh. vol. 3, P. 272. Ibid. in Smith Robertson.
- ⁸-Maidani, vol. 1, p. 160, Frey Tagi. 321 sq. In Smith Robertson ,p. 93.
- ۹- سوره الفتح، آیه ۲۰. قمشه ای.
- ۱۰- سوره النساء، آیه ۲۴. قمشه ای
- ۱۱- سوره معارج، آیه ۳۱، قمشه ای.
- ۱۲- تاریخ طبری، جلد چهارم، فارسی، ص ۱۲۸۸.
- ۱۳- سوره انفال، آیه ۴۱، قمشه ای.
- ۱۴- سوره-النساء، آیه های ۲۵ و ۲۶، قمشه ای.
- ۱۵- سوره النساء، آیه ۲۴، قمشه ای.
- ۱۶- سوره النساء، آیه های ۲۵، قمشه ای.
- ¹⁷- Smith Robertson w. "Kinship and Marriage in early Arabia", p. 87.
- ¹⁸ - - Ruth, 3: 9.
- ¹⁹ - Smith Robertson w. "Kinship and Marriage in early Arabia", p. 269.
- ²⁰ - Aghani, vol. 16, p.106. Ibid. p. 65.
- ²¹-Ammianus Marcellinus, the Toman History of Marcellinus Ammianus during the reigns of the emperor Constantinus, ... v. 14, p. 4.

- ²²-Wilken, Matriarchaat, p. 9. In smith Robertson w. "Kinship and Marriage in early Arabia", p. 66.
- ²³- Brifault Robert, the Mothers, v. 2, p. 302.
- ²⁴- Ibid., v. 2, p. 902.
- ^{۲۵}- زن و سکس در تاریخ، جلد یکم، چاپ سوم، از همین نویسنده، ص ۳۲۸.
- ²⁶- Smith Robertson w. "Kinship and Marriage in early Arabia" p. 71.
- ²⁷- Aghani, vol. 15, p. 51. Ibid., p. 95.
- ²⁸-Freyt, Ar. Pr. Vol. 1. p.49. In Smith Robertson, p. 98.
- ²⁹- سوره انشاء، آیه ۳۴، قرآن، ترجمه و تفسیر حاج شیخ مهدی الهی قمشه ای.
- ³⁰. Bukhari, vol. 6, p. 127.
- ³¹- Ibid.
- ^{۳۱}- سوره المومنون، آیه های ۶ و ۷، قمشه ای.
- ³³- سوره النور، آیه ۲، قمشه ای.
- ³⁴- النساء، آیه ۳، قمشه ای.
- ³⁵- Strabo, Book xvi. Art. iv. . 287. In smith Robertson w. "Kinship and Marriage in early Arabia", p. 133.
- ³⁶- In smith Robertson w. "Kinship and Marriage in early Arabia", p. 122.
- ³⁷-Ibid., p. 135.
- ³⁸- Ibid, p. 78.
- ³⁹-Kamil, p.72 sq. In Smith Robertson w. "Kinship and Marriage in early Arabia", p. 77.
- ⁴⁰- Bokhari, v. 6, p.411. In Smith Robertson, p.135.
- ⁴¹- Kamil (کامل), p. 264 sq. ; Agh. (الاعانی), vol. 7, p. 18. In Smith Robertson w. "Kinship and Marriage in early Arabia", p. 70.
- ⁴²-Aghani, v.7, p.18.
- ⁴³-Aghani, V.13, P. 123. In I.02 sq. Smith Robertson w. "Kinship and Marriage in early Arabia", p.86.
- ⁴⁴-Malinowski, Bronislaw, "the Sexual Life of Savages (1929), pp. 267-277.
- ^{۴۵}- زن و سکس در تاریخ، جلد یکم، چاپ سوم، از همین نویسنده، ص ۳۴۰.
- ⁴⁶- Ibn-e- Batuta, vol.2 , p. 230.
- ^{۴۷}-Ibn-e- Hisham, p.88. In Smith Robertson w. "Kinship and Marriage in early Arabia", p. 85-86.
- ⁴⁸- Brifault Robert, the Mothers, vol. 2, p. 376.
- ⁴⁹-yaqut, vol. 4, p. 482. In Smith Robertson w. "Kinship and Marriage in early Arabia", p.276.
- ⁵⁰- Ibn Battuta, vol. 2, p. 228.

⁵¹ - Sprenger, ost-Routen, . p. 132 sq. In Smith Robertson w. "Kinship and Marriage in early Arabia", p.276.

⁵² - Strabo, Book xvi. Article iv. p.52.

⁵³ - Strabo, Book xvi. Art. iv. p.52.

⁵⁴ - Strabo, Book xvi. art iv. p. 62.

⁵⁵ - Strabo, Book xvi. art iv. p.3.

⁵⁶ - Breton, Jean-Francios, Arabia Felix,..., p. 97.

⁵⁷ - Dall W. H, Alaska and its resources, vol. 2, p. 31. In Brifault Robert, the mothers, vol.1, p. 824.

⁵⁸ - A. B. Ellis, the Ewe-Speaking people of the Slave Coast of West Africa, : their religion, mannere, customs, laws, languages & c., 1770 q. In Brifault Robert, the Mothers , vol. 1, 428.

⁵⁹ - Supra, p. 106. In smith Robertson w. "Kinship and Marriage in early Arabia" p. 143.

⁶⁰ -Beeston, A. F. L., "Women in Saba", an article in Bidwell and Smith (1983), Arabian and Islamic Studies, pp. 7-31. In Breton, Jean-Francios, Arabia Felix, p.100.

⁶¹ - Ibid.

⁶² -Bukhari, vol. 6, p. 127. In smith Robertson, "Kinship and Marriage in early Arabia" p 110.

⁶³ - Burckhardt, Travels in Arabia, vol. 8, ed. 2, p. 378. In smith Robertson, "Kinship and Marriage in early Arabia" p. 116.

⁶⁴ - In smith Robertson, "Kinship and Marriage in early Arabia", p. 117.

⁶⁵ - Burckhardt, Travels in Arabia, v.8, ed. 2, p.386. In smith Robertson, "Kinship and Marriage in early Arabia" p. 117.

⁶⁶ -Fotuh-al-Sham, p. 238 sq. In smith Robertson, "Kinship and Marriage in early Arabia", p. 117.

⁶⁷ - Smith Robertson w. "Kinship and Marriage in early Arabia" p.143.

⁶⁸ - Ibn al Assir, Edit. Bulak, vol. 4, p. 81. Ibid., p.144.

⁶⁹ -Bokhari, vol. 6, p. 124. In Smith Robertson, p. 67.

⁷⁰ - Smith Robertson w. "Kinship and Marriage in early Arabia" p. 69.

⁷¹ -Brifault Robert, the Mothers, vol. 1, p. 673.

۷۲- سورة النساء، آیه ۲۴، قمشه ای

۷۳- النساء آیه های ۲۵ و ۲۶، قمشه ای.

۷۴- سورة النساء، آیه ۲۴، قمشه ای.

۷۵- ابن وراق، اسلام و مسلمانی، فارسی، ترجمه دکتر مسعود انصاری، صفحات ۵۷۷-۵۷۶.

۷۶- سورة النساء، آیه ۳۴، قمشه ای.

⁷⁷ - Squet G.H. L'Ethique Sexuelle de L'islam, Paris , 1966, p. 118.

-
- نقل از کتاب " اسلام و مسلمانی " ، نوشته "ابن وراق" ، فارسی ، ترجمه دکتر مسعود انصاری، صفحه ۵۷۲ .
- ۷۸- برای اطلاعات بیشتر به کتاب دیگر این نویسنده "زن و سکس در تاریخ" ، جلد اول ، ص ۱۴۹ مراجعه کنید.
- ۷۹- سوره بقره، آیه ۲۴۴ ، قمشه ای.
- ۸۰- سوره لانساء ، آیه ۳۴ ، قمشه ای .
- ۸۱- قران ، سوره النساء ، آیه ۲۱ ، قمشه ای .
- ⁸²- Imam Cazali, "Proof of Islam", pp.95-96.
- نقل از ابن وراق، اسلام و مسلمانی، ترجمه دکتر مسعود انصاری، ص ۵۹۳.
- ⁸³- Article 76 of the common law on marage, In Nawal El Saadawi, Hidden face of Eve, Women in the Arab World, p. 51. 1980.

فصل چهارم

نهاد خانواده در برابر نهاد قبیله

چگونه خانواده عربی خود را از قید و بند قبیله آزاد می کند

سابقه خانواده پدرسالار

در عربستان

نهاد خانواده در عربستان تاریخی بس طولانی دارد. هر چند ما دلایل مشخصی مبنی بر اینکه این نهاد برای اولین بار دقیقاً چه زمانی در این منطقه بوجود آمده نداریم، ولی با توجه به اینکه سابقه اولین اقوام کشاورز در عربستان جنوبی به هزاره سوم ق.م. باز می گردد که در آن قبایل بدوی در واحه های سر سبز منطقه، چه به كمك منابع آبی حاصل از بارانهای منظم، و چه با کنترل سیل های فصلی در حاشیه کویر، به شکل اشتراکی و دسته جمعی کشت و کار میکرده اند، لذا میتوان حدس زد که خانواده پدر سالار بعداً طی هزاره دوم ق.م. بوجود آمده باشد. البته، واضح است که طی این

دوره، همانطوریکه در گذشته شرح دادیم، نهاد خانواده در عربستان، در شکل نهائی آن، يك شبه و بدون گذشتن از مراحل بینابینی بوجود نیامده است.

چگونه نهاد خانواده در دل قبیله

رشد می کند

دیدیم که چگونه در عربستان، از مدتهای مدید قبل از اسلام، با پیدایش مالکیت خصوصی و تمرکز ثروت در دست مردان، بتدریج مهریه و خرید زن برای تصاحب فرزندان رایج می گردد و جای ازدواج آزاد در جوامع اشتراکی و مادرتبار را که بر پایه عشق، تمایل شخصی و اراده آزاد دو طرف انجام می گرفته است می گیرد. بعلاوه، تصاحب زنان از طریق اسیر کردن آنها در جنگ نیز به آن اضافه می گردد. بدنبال این روند است که بتدریج، زن به مایملک مرد برای آنکه کارهای خانگی و تولیدی او را انجام داده، وسیله لذت او شده و برای او بچه بیاورد تبدیل می گردد.

اکنون که مرد صاحب وسائل تولید (یعنی دام، زمین یا هر وسیله دیگری که ثروت او را تشکیل میداده است) و زن و فرزندان است که تحت کنترل کامل وی قرار گرفته و برای او کار می کنند، دیگر نیازی به تولید مشترك با سایر اعضای قبیله ندارد. او ترجیح

میدهد که با استفاده از وسائل تولید و نیروی کار رایگانی که در اختیار دارد، توجه خود را صرفاً به واحد تولیدی جدیدی که خود شخصا در راس آن قرار دارد معطوف نماید. به این طریق است که این پدیده نو و رو به رشد که همان خانواده پدر سالار میباشد بعنوان يك نهاد نوین و متکی بر مالکیت خصوصی، در دل جامعه اشتراکی بوجود آمده و در رقابت تنگاتنگ با واحد کلان یا قبیله که بر عکس خانواده، متکی به تولید جمعی و اشتراکی می باشد، رشد می کند.

از این پس این نهاد جدید که پایه ای ترین و احداقتصادی جامعه جدید را تشکیل داده، ولی هنوز در دل قبیله و تحت حمایت آن قرار دارد، در هر قدم از رشدش با مقررات سنتی قبیله و کلان در تضاد میافتد و در نتیجه، در تلاش جایگزین کردن مقررات و قواعد خویش بجای قوانین و سنن زندگی قبیله ای بر می آید.

ما در این فصل به این تضاد یعنی تضاد میان نهاد قبیله که باقیمانده از نظام مادر تبار و اشتراکی است، و خانواده پدرسالار، نهاد جامعه طبقاتی نوین، می پردازیم و نشان میدهیم که چگونه اسلام نهاد خانواده را که بعنوان یکی از عناصر نظام جدید هنوز از قیود نظام قبیله ای بطور کامل رها نشده، از آن آزاد می سازد.

در بخش گذشته ما همین تضاد را از جنبه دیگر آن، یعنی از جنبه تضاد میان رابطه آزاد و مبتنی بر عشق در زندگی قبیله ای و

رابطه فحشاگونه و برده وار در خانواده پدرسالار، و نقش اسلام در حل نهائی این تضاد مورد بررسی قرار دادیم.

در زمان محمد خانواده به قدر کافی رشد کرده و به شکل غالب در جامعه عربی تبدیل شده بود. از اینرو، کشمکش آن با مناسبات قبیله ای مراحل نهائی خود را طی می کرد. ولی از آنجا که هنوز به شبکه روابط قبیله ای و حمایت آن نیاز داشت، در عین تضاد با آن، همچنان به آن وابسته و نیازمند بود. چرا که اصولاً در شرایط سخت صحرا و شرایط پر تناقض ناشی از مالکیت خصوصی، بقاء يك فرد یا گروه کوچکی مانند خانواده، بدون حمایت و همبستگی با خانوارهای دیگر که در مجموع سازمان همبسته حی و قبیله را می ساختند ممکن نبود، و تا زمانیکه دولت، این جزء ضروری و نهائی نظام آتی- که ضامن حفظ نظم و امنیت جامعه به نفع نهادهای طبقاتی منجمله نهاد خانواده بود، بوجود نیامده بود، طبیعی است که این وابستگی ادامه مییافت.

از همین روست که ما میبینیم چگونه اسلام، در حالیکه در همه جا از قواعد خانواده پدرسالار در برابر رسوم قبیله و کلان حمایت می کند، ولی سرانجام با تشکیل ارگان دولت است که خانواده و نظام مالکیت خصوصی را بطور نهائی از بند ناف وابستگی به گذشته رها ساخته و روند تولد جامعه طبقاتی و پدرسالار در جامعه عربی را از این نظر نیز به پایان میرساند.

انتقام خونی یا خون بها

یکی از قوانین کهن نظام قبیله ای که همه جوامع ماقبل تاریخ را در بر می گرفت قانون انتقام خونی بود. این قانون در اروپای غربی به "ورگل" و در قوانین کهن روسی، "روسکایا پراودا"، به "ویرا" معروف بوده است.^۱

این قانون با آنکه در نظر انسان امروزی يك عمل وحشیانه بحساب می آید، ولی در زمان خود ننتیجه تلاشهای صلح طلبانه انسانهای اولیه در جوامع اشتراکی بوده است که آنرا برای جلوگیری از کشت و کشتارهای قبیله ای در اختلافات گهگاهی میان خود وضع نموده بودند. چرا که کشتار جمعی در این جنگها را که گاهی تنها برای انتقام جوئی از قتل يك نفر انجام می گرفت، به انتقام از فقط يك فرد (شخص قاتل یا هر فردی از قبیله قاتل) کاهش میداد، که آنهم در اکثر موارد از طریق خون بها با پرداخت دیه، مال یا پول، حل و فصل شده، عملا از هر گونه خون ریزی جلوگیری بعمل می آمد.

انتقام خونی و بخصوص خون بها اگر از این نظر بیان گرایش صلح طلبانه انسان های اولیه بود، از جهت دیگر، اصل همبستگی و

احساس مسئولیت اشتراکی اعضای قبیله در قبال مسائل و مشکلات فردی را بیان می‌کرد. به این معنا که اگر کسی از اعضای قبیله مرتکب جنایت و تخلفی در درون قبیله می‌شد، تمام قبیله، از طریق قتل یا اخراج وی، متحداً او را مجازات می‌کرد و هیچ کس در درون قبیله، حتی اعضای خانواده او، یعنی برادران، خواهران و والدین وی نیز حق طرفداری از او را نداشتند.

به کسانی که به این طریق از قبیله طرد می‌شدند "خلی" یعنی متمرّد و یاغی می‌گفتند. آنها اگر از جانب قبیله دیگر پذیرفته نمی‌شدند باید در بیابانها به تنهایی زندگی سختی را می‌گذراندند و به این دسته "صعاليك" می‌گفتند. بعضی از آنها پست و فرومایه و بعضی بسیار آزاده و سلحشور بودند

"عُرْوَة بن وَرْد العَبْسِي" که خود از شخصیت‌های برجسته صعاليك بوده است، در شعر معروف خود که در میان اعراب زبانزد بود، از این دو نوع صعاليك چنین تصویری را بدست میدهد:

"نفرین خدا بر آن صعلوک در مانده ای،

که در زیر پوشش شب دزدانه در جستجوی استخوان پاره ها، کشتارگاه

ها را می‌کاود،

و در شامگاه، خسته و مانده،

سر بر زمین می‌گذارد،

تا صبحگاه دیگر همچنان خسته از خواب برخیزد،

و خواب آلود شن و خاک را از تن گرد آلود خویش بیفشاند.
 صعلوك واقعی آن کس است،
 که فراخای صورتش،
 همچون روشنی شهاب ثاقب در تاریکی می درخشد،
 پیرامونش را زیر نظر دارد،
 و هراس در دل دشمنانش می افکند.
 همه او را در میان خیمه های خویش نفرین می کنند، همچنانکه بازندگان
 بر بخت بد خویش لعن و ناسزا می گویند.
 حتی هنگامی که از جولان گاه او به دور می زیند،
 هرگز از بیم نزدیک شدنش از پاسداری فرو نمی استند،
 و همچون خانواده ای که چشم به راه دیدن عزیزی دوخته است، نظاره
 گر آمدن او هستند.ⁱⁱⁱ

همین طور، اگر میان دو قبیله بخاطر قتل یکی از اعضا جنگ
 در می گرفت، شرکت در این جنگ و انتقام خونی عضو کشته شده،
 بهمان اندازه که برای برادر مقتول جدی و اجتناب ناپذیر بود برای
 دورترین فامیل و عضو خونی وی نیز، یعنی برای همه اعضای
 قبیله، بدون هیچ تمایزی، يك وظیفه و تکلیف بشمار میرفت. از اینرو،
 وقتی خون عضو قبیله ریخته میشد، کسی نمی گفت که خون حسن یا
 حسین ریخته شده بلکه گفته میشد که خون "ما" ریخته شده.
 طبق قانون مدینه، افراد حی در ۳ چیز شریک بودند: حقوق و
 وظایف مربوط به خون بها، تقسیم ارثیه، و تقسیم غنائم جنگی.

تا آنجا که به حقوق و وظایف مربوط به خون بها مربوط می شد، قوانین آن از اینقرار بود:

۱- اگر فردی از اعضای قبیله، عضو دیگر قبیله و یا عضوی از قبیله دیگر را می کشت، همه اعضای قبیله به خونخواهی بر می خواستند. این خونخواهی ابتدا از طریق مذاکره توسط رئیس قبیله برای تعیین خون بها و پرداخت آن مورد عمل قرار می گرفت. باین معنی که قاتل، اگر عضو قبیله خودی را کشته بود از طریق اخراج از قبیله یا بهر طریق دیگری مجازات میشد، و در صورتی که فردی از قبیله دیگر را کشته بود مبلغ توافق شده یا دیه بین نمایندگان دو قبیله، روی *تک تک* اعضای قبیله قاتل سرشکن شده و به قبیله فرد مقتول پرداخت میشد.

در صورتی نیز که قبیله قاتل حاضر به پرداخت خون بها نبود و یا در مورد مبلغ آن توافق حاصل نمی شد، اعضای قبیله مقتول شخصا از قبیله قاتل انتقام می گرفتند، به این معنا که اعضای قبیله مقتول وظیفه خود میدانستند که چه جمعی و چه فردی قاتل و یا یکی از اعضای قبیله مقتول را برای جبران قتلی که واقع شده بود به قتل برسانند. این امر البته گاهی به جنگ میان دو قبیله منجر می شد.

۲- همینطور، اگر کسی از قبیله خودی بدست فردی از قبیله دیگر کشته می شد، ابتدا سعی میشد تا از طریق مذاکره مبلغ خون

بها تعیین و از قبیله قاتل دریافت گردد. در این حالت مبلغ دریافت شده بطور مساوی میان همه اعضای قبیله مقتول تقسیم می شد. این نوع تقسیم خون بها ناشی از مالکیت اشتراکی در قبایل بود که به انتقام خونی، چه بصورت جانی و چه بصورت مالی (در مورد پرداخت و دریافت خون بها هر دو)، خصلتی اشتراکی می داد. با آنکه در قبایل عرب مالکیت اشتراکی از میان رفته و مالکیت خصوصی جایگزین آن شده بود، با اینحال، برخورد جمعی و اشتراکی به مسئله خون بها، بصورت بقایای نظام اشتراک اولیه، بطور تناقض آمیزی همچنان وجود داشت.

ما بعدا خواهیم دید که چگونه یکی از وظایف اسلام حل این نوع تناقضات و از میان بردن این سنن باقیمانده از دوران اشتراکی بنفع نظام خانواده و مالکیت خصوصی بود.

۳- در هر دو حالت بالا، در صورتی که دو قبیله بر سر مبلغ خون بها به توافق نمیرسیدند، خونخواهی از طریق جنگ میان دو قبیله انجام میگرفت. باین ترتیب، چه در امر خون بها و چه در امر خونخواهی، همه اعضای قبیله مشترکا مسئول بودند. باین معنا که در يك قبیله که متشکل از خانوارهای مختلف بود، يك عضو خانوار بهمان اندازه در برابر خطای عضوی از خانوار دیگر مسئول بود که در برابر خطای برادر و خواهر خود از خانوار خویش. در اینجا

آنچه که وجود داشت همبستگی قبیله ای و مسئولیت فرد در برابر قبیله بود و نه همبستگی خانوادگی.

به این ترتیب، خانواده هر چند از لحاظ اقتصادی يك واحد مستقل بود ولی در مورد خون بها نمیتوانست به تنهایی عمل نماید و از اینرو، به قبیله وابسته بود. ما بعدا می بینیم هنگامیکه خانواده از قید و بندهای وابستگی قبیله ای خلاص شده و بعنوان واحد اقتصادی پایه ای و مستقل جامعه عرض اندام می کند، همان حس مسئولیت و وظیفه ای که اعضای يك قبیله را بهم می پیوست و آنها را از قبایل دیگر جدا می ساخت، اکنون در شکلی دیگر، همبستگی خانوادگی و خط فاصل میان خانواده های مختلف را تشکیل میدهد. در نظام طبقاتی که خانواده پدرسالار بجای کلان می نشیند، افراد فقط نسبت به اعضای خانواده خود و نه دیگران مسئول و وظیفه مند میشوند.

اما در اینجا، در زمانی که اسلام عروج می کند، هر چند مالکیت خصوصی بجای مالکیت اشتراکی نشسته و خانواده پدر سالار بوجود آمده و در همه جا نیز گسترده شده است، لیکن مانند جنین نه ماهه ای که بیش از يك قدم تا تولد خود فاصله ندارد، هنوز پرده نازکی که او را از ورود به دنیای جدید باز داشته است، ندریده است. این پرده نازک همان وابستگی قبیله ایست که از جامعه اشتراکی هنوز بجا مانده است؛ از او حمایت می کند؛ و در عین حال او را در برابر دیگران، باندازه خود مسئول میداند؛ خود را شريك خطا و

جرم او میکند و برای جبران قتلی که کرده است به قبیله مقتول خون بها می پردازد؛ و در عین حال از او می خواهد که او نیز در جبران خطای دیگران شریک شده سهم خود را بپردازد. به این ترتیب است که او را بیشتر بعنوان عضو قبیله هویت میدهد تا عضو خانوار خود.

با اینحال این بهیچوجه تمام مسئله و حتی اصل مسئله نیست. اصل مسئله اینست که همبستگی قبیله ای در اصل خود، يك همبستگی دمکراتیک است، در حالی که همبستگی خانوادگی يك همبستگی هیرارشیک.

در قبیله در شکل اصیل و ماقبل تاریخی آن، بعنوان يك نهاد نظام اشتراکی، هیرارشی قدرت وجود نداشت، همه افراد برابر و به يك اندازه مسئول بودند، افراد وابسته به قدرت جمعی یعنی اتوریته دمکراتیک خود بودند. در حالیکه در خانواده، تمام قدرت در دست پدر که صاحب وسائل تولید بود قرار داشت، و اعضای خانواده پدرسالار از هیچ گونه حق و حقوقی برخوردار نبودند. در قبیله، اصل، احترام به قدرت جمع بود، در حالیکه در خانواده، افراد همگی وابسته به قدرت پدر یعنی رئیس خانواده بودند، و اصل مقدس، احترام به پدر و نه کل گروه بود. در خانواده پدرسالار همبستگی افراد نوعی همبستگی برده و ارانه به پدر بود و ماهیتا با همبستگی قبیله که در آن همه با هم برابر بوده و از حقوق برابری برخوردار بودند متفاوت

بود. دفاع افراد از خانواده دفاع از يك مجموعه هيرارشيك و در نتیجه دفاع از بی حقوقی خود و قدر قدرتی پدر بود، در حالیکه دفاع افراد از قبیله دفاع از حقوق و وظایف همسان همه اعضا بود. به این ترتیب است که می بینیم هنگامیکه اسلام با افتخار، از نهاد خانواده پدرسالار و قوانین آن در برابر نهاد قبیله که بزعم وی نهادی مربوط به دوران جاهلیت بود دفاع می کرد، در واقع سعی در جایگزینی يك نهاد غیر دمکراتیک، جبارانه و ضد انسانی به جای يك نهاد دمکراتیک و انسانی را داشت.

قانون خون بها در اسلام **انتقال مسؤلیت از قبیله به خانواده**

در اسلام او لا قصاص تایید می شود، هر چند مسلمانان تشویق می شوند که در مورد مسلمانان بجای انتقام خونی از صدقه و دیه یعنی جبران مالی استفاده کرده یا از آن بگذرند.

"و کسی که خون مظلومی را بناحق بریزد ما بر ولی او حکومت و تسلط بر قاتل داریم. پس در مقام انتقام، آن ولی، در قتل و خونریزی اسراف نکند که از جانب ما مؤید و منصور خواهد بود."ⁱⁱⁱ

"... مرد آزاد را در برابر مرد آزاد و بنده را در برابر بنده و زن را بجای زن قصاص توانید کرد و چون صاحب خون از قاتل که برادر دینی اوست بخواهد در گذرد بدون دیه یا گرفتن دیه کاری است بس نیکو."^{iv}

در میان یهودیان نیز چنین بوده است.

"در تورات بر بنی اسرائیل حکم کردیم که نفس را در مقابل نفس قصاص کنند و چشمان در مقابل چشم و بینی را به بینی و گوش را به گوش و دندان را به دندان و هر زخمی را قصاص خواهد بود پس هر گاه کسی بجای قصاص به صدقه و دیه راضی شود نیکی کرده است و کفاره گناه او خواهد شد و هر کس بر خلاف آنچه خدا فرستاده حکم کند از قصاص و دیه تعدی کند چنین کس از ستمکاران خواهد بود"^۷

بنابراین تا اینجای مسئله، اسلام کمابیش بر همان قوانین موجود، یعنی قوانینی که خود نام آنرا قوانین جاهلیت می گذارد صحه می گذارد.*

اما آنچه که قوانین اسلام را در امر قصاص از قوانین قبیله ای که در آن کل قبیله مسئول قصاص و خون بها میباشد متمایز می کند، اینست که همانطور که در آیه بالا دیدیم، این ولی فرد مقتول، یعنی پدر، برادر و در يك کلام خانواده او است که حاکم و مسلط بر قاتل و جان او می شود. بعبارت دیگر، در اینجا، خانواده جایگزین قبیله می

* - در مذهب یهود اصل "چشم در ازای چشم و دندان در ازای دندان" دستور داده شده است (در سفر خروج ۲۱، ۲۴ و لاویان ۲۰ و سفر تنبیه ۱۹، ۲۱) بدون آنکه تشویقی برای گذشت از آن بعمل آمده باشد. پتروشفسکی، اسلام در ایران، ص ۱۷۷.
در اسلام نیز مسلمانان از انتقام خونی و قصاص منع نمی شوند ولی به گذشت از آن، البته تنها در مورد برادران دینی خود، تشویق می گردند.

شود، و این ضربه بزرگ و خرد کننده ای به همبستگی قبیله ای که یکی از پایه هایش قصاص و خون بهای قبیله ای بود وارد می سازد. البته، در این مورد نیز اسلام تنها از قوانین پدرسالارانه رایج در عربستان پیروی می کند، و هیچ چیز تازه ای به همراه خود نمی آورد. چرا که همانطور که گفته شد، قبل از اسلام، نهاد خانواده در دل قبیله بوجود آمده و همبستگی خانوادگی بعنوان پدیده ای تازه در برابر همبستگی قبیله ای قد علم کرده و بموازات خود خانواده پدر سالار در حال رشد بود. برای همین است که اسمیت نیز اظهار می دارد که احتمالاً تقسیم خون بها بر اساس نزدیکی و دوری مرده قبل از اسلام نیز وجود داشته است.^{vi} بنابراین، این پدیده در زمان اسلام قبلاً بوجود آمده و در حال رشد بوده است، و مانند همه موارد دیگر اسلام تنها آنرا مورد تایید خود قرار داده است. بعبارت دیگر، در حالیکه بعضی قبایل، در مورد پرداخت و دریافت خون بها همچنان قبیله ای عمل می کرده اند، در موارد بسیاری نیز این اقوام نزدیک مقتول یعنی اعضای خانواده او بوده اند که به طلب خون بهای مقتول خود می آمده اند.

در یکی از آیه های قرآن محمد اینطور بر شکل خانوادگی خون بها صحه میگذارد:

"هیچ مومنی را نرسد که مومنی را به قتل رساند مگر به خطا مرتکب آن شود. در صورتیکه به خطا هم مومنی را کشت باید به کفاره این خطا بنده مومنی را

آزاد کند و خون بهای مقتول به صاحب خون بپردازد. مگر آنکه ورثه دیه را ببخشد و این مقتول اگر با آنکه مومن است از قومی باشد که با شما دشمن و محاربت در این صورت قاتل دیه ندهد لیکن بر اوست که بنده مومنی را آزاد کند و اگر مقتول از قومی است که میان شما و آن قوم عهد و پیمان برقرار بوده پس خونبها را به صاحب خون پرداخته و بنده مومنی را نیز به کفاره آزاد کند و اگر بنده ای نیاید بایستی دو ماه متوالی روزه بدارد این توبه از طرف خدا پذیرفته است ...^{viii}

در اینجا اولاً میگوید که خون بها باید توسط شخص قاتل و نه قبیله او پرداخت شود. ثانیاً اگر فرد کشته شده از قبیله محارب باشد خون بها پرداخت نمی شود. ثالثاً، خونبها باید به صاحب مرده داده شود. صاحب مرده کیست؟ مفسر می گوید ورثه، یعنی خانواده او. همچنین، در قرار داد مدینه نیز محمد صریحاً از این صحبت میکند که خون بها باید به تبار بلافصل مقتول یعنی خانواده او داده شود، هر چند خود قصاص، در صورتیکه قاتل از پرداخت خون بها احتراز نماید، بدلائل سیاسی بعهده کل مومنین که حکم یک حزب سیاسی را داشته اند و نه تنها خانواده مقتول محول میگردد.

"کسی که محکوم شود که مومنی را بدون دلیل به قتل رسانده است در معرض تلافی قرار میگیرد، مگر آنکه رضایت تبار بلافصل وی (از طریق خون بها) بدست آمده باشد، و مومنین مانند یک تن بر علیه او خواهند بود، و موظف اند که در این مورد دست به عمل بزنند."^{viii}

وابستگی دمکراتیک بدوی در برابر وابستگیهای هیرارشیک طبقاتی

همانطور که در جامعه بدوی و ما قبل تاریخ، فرد لزوما عضو قبیله بوده است، در نظام بعدی که در آن مذاهب موجود منجمله مذاهب سامی بوجود می آیند فرد لزوما عضو خانواده در نظر گرفته می شده است. در هر يك از این دو نظام فرد خارج از چهارچوب قبیله یا خانواده، یعنی به صورت يك فرد مستقل معنا نمی داده است و اصولا از نظر اجتماعی وجود خارجی نداشته است. با اینحال، این دو وابستگی ماهیتا با یکدیگر متفاوت بودند.

پدیده موجودیت فردی بدون وابستگی به قبیله یا خانواده، حداقل از نظر حقوقی، چیزی است که در نظام سرمایه داری از قرن ۱۹ ببعدها است که شروع به پیدایش می کند. برای همین است که ما در اسلام یا دیگر مذاهب قرون وسطائی، چیزی بنام حقوق انسان یا بشر بعنوان یک فرد مستقل نداریم، زیرا در این مذاهب، همچنانکه در نظامهای اجتماعی ایکه این مذاهب از آنها سرچشمه گرفته اند، انسان بعنوان يك موجودیت واحد و مستقل وجود خارجی نداشته است.

بعبارت دیگر، در قوانین حقوقی این مذاهب و نظامها، انسان یا برده است یا برده دار؛ یا ارباب است یا رعیت؛ یا مرد است و یا زن، پدر است یا مادر و یا کافر است یا مومن، و از اینرو، بر حسب آنکه به کدام يك از این گروههای اجتماعی، عقیدتی و جنسی تعلق دارد حقوقش فرق می کند. بنابراین در قران ما هیچ قانونی نداریم که بطور برابر همه افراد بالا را در بر گیرد. مثلا، قانون ارث اسلامی یا قانون طلاق در مورد زن و مرد فرق می کند. حقوق پدر با مادر مثلا در مورد تملک فرزند و موارد دیگر فرق میکند. همینطور حقوق مومن و کافر، مسلمان و اهل کتاب، عرب و عجم یا موالی.

به عبارت دیگر اسلام اساسا انسان را بعنوان انسان یعنی کسی که جدا از جنس و موقعیت اجتماعی و اقتصادی اش دارای حقوقی باشد به رسمیت نمیشناسد و در هر جا که از حقوق افراد صحبت می کند، این حقوق، بسته به جنس و موقعیت اجتماعی فرد، فرق میکند.

البته، در نظام سرمایه داری نیز ما دچار این سلسله مراتب مثل کارگر و کارفرما هستیم، لیکن در این جامعه، حداقل از لحاظ حقوقی، و برای اولین بار پس از انقلاب مالکیت خصوصی، همه افراد برابر شناخته می شوند و از اینرو دوباره برای اولین بار مسئله حقوق انسان (یا حقوق بشر) مطرح می شود. با این وجود، حتی در این جامعه نیز حقوق بشر یا حقوق برابر همه انسانها، در دنیای واقعی، وجود ندارد. بعبارت دیگر این برابری، تنها در حرف

پذیرفته میشود و به هیچ وجه خواست سرمایه داری نبوده، بلکه توسط توده های مردم و مبارزات آنها به آن تحمیل شده است. در نتیجه به این برابری حقوقی، جز در موارد خاص، و آنهم زیر فشار و مطالبه پیوسته مردم، عمل نمی شود. در حالیکه اسلام، نظام نابرابری، بی عدالتی و زورگویی عریان است و برابری حقوق افراد را، حتی در حرف هم قبول ندارد.

در این نظام، در تنها موردی که همه انسانها، از شاه و رعیت گرفته تا زن و مرد با یکدیگر برابر می باشند، وقتی است که بعنوان بندگان خدا در برابر وی قرار میگیرند. بنابراین، هر جا نیز از بشر یا انسان بطور کلی سخن میگوئید از بنده خدا یعنی کسی که فاقد هرگونه اختیار و حقوقی بوده و بدون اختیار و تصمیم خودش موظف به تبعیت از کسی (خدا) و انجام وظایفی در قبال وی است، یعنی از یک برده، سخن میگوئید. بنابراین، در این مورد نیز برابری بندگان در برابر خدا برابری یک مشت برده و انسان بی حقوق، یعنی انسانی که از قبل برده و در نتیجه از انسان بودن تهی شده است، میباشد. این با برابری انسانها با یکدیگر فرق می کند.

اول اینکه، وقتی ما از برابری بندگان یا بردگان با یکدیگر سخن می گوئیم پس انسان بودن آنها را نفی میکنیم. چون انسان با برده و بنده فرق میکند. انسان نمیتواند برده یا بنده باشد. همینکه بنده دیگری شد دیگر انسان نیست. زیرا حقوق انسانی اش را از دست

داده است. بنابراین برابری بندگان خدا در برابر وی ربطی به برابری انسانها با یکدیگر ندارد.

دوم اینکه، وقتی ما از برابری بندگان خدا سخن میگوئیم، منظورمان برابری در چیست؟ در حقوق انسانی؟ ولی بندگان خدا در برابر وی هیچ حق و حقوقی ندارند. تعریف برده یعنی کسی که فاقد هرگونه حق و حقوقی است. بنابراین، کسیکه فاقد هرگونه حقی است چگونه میتواند با دیگری، گیرم در برابر خدا، حقوق برابری داشته باشد. مانند کسی که پول ندارد و بگوئیم پولش با دیگری برابر است. بنابراین، اینهم دلیل دیگری است که برابری بندگان در برابر خدا معنای برابری انسانها را نمیدهد. بلکه معنای برابری بردگان، آنهم برابری در بی حقوقی اشان در برابر خدا را مستفاد میکنند.

بعلاوه، اگر منظور از بندگان خدا همه انسانها هستند که ما می دانیم خدا هرگز به کافر و مسلمان به یک چشم نگاه نمیکند، و اگر منظور فقط مسلمانان هستند، پس گفتن اینکه فقط بندگان مسلمان خدا در پیشگاه وی با هم برابرند، نوعی نقض غرض است. چرا که محروم کردن غیر مسلمانان، یعنی بخشی از انسانها را از این برابری در خود دارد.

بنابراین، این ادعای بی پایه محققین اسلامی که گویا اسلام برای اولین بار بر اصالت فرد تکیه نموده، و در ازاء نفی وابستگی های قبیله ای انسان را بعنوان یک فرد، آنهم یک فرد برابر با دیگران

در پیشگاه خدا، در نظر گرفته چیزی جز یک دروغ بزرگ و در بهترین حالت یک سوء تفاهم کوتاه نظرانه نیست. مگر اینکه ما خود را به این قانع سازیم که مفسرین اسلامی از برابری بندگان خدا در پیشگاه وی، برابری آنها در بندگی و بردگی شان نسبت به خدا را مد نظر دارند که اینهم چیز تازه ای نبوده و خصوصیت همه نظامهای برده داری در زمان خود بوده است. در کلیه این نظامها نیز، همه بردگان، در بندگی و بی حقوقی اشان در برابر صاحبان و اربابان خود یکسان و برابر بوده اند.

در عمل نیز، وقتی که قرآن را مطالعه می کنیم، همانطور که گفته شد، هر جا که میخواد انسان را مورد خطاب قرار دهد از او به عنوان بنده خدا، مسلمان، کافر، اهل کتاب، مرتد، زنان، مردان، همسر زن، شوهر، برده، صاحب برده، و خلاصه افرادی که همگی و بدون استثنا از نظر اسلام از نظر حقوق فردی و اجتماعی در مدارج متفاوتی قرار دارند، یاد میکند. این نیز خود دلیل واضح دیگری بر این مدعاست که اسلام اساسا انسان را بعنوان انسان، وجودی مستقل از وابستگی ها و تبعیضات جنسی، عقیدتی، اقتصادی و اجتماعی و برابر با بقیه، حتی در حرف هم، در نظر نمیگیرد.

انسان در نظام سرمایه داری، موجودیتی است که بطور طبیعی با یک سلسله حقوق اولیه و ذاتی زاده شده است. بطوریکه اگر این حقوق از او گرفته شود دیگر انسان نبوده و به برده تبدیل

می شود. این تعریف از انسان در نظام سرمایه داری نتیجه قیام مردم اروپا بر علیه مذهب و نابرابریهای اجتماعی در قرون ۱۸ و ۱۹ بوده است که سرمایه داران و بورژوازی اروپا با آنکه بخاطر منافع خود در این قیامها بطور نیم بند شرکت داشتند، ولی حاضر به قبول آزادی کامل انسانها و حتی برابری حقوقی میان آنها نبودند، ولی زیر فشار مردم و طی سالهای بعد ناچار به قبول آن شدند.

باین ترتیب است که برای اولین بار در طول شش هزار سالی که انسان، با انقلاب مالکیت خصوصی، به برده تبدیل شده و حقوق انسانی خود در نظامهای ماقبل تاریخ را از دست داده بود، تعریف نیم بندی از انسان بوجود آمد، این تعریف که انسان حداقل بلحاظ اسمی از حقوق برابری با دیگران برخوردار است. این البته، گام بزرگی در راه رهایی و آزادی انسان بود. چرا که وقتی برابری حقوق میان افراد پذیرفته می شود، قبلا وجود حق و حقوقی برای وی مورد تایید قرار گرفته است.

قیامها و انقلابات قرون ۱۸ و ۱۹ انقلاباتی بر علیه حکومت مطلقه و مذهب بود. بنابراین، حقوق بشر و تعریف جدید از انسان درست در قیام و مبارزه با مذهب و تعریفی که مذهب از انسان بعنوان بنده خدا بدست داده بود بدست آمد. از اینرو اگر نگوییم این سخنی شیادانه است، باید گفت که بسیار مسخره و کوتاه فکرا نه است که کسی ادعا نماید قران برای اولین بار اصالت فرد را برسمیت

شناخته، و فرد را جدا از وابستگی های قبیله ای بعنوان یک انسان در نظر میگیرد.

از جمله، همانطور که گفتیم، این کوه نظری در درک اسلام از انسان را میتوان در اظهارات پرفسور ایزوتسو توشیهیکو نیز مشاهده کرد. وی میگوید:

"از نظر اخلاقی، در حقیقت این اعلام اصل اصالت فرد است. در روز قیامت آدمیان بعنوان "فرد" به پیشگاه خداوند حاضر می شوند و هر کس مسئول کار و برنده بار خود است." ix

ایزوتسو، این حقیقت ساده را که در نظام برده داری هر برده خود مسئول نافرمانی خویش بوده و تنها خودش (و نه قبیله اش یعنی بردگان دیگر) به مجازات میرسد، به حساب اصالت فرد میگذارد. چرا که در گذشته اگر عضو قبیله خطایی میکرد، همه قبیله مسئول بوده و به مجازات میرسیدند و اکنون خود فرد در حالیکه او نمیفهمد که در قبیله، او با انسان آزاد بدوی طرف است و در اسلام با بنده مسلمان خدا. بنابراین او دارد مسئولیت فردی بندگان خدا و در حقیقت بندگان را با مسئولیت جمعی عضو قبیله مقایسه میکند. بدون اینکه بفهمد در اولی ما اصولاً نه با انسان، بلکه با برده یا بنده خدا سروکار داریم و در دومی با انسان. نتیجتاً، معنای واقعی حکم او تنها این میتواند باشد که اسلام با بنده کردن انسان آزاده بدوی، در واقع اصل

اصالت برده را اعلام نمود؛ و این چیزی جز تایید حکم ما نیست که که اسلام نظام برده داری را در عربستان و نقاط دیگر مورد تایید خود قرار داد.

البته اسلام، اینجا و آنجا با وابستگی های قبیله ای مبارزه میکند. اما نه برای آزادی انسان بلکه بر عکس برای برده کرده وی در نظام جدید. بنابراین نقد او از نظام قبیله ای ناشی از خصلت ضد دمکراتیک و ضد انسانی اش بوده و نه چیزی دیگر. ما گفتیم که وابستگی قبیله ای، بخصوص در شکل اولیه و اصیل آن و قبل از آنکه مالکیت خصوصی در آن نفوذ کند، از خصلتی کاملاً دمکراتیک برخوردار بود. چرا که وابستگی قبیله ای وابستگی به یک مجموعه دمکراتیک بود.

وابستگی به این یا آن قبیله برای فرد هیچگونه حق اضافی در برابر اعضای قبایل دیگر بوجود نمی آورد. انسان بدوی، صرفنظر از اینکه جزو کدام قبیله است از حقوقی برابر با دیگران چه در داخل قبیله و چه در خارج از آن برخوردار بود. در این نظام حتی دشمنان قبیله، مانند اسرا، همینکه قدم به درون قبیله میگذارند، به عضویت آن درآمده از حقوقی برابر با دیگران برخوردار می شدند. اصولاً در جامعه بدوی، از آنجا که همه برابر بودند، تبعیض و نابرابری در هیچ شکلش معنا نداشت. هویت قبیله ای تنها موقعیت قبیله ای فرد و نه مقام اقتصادی- اجتماعی وی را مشخص میکرد.

تقسیم افراد به قبایل و کلانهای مختلف اساسا ناشی از ظرفیت محدود عوامل و وسایل تولید، مانند چاه آب و چراگاه بود که در آن مرحله از تکامل تکنیک، انسانها را در تعداد معینی در اطراف خود گرد می آورد. در غیر اینصورت، انسان بدوی نیازی به تقسیمات قبیله ای نداشت. محدودیت ظرفیت وسایل تولید، نه تنها انسانها را بصورت کلانها و قبایل مختلف از هم جدا میکرد، بلکه آنها را نیز وادار به کار جمعی و زندگی همبسته و اشتراکی در یک کلان و قبیله مینمود، و به تولید نیز لزوما خصلتی اشتراکی میداد.

از اینرو، هویت قبیله ای در نظام بدوی مانند هویتهای ملی، خانوادگی، طبقاتی، جنسی و مذهبی در جامعه متمدن که برتری یکی بر دیگری را در دل خود دارد، نبود. هویت قبیله ای در ظاهر مانند هویت و کارت شهروندی* در جامعه مدرن بود. باین معنا که تنها تعلق قبیله ای فرد را مشخص میکرد. اینکه در چه منطقه ای زندگی میکند؛ شجره نامه و اجدادش چه کسانی هستند، قبایل دوست و دشمن اش کدام اند، و بر این اساس تا چه حد میتواند به این یا آن عضو قبیله اعتماد کند. آیا باید بخاطر اینکه از قبیله دوست است مقدمش را به قلمرو قبیله گرامی داشت، و یا از قبیله دشمن است و باید با وی با احتیاط برخورد کرد.

---

* Cityzenship

در حالیکه وابستگی های جامعه متمدن همگی تبعیض آمیز و بیان برتری یکی بر دیگری بودند. مانند اینکه تعلق خانوادگی تنها شجره و موقعیت نسبی فرد را معین نمیکرد، بلکه در ضمن موقعیت اجتماعی و طبقاتی او را- اینکه آیا از خانواده ای فقیر یا اشرافی و ثروتمند است، نیز معلوم میساخت. از اینرو، اساسا و از نظر محتوای غیر دمکراتیک و تبعیض آمیزش با وابستگی قبیله ای تفاوت اساسی داشت.

مجازات قصاص و دیه

در فقه اسلامی

در نظام تمدن، تا عصر سرمایه داری، فرد لزوما عضو خانواده است و خارج از خانواده امکان حیات و موجودیت اجتماعی ندارد. اسلام نیز با منع روابط جنسی خارج از خانواده ضرورت تشکیل و عضویت در خانواده را برای عضو جامعه به امری اجتناب ناپذیر و اجباری تبدیل می سازد. تا جائیکه برای وادار نمودن فرد به تشکیل خانواده، حق طبیعی انسان به داشتن جفت جنسی را، به گروگان برداشته، استفاده از این حق را به تشکیل خانواده موقوف می نماید. از همینرو، از نظر حقوقی هر جا که قرآن از مردان سخن میگوید، آنان را بعنوان پدر و سرپرست خانواده در نظر میگیرد. چرا که از نظر وی اعضای دیگر خانواده که تحت تکفل او هستند، فاقد شخصیت حقوقی مستقل و قائم به ذات میباشند.

مالیاتهای اسلامی نیز بر همین اساس یعنی بر اساس سرشماری اعضای مرد قبیله که هر کدام سرپرست یک خانوار بوده اند سرشکن می شده است، چنانکه زنان و اعضای دیگر خانواده مالیات نمی پرداخته اند.

این با نظام سرمایه داری که در آن با خود فرد، چه زن و چه مرد و چه مجرد یا متاهل، بعنوان یک شخصیت حقوقی مستقل برخورد میکند، کاملاً متفاوت بود. بنابراین، در نظام اسلامی مانند همه نظامات برده داری و فئودالی عصر تمدن، واحد پایه ای جامعه خانواده بود که بجای واحد کلان در نظام گذشته نشسته بود.

نتیجه آنکه، در قرآن و قوانین اسلامی، فرد همواره عضو خانواده محسوب می شد. یعنی بصورت همسر، دختر یا پسر، برادر یا خواهر، و خلاصه پدر یا مادر کسی در نظر گرفته می شد.

بنابراین، اگر فردی بدست کسی کشته میشد، با او بمثابة عضو خانواده و خسارتی که به صاحب مال کسی وارد شده است رفتار می شد. لذا، مسئله خون بها و پرداخت آن به صاحب مال که خانواده و پدر بود مطرح بود. در حالیکه در نظام سرمایه داری، هنگامی که کسی کشته می شود، فقط فرد قاتل است که بخاطر ارتکاب جرم مجازات میشود، و پولی به کسی پرداخت نمیگردد. چرا که فرد از لحاظ حقوقی مستقل بوده و قتل وی حکم خسارت به مال دیگری را ندارد. این دلیل دیگر است بر اینکه در اسلام فرد بعنوان شخصیت

حقوقی مستقل در نظر گرفته نمیشود. در قوانین اسلامی خون بها به خانواده فرد که فرد مقتول به آن تعلق دارد، پرداخت می شود.

بعبارت دیگر، در اسلام، چنانچه خانواده مقتول (دیگر پای قبیله و عشیره در میان نیست) خواسته باشد به جای قصاص به دریافت "خون بها" یا "دیه" قناعت کند تضمین "دیه" فقط بعهده خانواده قاتل است.^x

برای درك بهتر این مسئله باید توجه داشت که بطور کلی در حقوق جزای اسلامی در مجموع چهار نوع مجازات وجود دارد: قصاص، دیه، حد و تعزیز. "امور خونی که مجازات آن قصاص یا دیه است جرم هایی از قبیل قتل و جرح و زیان عضوی و غیره" را در بر می گیرد. "فقه، این جرمها را علیه مجنی و خانواده او می داند". در جامعه بدوی قبل از اسلام "وظیفه قصاص خونی بعهده همه عشیره مقتول بود. همه عشیره مقتول به خاطر قتل او از عشیره قاتل انتقام" می گرفتند. "در اسلام قصاص خون فقط در مورد قاتل جایز است نه نزدیکان و خویشاوندان وی و چنانچه خانواده مقتول (دیگر پای قبیله و عشیره در میان نیست) خواسته باشد به جای قصاص به دریافت خون بها یا دیه قناعت کند تضمین دیه فقط به عهده خانواده قاتل است و لا غیر". "قصاص ممکن است به وسیله جلاذ و در ملاء عام مجری گردد، یا قاتل تسلیم خانواده مقتول شود تا خویشاوندان خانوادگی وی خود کشنده را هلاک کنند. شافعیان معتقدند که قاتل باید

به همان گونه که مقتول را کشته به قصاص رسد. ولی حنفیان عقیده دارند که قاتل را باید با سلاح سرد تیز کشت به نحوی که مرگ سریع باشد و حتی المقدور مجرم کمتر رنج برد (مثلا سرش را از تنش جدا کنند).^{xi}

بنابراین ملاحظه می گردد که چگونه قوانین اسلام با جایگزین کردن خانواده بجای قبیله در این مورد، بطور ماقبل سرمایه داری عمل کرده و به عصر فئودالی و برده داری تعلق دارد. نه تنها از این نظر، بلکه و بعلاوه از این جهت نیز که با قطعه قطعه کردن انسان به بخش های مختلف، برای هر بخش انسانی، مجازات و حقوق ویژه و متفاوتی قائل می شود.

براین پایه است که در قوانین قصاص اسلامی می بینیم که اگر کسی از اهل ذمه (یک مسیحی یا یهودی)، یا یک برده، مسلمانی را به قتل برساند، مجازات او قصاص است. ولی در حالت عکس قصاص جایز نیست و فرد مسلمان (یعنی قاتل) به خانواده یا صاحب مقتول (که اهل ذمه یا برده بوده است) فقط دیه پرداخت می کند.

همینطور در ازای قتل زن فقط نیمی از دیه کامل (دیه کامل ۱۰۰ شتر بوده که معادل ۱۰۰۰ دینار می شده است) پرداخت می گردد. قوانین دیگر اسلامی در مورد دیه از اینقرار اند:

در برابر يك چشم و يك دست و يا يك پا باید نیمی از دیه کامل پرداخت گردد.

زبان یا مغز یا زخم شکم ثلث دیه
 برای قطع انگشت عشر (یک دهم) آن
 برای شکستن یک دندان یک بیستم آن
 و برای سقط جنین زن آزاد یک بیستم دیه و زن کنیز عشر قیمت کنیز
 باید پرداخت شود.^{xii}

قانون خون بها و اضمحلال آن در برابر همبستگی خانوادگی

واضح است که با گسترش تدریجی ثروت، بر قدرت پدر نیز
 افزوده می شد، و چون پدر در مرکز خانواده قرار داشت، بتدریج
 مصالح و قوانین خانوادگی با قدرت بیشتری در برابر مصالح و
 قوانین قبیله ای برجسته می شد. باین معنا که با رشد ثروت و قدرت
 خانواده این گرایش که قوانین و رسوم محلی در خدمت هر چه بیشتر
 نیازهای همبستگی خانوادگی شکل گیرد افزایش می یافت. بعبارت
 دیگر، هر چه بر قدرت و نفوذ خانواده افزوده می گشت، علائق
 خانوادگی نیز در مقابل علائق قبیله ای اهمیت بیشتری می یافت.

ما اینرا بوضوح قبل از اسلام در مورد قانون خون بها مشاهده
 می کنیم. طبق قانون کلان، همه اعضا، در صورت قتل، میبایست
 سهم خود را برای پرداخت خون بها می پرداختند. ولی ما در اینجا و

آنجا، قبل از اسلام، نمونه هایی از مقاومت افراد را در برابر سنن قبیله ای به نفع وابستگی های خانوادگی مشاهده می کنیم. مانند پدر سرکشی که دیگر حاضر نیست مثل گذشته نسبت به مجازات و اخراج عضو خاطی قبیله وقتی که در ضمن عضو خانواده اوست سکوت نماید. یا کسی که دیگر حاضر نیست مثل گذشته سهم فدیة خود را برای خونی که یکی از اعضای قبیله که او اصلا وی را هرگز ندیده و نمی شناسد بپردازد، و از اینرو این وظیفه را همچون باری غیر ضروری بر دوش خود احساس می کند. چون او اکنون در خارج و دور از قبیله، و برای مثال، در شهر کار می کند و بدون اینکه واقعا از حمایت و مزایای عضویت در قبیله خود استفاده نماید باید بار پرداخت فدیة برای آنرا بدوش بکشد.^{xiii}

نمونه ای از این گرایش رشد یابنده را میتوان در رسم "آسیکا" یافت که قبل از اسلام در میان قبایل عرب کم و بیش رایج گشته بود. در گذشته اگر کسی در درون قبیله یا حی، فردی از اقوام نزدیک خود را میکشت اینکار با اخراج یا قتل وی، بدون توجه به نزدیکی و دوری اش از مقتول، مجازات می شد. ولی حالا دیگر چنین مجازاتی در مورد اقوام نزدیک به عمل در نمی آمد. زیرا اقوام نزدیک قاتل، دیگر مانند گذشته، زیر بار قتل عضو خانواده خود نمی رفتند، و برای همین برای جلوگیری از دو دستگی و ستیز در درون قبیله، متوسل به راه چاره جدیدی می شدند. باین معنا که تیری بنام آسیکا را به آسمان رها می

کردند تا از طریق آن با خدایان در این مورد مشورت نمایند و تنها اگر تیر با سر خون آلود باز می گشت- که البته هیچگاه چنین اتفاقی نمی افتاد، قانون انتقام خونی در مورد قاتل مجری میگردید. اما اگر قاتل دور از خانواده مقتول و از اعضای دور افتاده قبیله بود، چنین شگردی در مورد او به کار نمی رفت و مانند گذشته او را از قبیله اخراج و یا به قتل می رساندند.^{xiv}

به این ترتیب، قانون انتقام خونی فقط در مورد افراد دور و نه نزدیک انجام میگرفت. بعبارت دیگر، قوانین قبیله که در گذشته یکدست و در مورد تك تك افراد قبیله، چه دور و چه نزدیک و بدون توجه به دوری و نزدیکی خانوادگی آنها بیکدیگر، به اجرا گذاشته می شد، اکنون بر اساس دوری و نزدیکی خانوادگی افراد به عمل در می آمد. در يك كلام تبار بلا فصل* خانواده جایگزین تبار واحد* و یک دست قبیله می شد.

خانواده

و نهاد دولت

باید توجه داشت که در زمان محمد، هیچیک از این خانوارها یا "دار"ها که در حد يك خانوار بزرگ و گسترش یافته بودند، به تنهایی در درگیریهای خود با دیگران عمل نمی کردند. نتیجه اینکه،

يك خانوار نمیتوانست برای خونخواهی با نیروی اندك خود به مقابله با نیروی برترقبیله ای که مرتکب قتل شده بود برود. در نتیجه ناچار بود برای بقا و حفظ خود به قبیله اتکا نماید. بر این اساس بود که هم بستگی قبیله ای بر اتحاد خانوادگی برتری میافتد. این نه تنها در مورد خونخواهی، بلکه در مورد مسئله بقا و دفاع از خود نیز صادق بود. يك خانوار كوچك هیچگاه نمی توانست در محیط پر خطر و دائماً در حال جنگ میان قبایل به تنهایی از خود دفاع نموده و باقی بماند. از اینرو، مسئله دفاع و امنیت خانوار، قرار گرفتن در يك مجموعه بزرگتر را برای آن ضروری می کرد.

قبیله و همبستگی قبیله ای برای دفاع از فرد، نهادی مربوط به گذشته و نظام اشتراکی ماقبل تاریخ بود که در عربستان با وجود از میان رفتن این نظام همچنان به حیات خود ادامه میداد. در حالی که دولت نهادی مربوط به آینده بود که هنوز بوجود نیامده بود. خانواده پدرسالار، بعنوان نهادی نوین که بر پایه مالکیت خصوصی شکل گرفته بود، به همراه خود مالکیت خصوصی، از دل جامعه اشتراکی بیرون آمده بود. خانواده تنها یکی از نهادهای جامعه طبقاتی بود که تا آنزمان بوجود آمده بود. این نهاد، بدون تولد نهادهای دیگر جامعه طبقاتی و تکیه به آنها، نمی توانست تکیه گاه و عصای قدیمی خود، قبیله را، رها کرده، مستقلاً بر پای خود بایستد.

نهاد دولت یکی دیگر از ملزومات جامعه طبقاتی بود که تا آنزمان هنوز در جامعه قبیله ای عربستان بوجود نیامده بود. از اینرو، نهاد خانواده هنوز به قبیله و قدرت حمایتی آن نیازمند بود و تنها با پیدایش دولت مرکزی و بر خورداری از قدرت حمایتی آن بود که میتوانست عصای قبیله را از زیر بغل خود رها کرده بطور نهائی و با تمام قد و قامت خود، مستقل از وابستگیهای قدیمی روی دو پای خود عرض اندام کند. چرا که دولت میتوانست با مقررات و قدرت اجرائی خود بسان قبیله که به خونخواهی عضو خویش بر می خاست، و حتی قویتر از آن، هر نوع تخطی به حریم و امنیت خانواده را مجازات و از اینطریق امنیت آنرا حفظ کند.

از اینرو، نهاد خانواده در عربستان بدون پیدایش دولت نمی توانست بیش از این تکامل نموده و خود را از حشو و زوائد نظام قبیله ای بطور کامل آزاد کند. نقش اساسی اسلام در شبه جزیره عربستان ایجاد چنین دولتی بود، و برای همین مهمترین کار محمد، همانطور که خود در مذاکره با سران قریش میگوید، ایجاد و برپائی چنین قدرتی بود.

محرمت جنسی

محرمت خانوادگی بجای محرمت قبیله ای

محارم جنسی در نظام قبیله ای مادرتبار

در نظام مادر تبار محرمیت جنسی حول مادر و نسب او دور میزد. باین معنا که رابطه جنسی در درون قبیله که همگی از تبار مادر و از قوم وی بودند، منجمله با دائی، خاله و فرزندان آنها قدغن بود. بالعکس، پدر که حکم دوست پسر مادر را داشت متعلق به قبیله دیگری بود. در نتیجه، خود او، برادران و خواهرانش جزو قبیله زن بحساب نمی آمدند و غریبه محسوب می شدند. از اینرو، پسر، در حالیکه نمیتوانست با خاله، دختر خاله های خود، و دختران خواهر خود، همچنان که با هیچیک از زنان قبیله خود، رابطه برقرار کند، ولی مجاز بود که با عمه، و دختران وی که همگی از اقوام پدر و در نتیجه از قبیله دیگری بودند، آمیزش داشته باشد.*

همینطور، دختر در حالیکه نمی توانست با دائی و پسران دائی خود که اقوام مادرش بودند رابطه داشته باشد، ولی رابطه جنسی او با عمو و پسران وی بلا مانع بود.

بنابر همین سنت، فرد میتواند با خواهر و برادر ناتنی خود، بشرط آنکه از يك مادر نبوده باشند ازدواج کند. چنانچه ابراهیم، بنا بر يك سنت مادر تبارانه با سارا نا خواهری خود (دختر پدرش از زن دیگر، دختری که از رحم زنی بجز مادر خودش بیرون آمده

---

* باید توجه داشت که در نظام مادرتبار ماقبل تاریخ، بجز در مراحل بسیار نهائی آن، اساسا پدیده های خانواده و ازدواج وجود نداشتند. زن و مرد دور از یکدیگر در قبایل خود زندگی میکردند، و مانند رابطه دوست دختر و پسر در جامعه مدرن، هر زمان که میخواستند یکدیگر را ملاقات و با هم آمیزش میکردند.

بود) ازدواج می کند. و یا "تَمَار" *، با نابرابریش (پسر پدرش از زنی دیگر) ازدواج می نماید.^{xv}

البته، ما میدانیم که مذهب یهود مانند اسلام يك مذهب پدر سالار و قوانین آن مبتنی بر نظام خانواده بوده است. با اینحال، از آنجا که این مذهب بعنوان یکی از قدیمی ترین مذاهب از درون نظام مادرتباری سر بر آورده است، از اینرو، در مراحل اولیه خود، هنوز تحت تاثیر نظام مادرتباری بوده و در بعضی موارد، مانند مورد فوق، از قوانین مادرتباری پیروی می نموده است.

ازدواج ابراهیم با سارا نیز، منعکس کننده جامعه ایست که هر چند دیگر پدر سالار شده، ولی هنوز از بعضی سن مادر تبارانه پیروی می کرده است. همچنین، مجاز بودن ازدواج با خواهر زاده (فرزند خواهر ناتنی که از زنی جز مادر وی زاده شده) در مذهب یهود نمونه دیگری از وجود بقایای مادرتباری در قوانین اولیه این مذهب بوده است.

این قواعد، البته، خاص اقوام سامی نبوده، بلکه در زمانهای مختلف همه جوامع مادرتبار را در بر می گرفته است. چنانچه در آتن در دوران کهن نیز، پس از آنکه کاملاً پدرسالار شده بود، هنوز ازدواج با ناخواهری (دختر پدر از زنی دیگر و نه از مادر خود) مجاز بوده است.

---

* Tamar

در زمان محمد نیز با آنکه جامعه عربی عمدتاً پدرسالار بود با اینحال، در مورد منع ازدواج با محارم هنوز بعضاً یا در بعضاً از سنن مادر تبارانه گذشته پیروی مینمود. مثلاً در زمان محمد و قبل از اینکه قوانین وی در این مورد بطور سرتاسری جاری شود، "عوف" با "آل شفا" خواهر پدریش (دختر پدرش از زنی دیگر) ازدواج می کند.^{xvi}

اکنون که در جامعه عربی قبل از اسلام، نظام مادر تباری جای خود را به نظام پدرسالاری داده بود و بسیاری از قبایل قبلاً مادر تبار، پدرسالار شده بودند، در این قبایل نه تنها بعضی قواعد مادر تبار منع شده بود، بلکه نسب پدری نیز اهمیت یافته بود. لاجرم قوانین محرمیت جنسی که در گذشته فقط حول نسب مادری می چرخید، اکنون حول انساب نزدیک پدری نیز رعایت می شد. از جمله ازدواج با اقوام پدری نزدیک مانند عمو و عمه نیز ممنوع شده بود.

از طرفی، زن که قبلاً در قبیله خود میزیست، اکنون در میان قبایل پدرسالار عرب فردی غریبه بود که یا در جنگ به اسیری گرفته شده بود و یا او را از قبیله دیگری خریده بودند و جزو قبیله شوهرش بحساب نمی آمد، و لذا پسر شوهر او میتوانست با او (البته پس از مرگ شوهرش) ازدواج کند.

در گذشته، قانون برون همسری بخشی انفکاک ناپذیر از نظام مادر تباری بود که در آن زنان يك قبیله فقط با مردان قبیله دیگر می توانستند رابطه جنسی برقرار کنند. در این نظام همه افراد قبیله خودی منجمله دائی، خاله، و فرزندان آنها از اقوام مادر بودند. هر کودکی نیز که بدنیا می آمد از آنجا که از رحم مادر در آمده بود به او و لذا به قبیله او تعلق داشت. بنابراین، از دواج در درون قبیله که خودی بودند ممنوع بود. ولی از آنجائی که مرد یا شوهر و همینطور اقوام او به قبیله دیگری تعلق داشتند از دواج با آنها بلامانع بود.

ما میدانیم که در این نظام مرد یعنی "دوستِ پسر" زن در قبیله خودش زندگی می کرد و فقط برای دیدن زن به قبیله او می آمد. بعبارت دیگر پدیده ای بنام ازدواج هنوز بوجود نیامده بود، و لذا رابطه جنسی يك زن با مرد منجر به زندگی مشترك آن دو و نقل مکان مرد از قبیله خود به قبیله زن و سکونت در آن نمی شد. از اینرو زنان هر قبیله، علیرغم رابطه جنسی با مردان از قبایل دیگر، و بچه دار شدن از آنان، همچنان، در قبیله خود باقی می ماندند.

با پیدایش مالکیت خصوصی و تمرکز ثروت در دست مردان، ازدواج از طریق خریداری یا به اسارت گرفتن زن از قبایل دیگر رایج شده بود. بنابراین اکنون کلان و قبیله از پدر و خاتوارهای مربوط به او، یعنی پسران و خانواده های آنها و نوه ها و افرادی که همه از نسب او بودند تشکیل می شد.

این امر باضافه این حقیقت که در نظام جدید کودکان نیز بر عکس گذشته به مرد تعلق داشتند و در قبیله او باقی می ماندند، برای ما روشن می کند که چرا حالا همه اعضای قبیله از نسب پدری بوده و تنها زن یعنی مادر بود که به عنوان يك فرد غریبه در درون قبیله شوهرش زندگی می کرد و لذا همه اعضای مرد قبیله میتوانستند در صورت فوت شوهر زن، با وی ازدواج نمایند.

مجاز بودن درون همسری در اسلام

در اسلام ازدواج با فرزندان خاله و دایی و عمو و عمه مجاز میباشد. در مقابل ازدواج با خود آنها یعنی با خاله، دایی، عمو و عمه ممنوع است.

"ای پیغمبر ما زنانی را که مهرشان را ادا کردی بر تو حلال کردیم و کنیزانی را که به غنیمت، خدا نصیب تو کرده وملك توشد، و نیز دختران عمو، دختران عمه و دختران دایی و دختران خاله، آنها که با تو از وطن خود هجرت کردند و نیز زن مومنه ایکه خود را به رسول، بی شرط و مهر، ببخشد و رسول هم به نکاحش مایل باشد که این حکم مخصوص است دون مومنان، که ما حکم زنان عقدی و کنیزان ملکی مومنان را به علم خود (پیشتر) بیان کردیم. این زنان همه را که به تو حلال کردیم بدین سبب بود که بر وجود (عزیز) تو در امر نکاح هیچ حرج و زحمتی نباشد. و خدا را بر بندگان رحمت و مغفرت بسیار است." ^{xviii}

در اینجا لازم است که به دو نکته توجه داشته باشیم. اول اینکه نباید فکر کرد که آنطور که آیه بالا افاده میکند، مجاز کردن ازدواج با خاله زاده ها و دایی زاده ها در عربستان به ابتکار محمد انجام گرفته است.

بالعکس، این نوع ازدواجها که در قبایل مادرتبار عرب ممنوع بود، قبل از زمان صدور این آیه، بموازات از میان رفتن روابط مادر تبارانه در عربستان، از میان رفته بودند و وقتی که محمد در آیه بالا آنها را حلال اعلام میکند، در واقع رسمی را که در زمان وی در عربستان وجود داشته با آیه مزبور مورد تایید خود قرار داده و بعد با تشکیل دولت اسلامی به تنها قانون عربستان تبدیل مینماید.

بنابر این در این مورد نیز اسلام هیچ چیز تازه ای را جز تایید رسمی که در بخش پدرسالارانه جامعه عربی رواج داشته برای مردم عربستان به ارمغان نمی آورد. کما اینکه آیه بالا (احزاب) مبنی بر منع ازدواج با خاله و دایی زاده ها در مدینه صادر میشود، در حالیکه قبل از آن هنگامیکه محمد در مکه با خدیجه زندگی میکرد است یکی از دختران آندو بنام زینب با پسر خاله اش، یعنی با پسر خواهر خدیجه بنام "ابوالعاصی" ازدواج میکند.^{xviii}

بنابراین، ملاحظه میکنیم که در این مورد نیز مانند همه موارد دیگر، خدای محمد هیچ قانون تازه ای برای مردم بارمغان نمی آورد، بلکه همان قوانینی را که جامعه مردسالار عرب بنابر

نیازهای خود وضع نموده بوده است، خدای محمد متقلبانه بنام خودش جا زده بنام قوانین جدید الهی اعلام مینماید.

در ضمن در اینجا ملاحظه میکنیم که چگونه در قبیله خدیجه که قبلاً مادرتبار بوده است اکنون و بمرور زمان در کنار سنن مادرتبارانه (مانند فعالیت اقتصادی و تاجر بودن زنان و پیشقدم شدن آنان مانند خود خدیجه در خواستگاری مردان، یعنی محمد) سنن پدرسالارانه (مثل ازدواج با تبار مادری) نیز رایج شده است.

دوم اینکه در نظام مادرتباری فرزندان دائی و خاله که از تبار مادراند، جزو قبیله وی بوده و بنا بر قانون منع درون همسری، ازدواج با آنها ممنوع بوده است. در حالیکه اکنون با مجاز شدن این نوع ازدواجها قانون مادرتبارانه برون همسری نیز خدشه دار می شود.

بنابراین، اسلام با تأیید و حلال کردن این نوع ازدواجها نشان میدهد که موافق محرمیت های جنسی خانوادگی در برابر محرمیت های قبیله ای میباشد. چرا که در اولی ازدواج با اقوام نزدیک مادر (خاله و دائی) ممنوع و با اقوام دورتر او (فرزندان دائی و خاله) مجاز و در دومی ازدواج با هر نوع قوم و تبار مادری وی، چه نزدیک و چه دور، ممنوع بوده است.

از میان رفتن برون همسری

در اسلام

در آیه یاد شده در بالا، در ضمن، ازدواج با دختران عمو و عمه نیز حلال می شود. در این مورد نیز ما میدانیم که در نظام مادرتباری از آنجا که پدر از قبیله دیگر و یک فرد غریبه بود، لذا بنا بر قانون برون همسری رابطه جنسی با اقوام او، منجمله فرزندان بلامانع بوده است. بنابراین، دوباره در اینجا نیز محمد هیچ رسم و قانون تازه ای را ارائه نمیدهد و تنها همان رسمی را که وجود داشته است تکرار میکند. اما باید توجه داشت که حلال کردن ازدواج با فرزندان عمو و عمه به معنای حرام کردن آن با خود عمو و عمه بوده است، چیزی که در نظام مادرتباری راجح بوده است.

"...حرام شد بر شما ازدواج با مادر* و دختر و خواهر و عمه و خاله و دختر برادر و دختر خواهر و مادران رضاعی و خواهران رضاعی و مادر زن و دختران زن که در دامن شما تربیت شده اند. اگر با زن مباشرت کرده ولی با وی دخول نکرده باشید، طلاق دهید. با کی نیست که با دخترش ازدواج کنید و نیز حرام شد زن فرزند صلبی (نه زن پسر خوانده) و نیز حرام شد جمع میان دو خواهر (یعنی در يك وقت هر دو را بزنی گیرید) مگر آنکه از پیش از نزول این حکم (در عصر جاهلیت) کرده اند که خدا از آن در گذشت...^{xix}"

*- این سوره بنا بر تفسیر وحیدی در پاسخ به کسانی بوده است که با مادرانشان ازدواج می کرده اند. البته، باید توجه داشت که در اینجا و بسیاری آیه های دیگر منظور از مادر در واقع نا مادری است. همین امر در مورد دختر و خواهر صادق است.

اگر توجه داشته باشیم که در نظام مادرتبار پدر یا بمعنای واقعی آن، دوست پسر مادر، از قبیله دیگری بوده و لذا از تبار مادر بحساب نمی آمده، آن وقت متوجه میشویم که چرا رابطه جنسی با اقوام او منجمله با برادر و خواهرش بلامانع بوده است. در حالیکه، در نظام پدر سالار، این رابطه مجاز نمی باشد و محمد با تایید حرام بودن رابطه با عمو و عمه باز یکی دیگر از قوانین محرمیت های جنسی خانواده را در مقابل یکی از قوانین محرمیتهای قبیله ای مورد تایید خود قرار میدهد.

لازم به یادآوری نیست که در اینمورد نیز محمد تنها بر یکی از قوانین موجود مهر تایید میزند و هیچ ابداع تازه ای بعمل نمی آورد. چون در زمان او و حتی قبل از او هم، ما حد اقل در میان قریش هیچ موردی از ازدواج با عمو و عمه مشاهده نمیکنیم. هرچند چنین رسمی در میان اقوام بدوی احتمالاً دور از مکه بعصاً وجود داشته است. بهرحال، حلال شدن رابطه جنسی با عمو و عمه وقتی که با مسلط شدن اسلام بر عربستان به تنها قانون لازم الاجرا در آن منطقه تبدیل میگردد، ضربه دیگری به نظام برون همسری در قبایل مادرتبار عرب میزند.

همین امر در مورد ازدواج با نامادری، ناخواهری، و ناداتری صادق میباشد. منع ازدواج با نامادری را ما بعداً بطور جداگانه شرح خواهیم داد. ولی راجع به دو مورد دیگر باید بگوئیم

که در نظام مادرتبار، مرد میتوانسته با ناخواهری خود یعنی دختر زن پدرش رابطه جنسی داشته باشد. مانند ابراهیم و سارا، و یا با نادختری خودش. ایندو هر دو از جمله قوانین دیگر برون همسری در نظام مادرتبار بوده اند. چون در اینجا نیز همسر زن، و در نتیجه خواهر و دخترش، از قبیله غریبه محسوب شده و رابطه با آنها مجاز بوده است. محمد هر دوی این روابط را ممنوع اعلام میکند. بخاطر آنکه زن که در نظام قبیله نسبت به قبیله شوهرش غریبه بوده است، اکنون در نظام خانواده، با ازدواج با مرد عضو خانواده وی بحساب آمده، حالت غریبگی خود را از دست میدهد*، و باین ترتیب محرم اعضای دیگر خانواده منجمله پسران مرد می شود.

داستانی از "کامل"، غریبه بودن زن یا مادر را در میان قبایل عرب که اکنون پدرسالار شده اند بخوبی نشان میدهد. در این داستان گفته میشود که "مردی از قبیله "ازد"* از یمن، دور کعبه مشغول طواف بود و برای پدرش دعا می کرد. کسی به او گفت: تو برای مادرت دعا نمی کنی؟ مرد جواب داد. او از قبیله "تمیم" است.^۱ این داستان نشان میدهد که چگونه در قبایل مرد سالار

*- البته سایه این غریبگی در نظام خانواده نیز همچنان بطور ضعیف باقی میماند. چرا که مثلا در میان ایرانیان مَنَلی وجود دارد که نشان میدهد در گذشته حتی در نهاد خانواده به مادر بچشم "دختر مردم" یعنی یک غریبه نگاه میکردند. مثل مزبور از اینقرار است: "خودم خوب باشم و خواهرم، گور پدر دختر مردم مادرم". شاید ارث بردن همسر مرد در اسلام نیز بخاطر همین امر یعنی بعضویت در آوردن او در نهاد خانواده بوده است. در حالیکه در نظام برون همسری، زن بخاطر آنکه عضو قبیله دیگر بوده است ارث نمی برده است.

عرب، مادر، قبل از تسلط کامل نهاد خانواده بر نهاد قبیله، غریبه به حساب آمده جزو تبار شوهر محسوب نمی شده است.

ازدواج با

نامادری و نادختی و منع آن در اسلام

قبل از اسلام در قبایل مردسالار عرب هنگامیکه مردی فوت میکرد، زن او نیز به همراه اموالش به فرزندان مرد به ارث می رسید، و فرزند پسر میتوانست با زن پدر خود که همچون مالی در نظر گرفته میشد که به او به ارث رسیده بود ازدواج نماید. نمونه های این امر بسیار بودند. از جمله یکی از زنان علی که نامش "مُلَیکه" بود، وقتی که شوهر قبلی اش از قبیله "قَزَارَه" فوت می کند، زن پسر او می شود.^{xx} و یا پدر بزرگ عمر "نوفیل" از خود بیوه ای بجا می گذارد که بعداً با پسر او بنام "عَمرو" ازدواج می کند.^{xxi}

این نوع ازدواجها تنها منحصر به زمان محمد نبودند، بلکه همانطور که گفتیم از گذشته های دور با پیدایش نظام پدرسالاری و خرید و اسیر کردن زن که اکنون یک فرد غریبه بود در قبایل بدوی عرب رایج گشته بودند. ازدواج با زن پدر در سایر قبایل مردسالار سامی نیز از قدیم معمول بود، و استرابو نیز در یمن از وجود آن بما خبر میدهد.^{xxii} در داستان روبن^{xxiii}، نیز ما آنرا وقتی که "قالب"*

* Caleb

پس از مرگ "هزرون" نزد "افراس" زن پدرش می آید^{xxiv} می بینیم.

ما در فصل گذشته به نقل از تاریخ طبری نیز شرح دادیم که چگونه در قبایل مردسالار عرب اگر زنی شوهرش را از دست میداد، وارث متوفی که میتواند فرزند، برادر و یا پدر وی باشد، زن او را نیز به همراه اموالش به ارث می برد. در اینصورت، اگر وارث، خود با زن ازدواج نمی کرد، موظف بود که اجازه دهد که هر يك از مردان قبیله که مایل بودند او را در قبال باز پرداخت مهریه اش به وارث متوفی تصاحب نموده، بنکاح خود در آورند.

برای این منظور رسم بود که مرد به منظور اعلام داوطلبی اش عبای خود را بر سر زن می انداخت. ولی اگر چنین داوطلبی در درون قبیله یافت نمی شد، آنگاه، وارث میتواند زن را به کسی خارج از قبیله فروخته و با دریافت مهریه از او، زن را به عقد وی در آورد. البته، در صورتی که کسی از خارج هم داوطلب بردن زن نبود، آنگاه زن این حق را می یافت که به قبیله خود بازگردد. این رسم در زمان محمد بسیار رایج بود و تنها محدود به مدینه نبود. چنانکه "آل وحیدی" در اسباب نزول قرآن از زنی بنام "کوبیشه"* یاد می کند که در مدینه نزد محمد می آید و شکایت می

---

* Kobaisha

کند که وارثین شوهر متوفایش او را بر خلاف میلش به زنی برده اند و نه با او ازدواج و نه او را آزاد می کنند.^{xxv}

بهرحال، اسلام نیز با این رسم یعنی ازدواج با زن پدر که در بعضی نقاط عربستان هنوز وجود داشته است، مخالفت مینماید و بعداً با سراسری کردن آن در عربستان یک گام پیشتر در جهت تحکیم محرمیتهای جنسی خانوادگی برمیدارد.

"ای اهل ایمان برای شما حلال نیست که زنان را به اکراه و و جبر به میراث گیرید (چنانکه در جاهلیت هر کس میمرد وارث اش زن او را هم حق ارث خود می دانست)"^{xxvi}

"زن پدر را نباید در نکاح آورید بعد از نزول این حکم الله، آنچه پیش از این (در زمان جاهلیت) کرده اید که خدا از آن در گذشت ..."^{xxvii}

در اینجا نیز نباید فکر کرد که فسخ این قانون از ابتکارات محمد و اسلام بوده است. چرا که مانند موارد دیگر این قانون قبلاً در میان اعراب رو به نابودی بوده و فقط در میان بعضی از قبایل بدوی برقرار بوده است. چنانکه خود محمد هنگامیکه پدرش فوت مینماید، نه تنها وارث مادرش نمیشود، بلکه تحت سرپرستی او قرار میگیرد. در میان قریش نیز نه ابوطالب وارث مادرش می شود و نه اقوام دیگر محمد. بنابراین، این ادعای مسلمانان نیز که محمد با فسخ این قرارداد زنان عرب را مورد حمایت قرار داده آنها را از تملک پسران (ناپسری) خود آزاد میکند، ادعایی پوچ و مانند موارد دیگر کاذب

است. در اینجا نیز محمد تنها یکی از قواعد مردسالارانه رایج در میان قریش را- که خود نیز در میان آنان بزرگ شده بوده است، تکرار می کند و مورد تایید خود قرار میدهد.

خود جامعه مردسالار قبل از محمد نیز نه بخاطر حمایت از زنان، بلکه از اینرو اقدام به دست کشیدن از این رسم میزند که بتواند از این طریق چهارچوب ظالمانه خانواده پدرسالار را که خود بانی آن بوده است استحکام بخشد. چرا که با فسخ ازدواج با زن پدر در واقع این یکی دیگر از محرمیت های جنسی خانوادگی است که جایگزین محرمیت های جنسی قبیله ای می شود.

ما در بالا گفتیم که ازدواج با زن پدر بخاطر بقای قانون برون همسری در میان قبایل پدرسالار شده عرب بوده است. چرا که زن از قبیله دیگر و يك فرد غریبه بوده و بنا بر قانون مادرتبارانه برون همسری ازدواج با وی مجاز بوده است. بنابراین، حتی در مورد جامعه پدرسالار قبل از محمد نیز مسئله نه بر سر دفاع از زن، بلکه بر سر فسخ يك قانون قبیله ای بوده و در اساس، هدف آن تحکیم نهاد خانواده، این ارگان تازه بوجود آمده آقائی و سروری مرد بر زن را در نظر داشته است.

همانطور که قبلاً گفته شد علت فسخ ازدواج با زن پدر این بود که در گذشته زن از قبیله دیگر بود و نامحرم محسوب می گشت، ولی اکنون طبق قانون خانواده، با ازدواج با مرد عضو خانواده

محسوب می شد و نسبتبه دیگر اعضای خانواده منجمله پسران شوهر خود محرم بحساب می آمد و در نتیجه ازدواج با وی ممنوع میگشت.

بدون چنین ممنوعیتی نهاد خانواده که مرزهای آن با سد حریمیت جنسی حفاظت می شد نمیتوانست شکل گرفته و جای نهاد قبیله را بگیرد. بدون ممنوعیت ازدواج زن پدر با پسر، تمامیت خونی خانواده پدرسالار در جایی خدشه دار می شد.

بنا بر نکاح اسلامی، ازدواج تنها با اقوام دور و درجه دوم پدر و مادر (مانند عمو و عمه زاده ها، خاله و دایی زاده ها)، و بعبارت دیگر افراد خارج از خانواده مجاز بود. درنظام خانواده، ازدواج با فرد خارج از خانواده تنها راه ورود يك غریبه به دایره آن بود و اینکار را پدر با ازدواج با زن که در ابتدا غریبه بود مقدماتا انجام داده بود، و لذا دیگر نیازی به انجام مجدد آن توسط پسر وی نبود.

درنظام خانواده، فرد خارجی و در اینجا زن، تنها با ازدواج یعنی از طریق رابطه جنسی شرعی (چون فرزند حرامزاده جزو خانواده محسوب نمی گشت)، و بعبارت بهتر فحشای اجباری بود که میتوانست به عضویت آن در آید. در حالیکه در قانون قبیله اینطور نبود. عضویت در قبیله لزوما بر اساس رابطه جنسی تعیین نمی شد. زن غریبه علیرغم رابطه جنسی با مردان قبیله

دیگر همچنان عضو قبیله خود محسوب شده و بصورت يك فرد خارجی باقی میماند.

این در مورد مردی نیز که با زن قبیله رابطه جنسی داشت صادق بود. علت این بود که خانواده پدرسالار یک نهاد غیر دمکراتیک بود و بر پایه مالکیت خصوصی و تصاحب جنسی و کاری زن شکل گرفته بود. بنابراین، تنها در دایره نیازش به چنین تصاحبی بود که به دیگران اجازه ورود به دایره خود را میداد. افراد غریبه تنها با اطفاء عطش جنسی مردان خانواده و کار برای آنان بود که مجوز عبور از حصارهای محکم و نفوذ ناپذیر آنها بدست می‌آوردند. این مجوز چیزی جز طوق بندگی جنسی و کاری نوعروسانی که شایسته خدمت به دامادان خوشبخت تشخیص داده میشدند نبود. اساس خانواده پدرسالار، ارضای جنسی مرد و کار برای او بود و برای همین با آوردن زن به خانه مرد بود که شکل می‌گرفت. حتی فرزندان نیز در صورتی که سر تعظیم به اطاعت پدر و کار برای وی خم نمی‌کردند عاق شده از دایره خانواده به بیرون پرتاب می‌شدند.

علت این سختگیری و اینکه هر کسی نمیتوانست بدون اطفای جنسی و کاری ارباب و عضو مذکر خانواده به درون آن راه یابد، در اساس این بود که خانواده بر پایه مالکیت خصوصی مرد شکل گرفته بود و واحد تولیدی و شخصی وی بود. بنابراین، هر

نوعروسی نیز تنها در ازای بعهده گرفتن انجام خدمتی به آن بود که میتوانست به عضویت و بعبارت بهتر استخدام آن در آید. خانواده، از آنجا که یک واحد تولیدی بود زن ناچار به کار مشقت بار خانگی و تولید مثل در آن بود و از آنجا که یک واحد شخصی بود زن ناچار به ارضای نیازهای شخصی صاحب آن بود. از اینرو، تنها درازای انجام این دو خدمت بود که میتوانست به عضویت آن در آید.

در حالی که نهاد قبیله، چه تشکیل و چه گسترش آن، ربطی به رابطه جنسی و بردگی کاری نداشت. کلان یا قبیله مجموعه همبسته افراد برابر و آزادی بود که بر پایه مالکیت مشترک و وظایف و مسئولیت های متقابل و آزاد شکل گرفته بود. بنابراین راه ورود به آن نه انجام خدمت جنسی و کاری، بلکه صرفاً قبول این مسئولیت ها و وظایف مشترک بود. در نتیجه، پیوستن به قبیله، چه فردی و چه گروهی، تنها با يك سوگند وفاداری بود که محقق می گشت، و رابطه جنسی اعضای قبیله با زنان و مردان قبایل دیگر، نه مستلزم عضویت آنان در قبیله بود و نه منجر به چنین چیزی می شد.

بنابراین، در حالیکه خانواده پدرسالار بر پایه فحشای جنسی شکل گرفته و تنها در این مسیر بود که میتوانست گسترش یابد، قبیله تنها از طریق کار و مسئولیت های مشترک و اتحاد با قبایل دیگر بود که شکل گرفته و گسترش می یافت.

در حالیکه لزوم ورود به خانواده پدرسالار، اعلام وفاداری برده و ارانه جنسی و کاری به مرد و رئیس آن بود، شرط پیوستن به قبیله اعلام وفاداری به قوانین دمکراتیک آن و پایبند ماندن به آنها بود. در خانواده پدرسالار، خیانت به بردگی و سرسپردگی برده و ارانه نسبت به رئیس خانواده بود که منجر به اخراج از آن می شد (عاق و طلاق فرزند و زن نافرمان)، در حالیکه در قبیله، خیانت به منافع جمع و قوانین عمومی آن.

بنابراین، روشن است که چرا رسوم قبیله ای عرب که بازمانده از نظام اشتراکی و مادرتباری در عربستان بودند با قوانین پدرسالارانه و استثمارگرانه اسلامی جور در نمی آمدند.

در نتیجه، اسلام به این دلیل بود که رسم منع ازدواج با زن پدر را مورد تایید خود قرار داد، نه بخاطر دفاع از زنان. اگر اسلام واقعا قصد دفاع از زن را داشت از ابتدا با خرید و اسیر کردن زن موافقت نمی کرد و در زن، نه تنها با پسر شوهرش، بلکه حتی با شوهرش هم مجبور به ازدواج اجباری نمی شد.

در واقعیت امر نیز، به ارث بردن زن در قبایل مردسالار عرب از زمانی آغاز شده بود که با پیدایش مالکیت خصوصی زن به کالا تبدیل شده و تحت عنوان ازدواج مورد خرید و فروش قرار میگرفت. ما دیدیم که اسلام نه تنها با خرید و فروش زن مخالف نبود

بلکه در آیه های متعدد بر آن نیز تاکید داشت و اساسا نکاح اسلامی چیزی جز خرید و یا اسیر کردن زن نبود .

بنابراین، چگونه ممکن بود مذهبی که از دواج از طریق خرید و اسیر کردن زن را به تنها راه شرعی از دواج تبدیل نموده، هرچیز غیر از آنرا تحت عنوان زنا بسختی مجازات مینمود، ناگهان در اینجا، با برخورد به زن بعنوان يك کالا و مایملک مرد مخالف باشد.

اگر هدف اسلام دفاع از زن بود از دواج مادرتباری را که در آن زن، چه قبل و چه بعد از مرگ مرد ارباب خویش بود، در خانه و قبیله خودش میماند، و هیچ کس حق خرید و فروشش را نداشت، تحت عنوان زنا فسخ نمی کرد.

قوانین اسلامی راجع به زن، که با وی بمثابة يك کالا برخورد می کند، با قانون به ارث بردن زن نه تنها مغایرتی نداشت، بلکه این قانون ادامه و مکمل آن بود، و بنابراین نمی توانست با این ادعا که قصد اسلام در منع به ارث بردن زنان، حمایت از حقوق آنان بوده است جور در آید. همان طور که گفته شد، هدف اسلام در این مورد تایید محرمیت های جنسی خانوادگی در برابر محرمیت های قبیله ای، و در یک کلام تکمیل نظام پدرسالاری بود.

در مورد مادر زن و دختر زن نیز همین قاعده بر قرار بود. در نظام برون همسری در قبیله، از آنجا که زن از قبیله دیگری بود، لذا غریبه محسوب شده و از دواج با مادر او و دخترش نیز بلامانع

بود، ولی در اسلام فقط با عمل دخول جنسی، و نه صرفاً قرارداد ازدواج، زن به عضویت خانواده در می‌آمد و لذا ازدواج با مادر و دختر او حرام می‌شد. ولی اگر شوهر هنوز دخول نکرده بود، میتوانست پس از طلاق زن، با مادر و دختر او ازدواج نماید. ولی اگر دخول کرده بود، حتی با طلاق نیز نمیتوانست با مادر و دختر او ازدواج کند.

"حرام شد بر شما ... مادر زن و دختران زن که در دامن شما تربیت شده اند. اگر با زن مباشرت کرده ولی دخول نکرده، طلاق دهید. با کی نیست که با دخترش ازدواج کنید..."^{xxviii}

دلیل دیگر منع به ارث بردن نامادری و ازدواج با وی، میتوانست تلاش مرد برای تضمین مالکیت خود بر همسرش و از میان بردن خطر دست درازی پسران به زنش در زمان حیانتش باشد. چرا که نفس تعلق زن به پسران پس از مرگ پدر، میتوانست برای دست درازی آنان به زن در زمان حیات خود وی وسوسه آور باشد. بهر حال بهر شکل که به مسئله بنگریم می‌بینیم که چگونه اساس خانواده پدرسالار، این نهاد از نظر جامعه متمدن مقدس، و قوانین حاکم بر آن، بر پایه دخول جنسی، آنهم دخول جنسی برده و ارانه، یعنی فحشا، گذارده شده بود.

اگر خوب دقت شود این موضوع چندان هم تعجب آور نیست. در نظام مالکیت خصوصی، مانند خود مالکیت خصوصی، هر آنچه که مقدس جلوه داده می شود در واقع نا مقدس و تهوع آور است.

ازدواج با زن پسر

ازدواج با زن نا پسری، یعنی کسی که به پسری پذیرفته شده بود، در میان اعراب ممنوع بود. علت این بود که در میان قبایل بدوی، رابطه فرزندان و پدری لزوما بر پایه هم خونی قرار نداشت و پسر خوانده با پسر واقعی فرقی نداشت. زیرا هنگامی که کسی به قبیله ای پناه می برد، رسم بر این بود که یکی از اعضای قبیله سوگند می خورد که از او حمایت نماید. باین ترتیب، او بعضویت کامل قبیله در آمده از کلیه حقوق یک عضو قبیله برخوردار می شد، و چنانچه فرد حامی، او را به پسری خود می پذیرفت، با همین سوگند هم خون او بحساب آمده و حکم پسر واقعی او را پیدا میکرد. برای همین، یعنی بخاطر اینکه در میان اعراب میان پسر واقعی و ناپسری تفاوتی وجود نداشت، لذا مرد نمیتوانست با زن کسی که او را به پسری خود قبول کرده بود ازدواج نماید.

چنانکه در آلاغانی میخوانیم که "سعسه" مردی که از قبیله خود اخراج شده به قبیله دیگری پناه میبرد و تحت حمایت "سعد بن آل ضَرِیب" قرار می گیرد ، با خواهر زاده او ازدواج می کند و تحت نام "امیر بن آل ضَرِیب" به فرزندی او در می آید.^{xxix}

این قانون البته یکی از رسوم قبیله ای عرب بود و با قانون خانواده تناقض داشت. چرا که فرزند صلبی با کسی که او را به پسری خود پذیرفته بود هم خون نبود و لذا نمی توانست عضو واقعی خانواده قلمداد گردد. لذا ازدواج با زن او بنابر قوانین خانواده پدرسالار اشکالی نداشت. ولی محمد که از این مسائل بی اطلاع بود و معمولاً همان رسوم و قوانین پیرامونیش را عمل می کرد، ابتدا این قانون را که مورد قبول همگان بود، می پذیرد، تا اینکه داستان زینب رخ میدهد.

زینب زن زید غلام آزاد شده محمد بود. خواهرزاده خدیجه، حکیم بن حزام زید را در سفر شام از پدرش جدا نموده با خود به مکه آورده بود و در آنجا به عمه اش خدیجه بخشیده بود. خدیجه نیز او را به درخواست محمد به او بخشیده بود. سپس محمد زید را آزاد کرده و به پسری خود پذیرفته بود. زید نیز در خدمت محمد باقیمانده و وقتی که بزرگ شده بود با زینب ازدواج کرده بود.

روزی محمد به در خانه زید میرود و هنگامیکه می خواهد وارد خانه شود چشمش به زینب که لباس بدن نمائی به تن داشته

است می افتد و با گفتن عبارت "سبحان الله مقلب القلوب" روی برمیگرداند و از آنجا دور می شود. زینب که متوجه میل محمد بخود می شود، داستان را با شوهرش زید در میان می گذارد و او نیز که متوجه تمایل محمد به زن خود می شود، او را طلاق می دهد. محمد که در نهان خواستار زینب بوده، ابتدا زید را از اینکار منصرف میکند. ولی پس از آنکه زید زینب را طلاق میدهد نمیتواند بر وسوسه دست یافتن به زینب غلبه کند. اما اینکار برخلاف سنن عرب و بسیار زشت و رسوائی انگیز بود. چرا که برخلاف سنن عرب بوده است.

با اینحال، محمد تسلیم خواهش درونی خود می شود و برای رفع این مشکل آیه ای در رد آن می آورد تا راه را برای کام جوئی از زینب هموار سازد.

... "و نیز حرام شد زن فرزند صلیبی* (نه زن پسر خوانده شما) ..."^{xxx}

و سپس با آیه ای دیگر اجازه این کامجوئی را برای خود بطور نهائی از خدا میگیرد.

"خدا در درون یک مرد دو قلب قرار نداده است و نیز زنانان را که مادر بخوانید مادر شما و پسر دیگری را که فرزند بخوانید پسر شما قرار نداده است. این گفتار شما زبانی و بی واقع است... شما پسر خوانده ها را به پدرانشان نسبت دهید... پس (هم بدین غرض) چون زید از آن زن کام دل گرفت (و طلاقش داد) او را به

---

*فرزند واقعی و خونی.

نکاح تو در آوردیم تا بعد از این مومنان در نکاح زنان پسر خوانده خود که از آنها کامیاب شدند (و طلاق دادند) بر خویش هرَج و گناهی نپندارند." xxxi

ولی اگر خوب به مسئله نگریسته شود محمد که تنها در پی امیال شهوانی خود بوده است، بی آنکه خود بداند، با اینکار دست به فسخ یکی دیگر از قوانین قبیله ای به نفع قوانین خانوادگی پدرسالارانه می زند.

همانطور که گفته شد، اصولاً محمد جز پیروی از قوانین بخش مردسالار عربستان و سرتاسری کردن آنها بزور شمشیر هیچ کار دیگری انجام نمی دهد. زیرا او اصولاً فردی عامی بوده، و اساساً در سطحی که آگاهانه در پی ایجاد تغییراتی، هرچند منفی، در جامعه عربی باشد نبوده است. تقریباً، هر جا نیز که مانند مورد بالا، دست به وضع قانونی ظاهراً مغایر با سنن عرب زده، نه در پی تغییر آگاهانه، بلکه کورکورانه و از روی غرایز و امیال شخصی اش باینکار مبادرت نموده است.

بهر حال محمد با اینکار خود، بی آنکه بداند قانون ممنوعیت ازدواج با یکی دیگر از محارم جنسی قبیله ای را به نفع قانون محرمیت های خانوادگی لغو می کند.

رهائی خانواده از حشو و زوائد قبیله ای

هنگامیکه محمد قوانین جنسی مورد حمایت خود را در قرآن عرضه می کند، در عربستان همه نوع روابط جنسی موجود بوده است. از جمله، در بعضی قبایل روابط جنسی کاملاً بر اساس سنت های انسانی مادرتبارانه قرار داشته است. بطوریکه نه تنها روابط برون همسری رایج بوده، بلکه زن در برقراری و قطع روابط جنسی اش با مرد نیز کاملاً آزاد و خود مختار بوده است.

در فصل گذشته دیدیم که چگونه اسلام این نوع روابط را که بطور کلی در خارج از چهارچوب خانواده انجام می گرفت و در اساس مربوط به دورانی بود که هنوز خانواده بوجود نیامده بود، تحت عنوان زنا بکلی منع کرد و مجازاتهای سختی برای آن قرار داد.

با این وجود، در بسیاری از قبایل دیگر نیز که روابط مردسالارانه برقرار شده بود، هنوز بدرجات مختلف آثار و بقایای سنن مادرتباری اینجا و آنجا حفظ گشته بود. علت این امر، همانطور که گفته شد، آن بود که جامعه عربی يك جامعه در حال گذار بود و از اینرو، در آن اشکال متعددی از روابط جنسی و روابط دیگری که هر یک بدرجات مختلف عناصری از هر دو نظام را در خود داشتند وجود داشت.

بنابراین، هنگامیکه محمد مقررات جنسی بخش پدرسالار جامعه عربی را بنام قوانین الهی عرضه داشته و سپس بزور شمشیر

آنها را بر عربستان مسلط مینماید، با اینکار خود نه تنها سنن جنسی مادر تبارانه در جامعه عربی را بکلی از میان برمیدارد، بلکه همه مناسبات جنسی پدرسالارانه ایرا نیز که هنوز عناصری از مناسبات مادر تبارانه قدیم و قبیله ای را با خود داشته اند، از این ناخالصی ها پاک می نماید. بعبارت دیگر ، مناسبات ظالمانه و پدر تبارانه جنسی موجود را از هر گونه حشو و زوائد انسانی ما قبل تاریخی آن خلاص ساخته و با قائم به ذات کردن خانواده پدرسالار و قرار دادن کامل آن در چهارچوبی که در آن زن به بردگی کامل مرد در می آید، آنرا به اوج تکامل خود میرساند.

این امر، از جنبه تکاملی نیز خانواده پدرسالار را که بصورت عنصر اولیه و هسته در درون قبیله، ولی هنوز تحت حمایت و کنف آن، و در نتیجه به درجات گوناگون تحت تاثیر مقررات آن قرار داشت، از شر این مقررات خلاص می سازد.

ما در گذشته دیدیم که چگونه در هر جا به درجه ایکه مقررات مادر تبار قبیله ای تضعیف شده از میان میرفت، بهمان درجه نیز بر بی حقوقی و اسارت زن افزوده می شد. چنانکه قبل از پیدایش خانواده ، هنگامیکه روابط جنسی مشمول برون همسری و جزئی از روابط میان دو قبیله بود، و چیزی جز قوانین قبیله ای بر آن حکومت نمی کرد، زن در آزادی کامل در روابطش با مرد بسر می برد.

در این روابط، تا زمانی که زن دوست پسر (صدیقه) داشت، از آنجائیکه مرد در قبیله خود زندگی می کرد، و اقامتش برای دیدن زن گهگاهی و موقتی بود، قبیله او هیچ دخالت و محدودیتی در این روابط بوجود نمی آورد. این محدودیت تنها زمانی بوجود می آمد که مرد قصد زندگی با زن یعنی اقامت در قبیله زن را داشت، که در این صورت قبیله زن نیز از لحاظ امنیتی حق اظهار نظر و تصمیم گیری در این مورد را پیدا میکرد.

با این وجود حتی در صورتی که مثلا مرد به قبیله دشمن تعلق داشت و از اینرو مورد اعتماد قبیله زن قرار نمی گرفت، حتی در این موارد نیز - یعنی در بدترین حالت ممکن، قوانین قبیله مانع رابطه جنسی زن با مرد نمی شد، و تنها از اقامت و زندگی مشترك آنها در قبیله جلوگیری بعمل می آورد. به این ترتیب، از آنجا که در پرتو مالکیت جمعی و اشتراکی، منافع قبیله و منافع فرد یکی بود، لذا قوانین قبیله، حتی در نا مساعدترین شرایط نیز، آزادی جنسی زن را او نمیگرفت.

ولی همینکه با پیدایش مالکیت خصوصی، قوانین فردگرایانه آن بر قوانین جمع گرایانه قبیله سایه می افکند، زن که قدرت خود را از دست داده، نه تنها تمام آزادیهای خود را از دست میدهد، بلکه به برده مرد تبدیل می گردد. چرا که بر اساس این قوانین، زن به کسی تعلق دارد که او را خریده است.

در واقع با ازدواج از طریق خرید زن و پیدایش خانواده پدرسالار که بر اساس قوانین مربوط به مالکیت خصوصی عمل می کند، زن به برده مرد تبدیل می شود.

در ابتدا، ازدواج و مالکیت بر زن جنبه اشتراکی دارد. این زمانی است که زن به گروهی از برادران تعلق دارد و خانواده و مالکیت خصوصی بر زن هنوز در اشکال مقدماتی خود بسر برده، از حشو و زوائد اشتراکی اش بطور کامل آزاد نشده است. در این مرحله هر چند زن آزادی جنسی کامل خود در نظام کاملاً قبیله ای و مادرتبار را از دست داده است، ولی حد اقل با گروهی از مردان که برادران هم میباشند رابطه دارد.

با اینحال، وقتی که این نوع رابطه جنسی، یعنی نهاد خانواده چند همسر نیز، به خانواده تک همسر تکامل می یابد، و به موازات آن، مالکیت خصوصی جمعی در این مورد به مالکیت خصوصی فردی تکامل میابد، و در یک کلام، قوانین مالکیت خصوصی از بقایای اشتراکی و قبیله ایش آزاد و به طور شسته رفته تری در می آید، آنوقت زن، دوباره، يك گام بیشتر، آزادی هر چند صوری جنسی خود را از دست میدهد. اکنون، در خانواده تک همسر، رابطه جنسی زن تنها به شوهرش، آنها شوهر ناخواسته ای که او را خریداری یا در جنگ اسیر کرده، محدود میشود.

به این ترتیب، ملاحظه می‌گردد که چگونه پایداری و رشد و تکامل مالکیت خصوصی و گسترش قوانین مربوط به آن، رابطه جنسی زن نیز که قبلاً کاملاً آزاد بود، به رابطه با برادران و بعد تنها به شوهر ظالم و ناخواسته اش محدود می‌گردد و بموازات آن بردگی جنسی وی کامل می‌شود.

حتی در زمان محمد که خانوادهٔ تك همسر پدرسالار، مدت‌ها بود که بوجود آمده، ولی هنوز همچون يك هسته، بطور کامل از پوسته و قیود قبیله ای اش آزاد نشده بود، این قیود هنوز برای زنی که از طریق خرید به برده مرد تبدیل میشد، دارای مختصر نفع و منفعتی بود. این نفع که زن، با آنکه در قبیله شوهرش بعنوان يك غریبه بسر می‌برد، ولی تبارش تغییر نمی‌کرد و همچنان جزو تبار قبیلهٔ خودش باقی می‌ماند. این آخرین بند پیوند دهندهٔ او به قبیله بود که هنوز از نافع زنی که از رحم قبیله اش به بیرون رانده شده بود، بریده نشده بود. و تمام نکته نیز در همین بود. چرا که این آخرین وابستگی زن به قبیله اش باعث می‌شد که زن در موارد خاص، یعنی در مواردی که بیش از حد ممکن مورد ظلم و اذیت شوهر و قبیله او قرار می‌گرفت، مورد حمایت قبیله خودش واقع گردد، و یا هنگامیکه با مرگ شوهرش هیچکس در داخل و خارج قبیله داوطلب ازدواج با او نبود، آزادانه به قبیلهٔ خود باز گردد.

اکنون، با در هم شکستن مناسبات قبیله ای بدست اسلام و جایگزین شدن کامل مناسبات خانوادگی بجای آن، ما می بینیم که چگونه حتی در این مورد نیز، این آخرین پناه و ملجاء دادخواهی زن هم از دست وی خارج می گشت. تا جائی که وقتی عده ای از زنان عرب از شوهرانشان که بر خلاف معمول، سعی در آمیزش با آنها از عقب را دارند، به نزد محمد شکایت می برند، او با آوردن آیه زیر با صراحت به آنها می فهماند که چگونه در دست شوهرانشان مانند کشتزاری هستند که صاحب آن از هر طرف که بخواهد میتواند وارد آنها شود، و این بیان اوج بی پناهی زن در حقوق اسلامی، نظام تمدن، و نظام خانواده مردسالار است که پس از آنکه با در هم شکستن کامل نظام قبیله ای، زن آخرین پناهگاه قبیله ای خود را نیز از دست می دهد، در نظام بعدی دچار آن می شود.

"زنان کشتزار شمايند، بر کشتزارتان از هر جا که مایلید وارد شوید."^{xxxii}

بنابراین، ملاحظه می گردد که چگونه همه جا قوانین قبیله ای باقیمانده از گذشته، حتی جزئی ترین آن، مانند مورد بالا، منافع زن را نمایندگی می کرده است، و در مقابل، روابط خانوادگی که بطور عکس، در همه جا، ذلت و بردگی زن را در برداشته، بر ضد او عمل می نموده است.

در این مورد نیز باید توجه داشت که اسلام این کار را نه صرفاً با وضع قوانین خود، بلکه با ایجاد دولت که قدرت آن ضامن اجرای قوانین مزبور بوده است، به انجام میرساند.

ممنوعیت های خانوادگی ازدواج قبل از اسلام

مفسرین اسلامی سعی دارند که قوانین اسلام را در مورد محرمیت های خانوادگی بعنوان يك نو آوری و قوانین رهائی بخشی که از جانب خداوند برای نجات بشریت از نظام جاهلیت! (نظام قبیله ای) وضع شده اند قلمداد کنند. در حالیکه، این نیز مانند سایر موارد دروغی بیش نمیباشد. قوانین قرآن در امر ممنوعیت های جنسی خانوادگی نه تنها ابدأ جنبه نجات بخشی نداشته، بلکه همان طور که نشان داده شد، سمبل اسارت و بردگی جنسی و کاری زن در خانواده بوده است. این قوانین مطلقاً هیچ چیز تازه و نو آورانه ای در خود نداشته و کم و بیش تماماً قبل از اسلام، و بدرجات متفاوت، در عربستان معمول بوده اند.

مقدسی نیز ما را از این حقیقت آگاه میسازد. او میگوید که در میان حمس* "از زنان همانهایی که خداوند در قرآن حرام کرد

* - حمس قبایلی از عرب بودند که عبارت بودند از قریش و کنانه و وابستگان ایشان.

ایشان نیز حرام میدانستند مگر زن پدر".^{xxxiii} شهرستانی نیز باین نکته مهم اشاره نموده می گوید:

"اعراب بعضی از منهیات قرآن را رعایت می کردند زیرا آنها با مادر، خواهر و عمه یا خاله خود ازدواج نمی کردند و زشت ترین چیز در نظر آنها این بود که کسی دو خواهر را همزمان به زنی در آورد و یا پسری زن پدرش را بگیرد."^{xxxiv}

همینطور ابوالفدا اظهار می دارد:

"از نظر اعراب شنیع ترین کار این بود که فردی با دو خواهر در يك زمان ازدواج کند. کسی را که با زن پدر خود ازدواج می کرد رسوا می کردند و او را دایی زن می نامیدند"^{xxxv}

علاوه بر این، قوانین منع ازدواج با محارم خانوادگی همگی، بجز منع ازدواج با خواهر زاده، در مذهب یهود وجود داشته است، و محمد می توانسته آنها را از آنجا نیز اخذ کرده باشد. البته، او احتیاج به چنین کاری نداشته، چون همانطور که گفتیم همه این قوانین بعنوان آداب و رسوم بخش مردسالار جامعه عربی در مکه و بعضی نقاط دیگر وجود داشته.

بنابراین، آوردن این قوانین در قرآن نه به معنی وضع قوانین تازه، بلکه به معنی قبول آنها از جانب محمد، و بعد از آن تبدیل آنها

به قوانین دولت اسلامی و به تنها قانون سراسر عربستان و قلمرو جهانی آن بوده است.

همانطور که قبلاً نیز خاطر نشان کردیم در زمان محمد، از آنجا که جامعه عربی در حال گذار به نظام پدرسالاری و مالکیت خصوصی بود، از اینرو مناسبات و اشکال متضادی از روابط جنسی در آن برقرار بود. بنابراین، اسلام نه در پدید آوردن این قوانین، بلکه در تایید و به کرسی نشاندن نهایی و سرتاسری آنها در عربستان و در نتیجه ممنوع و منسوخ نمودن قوانین مادرتبارانه و انسانی باقیمانده از نظام اشتراکی بوده است که نقش ایفا کرده است. در نتیجه، هر چند اسلام قبل از رسیدن به قدرت فقط حمایت خود را از این قوانین ظالمانه در آیه های قران اعلام میدارد، ولی تنها پس از رسیدن به قدرت است که میتواند آنها را بمرحله اجرا در آورده به تنها قوانین منطقه تبدیل نماید.

لذا، نقش عملی اسلام در تغییر و تحول اجتماعی مناسبات موجود در عربستان و بالاخص از میان رفتن کامل بقایای نظام مادرتبارانه و اشتراکی در عربستان، عملاً، از زمانی آغاز می شود که دولت اسلامی و قدرت سرتاسری و سرکوبگر آن برقرار می گردد.

در قبایل مادرتبار ماقبل تاریخ، در زمانی که هنوز مالکیت خصوصی و در نتیجه مازاد تولید و ثروتی در کار نبود، ارث و غنیمت جنگی، حداقل به معنایی که بعداً در دوران تمدن فهمیده می شود، در کار نبود. ارثیه مرد یا زن عبارت از مختصر وسائل شخصی او بود که به همراه ابزار کارش برای قبیله و یا وارثینش (فرزندان زن یا فرزندان خواهر مرد) بجا گذارده می شد. غنیمت جنگی نیز عمدتاً اسیران جنگی بودند که یا در راه خدایان قربانی می شدند و یا به صورت افراد آزاد به عضویت قبیله در می آمدند.

مفهوم ارث بمعنای تقسیم ثروت متوفی میان بازماندگان وی، و جنگ به معنای مدرن آن، یعنی حمله و غارت اموال دیگران از پدیده های عصر تمدن و به زمانی مربوط می شوند که برای اولین بار، برابری اقتصادی در درون قبیله از می رود و خانواده های صاحب ثروت و مال بوجود می آیند.

در زمان محمد و قبل از وی نیز همین خانواده های ثروتمند بودند که قشر اشرافیت عرب را تشکیل میدادند. آنها معمولاً در راس قبایل خویش قرار داشتند. ثروت شخصی این خانواده ها از آنجا که مالکیت خصوصی افراد محسوب شده و به پدر خانواده تعلق داشت، بهنگام مرگ و برای آنکه در تبار وی باقی مانده به قبیله دیگر منتقل نشود، میان پسران وی تقسیم می شد. البته این امر تنها به قبایل

پدرسالار که اکثریت قبایل عرب را در زمان محمد تشکیل می دادند اختصاص داشت.

در این قبایل همانطور که قبلاً دیدیم مردان معمولاً زنان خود را از قبایل دیگر خریده یا در جنگها اسیر می کردند، و چون این زنان همچنان به قبیله خود تعلق داشته و غریبه بحساب می آمدند، از اینرو، برای باقی ماندن ثروت در قبیله خودی ارثی به آنان تعلق نمی گرفت، چرا که ممکن بود زن پس از مرگ شوهر، ثروت او را نیز با خود به قبیله خویش ببرد. باین ترتیب بود که با تغییر تبار مادری به تبار پدری، قوانین ارث نیز تغییر می یابند و زنان یا ابتدا از ارث محروم می شوند و یا آنکه تنها بخشی از ارث شوهرشان به آنها میرسد. بجز زنان قبیله، دختران قبیله نیز از ارث محروم بودند. چرا که آنان نیز بنابر سنت پدرسالاری بهنگام ازدواج به قبیله شوهر خود رفته و لذا اگر صاحب ارث می شدند میتوانند این ارث را با خود به قبیله دیگر یعنی به قبیله شوهرشان ببرند.

بعلاوه، از آنجائیکه زنان در کار جنگ شرکت نداشتند، بنابراین غنائم جنگی نیز تماماً به مردان تعلق داشت و از این بابت نیز حقی به آنان تعلق نمی گرفت. چرا که بنابر قانون صحرا، غنائم تنها میان جنگجویان و آنها که در جنگ شرکت داشتند تقسیم میشد.

البته، عدم شرکت زنان در جنگها در اساس، به تقسیم طبیعی کار میان زن و مرد در دورانهای اولیه در نظامهای اشتراکی و مادر

تبار ماقبل تاریخ باز می گشت. در این نظامها از آنجا که زنان بدلیل مشکل بارداری و نگهداری از کودکان و پیرمردان، قادر به ترك خانه بهمراه مردان برای ماموریت های شکار نبودند، لذا به جمع آوری دانه های گیاهی و بعدا کشاورزی اشتغال داشتند. در نتیجه، بخاطر آنکه ابزار و فنون شکار در ابتدا با وسائل و فنون جنگی یکی بود، لذا وظیفه جنگ و در نتیجه مذاکره برای صلح نیز بطور طبیعی در عهده مردان قرار می گرفت. در واقع، انتخاب رئیس قبیله و فرمانده نظامی بهنگام جنگ از میان مردان در نظامات اولیه نیز، نه به خاطر قدرت و برتری آنان بر زنان، بلکه بهمین دلیل ساده طبیعی بود. ما میدانیم که این مردان هیچکدام شوهران زنان نبودند، بلکه برادران، دائی و اقوام مذکر مادری وی در قبیله را تشکیل میدادند.

همانطور که گفته شد، در ابتدا، غنائم جنگی منحصر به اسرای جنگی بود که بدلیل پائین بودن سطح تکنولوژی کسی مایل به تملك آنها نبود، چرا که هیچ اسیری نمی توانست بیش از نیازهای مصرفی اش تولید کند. بنابراین همانطور که قبلا نیز گفته شد، اسرا یا قربانی و یا به عضویت قبیله در می آمدند. ولی حالا با تکامل فن تولید و بالا رفتن بازدهی فرد اسیر، کشتن یا رها کردن او مقرون به صرفه نبود و از اینرو، اسرا از این پس به برده صاحبان خود تبدیل میشوند.

بعلاوه، از آنجا که با پیدایش مالکیت خصوصی و پیدایش ثروت در میان قبایل، جنگ و غارت اقوام دیگر به راهی برای کسب

درآمد تبدیل می شود، از اینرو، مردان، غنائم جنگی و منجمله اسرا را بصورت برده به تملك خود در آورده چیزی از آن به زنان نمی دهند.

بعبارت دیگر، چون زنان حمل اسلحه نمی کرده و در نتیجه در جنگ نمی نمودند، غنائم جنگی نیز به آنان تعلق نمی گرفت. به این دلایل بود که در میان قبایل عرب، زنان چیزی از ارثیه و غنیمت جنگی نصیب شان نمی شد.

ولی این قواعد عمدتاً به قبایل پدرسالار تعلق داشت. در عربستان زمان محمد، هنوز قبایلی وجود داشتند که هرچند مالکیت خصوصی در آنها بوجود آمده بود، ولی ازدواج مادرتبارانه در آنها هنوز از میان نرفته بود. بنابراین منطقی بنظر نمی آید که در این قبایل ارث بردن زنان ممنوع بوده است. چرا که زنان در این قبایل در صورت ازدواج در قبیله خود باقی می ماندند، و لذا ثروت قبیله را با خود به بیرون آن نمی بردند. از جمله خدیجه نیز به یکی از همین قبایل، قبیله بنی عامر تعلق داشت که در آن هنوز ازدواج صدیقه رایج بود. بنابراین اگر ادعای قران که گویا در "جاهلیت" زنان عرب از ارث محروم بودند حقیقت داشت، پس چگونه زنانی مانند خدیجه و ماویه بنت فضل که صاحب ثروت‌های شخصی بودند و زنانی مانند زنان قبیله طائی که صاحب گله بوده برادرانشان آنها را به چرا میبردند، وجود داشتند.

بنابراین، بنظر میرسد که محرومیت زنان از ارث فقط در مورد بخشی از زنان عرب که در قبایل پدرسالار خریده یا اسیر می شدند، صحت داشت. چیزی که محمد و مسلمانان خود نیز در مقیاس وسیع در آن دخالت داشته موجد آن بودند.

با اینحال، در زمان محمد قبایل مادر تبار نه تنها دیگر بخش بزرگی را تشکیل نمیدادند، بلکه منطقی نیز می بایست، بموازات رشد مالکیت خصوصی، در حال اضمحلال بوده باشند. چرا که با رشد ثروت و رسم غارت، بتدریج، نه تنها بر ثروت مردان نسبت به زنان افزوده میگشت، بلکه بر تعداد این نوع زنان نیز در مقایسه با زنان آزاد اضافه می شد.

به گفته کتاب آلاغانی، طبق قانون مدینه، افراد حی در سه چیز شراکت داشتند. حقوق و وظایف مربوط به خون بها، تقسیم ارثیه، و تقسیم غنائم جنگی که در قبایل مردسالار هر سه به عهده مردان قبیله بود^{xxxvi}. البته، هر چند غنائم جنگ به مردان تعلق داشت، ولی غنائمی که فرد جنگجو بدست می آورد مستقیماً بخود او تعلق نمیگرفت، بلکه با غنائمی که دیگران گرفته بودند جمع شده و بعد میان اعضای مرد قبیله، البته آنها که در جنگ شرکت کرده بودند، تقسیم می گشت. محمد نیز از همین سنت پیروی مینمود.

با اینحال، باید توجه داشت که جنبه جمعی تقسیم غنائم در اینجا نیز مانند قانون خون بها باقیمانده از نظام پیشین بود. باقیمانده ای که

البته از گزند نابرابریهای موجود در نظام مالکیت خصوصی در درون قبیله در امان نمانده بود. چرا که در تقسیم غنائم سهم رئیس قبیله از دیگران بیشتر بود. باین ترتیب که يك چهارم کل غنائم به رئیس قبیله و بقیه به تساوی میان اعضای مرد قبیله تقسیم می شد.

در اسلام نیز به پیروی از سنن مردسالارانه موجود، همین رسم رعایت می شود. باین معنا که نه تنها جنگ برای غارت و اسیر گرفتن زنان و کودکان تائید گشته در مقیاسی وسیعتر در پیش گرفته می شود، بلکه يك پنجم غنائم جنگی باضافه تمام ثروت فرمانده شکست خورده دشمن نیز به محمد که در حکم رئیس قبیله مسلمانان بود تعلق می گرفت

"و ای مومنان بدانید هر چه بشما غنیمت و فایده رسید (زیاد یا کم) خمس آن خاص خدا و رسول و خویشان او و یتیمان و فقیران و در راه ماندگان است." xxxvii

البته باید توجه داشت که در میان قبایل عرب نیز همانطور که در گذشته شرح دادیم رئیس قبیله میبایست نسبت به اعضای عادی و فقیر قبیله در مورد مال خود دست و دلباز و بخشنده می بود. در اینجا نیز قوانین قرآن در حالیکه پیغمبر را در مورد چگونگی مصرف سهم خود از غنائم جنگی صاحب اختیار مطلق میکرد، صرف بخشی از آنرا برای یتیمان و افراد عادی توصیه، و بدون هیچ ضمانت عملی و سیستم حسابرسی، فقط توصیه می نمود.

در نتیجه، از آنجا که معلوم نمی‌کرد که چه مقدار از سهم محمد باید صرف تیمار یتیمان و مستمندان گردد، بنابراین، توصیه مزبور نیز از حد حرف فراتر نرفته، مانند آنچه که در میان سایر روسای قبایل عرب مرسوم بود، صرفاً به کرم و بخشندگی رئیس قبیله و در اینجا خود محمد واگذار می‌شد، و لذا در این مورد نیز مانند سایر موارد بنا بر سنن موجود عمل می‌شد. بجز اینکه سهم یک چهارم به یک پنجم تغییر پیدا می‌کرد.

در مورد تقسیم ارث نیز مانند موارد دیگر، اسلام، دوری و نزدیکی به فرد مرده، یعنی سلسله مراتب هیرارشیک خانوادگی و نه رابطه یکدست قبیله ای را مبنای کار خود قرار می‌دهد.

ارث بردن زنان در اسلام

در اسلام زنان نیز، هر چند به اندازه نیمی از مردان، صاحب ارث می‌شوند. ارث بردن زنان نتیجه طبیعی قبول قانون درون همسری در اسلام، بود. چرا که ارث بردن زنان در میان قبایل عرب قبل از اسلام، بدلیل رواج برون همسری، و برای جلوگیری از انتقال ثروت قبیله به خارج از خود بود. ولی اکنون با رایج شدن ازدواج در درون قبیله منجمله با دختر عموها و دختر عمه‌ها و رفع

خطر انتقال ثروت قبیله به خارج از آن، منع ارث بردن زنان نیز ضرورت خود را از دست میداد.

بعلاوه، زنان بیوه نیز که در گذشته بدنبال مرگ شوهرانشان تحت کفالت پسران شوهر متوفی خود قرار می گرفتند، اکنون با منع قانون ارث بردن مادران، بی سرپرست می ماندند و تامین شان از محل ارثیه شوهرانشان امری ضروری می گشت. اینها شاید دلایلی بود که زنان را نیز مشمول ارث بردن از مردان می کرد.

در ضمن، اگر این زنان که طبق قانون برون همسری قبیله، قبلا به قبیله شوهر خود تعلق نداشتند، ولی اکنون، بنابر قانون خانواده، متعلق به خانواده شوهر خود بودند، لذا باید در ارث او نیز سهم می شدند.

به این دلایل بود که ارث بردن زنان در اسلام نیز نه بخاطر دفاع از حقوق آنان بلکه بخاطر تکمیل قانون خانواده و دفاع از همبستگی خانوادگی در برابر همبستگی قبیله ای بود.

فصل چهارم

- ۱- پطروشفسکی الیاباولویچ، اسلام در ایران، ترجمه کریم کشاورز، ص ۱۷۵^۱
- ۲- حماسه ابوتمام، به شرح خطیب تبریزی، جلد اول، ص ۲۱۹-۲۲۰. در توشیهیکو ایزوتسو، مفاهیم اخلاقی-دینی در قرآن مجید، ص ۱۱۰.
- ۳- سوره الاسراء، آیه ۳۳، قمشه ای
- ۴ - سوره بقره، آیه ۱۷۸، قمشه ای.
- ۵- سوره المائده، آیه ۴۵، قمشه ای.
- vi- Smith Robertson w, "Kinship and Marriage in old Arabia", p. 66.
- ۷ - سوره النساء، آیه ۹۲، قمشه ای.
- ۸- ابن هشام، سیرت رسول الله، جلد دوم، فارسی، ص ۴۸۰.
- ۹ - توشیهیکو ایزوتسو، مفاهیم اخلاقی-دینی در قرآن مجید، ص ۱۱۷.
- ۱۰- پطروشفسکی الیاباولویچ، اسلام در ایران، ص ۱۷۶.
- ۱۱- همانجا، صص ۱۷۶ و ۱۷۷.
- ۱۲ - همانجا، ۱۷۹.
- xiii -Smith Robertson w, "Kinship and Marriage in old Arabia", p.62-63.
- xiv -Ibid, p.161.
- xv -2 Sam, xiii, 13.
- xvi- Nawawi, p. 385. In Smith Robertson w, "Kinship and Marriage in old Arabia", p.163.
- ۱۷ - سوره احزاب، آیه ۵۰، فارسی، قمشه ای.
- xviii -Nawawi, p. 736. In Smith Robertson w, "Kinship and... p. 164.
- ۱۹ - سوره النساء، آیه ۲۳، قمشه ای.
- xx- Smith Robertson w, "Kinship and Marriage in old Arabia", p. 89.
- xxi- Aghani, vol. 1, p. 9; Ibn e Cotaiba, p. 55. In Smith Robertson, p. 89.
- xxii- Strabo, the Geography of Strabo, xvi: iv, xxv. In Smith Robertson W. , kinship & marage in old Arabia, p. 89
- xxiii-Gen. 35: 22, 49: 4. In Smith Robertson, p. 89.
- xxiv- Smith Robertson w, "Kinship and Marriage in old Arabia", p.90.
- xxv- Smith Robertson w, "Kinship and Marriage in old Arabia", p. 84.
- ۲۶ - سوره النساء، آیه ۱۹، قمشه ای.
- ۲۷ - سوره النساء، آیه ۲۲، قمشه ای.
- ۲۸ - سوره النساء، آیه ۲۳، قمشه ای.
- xxix-Aghani, vol. 4, p. 129. In Smith Robertson w, "Kinship and Marriage in old Arabia", pp. 108-109.
- ۳۰ - سوره النساء، آیه ۲۳، قمشه ای.
- ۳۱ - سوره احزاب، آیه های ۳۷، ۵، ۴، قمشه ای.
- ۳۲ - سوره بقره، آیه ۲۴۴، قمشه ای.
- ۳۳ - مقدسی مطهر بن طاهر، آفرینش و تاریخ، جلد ۴ تا ۶، ص ۵۷۷.

---

^{xxxiv}- Shahrestani, p. 144. In Smith Robertson w, "Kinship and Marriage in old Arabia", p. 88.

^{xxxv}- Smith Robertson w, "Kinship and Marriage in old Arabia", p. 270-271.

^{xxxvi}- Aghani, vol. 16, p.50. In Smith Robertson w, "Kinship and Marriage in old Arabia", p.55.

۳۷ - سورة انفال، آیه ۴۱، قمشه ای.

۲

نهاد مذهب

خدای واحد و نظام جدید

مقدمه

یکتاپرستی اندیشه تازه ای بود که بعنوان هسته اصلی مذاهب توحیدی ، و بعنوان یکی از حلقه های نظام مالکیت خصوصی، در حدود ۴ الی ۵ هزار سال قبل، و بلافاصله پس از پیدایش نظام مالکیت خصوصی، وارد تاریخ بشر شد. این امر را نه تنها همزمانی تاریخی این دو پدیده، یعنی این حقیقت که مذاهب یکتاپرست و نظام مالکیت خصوصی در کم و بیش در يك زمان بوجود آمدند، بلکه همچنین انطباق ایدئولوژیک این دو با یکدیگر، یعنی دفاع مذاهب توحیدی از ارزشهای نظام مالکیت خصوصی، تایید می کند.

تا آنزمان انسان بدوی، بجای یک خدا خدایان مختلف را مورد ستایش قرار میداد. این خدایان عمدتاً نتیجه ضعف انسان در برابر طبیعت و نیروهای آن بودند، مانند خدایان باران، طوفان و رعد و برق که هر کدام از آنها یکی از نیروهای ویران کننده یا مفید طبیعت را نمایندگی می‌کردند، انسان بدوی که بخاطر ضعف و سائل تولید، علم و تکنولوژی، از علل طبیعی این پدیده‌ها ناآگاه و در نتیجه قادر به کنترل نیروهای طبیعت و جلوگیری از خسارات و مصائب ناشی از آنها نبود، هنگامیکه در برابر نیروهای ویرانگر طبیعت قرار می‌گرفت، برای حفظ خود و در حالتی از یاس و ناچاری، به قدرتهای ماوراء الطبیعه، قدرتهایی که نیروی آنها ویرانگر بود و طبیعت قرار داشت متوسل می‌شد. بنا براین، خدایان محصول تخیل پردازای انسان برای جبران ضعف‌های او در برابر طبیعت و دشمنان وی بودند.

در این دوره، انسان برای جلب نظر و لطف خدایان، خود را ناچار می‌بیند که برای آنان قربانی کند. این قربانیان که در دوره ای، اسیران جنگی، و بعد فرزندان و بعد حیواناتی هستند که در پیشگاه این یا آن خدا قربانی می‌شدند، حکم هدایایی را داشتند که برای جلوگیری از خشم خدایان و جلب مرحمت آنها به حضورشان پیشکش می‌شد. باین ترتیب بود که سرخپوستان مایا در امریکا پس از هر پیروزی در جنگ، طی یک مراسم عمومی، اسیران خود را

بطور دسته جمعی در پیشگاه خدایانشان قربانی می کردند، و یا عبدالمطلب بخاطر نذری که در برابر یکی از بت های قریش نموده بود قصد می کند تا فرزند خود عبدالله پدر محمد را در کعبه قربانی نماید.^۱ همچنین حیواناتی که اعراب بدوی در کعبه در برابر خدایان خود سر می بریدند گویای این مطلب است.

قبل از آن ، در نظامات اشتراکی اولیه، انسان سعی می نمود تا از طریق جادو با نیروهای طبیعت تماس برقرار نموده و آنها را تحت کنترل خود در آورد، و چون فکر می کرد که زنان بخاطر عمل اعجاب انگیز زایمان و اعجازات دیگری که در تولید بخرج می دادند با نیروهای طبیعت ارتباط دارند، از اینرو از وجود آنها بعنوان جادوگر برای این منظور بهره برداری می نمود. ولی در دوران گذار از نظام اشتراکی به نظام مالکیت خصوصی، دوره ای که نظام مالکیت خصوصی ارگانها و اجزاء متشکله خود را برای برپائی نهائی خود شکل میدهد، نظام چند خدایی بوجود می آید، و آنگاه در دوره بعد، پس از گذار جامعه به نظام مالکیت خصوصی، برای توجیه این نظام و دیکتاتوری موجود در آن، مذاهب توحیدی علم می شوند.

در مرحله اول ، این جادوگران بودند که در هر قبیله واسطه انسان و طبیعت برای جبران ضعف ها و ناتوانی های او می شدند.

مثلا در جنگلهای کنگو، بنا بر رسم "پیگ میس"^{*}، مردان قبیله قبل از عزیمت برای شکار به همراه جادوگر قبیله به بالای تپه ای می رفتند و قبل از طلوع آفتاب، در حالی که کمانهای خود را بسوی نقشی از بز کوهی که زن جادوگر بر روی خاک کشیده بود، نشانه رفته، اوراد او را که قرار بود در جریان شکار طبیعت را زیر کنترل آنها در آورد تکرار می کردند.ⁱⁱ از نظر آنان این تنها راهی بود که می توانست موفقیت آنها را در شکار تامین نماید. بنابراین، در این دوره که مشکل انسان مبارزه با طبیعت بود، کنترل بر طبیعت از طریق جادو و توسل به آن دنبال می گردید.

در مرحله جادو، انسان اولیه، هر چند به ارواح همچون نیروهایی که خارج از کنترل وی بودند نگاه می کرد، ولی در اغلب مواقع می توانست خواست خود را از طریق جادوگر به آنها تحمیل نموده و تا حدودی بر آنها کنترل داشته باشد.

مثلا در میان بعضی قبایل سرخ پوست آمریکا جادوگر قبیله با تکان دادن وسیله ای که ایجاد سر و صدا می کرد می توانست شیطان^{*} یا روح خبیثه را که به محدوده قبیله نفوذ کرده بود، از آنجا فراری دهد. نمونه خفیف تر این نوع مراسم خرافه آمیز در میان

---

* pyg mis

* Demon

ایرانیان رسم دود کردن اسفند بود که بقایای آن کما بیش هنوز هم رواج دارد.

این دورانی است که در آن انسان او لا هنوز به نیروهای ماوراء الطبیعه بعنوان نیروهای مطلقه ای که سرنوشت او را بطور کامل در دست خود دارند نگاه نمی‌کند، بلکه آنانرا همچون عوامل خارج از کنترلی که صرفاً در زندگی او مداخله نموده، مزاحمت یا گشایشی ایجاد می‌کنند در نظر می‌گیرد، و ثانیاً و بهمین دلیل، تسلیم محض آنان نمی‌شود؛ بلکه با آنها مبارزه می‌کند و در این مبارزه به نیروی خود، گیرم نیروی استثنائی جادوگر قبیله، متوسل می‌شود.

در بعضی از اقوام اولیه که هنوز به علت بیماری به عنوان يك پدیده طبیعی پی نبرده بودند، و بیمار شدن فرد را نتیجه حضور ارواح پلید در خانه او می‌دانستند، برای علاج بیمار و رها کردن او از شر روح خبیثه، وی را مخفیانه در تاریکی شب و دور از چشم روح مزبور، از خانه بیرون می‌بردند و یا در صورت فوت بیمار خانه او را آتش می‌زدند تا روح شریر نیز با خانه از میان رفته و نتواند دوباره به جسم ساکنین خانه نفوذ کند.

بین این نوع رابطه با قدرت نیروهای ماوراء طبیعی در دنیای خیالی و رابطه با قدرت نیروهای واقعی در دنیای خاکی البته رابطه تنگاتنگی وجود داشت. در جامعه اشتراکی قبیله ای، اعضای قبیله در همه موارد بطور جمعی تصمیم می‌گرفتند. بنابراین

سرنوشت اعضای قبیله کم و بیش در دست خود آنها بود. آنها در برخورد با هر مسئله ای، با اتکاء به نیروی خودشان بود که وارد عمل می شدند. هیچ قدرتی بر بالای سر آنان قرار نداشت که بخواهد سرنوشت آنان را تعیین نموده و برای آنان تصمیم گیری نماید.

رئیس قبیله يك عضو معمولی و متساوی الحقوق با دیگر اعضای قبیله بود که بنا بر تقسیم کار درون قبیله، و بنا بر استعدادهایش، وظیفه ای را بعهده می گرفت که ما آنرا بنا بر ذهنیت خود ریاست می نامیم، ولی معنای آن با آنچه که ما از این عنوان در ذهن خود داریم کاملاً متفاوت بود و ابداً معنای داشتن اختیاراتی بیشتر از دیگران را نمی داد.

از اینرو، زندگی واقعی و نظام کاملاً دمکراتیک درون قبیله به انسان اولیه یاد داده بود که در همه موارد جز به نیروی خودش به چیز دیگری تکیه نداشته باشد. او، البته، به وجود نیروهای ماوراء الطبیعه ای که خارج از کنترل وی بودند عقیده داشت، ولی با اندیشه تسلیم به قدرت آنان شدن هنوز آشنائی نداشت. چرا که در زندگی روزمره اش در قبیله چنین چیزی وجود نداشت و اساساً، چنین چیزی، یعنی تسلیم شدن به نیروی غیر را، هنوز تجربه نکرده و با آن آشنائی نداشت. در يك کلام، از آنجا که در زندگی واقعی نیروئی بر بالای سر او نبود، در دنیای او هلمات نیز تصور وجود

نیروی مطلقه ای که سرنوشت او را در دست خود داشته و او را مسخر خود ساخته باشد ممکن نبود .

عقیده به وجود خدای مطلق، نیروئی که طبیعت و انسان را آفریده، سرنوشت او را کاملاً در دست خود داشته، و بر مقدرات او فرمانروائی کند، زمانی بوجود آمد که چنین نیرویی در زندگی واقعی او در قبیله و خارج از آن بوجود آمد. این دقیقاً زمانی اتفاق افتاد که با پیدایش مالکیت خصوصی و طبقات اجتماعی، جامعه اشتراکی کلان و نظام دمکراتیک آن جای خود را به قدرت مطلقه شاهان و امیران سرکوبگر در نظام سلسله مراتبی پس از آن داد .

از اینرو، تصور خدای مطلق و یکتا و قدر قدرتی او در عالم خیال، انعکاس و کپی برداری از همان قدرت های قدر قدرتی و مطلقه ای بود که اکنون در عالم واقعی و خاکی در برابر او قدر برافراشته بودند. رابطه خدا و بنده دقیقاً همان رابطه شاه و رعیت بود که در آن اولی مختار مطلق و غیر قابل بازخواست و دومی همیشه در معرض بازخواست و مجازات بود. به این آیه قرآن که دقیقاً چنین رابطه ای را تقدیس می کند توجه نمائید:

"پادشاه مُلک وجود، خدای یکتاست ... و او هر چه می کند بازخواست نشود ولی خلق از کردارشان بازخواست شوند."ⁱⁱⁱ - قرآن.

در مسیحیت نیز نظام سلسله مراتبی مورد تایید قرار می‌گیرد. چنانکه در انجیل نیز می‌خوانیم که افراد باید چنان سر به اطاعت مسیح داشته باشند، و زنان سر به اطاعت شوهرانشان که خود مسیح سر به اطاعت خدا داشته است:

"زنان باید از شوهران خود اطاعت کنند همچنانکه مسیح از خدا. چرا که شوهر رئیس زن است همانطور که مسیح رئیس کلیسا."^{iv}

در مذهب کنفوسیوس این سلسله مراتب هیرارشیکی حتی طبیعت را نیز در بر می‌گرفت. بطوریکه بهشت یا آسمان بعنوان عنصر والاتر بر بالای زمین که عنصر پست بود قرار می‌گرفت، و بنا بر این قانون اساسی کائنات که هر چیزی باید از عنصر بالاتر از خود اطاعت نماید، رعایا نیز میبایست از پادشاه، جوانان از پیران، زنان از شوهران، و فرزندان نیز از والدین خود اطاعت نمایند.^v بنابراین، بی دلیل نبود که در همه جا مذاهب توحیدی در دل نظام مالکیت خصوصی و اندکی پس از آن بوجود آمدند.

اولین مذهب توحیدی تا آنجا که ما از آن اطلاع داریم، بصورت پرستش آتن خدای یکتای خورشید در ۳۴۰۰ سال قبل در مصر بوجود می‌آید. اندکی قبل از آن نیز در بین النهرین که گهواره تمدن و مالکیت خصوصی اندکی قبل از مصر بوده است، مردوک خدای مرد که بر خدایان دیگر مسلط شده به تنها خدای شهر بابل

تبدیل می گردد ولی البته هیچیک از اینها بعنوان مذاهب پایدار پابرجا نمی‌مانند.

اولین مذاهب توحیدی پایدار در جهان، مذاهب یهودیت و زرتشت بوده اند. اولی با پذیرش یهوه بعنوان خدای واحد، توسط یکی از اقوام سامی است که در میان یهودیان شکل می‌گیرد، و دومی در جریان مهاجرت و هجوم اقوام وحشی و مردسالار آریائی به ایران و هند در قریب به ۴ تا ۵ هزار سال قبل، در میان آنان شکل می‌گیرد که در آن اهورمزدا در حالی که مانند شاهان بر عرش آسمان در میان شش امشاسپندان (فرشتگان مقرب) و ایزدان (فرشتگان دیگر) بر تخت زرین خود تکیه زده است به خدای واحد ایرانیان تبدیل می‌گردد.

در میان یونانیان نیز پس از پیدایش مالکیت خصوصی و نظام پدرسالاری در حدود سه هزار سال ق. م. است که زئوس بنا بر اشعار هومر در پایان عصر اساطیری که سالهای ۱۶۰۰ تا ۱۱۰۰ ق. م. را در بر می‌گیرد، به مقام خدای خدایان ارتقاء میابد.

وجود خدای واحد و عقیده به قدر قدرتی او نه تنها به نیاز طبقات حاکمه و شاهان و امیران برای نفوذ روحیه فرمانبرداری و اطاعت در میان مردم کمک می‌کرد، بلکه روح و روان سرکوب شده طبقات محکوم و محروم را نیز که در ازاء بی‌پناهی واقعیشان در

دنیای موجود، نیازمند پناهگاهی در دنیای وهم و خیال خود بودند، بطور کاذبی سیراب می نمود.

از اینرو، مذاهب توحیدی، هم از طرف دولت ها و هم از طرف توده های عامی و بی پناه، به يك اندازه، مورد استقبال قرار گرفتند. بعبارت دیگر، هر کدام از مذاهب توحیدی که بیشتر در میان توده مردم نفوذ نمودند، از طرف دولت های سرکوبگر نیز بخاطر نقش تخدیر کننده شان مورد تائید و پشتیبانی واقع شدند. بی دلیل نبود که مسیحیت هم از جانب دولت سرکوبگر روم و هم از جانب قربانیان سرکوب شده آن مورد استقبال قرار گرفت.

ابتدا در میان اهالی بشدت از پا در آمده اورشلیم که بدنبال سرکوب های بی رحمانه و پیاپی شورشهای مکرر شان بر علیه امپراطوری روم در جستجوی رهاننده ای از آسمان بودند پا گرفت، و به بقیه قلمرو روم در سوریه و در نقاط دیگر سرایت کرد، و بعد در قرن چهارم میلادی توسط دولت روم که در پی افیون تخدیر کننده ای بود که دادخواهی توده های سرکش را از خود، به آسمان منحرف نماید، قانونی و در قرن ششم بعنوان مذهب رسمی امپراطوری پذیرفته شد. باین ترتیب بود که مسیحیت، پس از مدتی، هم به مذهب فراگیر سرکوب شدگان و هم به مذهب رسمی سرکوبگران تبدیل شد. همین امر در مورد مذهب یکتاپرست زرتشت در میان ایرانیان که در قرن سوم میلادی به مذهب رسمی دولت و

امپراطوری سرکوبگر ساسانی در آمد اتفاق افتاد. مذهب مزبور نیز که قبلا و طی يك دوره طولانی، و در رقابت با مذاهب دیگر، خود را به تنها مذهب پر نفوذ اقوام آریائی تبدیل کرده بود، سرانجام در قرن سوم میلادی، به عنوان مذهب رسمی، مورد قبول امپراطوری ساسانی قرار می گیرد. مذهب پرستش آتن نیز در ۱۴۰۰ سال ق. م توسط "آخن آتن" - فرعون قدرتمند مصر، می آید، ولی در کار خود موفق نمی گردد.

اسلام نیز که اساسا از همان ابتدا با قدرت سرکوبگر اولین دولت طبقاتی و شمشیر خون آلود آن است که در میان اعراب و سایر نقاط جهان ترویج و گسترش یافت.

بی شك پدیده خدای واحد و قدرت لا یزال آن به آسانی شکل نگرفت. همانگونه که استقرار دیکتاتوری طبقات دارا بر توده های فقیر قبیله باسانی ممکن نشد. این امر در همه جا، نتیجه يك مبارزه طولانی و گاهی خونین میان خدایان منجمله خدایان مرد و زن و سلطه یکی از آنها بر دیگری بود.

در مصر همینکه آمنوفیس چهارم یا "آخن آتن"، آتن خدای خورشید را بعنوان تنها خدای قابل پرستش اعلام می کند پرستش خدایان دیگر را منع می نماید. با اینحال با شورش کاهنان و مرگ آخن آتن، آتن نیز از مقام واحد خود بزیر کشیده شده و خدایان بزیر کشیده شده به مقام قبلی خود رجعت می کنند.

مردوك نیز با کشتن انلیل و مبارزه با خدایان دیگر است که به خدای یکتای شهر بابل تبدیل می گردد، همینطور زئوس در مبارزه با خدایان دیگر و پس از کشتن هرا خواهرش قادر می شود که تاج فرمانروائی را بر سر خود بگذارد، هر چند هنوز در دوره ای که میزیسته تا آنجا پیش نمی رود که با نابودی خدایان دیگر قدرت مطلقه خود را برقرار نماید و اینکار، یعنی سلطنت مطلقه خدای واحد در بیش از هزار سال بعد بدست مسیحیت است که انجام می پذیرد.

نکته مهم در این مبارزات اینست که مبارزه میان خدایان و تسلط یکی بر دیگران، هر چند در داستانها و افسانه هائی که محصول تخیلات انسان اند به وقوع می پیوندد، ولی در واقع انعکاس است از مبارزات خونینی که در زمین و بر روی ویرانه های جامعه اشتراکی، میان نیروهایی که اکنون برای برتری بر یکدیگر در حال جدال اند. بنابراین، در هر يك از جماعات مزبور پیروزی خدای واحد بر خدایان دیگر در آسمان، بیان پیروزی قدرت مطلقه ایست که توانسته است در زمین برتری خونین خود را بر نیروهای دیگر و منجمله مردم به کرسی بنشانند.

در جریان این مبارزات است که جامعه جدید، اجزای متفاوت خود را برپا می سازد. این اجزاء که حلقه های سه گانه قدرت را در نظام جدید تشکیل می دهند، همانطور که در گذشته نیز توضیح داده شد، عبارتند از قدرت مطلقه پدر در خانواده، قدرت

مطلقه سلطان در جامعه ، و قدرت مطلقه خدای واحد در آسمان . در هر سه این موارد، این تنها مردانند که بر اریکه قدرت قرار می گیرند. از اینرو، بی دلیل نیست که خدای واحد نیز به تبعیت از پدر و سلطان که نمایندگان او در زمین اند، و هم چنین فرستادگان این خدا ، در همه جا، بدون حتی يك استثناء مذكراند. نظام جدید نه تنها مطلقه بلکه همچنین يك نظام مردسالار است.

این مذاهب، که از یکسو، اطاعت و فرمانبرداری در میان مردم را تبلیغ می کردند و از سوی دیگر قدرتی خدا و رسولان او را ، با این کار خود، هر چند بطور غیر مستقیم، ولی عملاً، به نهادی کردن رابطه قدرت و قاهر و مقهوری در ذهن مردم- که لازمه جامعه جدید بود، کمک می نمودند. در واقع نیز خدای مقتدر یکتا، فراتر از يك موجود اساطیری تکیه زده بر عرش آسمان بود. خدا مفهومی اجتماعی داشت و بیان يك رابطه واقعی قدرت بود. رابطه ای که در یکسر آن قدرت مطلقه يك فرد، و در سوی دیگر آن بی قدرتی توده مردم قرار داشت . عقیده به خدای مطلق در عین حال عقیده به بی قدرتی مخلوقین وی بود. عقیده به قدرت خدا عین بی اعتقادی به قدرت خود و مردم بود .

در نظام گذشته چنین رابطه قدرتی وجود نداشت . از اینرو، انسان بدوی با مفهوم خدای یگانه و مطلق بیگانه بود. اما اکنون، جامعه جدید، برای کنترل قربانیان خود، بهمان اندازه به خدای

سفاک، و قدرت منفک شده آن از منشاء اش، نیاز داشت که جامعه قدیم نسبت به چنین قدرتی بی نیاز بود. برای همین بود که در مذاهب توحیدی و منجمله اسلام اینهمه بر اصل یکتاپرستی و قدرت خدای قهار و مقتدر و مبارزه با کفر و عصیان بر علیه آن تاکید می شد.

تاکید بر وجود خدای واحد و قدرت مطلقه او، در واقع، تایید و تاکید بر بی قدرتی مخلوق او یعنی انسان در نظام جدید بود، بهمین صورت، کفر نیز که صدای اعتراض انسان بدوی به این بی قدرتی و به قطبی شدن قدرت در جامعه جدید بود، پرچم جامعه قدیم و خود آن بود.

برای صاحبان نظام جدید، انکار قدرت خدا بهمان اندازه خطرناک و منفور بود که ابراز قدرت مردم. در واقع نیز قدرت خدا، همان قدرت مجامع خلق در نظام کلان و قبیله بود که در جریان انقلابات مالکیت خصوصی از دست آنان خارج شده و اکنون همچون شمشیر داموکلوس بر بالای سرشان به چرخش در آمده بود. بهمان صورت که تمرکز مالکیت خصوصی در دست طبقه اشراف در نظام جدید، نتیجه سلب مالکیت از اعضای ساده قبیله بود، تمرکز قدرت در دست خدای واحد در مذاهب جدید نیز، نتیجه بلافصل غصب آن از مردم و خدایان دیگر بود. یکتاپرستی و کفر بهمان اندازه رو در روی هم بودند که جامعه بدوی و جامعه متمدن بعد از آن. برای همین بود که آیات آسمانی چنان لجام گسیخته بر علیه کفر

و انکار قدرت خدا مبارزه می کردند، و خدایان یکتا، با همه قدرتشان، از صدای کفر بخود می لرزیدند. با اینحال، یکدم از تهدید و انداختن ترس در دل منکران قدرت خود باز نمی ایستادند.

"... که همانا ترس در دل کافران می افکنم تا گردنهایشان بزنید و همه انگشتان (دست آویزهایشان) را قطع کنید. این کیفر کافران برای آنست که با خدا و رسول سخت ضدیت و مخالفت کردند."^{vi} - قران.

و از آنانکه مطیع قدرت خدا در آسمان و رسول او در زمین بودند تمجید می نمودند.

"آنجا (بهشت) منزل ابدی مطیعان خواهد بود و این است پیروزی و سعادت عظیم."^{vii} - قران

و جنگندگان بر علیه آنان را تهدید می کرد :

"همانا کیفر آنانکه با خدا و رسول او به جنگ برخیزند و در روی زمین به فساد کوشند جز این نباشد که آنها را کشته یا به دار کشند و یا دست و پایشان را به خلاف ببرند (یعنی دست راست را با پای چپ و بالعکس)"^{viii} - قران

در مذهب یهود نیز در عهد عتیق می خوانیم:

"از من بترس ، زیرا که من خدا هستم"^{ix}

"کیست مانند تو ای یهوه که در میان خدایان به اندازه تو ترسناک باشد؟"^x

"از من بترس و مرا عبادت کن و به نام من قسم بخور"^{xi}

"ابتدای حکمت ترس از بیهوشی است و انتهای آن نیز ترس از بیهوشی است" ^{xii}

در مسیحیت نیز چه در عهد جدید و چه در مدارک دیگر با همین دید یعنی قدر قدرتی خدا و ترس و اطاعت از وی بعنوان روبروئی جامعۀ هیرارشیکی و سلسله مراتبی جدید روبرو می شویم.

"خداوند می فرماید که از من اطاعت کنید و نجات خود را با ترس و لرز به کمال برسانید" ^{xiii}

"هر کس که از خدا بیشتر بترسد نزد او مقبولتر است" ^{xiv}

"خدا را آنطور که مقبول است عبادت کنیم، یعنی از او بترسیم و احترامش بگذاریم، زیرا خدا آتشی است که می سوزاند" ^{xv}

در مسیحیت نیز مانند اسلام، به پیروی از همین آیات است که بزرگترین قدیسان مسیحی سنت آگوستین و سنت آکوئیناس به ابراز نظراتی این چنین وحشیانه و بیرحمانه اقدام میکنند.

"وقتی که خداوند بر مبنای مصلحتی که خودش تشخیص میدهد فرمان کشتن صادر میکند، آدمکشی برترین فضائل میشود و حرفه آنکس که در راه خداوند میکشد به صورت دلپذیرترین حرفه ها در می آید" ^{xvi}

"گشتن زندیقی که با زبان خویش از گناه خود توبه نکند در نظر خداوند بزرگترین ثواب ها است و در چنین موردی تنها تکفیر مردان از جانب کلیسا کافی نیست ، بلکه باید اصولا وجود نحسشان را از صفحه روزگار بر انداخت".^{xvii}

"موقعی که باید کافران را کشت، آنکس که سر میبرد ، به دار می آویزد، استخوانها را میشکند، شاهرگها را قطع میکند و خونشان را بر زمین میریزد دیگر يك آدمی نیست ، خود خداوند است".^{xviii}

پیوستگی مذاهب توحیدی با نظام جدید تنها به دفاع آنان از رابطه جدید قدرت محدود نمی شد. مذاهب توحیدی رو بنای حقوقی، اخلاقی و در يك کلام ایدئولوژیک نظامات جدید را تشکیل می دادند و برای این بوجود آمده بودند که از تمامی اجزاء و مبانی نظام جدید دفاع نمایند . در غیر این صورت نه تنها به مذهب رسمی امپراطوری ها و دولتهایی که بر ویرانه جوامع اولیه بنا شده بودند تبدیل نمی شدند، بلکه توسط آنها حتی تحمل هم نمی گشتند و مانند عقاید کفرآمیز ، و مذاهب مادرتبار بت پرست و چند خدایی زیر ضربات نظام جدید بکلی از میان می رفتند .

از اینرو بود که این مذاهب نه تنها از استثمار انسان از انسان، فقر و ثروت و نظام برده داری که همگی پدیده های نوینی در تاریخ بشری و از اجزاء جدائی ناپذیر نظام جدید بودند، با صراحت و بی پروائی دفاع می کردند، بلکه برای منتفی کردن هر نوع تلاش انسانی جهت تغییر و یا حتی تعدیل این پدیده های غیر عادلانه ، با

منتسب نمودن این بی عدالتی ها به خواست الهی، هر گونه مخالفت با آنها را بعنوان معارضه با مشیت الهی، مستوجب سختترین مجازاتها می نمودند. آیات زیر خود گویاتر از هر سند و بحثی در این مورد هستند. آنها وظیفه شناسی نامقدس مذاهب توحیدی در برابر نظام مقدس جدید را به بهترین وجهی نشان میدهند.

"و خدا رزق بعضی از شما را بر بعضی دیگر فزونی داده. آنکه رزقش افزون شده است به زیر دستان و غلامان زیاده را نمی دهد تا با او مساوی شود (...). آیا نعمت ایمان به خدا را به عصیان و شرک باید انکار کرد؟" قرآن ^{xix*}

در این آیه اسلام مخالفت خود با برابری اقتصادی و حتی تخفیف اختلاف طبقاتی میان فقیر و غنی را نشان میدهد، چون معتقد

---

* مترجم قرآن حاج مهدی قمشه ای در آیه مزبور، خودسرانه، پرانتزی باز کرده تا معنی آیه را عوض کند و با حيله گری مانع از این شود که خواننده از آیه مزبور این نتیجه رسوا برانگیز را بگیرد که خدا از اغنیاء خواسته است که به فقرا کمک نکنند. در حالیکه معنای آیه کاملا روشن است و احتیاج به توضیح اضافی ندارد. مطلب داخل پرانتز از اینقرار است: (لیکن مقام خدائی ما را به بتی یا بشری میدهد تا با خدا شریک و مساوی داند. زهی جهل و ناسپاسی!). با این پرانتز معنای آیه به عکس خود تبدیل می شود بطوریکه گویا خدا دارد کمک نکردن به فقرا را سرزنش میکند. حالا به متن ترجمه انگلیسی آیه مزبور توسط M. S. Shakir که حداقل به عقاید ارتجاعی مندرج در قرآن صادق و وفادار است توجه نمائید تا متوجه تقلب و ریاکاری مترجم فارسی زبان بشوید:

And Allah has made some of you excel others in the means of subsistence, so those who are made to excel do not give away their sustenance to those whom their right hands possess (slaves, wives and inferiors-me), so that they should be equal therein; is it then the favor of Allah which they deny?

" و خدا رزق بعضی از شما را بر بعضی دیگر فزونی داده. آنها که رزقشان افزون شده است به زیر دستان و غلامان زیاده را نمی دهند تا با آنها مساوی شوند. آیا این لطف خدا (به ثروتمندان - از من) است که انکار می کنید؟" در این آیه در واقع قرآن میگوید کسی که به زیر دستان خود کمک کند، با خواست خدا که کسانی را رزق بیشتر و کسانی را رزق کمتر داده است مخالفت کرده است.

است که جامعه ایکه مبتنی بر مالکیت خصوصی و تفاوت میان فقیر و غنی باشد جامعه مطلوب و مورد خواست خداست.

"در صورتی که ما خود معاش و روزی آنها را در حیات دنیا تقسیم کرده ایم و بعضی را بر بعضی به مال و جاه دنیوی برتری داده ایم تا بعضی از مردم بعضی دیگر را مسخر خدمت کنند و رحمت خدا از آنچه جمع می کنند بهتر است" ^{xx} قران

در اینجا نیز تبعیض طبقاتی و کنترل گروهی از مردم توسط گروه دیگر که یکی از خصوصیات اصلی جامعه جدید می باشد تایید می شود.

"به هرکس که می خواهد ثروت می دهد و به هرکس می خواهد ذلت می دهد." ^{xxi} قران

پس اختلاف طبقاتی و تقسیم جامعه به فقیر و غنی مطابق خواست خداست و مجازات دست درازی به مال دیگران یعنی تعرض به اصل مالکیت خصوصی قطع دست است .

"مجازات سرقت قطع دست راست است از مچ دست" ^{xxiii} قران*

* - باید توجه داشت که تاریخ این وحشیگری ضد انسانی با تاریخ پیدایش مالکیت خصوصی یکی است. قدیمی ترین نشان آن را میتوان در قوانین حمورابی یافت که به سه الی چهار هزار سال ق. م، یعنی به آغاز پیدایش مالکیت خصوصی در میان سومریان باز میگردد.

البته فقهای اسلامی، در دورانی که در اثر تمرکز بیشتر ثروت در قلمرو اسلامی نسبت به زمان محمد، با تجاوزات بیشتری از جانب مردم فقیر به مالکیت خصوصی در نظام اسلامی مواجه می‌شوند، قوانین مربوط به مجازات خاطیان به مالکیت خصوصی را گسترش می‌دهند.

"مجازات سرقت قطع دست راست است از مچ دست، و در صورت تکرار قطع پای چپ و اگر برای بار سوم تکرار شود بنا به فقه شافعی قطع دست چپ و مطابق فقه حنفی زندان. اینها در صورتی است که بهای جنس مسروقه بیش از ۳ درهم (شافعی) و یا ۱۰ درهم (حنفی) باشد.^{xxiii}

البته، با این تبصره که همانطور که در همه نظامات مبتنی بر مالکیت خصوصی رایج است، در اسلام نیز کلمه دزدی شامل دزدی‌های بزرگ و قانونی نمی‌شود، و گر نه حمله به کاروانهای تجاری و غارت اموال مردم توسط محمد و جانشینان او بیشتر از همه میبایست مشمول این مجازات قرار می‌گرفت.

بهر حال، قطع دست بخاطر دزدی، رسمی بود که قبل از محمد در عربستان که در آن نظام مالکیت خصوصی از مدت‌ها قبل آغاز شده بود رایج بود، چنانچه مقدسی برای ما میگوید که در دوران حیات محمد، ولی قبل از ادعای او به پیامبری، قریش دست مردی به نام "دویك" را که از هدایای کعبه دزدی کرده بود قطع می‌کنند^{xxiv}

باین ترتیب است که رسم قطع کردن دست که چاره جوئی وحشیانه و شمشزکننده اشرافیت عرب برای حفظ حرمت مالکیت خصوصی و احترام به آن بوده، با تبدیل اسلام به نماینده رسمی جامعه طبقاتی موجود، به یکی از قوانین خود آن تبدیل می‌گردد.

همین امر در مورد برده داری صادق بود. برده داری نیز که نتیجه بلافصل فروپاشی جوامع اشتراکی اولیه و از اجزاء لاینفک نظام جدید بوده است، در آیه های زیر مورد حمایت کامل اسلام و قران قرار می‌گیرد.

"آیا بنده مملوکی که قادر بر هیچ چیز (حتی بر نفس خود) نیست با مردی که ما به او رزق نیکو (و مال حلال بسیار) عطا کردیم و پنهان و آشکار هر چه خواهد انفاق می‌کند یکسان اند؟ هرگز یکسان نیستند."^{xxv} - قران

"دو نفر مرد یکی بنده ای باشد گنگ و از هر جهت عاجز و کل بر مولای خود و از هیچ راه خیری به مالک خود نرساند و دیگر مردی آزاد و مقتدر که بر حق به عدالت فرمان دهد و خود هم به راه مستقیم باشد آیا این دو نفر یکسان هستند؟ هرگز یکسان نیستند."^{xxvi} - قران

بر اساس این آیه های قران است که بعدا روایان اسلامی روایات زیر را از محمد نقل می‌کنند.

" نماز دو کس از سرشان بالاتر نخواهد رفت (به اجر آن دنیا نمی رسد): یکی برده ای که از نزد اربابش فرار کرده باشد، مگر اینکه نزد او باز گردد و دیگری... " xxvii

"از سه کس سخن مگوی: مردی که از جماعت دوری گرفته و از پیشوای خود نافرمانی کرده و در نافرمانی مرده باشد و کنیز و یا بنده ای که از ارباب خود گریخته و در حال فرار مرده باشد..." xxviii

در مسیحیت نیز بردگی که نظام جدید بر پایه آن قرار داشته است، کاملاً مورد تایید قرار می گیرد.

"شما بردگان از اربابان خود بهمان سان اطاعت کنید که عیسی از مسیح اطاعت می کند." xxix

"به غلامان بگو که در هر امر مطیع اربابان خود باشند و در باره احکام آنها جر و بحث نکنند و آنها را همواره از خود راضی نگهدارند." xxx

در تورات نیز آمده است:

"اگر غلامی عبری بخری او شش سال به تو خدمت کند و آنگاه آزاد است که بدون پرداخت چیزی برود. اگر خودش تنها آمده باشد فقط خودش خواهد رفت و اگر با زنش آمده باشد با او میرود. اگر صاحبش به او زن داده باشد و زن برای او بچه آورده باشد، زن و فرزندانش به ارباب تعلق دارند، و او بدون آنها خواهد رفت. و اگر از روی سادگی بگویی که زن و فرزندانش را دوست دارد و بدون آنها نمیرود، آنگاه اربابش او را نزد قاضی خواهد برد؛ همچنین او را نزدیک در

یا تیر در آورده؛ با درفشی گوشش را سوراخ میکند؛ و او برای تمام عمر در بندگی او باقی میماند.^{xxxii}

این حکم تورات نشان میدهد، که این ادعا که مذهب یهود مذهب قوم بنی اسرائیل بوده، با آن یکی، و قوم یهود قوم برگزیده خدای آن بوده، درست نمی باشد. عبری بودن غلام این مسئله را به روشنی مدلل می سازد. چرا که اگر این مذهب به همه قوم یهود تعلق داشت به بخشی از آن به صورت برده نگاه نمی کرد. این امر با قطعیت تمام نشان میدهد که این مذهب مانند همه مذاهب توحیدی دیگر تا چه اندازه صرفاً به بخش بالائی و برده دار این قوم تعلق داشته و تنها از منافع آنان دفاع میکرده است. در تفسیر "بن سیراخ" از تورات نیز تصریح شده است:

"علوفه و چوب و بار برای الاغت، نان و کتک و کار برای بنده ات، زیرا که اگر او سرش را بالا نگاه دارد به فرمان تو نخواهد ماند، و این یوغ و طناب است که گردن او را خم می کند. نصیب غلام باید شکنجه و فلك باشد. اگر بنده ات فرمان تو را اطاعت نکند بی درنگ او را به غل و زنجیر ببنداز"^{xxxiii}

اما نظام جدید از يك جهت دیگر نیز به مذاهب توحیدی و تبلیغات دنیا گریزانه آنها نیاز داشت. از اینجهت که آنها می توانستند با خوار کردن دنیای موجود و لذائذ آن در برابر دنیای دیگر، خشم ناشی از احساس محرومیت توده های فقیر را با وعده های بهشتی به

آنها در آن دنیا فرو نشانده، از انفجاری که می‌توانست بهشت صاحبان قدرت در این دنیا را مورد تهدید قرار دهد، جلوگیری بعمل آورد.

"اما مردم از جهل و غفلت در پی این سعادت نروند، بلکه زندگانی دنیا را بگزینند و عزیز دارند در صورتی که منزل آخرت بهتر و پاینده تر (از دنیا)ست." xxxiii - قرآن

در انجیل نیز:

"در فکر این که چه خواهید خورد و چه خواهید آشامید نباشید، و اینقدر به آن فکر نکنید. اینها چیزهایی است که مردم دنیا به دنبالشان هستند، و پدر شما میدانند که به اینها محتاجید. بجای اینها سلطنت خدا را جستجو کنید؛ و اینها خودشان برای شما فراهم خواهند شد." xxxiv

بعلاوه، اگر توسل به تیغه شمشیر و مجازات افراد سرکش در این دنیا، راه و روش خدایان زمینی در به اطاعت کشیدن مردم عادی بود، مذاهب توحیدی، همین کار را با توسل به بهشت و جهنم در آن دنیا و تشویق و تهدید به مواهب و عذابهای آندو و مقایسه آن با لذتها و عذابهای دنیوی می کردند. لذا پست جلوه دادن زندگی دنیوی و بر جسته کردن زندگی اخروی شرط لازم دلبستگی به آن جهان و به اطاعت کشاندن انسانها بود. از اینرو، کم رنگ کردن لذت و

شادی‌های دنیوی حيله گری همه مذاهب توحیدی برای برجسته نمودن لذت‌های آخروی و دل‌بستگی مردم به آنها بود:

"و برای همه (مردم) به مقتضای عملشان جائی معین است و همه به پاداش اعمال خود کاملاً می‌رسند و هیچ ستمی بر آنها نخواهد شد و روزی که کافران را بر آتش دوزخ متوجه سازند (به آنها گویند) شما لذت و خوشی‌هایتان را در زندگی دنیا به شهوترانی و عصیان بردید و بدان لذت دنیوی برخوردار بودید. پس امروز به عذاب لذت و خواری مجازات می‌شوید." xxxv قرآن

"آنانکه به آیات ما ایمان آوردند و تسلیم امر ما شدند (به همه خطاب شود که) با همسرانتان مسرور و شادمان در بهشت جاوید وارد شوید و بر آن مومنان کاسه‌های زرین و کوزه‌های (بلورین) مملو از انواع طعام و شراب طهور دور زنند و در آنجا هر چه نفوس را بر آن میل و شهوت است و چشمها را شوق و لذت مهیا باشد و شما مومنان در آن بهشت جاودان متنعم خواهید بود و به مومنان گویند این همان بهشتی است که از اعمال صالح خود به ارث یافتید. برای شما در آنجا انواع میوه‌ها فراوان است که از آن هر چه خواهید تناول کنید. بدکاران هم در آنجا سخت در عذاب آتش جهنم مغلندند و هیچ از عذابشان کاسته نشود و امید نجات خلاصی ندارند." xxxvi قرآن

"و هر که از مقام قهر و کبریائی خدا بترسد او را دو باغ بهشت خواهد بود که در آنها انواع میوه‌ها است ... " xxxvii _ قرآن

"ما برای کیفر کافران غل و زنجیرها و آتش سوزان مهیا ساخته ایم و نکوکاران عالم در بهشت از شرابی نوشند که طبعش در لطف و رنگ و بوی

کافور است .... و دور آن بهشتیان پسرانی زیبا که تا ابد نو جوانند و خوش سیما به خدمت می گردند." xxxviii قرآن

در یهودیت نیز همین مسئله و جود دارد:

"تو خدای خودت یهوه را خدمت کن ، و او نان و آب ترا برکت خواهد داد و بیماری را از تو دور خواهد کرد" xxxix

و در انجیل نیز می خوانیم:

"عمر خود را در روی زمین با ترس (از خدا) بگذرانید، که اگر باو متوسل شوید او بدون ملاحظه اشخاص، شما را بر اساس اعمالتان قضاوت خواهد کرد." xl

"در هر ملتی آنکه از خدا خوف داشته باشد، و درستکار باشد، مقبول او قرار میگیرد." xli

پانویس ها

- ۱- تاریخ طبری، جلد سوم، فارسی، ص ۷۹۶.
- ۲- زن و سکس در تاریخ، از همین نویسنده، جلد اول، فارسی، ص ۲۰۷.
- ۳ - سورة انبیاء، آیه ۲۳، قمشه ای.
- iv- 1 Corinthian 2-3.
- v- Arvind Sharma, women in the world religions, pp. 136-137.
- ۶- سورة انفال، آیه ۴۲، قمشه ای.
- ۷ - سورة النساء، آیه ۱۳، قمشه ای.
- ۸ - سورة المائدة، آیه ۳۴، قمشه ای.
- ix-Leviticus, 19-14. Old Testament.
- تورات، سفر لاویان، باب نوزدهم، ۱۴.
- ۱۰- سفر خروج، بند ۱۱. در تولدی دیگر، شجاع الدین شفا. ص ۸۷.
- ۱۱- سفر تثبیه، باب ششم، بند ۱۳. همانجا.
- ۱۲- امثال سلیمان، باب نهم، بند ۱۰. همانجا.
- ۱۳- نامه پائولوس رسول به فیلیپیان، باب دوم، بند ۱۲. همانجا، ص ۳۸۸.
- ۱۴- اعمال رسولان، باب دهم، بند ۲۵. همانجا ص ۳۸.
- ۱۵- رساله به عبرانیان، باب دوازدهم، بند ۲۸ و ۲۹. همانجا، ص ۳۸۸.
- ۱۶- سن آگوستین قدیس نامی مسیحی. همانجا، ص ۳۷۹.
- ۱۷- سن توماس اکوئینوس. همانجا، ص ۳۸۰.
- ۱۸- مارتین لوتر، همانجا.
- ۱۹- الزخرف، آیه ۷۱، قمشه ای.
- ۲۰- الزخرف، آیه ۳۲، قمشه ای.
- ۲۱- سروره عمران، آیه ۲۶، قمشه ای.
- ۲۲- سورة مائده، آیه ۳۸، قمشه ای.
- ۲۳- پیتر و شفصکی، اسلام در ایران، فارسی، ص ۱۸۱.
- ۲۴- مقدسی مطهر بن طاهر، آفرینش و تاریخ، جلد چهارم تا ششم، ص ۶۴۸.
- ۲۵- النحل، آیه ۷۵، قمشه ای.
- ۲۶- النحل، آیه ۷۶، قمشه ای.
- ۲۷- محمد بن عبدالله، نهج الفصاحه، ص ۱۱.
- ۲۸- محمد بن عبدالله، نهج الفصاحه، ص ۲۴۹. همانجا.
- ۲۹- از رساله پائولوس رسول به افسسیان، باب ششم، بند ۵.
- ۳۰- همانجا.
- ۳۱- سفر خروج، باب ۲۱، بندهای ۲ تا ۶.
- ۳۲- شجاع الدین شفا، تولدی دیگر، ص ۳۴۵.
- ۳۳- سورة الاعلی، آیه ۱۵، قمشه ای.
- ۳۴- لوقا، باب دوازدهم، بندهای ۲۹-۳۱.

-
- ۳۵ - سوره ۴۶ ، آیه های ۱۹ و ۲۰ ، قمشه ای.
۳۶ - سوره الزخرف، آیه های ۱۹ و ۲۰ ، قمشه ای.
۳۷ -الرحمن، آیه ۴۶ ، قمشه ای.
۳۸ - سوره الانسان، آیه های ۴-۱۹
۳۹ -تورات، سفر خروج، باب ۲۳ ، بند ۲۵ .
۴۰ - رساله اول پطرس رسول، باب اول ، بند ۱۷ .
۴۱ - اعمال رسولان، باب ۱۱ ، بند ۳۵ .

فصل پنجم

مذهب توحیدی و اعراب بدوی نهاد دیکتاتوری خدای واحد بجای دمکراسی خدایان

چرا محمد در مکه موفق نشد

در ۱۳ سالی* که محمد عقیده یکتاپرستی را در مکه تبلیغ می کرد، توفیق چندانی بدست نیاورد. تازه بخشی از کسانی که در این دوره به او پیوستند اقوام و نزدیکان او مانند خدیجه، علی، زید، دختران او و .... یا بردگانی بودند که صاحبان مسلمان شان آنها را برای جلب به اسلام آزاد کرده بودند. سنت توصیه به آزاد کردن بردگان در اسلام نیز احتمالاً با چنین انگیزه ای بود که بوجود آمد، و نه همانطور که نشان دادیم در مخالفت با بردگی. این بردگان عمدتاً جز خدمات شخصی کار چندان دیگری برای اربابان خود

* - بعضی فاصله میان بعثت و هجرت را ده سال بیشتر نمی دانند.

انجام نمی دادند. در نتیجه آزادی آنان لطمه مالی چندانی به صاحبان آنها نمیزد. بخصوص که بنابر رسم اعراب هنگامی که برده ای آزاد می شد، پس از آزادی همچنان بصورت پسر خوانده او تحت سرپرستی صاحب قبلی خود باقی می ماند. همانطور که ماکسیم رادینسون میگوید:

" بعضی از اعراب مکه ثروتشان را صرف نگهداری برده میکردند. آنها معمولا خارجیانی بودند که خریده می شدند و یا در جریان یک حمله اسیر می گشتند، یا بدهکاران محلی که قادر به پرداخت بدهی شان نبودند. اما شرایط زندگی بدوی اجازه نهدی شدن بردگی را که مستلزم زیر نظر داشتن دائمی حرکات اسیر بود جز در میان جماعات اسکان یافته نمیداد؛ و در نتیجه اکثر اوقات برده ها آزاد میشدند. بردگان پس از آزادی تحت سرپرستی اربابان خود باقی می ماندند."

نمونه این بردگان آزاد شده زید برده خود محمد بود که پس از آزادی به پسر خواندگی وی قبول شد. عدم کامیابی محمد در مکه در ۱۳ سالی که در آنجا بود چیزی آشکار و بر همگان روشن بود. قصیده "ابوقیس صُرفه انصاری" بطور گویایی این موضوع را خاطر نشان می سازد:

"به نزد قریش ده و چند سال بماند

و تذکار می داد و در جستجوی دوستان بود

و در موسم حج خویشان را به کسان عرضه می کرد.

اما پناهی نیافت و کسی به دعوت او نگرید

و چون پیش ما آمد خدا دین وی را غلبه داد."^۱

مقدسی نیز به این موضوع اشاره نموده می نویسد:

"گویند پیامبر خدا در هر موسمی به بازار عکاظ و بازار ذی المجاز و بازار المجنه می رفت و قبیله ها را دنبال می کرد و در مجامعشان حاضر می شد و آنها را دعوت می کرد که از وی پشتیبانی کنند تا رسالت پروردگار خویش را بگذارد و هیچ کس را یار و یاور خویش نمی یافت".^۲

عدم کامیابی محمد در مکه دلایل متفاوتی داشت . غیر از آنکه نظریات محمد نسبت به دانش و درکی که اعراب بدوی از هستی ، پدیده مرگ، و زندگی داشتند بسیار عقب افتاده و متعلق به کم و بیش ۳ هزار سال قبل بود، بعلاوه، یکی هم به این دلیل بود که نظریات و مدعیات او هیچ گونه تازگی برای اعراب نداشت . آنچه که محمد در دوران اقامت خود در مکه تبلیغ می کرد عمدتاً تحقیر بت ها و خدایان اعراب، دعوت آنان به یکتاپرستی و ترساندنشان از آتش جهنم و مجازات در آخرت بود .

"و بگو من رسولم که برای اندرز و ترسانیدن مردم از عذاب قهر خدا با دلیلی روشن آمده ام"^۳

یکتاپرستی چیزی نبود که اعراب بدوی با آن نا آشنا باشند. آنها نه تنها از طریق یهودیان و- مسیحیانی که سالیان سال در

عربستان میزیستند با ایده خدای یگانه آشنائی داشتند، بلکه در خود مکه نیز تلاشهای گروه حنفا را که قبل از دعوی محمد می خواستند اعراب را به وجود خدای واحد و پرستش او قانع کنند بی نتیجه گذارده بودند .

خود محمد نیز که قبلا مانند سایر اعراب، بنا بر رسم و آئین قبیله خود، بت پرست بود، به روایتی تحت تاثیر یکی از حنفا بنام "زیدبن عمرو" که پیگیر ترین آنها بود، با ایده یکتاپرستی آشنا شد و همانطور که خواهیم دید بعدا به راه آنان ادامه داد. نویسنده کتاب منابع قران به نقل از ابن هشام می گوید :

"زید از مکه اخراج شد و مجبور به اقامت در کوه حرا شد. آنجا محمد نیز هر تابستان معتکف می شد. در آنجا بود که با مذهب حنفا آشنا می شود."^۴

جالب آنست که آنچه را که محمد در مکه تبلیغ می کند همان نظراتی بود که حنفا مبلغ آن بودند. آنها بعضی از رسوم عرب مانند بت پرستی ، زنده بگور کردن دختران ، قربانی کردن حیوانات برای خدایان ، یعنی همان رسومی را که بعدا محمد نیز بر علیه آنها برخاست نفی می کردند. آنها وجود خدای واحد، بهشت و جهنم و مجازات در آنرا تبلیغ می نمودند. ابن هشام نقل می کند که او را دیده بودند که بارها وقتی به کعبه روی می آورد به سجده افتاده می گوید :

"بارخدا، اگر دانستمی که بکدام وجه ترا دوستر است که بدان پرستیدندی، من ترا بدان وجه پرستیدی، لکن نمی‌دانم و مرا معذور دار. این بگفتی و سجده بکردی."^۵

آنها خود را پیروان آئین ابراهیم که او را حنیف می‌نامیدند می‌دانستند. در یکی از آیه‌های قرآن، محمد نیز خود را پیرو آئین ابراهیم معرفی می‌نماید.

"در عالم کدام دین بهتر از آنی است که مردم خود را تسلیم امر خدا کنند ... و پیروی از آئین حنیف ابراهیم کنند ابراهیمی که خدا او را به مقام دوستی خود برگزیده است..."^۶

آنها نیز مانند محمد نتوانستند اعراب بدوی را به طرف خود جلب نمایند، بطوری که تعدادشان فراتر از انگشتان دست نرفت و عبارت بودند از: "وَرَقَّةَ بنِ نَوْفَلٍ"، "زید بن عمرو بن نفیل"، "عثمان بن الحویرث" و "عُبَید الله بن جَحْش". آنها سرانجام تصمیم می‌گیرند که برای تبلیغ نظرات خود به اطراف و در جهات مختلف پراکنده شوند. و رَقَّة به شام (سوریه) میرود و مسیحی می‌شود. ولی به گفته ابن هشام پس از بعثت محمد به مکه بازگشته مسلمان می‌شود. عبید نیز ابتدا مسلمان شده و با مهاجرین به حبشه می‌رود، ولی در آنجا دست از اسلام کشیده مسیحی می‌شود.

عثمان نیز به نزد قیصر رم رفته به مسیحیت می پیوندد. و سرانجام زید که پس از مسافرت به شام و نقاط دیگر مایوس شده در راه بازگشت به مکه در نزدیکی خیبر به قتل می‌رسد.^۷

مخالفت با کشتن و زنده بگور کردن فرزندان توسط محمد، تا آنجا که به انگیزه فردی او مربوط می‌شد، صرفاً به تقلید از حنفا و پیروی از آئین ابراهیم بود که انجام می‌گرفت .

در افسانه ابراهیم و قربانی کردن پسرش اسمعیل، او، در لحظه ای که قصد انجام اینکار را دارد بفرمان خدا اجازه می‌یابد تا بجای پسرش گوسفندی را قربانی کند. از اینرو، این داستان می‌تواند نشانی از سلطه نظام پدرسالاری و منع قربانی کردن پسران که اکنون ارزش و اهمیت بیشتری از دختران دارند باشد. بخصوص که افسانه ابراهیم از نظر زمانی، کم و بیش میتواند مصادف با آغاز نظام پدرسالاری در عربستان باشد. بنابراین، این مسئله نیز می‌تواند به این استنتاج که داستان ابراهیم افسانه ای مربوط به لغو قربانی کردن پسران در نظام تازه برقرار شده پدرسالاری بوده است کمک نماید .

بعلاوه، ما میدانیم که در ابتدا، در نظام مادرتباری که زن از احترام و اهمیت بیشتری نسبت به مرد برخوردار بود، این پسران بودند که قربانی می‌شدند، کما اینکه انتخاب اسمعیل نیز می‌تواند گویای رسمی باقی مانده از دوران مادرتباری در مراحل اولیه

نظام پدرسالاری باشد. رسمی که با فرا رسیدن نظام پدرسالاری، به فرمان الله، خدای ویژه این نظام، منع و قربانی کردن گوسفند بجای آن توصیه می شود. البته چنین ممنوعیتی ویژه عربستان نبوده است و در زمان خود، کم و بیش در میان همه اقوام اولیه ای که قدم به نظام جدید می گذارند برقرار می شود.

در زمان محمد نیز رسم قربانی کردن فرزندان بطور کلی، رسمی از میان رفته بوده است و اقدام محمد در این مورد نیز، مانند موارد دیگر، صرفاً دنباله روی و تایید یکی از قوانین و منهیات پدرسالارانه موجود، یعنی قانون منع قربانی کردن فرزندان، بوده است. بنابراین، امتیاز این منع، اگر بتوان آنرا امتیازی بحساب آورد، در واقع به جامعه مردسالار قبل از محمد و نه به خود وی و اسلام تعلق می گیرد. همانطور که گفته شد محمد در این مورد نیز تنها بر یکی از منهیات جامعه مردسالار موجود صحنه میگذارد.

داستان نذر عبدالمطلب برای قربانی کردن یکی از پسرانش عبدالله، پدر محمد، و باز داشته شدن وی از اینکار توسط قریش، که مدتها قبل از محمد رخ می دهد، خود بقدر کافی گویای رو بزوال بودن این رسم در جامعه مردسالار عرب می باشد. این داستان که توسط طبری، و کسان دیگر نیز نقل شده است، بنقل از مقدسی، از این قرار بوده است:

"گویند عبدالمطلب بر اثر رفتاری که از قریش هنگام حفر چاه زمزم دید نذر کرده بود که هر گاه خداوند ده فرزند به او عنایت کند، که در برابر دشمن مدافع او باشند، یکی از آن فرزندان را به شکرانه در راه خدا در کعبه قربانی کند. وقتی فرزندانش به ده تن رسید، ایشان را گرد آورد و از نذر خویش ایشان را آگاه کرد. گفتند: هر چه تو دلت می خواهد. وی گفت: هر کدام از شما تیری بر دارد و نام خویش را بر آن بنویسد و به من بسپارد. ایشان چنین کردند. برخاست و با ایشان به نزد هُبَل رفت، در جوف کعبه، و آن تیرها را افکند. از آن میان قرعه تیر به نام عبدالله خارج شد. دست او را گرفت و کارد را تیز کرد و او را به طرف گشتگاه کشانید. قریش از محافل خویش بیرون شدند و گفتند: او را مکش، تا عذری بیاوری. چرا که اگر این کار را بکنی این آئین و رسمی خواهد شد و هر روز کسی فرزند خود را برای کشتن بدینجا می آورد و بدین گونه بقای مردم چه خواهد شد؟ به حجاز برو که در آنجا زنی کاهن (عرافه) است که تابعی دارد. از او بپرس. عبدالمطلب به نزد آن زن کاهن رفت و داستان را بدو بازگو کرد. وی گفت: به جای این شخص ده شتر را قرار دهید اگر باز هم فال به نام وی در آمد شماره شتران را افزون کنید تا خدای شما راضی شود. ایشان به مکه باز گشتند و شتران را نزد هبل بردند و همچنان تیرها (قرعه ها) بنام عبدالله خارج می شدند تا اینکه شماره شتران به صد رسید و قرعه به نام صد شتر در آمد. عبدالمطلب فرمان داد که شتران را در بطحاء و در شعب های مکه و راههای میان کوه و برچکاد کوهها قربانی کردند و مردم و پرنندگان از آن قربانی ها خوردند و ابوطالب در این باره گفته است:

آنگاه که دست بخشندگان می لرزد و مضطرب است

تو چندان می بخشی که پرندگان آشیان خود را رها می کنند.^۸

البته اعراب بدوی فقط برای نذر یا رضایت خدایانشان نبود که فرزندان خود را قربانی می کردند. علاوه بر این، بهنگام قحط سالی و فقر نیز از روی ناچاری گاهی دست به اینکار می زدند. در واقع نیز آیه محمد در رابطه با این امر است که زنده بگور کردن فرزندان را منع می کند.

"و چون یکی از آنها را به فرزندی دختری مژده آید از شدت غم و حسرت رخسارش سیاه شده و سخت دل‌تنگ می شود و از این عار روی از قوم خود پنهان میدارد و به فکر افتد که آیا آن دختر را با ذلت و خواری نگهدارد یا زنده بخاک گور کند. آگاه باشید که آنها بسیار بد میکنند."^۹

در این مورد نیز تا آنجا که به منع زنده بگور کردن دختران مربوط می شود، محمد انگیزه شخصی اش در این امر نه دفاع از حقوق زنان بلکه صرفاً پیروی از منعی بوده است که قبلاً در مذهب حنفا و شاید هم قبل از آن در آئین ابراهیم موجود بوده است. از اینرو، حتی در این مورد نیز محمد مبتکر هیچ گونه نوگرایی نبوده و فقط یکی از قوانین مردسالارانه موجود در جامعه عربی را مورد تأیید خود قرار داده است.

در این مورد که چرا منع زنده بگور کردن دختران در اساس يك حرکت مردسالارانه بوده و بهیچوجه هدف از آن دفاع از حقوق زنان نبوده است، دو دلیل قاطع موجود می باشد:

اولین دلیل اینست که همانطور که ذکر شد زنده بگور یا قربانی کردن دختران بجای پسران پس از برقراری نظام پدرسالاری که در آن ارزش پسران در برابر دختران بالا می‌رود، رایج می‌گردد. اما همینکه در این نظام، ازدواج از طریق خرید زن رایج می‌شود، پدران متوجه ارزش کالائی دختران خود شده، زنده بگور کردن آنان را که اکنون به منبع ثروتی برای‌شان تبدیل شده، متوقف می‌سازند. ما اینرا در رسم تبریک اعراب به پدر، بهنگام تولد فرزند دختر، بخاطر آنکه دختر منبع ثروت است می‌بینیم. عبارتی که اعراب برای این منظور بکار می‌بردند این بود:

"حَنَيْنَ لَكَ آل نَافِیْجَه" که معنی اش اینست که "مبارک باشد تولد دختر که برایت ثروت می‌آورد."^{۱۰}

بنابراین، منع زنده بگور کردن دختران توسط حنفا و بعد محمد، نه تنها به دورانی طولانی قبل از آنها مربوط می‌شود، بلکه يك قدم مرد سالارانه و به منظور استفاده از خرید و فروش زن بوده است و هیچ ربطی به دفاع از حقوق زنان نداشته است. این قانون هر چند عملاً به نفع زنان بوده است، چون بهر حال مانع مرگ آنان

می شده است، ولی بهیچ وجه با نیت دفاع از آنان وضع نشده است

و اما دلیل دیگری که وجود انگیزه هواداری از زن را در وضع قانون منع زنده بگور کردن دختران رد می کند اینست که چگونه ممکن است محمد که اسیر کردن زنان بی پناه در جنگها و مورد تجاوز قرار دادن آنان را تحت عنوان ازدواج، عملی شرعی می دانسته است، و آیه های متعددی در تایید خرید، اسارت و بردگی جنسی و کاری زن آورده است، ممکن است مخالفت با زنده بگور کردن دختران را با انگیزه هواداری از آنان انجام داده باشد.

آخرین نکته اینکه جامعه مردسالار که چند زنی یکی از پایه هایش بوده است، از یک نظر دیگر نیز ممکن است اقدام به منع زنده بگور کردن دختران کرده باشد. چون در غیر اینصورت، با کمبود زن و اختلال در ارضای شهوات خود مواجه می شده است. بنابراین، حتی اگر از این نقطه نظر نیز زنده به گور کردن دختران منع شده باشد، باید گفت که جامعه مردسالار اینکار را برای رفع نیازهای خود و نه از روی دلسوزی برای زنان انجام داده است.

آیا نظرات محمد

در زمان خود پیشرو بوده اند؟

ما در گذشته نشان دادیم که قوانین حقوقی محمد در مورد روابط میان زن و مرد، مالکیت، بردگی، قصاص، ارث و غیره هیچ گونه تازگی برای جامعه عرب نداشته و صرفاً تکرار و دنباله روی از رسوم و آداب مردسالارانه موجود در جامعه عربی بوده اند. بعبارت دیگر، این قوانین تایید بخش مردسالارانه، سرکوب گرانه و استثمارگرانه آداب و رسوم عرب، و پیروی از سنن غیر انسانی جامعه عرب، و در يك کلام سنن و قوانینی که نفع طبقات بالا و اشرافیت عرب را مد نظر داشته، بوده اند.

البته این قوانین، اگر نگوئیم که تماماً، ولی حد اقل قریب به اتفاق آنها، در مدینه، جایی که محمد در موضع قدرت و قانون گذاری قرار می گیرد وضع می گردند. با اینحال، باید اذعان کرد که عقایدی مکی وی نیز، یعنی عقایدی که در مکه در اثبات وجود خدای واحد، قیامت و آخرت و نفی شیوه زندگی بدوی و بت پرستانه اعراب ابراز می دارد، از لحاظ خصلت غیر انسانی خود، دست کمی از قوانین مذکور در بالا نداشته اند، و بخاطر همین عقب افتادگی و غیر واقعی بودن آنهاست که بهیچوجه مورد قبول اعراب بدوی واقع نمی گردند زیرا نسبت به مسائل مطروحه توسط محمد، بسیار واقعی تر و آگاه تر از وی بوده، نسبت به حقایق

مربوط به زندگی و قوانین طبیعت علمی تر از او فکر می کرده اند و از لحاظ اخلاقی نیز در مقام بالاتری قرار داشته اند.

دیدگاههای علمی "جاهلیت" در برابر عقاید خرافی محمد

ماتریالیسم بدوی در برابر ایده آلیسم خرافی

هر جامعه ای اعتقادات، قوانین، اخلاقیات آداب و رسوم خاصی دارد که بر اساس آن زندگی می کند. تمدنها و فرهنگهای مختلف، یکی هم، بر اساس این مجموعه عادات و اعتقادات و تفاوتهای در آنهاست که از هم متمایز میشوند. برای اعراب قبل از اسلام، این مجموعه را ضوابط، آداب و رسوم و عقاید مشترک مربوط به يك قبیله تشکیل میداد. این مجموعه از عقاید و آداب، برای آنها، همچون گنجینه گرانبھائی بود که نسل اندر نسل از پدران و اجدادشان و بر پایه تجربیات و منافع مشترکشان در قبیله به آنها به ارث رسیده بود. برای يك فرد عرب، میزان عمل و کردار درست همین ضوابط و آداب قبیله ای بود که نسل اندر نسل از اجدادش به او رسیده بود.

از اینرو، يك فرد عرب برای آنکه تشخیص دهد که چه کاری درست و چه کاری غلط است، به سنت ها و ضوابط موجود در قبیله خود مراجعه می کرد. در يك کلام، مذهب اعراب، البته اگر چنین چیزی در معنای امروزی آن برای اعراب وجود می داشته است، همان گفته ها و شنیده ها و در يك کلام، تجربیات جد اندر جدی آنان بود که بصورت ضوابط اخلاقی و رسم و رسومات، از پدرانشان به آنها رسیده بود. برای همین شاعر عرب "ذُرَید بن الصَّمَّه" چنین می سراید :

"من اهل غزیه هستم : اگر قبیله من بر خطا باشد من نیز خطا خواهم کرد، و اگر او بر راه راست باشد، من نیز با او راه درست را خواهم سپرد."^{۱۱}

بعبارت دیگر، آنها از پدرانشان که مانند هر عضو قبیله حافظان سنت های قبیله بودند پیروی می کردند . به این شعر "آبید بن ربیعہ" از معلقات توجه نمائید:

"از قبیله ایست که پدرانشان برایشان سنت زندگی بجا گذاشته اند، هر قومی سنت و پیشوا و سرمشق خویش را دارد."^{۱۲}

اما ببینیم که این سنتها و اعتقادات قبیله ای بر چه پایه ای قرار داشتند. آنها بر دو پایه متکی بودند: یکی بر تجربه انسانی و دوم بر تجربه انسانی مورد قبول قبیله. بعبارت دیگر ، همانطور

که پرفسور گلذیهر می گوید این سنتها و اعتقادات قبیله ای ، چیزی جز تجربه نسلهای بشری که از طریق نیاکانشان به آنها منتقل شده بود نبود. او می گوید "بنابراین معیار خوب و بد عرب "جاهلیه" تجربه نسلهای بشری بود که از طریق نیاکان قبیله اش اخذ و توسط آنها به او رسیده بود." خدایان اعراب فقط حافظ و نگه دارنده این تجربیات بودند و نه ایجاد کننده آنها . خدای عرب به او نمی گفت که چه بکند و چه نکند. او را بخاطر کار نادرست مجازات می کرد و بنابراین اگر کسی کار نادرستی مرتکب می شد برای بخشش خدایان به آنها قربانی می داد. ولی کار نادرستی که خدای قبیله بخاطر ارتکاب آن ممکن بود او را دچار مصیبت نماید ، همان سرپیچی و بزیر پا گذاردن قوانین و آداب قبیله یعنی تجربیات و رهنمودهای اجداد و نیاکان او بودند .

بنا بر این، خدایان عرب موجودات ساخته ذهن آنان بودند که اعراب خود را به دست آنها مجازات کرده و یا پاداش می دادند. این خدایان تنها مجری قانون بودند و نه موجد و واضع آن . قانون، قانون قبیله بود و منشائی انسانی داشت .

بنابراین ، یکی از تفاوتهای اساسی میان خدایان اعراب و خدای محمد این بود که اولی در خدمت انسان قرار داشت و دومی بر بالای سر انسان . در اولی خدایان در خدمت بندگان خود بودند و در دومی بندگان در خدمت خدایان . برای همین، اعراب، خدایان

خود را در صورتی که نمی توانستند نیازها و توقعات آنها را بر آورده نمایند مجازات و یا حتی از خدمت خود مرخص می نمودند. در حالی که در مذاهب توحیدی، این خدایان بودند که پرستندگان خویش را، در صورتی که به فرامین آنها گوش نمی دادند، مجازات و در آتش جهنم می سوزاندند.

ما در گذشته گفتیم که قبایل عرب در صورتی که در جنگ با یکدیگر شکست می خوردند، گاهی خدای خود را که نتوانسته بود آنها را در جنگ پیروز نماید به دور انداخته و خدای قبیله پیروز را که در عمل از خود لیاقت نشان داده بود، و یا خدای دیگری را که چنین بود، برای خود انتخاب می کردند. در حالی که خدای محمد، نه تنها خود سرانه در مورد پیروزی و شکست پیروانش تصمیم می گرفت و آنها را بخاطر عدم پیروی از خود و حتی تصمیمات بوالهوسانه اش مجازات می کرد، بلکه قابل عزل هم نبود و بطور ابدی حتی اگر موجب مصیبت و سیه روزی بندگانش می شد، میبایست مورد ستایش و اطاعت آنان قرار می گرفت.

"پس از هلاک اینان باز اقوامی دیگر پدید آوردیم ... آنگاه پیامبرانی پی در پی بر خلق فرستادیم و هر قومی که رسولی بر آنها آمد آن رسول را تکذیب و انکار کردند و ما هم آنها را از پی یکدیگر همه را هلاک کردیم و داستانهای آن اقوام را عبرت دیگران ساختیم که قوم بی ایمان از رحمت خدا دور باد."^{۱۲}

این خدا رفتارش بیشتر شبیه رفتار پادشاه بوالهوسی بود که چه کاردان و چه نادان، بهر حال، اطاعت از او واجب و عزل ناشدنی بود، همان طور که اطاعت از پیامبر و خلیفه واجب الامر بود. در حالی که خدای قبیله به رئیس قبیله شباهت داشت، که نه تنها قابل عزل بود، بلکه به اعتبار کاردانی و لیاقتش در مقام ریاست قبیله قرار گرفته در مقام خود باقی می ماند.

در این مورد که خدایان بدوی موجودات خیالی و ماوراء الطبیعه ای بودند که در خدمت قبیله خود بوده و در صورت نیاز برکنار شده و یا مجازات می شدند، نمونه های زیادی در دست است. از جمله آنکه، مردم قبیله بنی حنیفه، بهنگام قحطی خدای خود را مصرف کرده و می خوردند.

"بنی حنیفه خدایی از حیس (غذایی مرکب از خرما و روغن و سویق) داشتند و روزگار درازی او را پرستش کردند سپس در قحط سالی که روی داد آن را خوردند. یکی از ایشان گفت :

"حنیفه خوردند خدای خود را
به روزگار گرسنگی و سختی
و حذر نکردند از پروردگارشان
سرانجام و عاقبت بد را."^{۱۴}

باین ترتیب است که خدایان اعراب بدوی و مذاهب توحیدی هر کدام نماینده نظام اجتماعی معینی بودند، و در نحوه عمل خود، همان نحوه عمل جامعه مورد نمایندگی خود را بیان می نمودند .

خدایان بدوی نماینده جامعه ای بودند که در آن قدرت در دست مردم و اعضای قبیله بود و لذا این قدرت، حتی اگر خدای آنها بود، در صورتی که وظیفه اش را انجام نمی داد مجازات یا خلع می شد .

بعلاوه، این خدایان همانطور که گفته شد حافظ قوانین و آداب و سنن قبیله، یعنی قوانینی بودند که توسط خود قبیله و اعضای آن وضع شده بود. در حالی که خدای یکتا نماینده جامعه ای بود که قدرت از دست افراد آن منتزع شده، در دست طبقات دارا و ثروتمند، و بر بالای سر آنها، قرار گرفته بود، و از اینرو، چنین خدایی نماینده قدرت این طبقات و قوانین آن قوانینی بود که بدست این طبقات وضع شده و منافع آنان را تامین مینمود.

البته این خدایان نقش دیگری نیز داشتند. آنها حامی افراد قبیله در برابر بلایای طبیعی نیز بودند. با اینحال، این خدایان نیز مانند رئیس قبیله در صورتی که وظیفه خود را در امر حفظ قبیله در برابر بلایای طبیعی انجام نمی دادند، بخاطر کوتاهی از انجام وظیفه خود و عدم لیاقت مجازات شده و باین ترتیب مجبور به انجام وظیفه خود می شدند .

مقدسی از يك چنین خدایی در میان یکی از اقوام چینی بما خبر می‌دهد. او می‌گوید در میان چینیان قومی وجود دارد که می‌گویند :

"وقتی باران نمی بارد و نرخها بالا می رود، پادشاه سمنیه و پاسداران بتها را گرد می آورد و ایشان را تهدید به قتل میکند. اگر باران نیارد ایشان همچنان در زندان به زنجیر می مانند تا باران بیارد."^{۱۰}

بنابراین خدایان اعراب، هر چند مانند خدایان مذاهب توحیدی، موجوداتی خیالی و ماوراء طبیعه و محصول عقاید خرافی انسان بودند، ولی برخلاف رقبای خود در خدمت او قرار داشتند، در حالی که در مذاهب یکتاپرست این انسانها بودند که در خدمت خدایان خود بسر می بردند. به این دلیل بود که خدایان مذاهب توحیدی، مانند همتایان زمینی خود که همان شاهان و امیران بودند، دیکتاتور، مطلق العنان، جابر، سرکوبگر و شکنجه گر بودند .

"تا آنانکه به آیات ما کافر شدند بزودی بآتش درخشان در افکنیم که همه پوست تن آنها بسوزد و بیوست دیگرش مبدل سازیم تا همواره سختی عذاب را بچشد که همانا خداوند، مقتدر، و کارش از روی حکمت است."^{۱۱}

"و برای آنانکه کافر هستند لباسی از آتش دوزخ بقامت شان بریده اند و بر سر آنان آب سوزان صحیح جهنم ریزند، تا پوست بدنشان و آنچه در درون

آنها است همه بآن آب سوزان گداخته شود و گرز گران و عمودهای آهن بر سر آنها فرو کوبیده شود. و هرگاه بخواهند از دوزخ بدر آیند و از غم و اندوه آن نجات یابند باز فرشتگان عذاب، آنها را بدوزخ برگردانند و گویند باید باز عذاب آتش سوزان را بچشید.^{۱۷}

این البته، بعنوان يك امر بنیادی در مورد همه مذاهب توحیدی صادق بود. خدای مذاهب یهودیت و مسیحیت نیز از لحاظ بیرحمی و سرکوبگری دست کمی از خدای مسلمانان نداشتند. چنانکه یهوده به قوم خود می گوید:

"اگر مرا نشنوی و جمیع اوامر و فرایض مرا که به تو می‌فرمایم بجا نیاوری، آنگاه در شهر و در صحرا ملعون خواهی شد و ظرف خمیر و میوه زمین تو و بچه های گاو و بره های گله ات نیز ملعون خواهند شد، و بر تو وبا و سل و تب و التهاب و حرارت و شمشیر و باد سموم و یرقان خواهم فرستاد، و فلک تو بالای سرت مسیحیت خواهد شد... و ترا به بواسیر و جرب و خارش و به دیوانگی و نابینائی و پریشانی و دل مبتلا خواهم ساخت..."^{۱۸}

محمد با ظهور خود در مکه چیز کاملاً متفاوتی را در برابر اعراب می گذارد. چیزیکه از لحاظ نظری و عملی نسبت به درك اعراب از زندگی و هستی بسیار عقب افتاده و غیر علمی بود. در آئین او اولاً جنبه تجربی- انسانی جهان بینی اعراب و اسلوب رئالیستی آنان نسبت به مسائل مطروحه بکلی از میان میرفت و جای خود را به مشتی خرافات و عقاید بی پایه و مضحکی که از

دوران خود بمراتب عقب افتاده تر بود می‌داد. چرا که در آئین محمد، مبنای درستی و نادرستی هر چیز دیگرانه خود انسان و تجربه تاریخی او - چیزی که انسان مدرن یک‌هزار سال بعد دوباره بآن دست می‌یابد، بلکه خواست خدا بود. موجودی که هیچ ربطی به تجربه انسان و دنیای واقعی او نداشت و اصولاً و رای آن قرار داشت. در این مورد نیز پرفسور ایزوتسو بدرستی اظهار می‌دارد:

"واقع‌گرایی به وجهی خاص مشخص‌کننده جهان بینی اعراب بدوی است، و این امر اکنون بر همه کسانی که به ماهیت فرهنگ عرب علاقمند هستند، بخوبی معلوم و دانسته است ... در ذهن واقع‌گرای عرب، دنیای حاضر موجود، با رنگها و صورتهای بی‌شمارش، تنها دنیایی است که وجود دارد. در چنین ذهن و مغزی آنچه هرگز راه ندارد اعتقاد به زندگی جاویدان و ابدی، و اعتقاد به جهان آینده است، برای چنین ذهنی بیرون از محدوده این جهان، دنیای دیگری وجود ندارد."^{۱۹}

بعلاوه این خدا يك قدرت تصمیم‌گیرنده در همه امور بود. برای همین برای عرب بدوی که از هیچ امری جز عقیده خود پیروی نمی‌کرد، پذیرفتن و حتی گوش دادن به نظرات محمد که از او می‌خواست چشم بسته و گوسفند واردناله رو و عبیر و اسیر موجود ناشناخته دیگری، یعنی خدایی خیالی، بوالهوس و جبار شود، غیر ممکن و حتی آزار دهنده بود. این مسئله را پرفسور

ایزوتسو به نحو جالبی توضیح می‌دهد. او در بررسی روحیه "إباء" در میان اعراب بدوی که معنای آن سرکشی و امتناع بود می‌گوید:

"مراد از إباء امتناع از سر فرود آوردن در برابر هر قدرتی، خواه انسانی و خواه آسمانی بود. به سخنی کوتاه‌تر، از إباء، روحیه استقلال، امتناع از به زیر سلطه در آمدن، و غرور و فخر منبعث از آگاهی بر قدرت و شجاعت مستفاد می‌شد... هیچ چیز برای چنین انسان "آزاده" و "شریف" ی بیش از بنده و "عبد" بودن غیر قابل تحمل نبود. زیرا کار بنده خدمت مطیعانه به ارباب بود، و برای عرب "آزاده" و "شریف" تحمل ناپذیرترین کار همین بود، خواه اربابش انسان یا خدا می‌بود. و اتفاقاً این درست همان چیزی بود که اسلام از وی می‌خواست. زیرا بنا بر نظر قرآن خداوند "رب" و "مالک" است و انسان عبد و بنده خاضع او."^{۲۰}

این خصلت اعراب را که در نظام دمکراتیک قبیله ای خود از هیچ کسی دنباله روی نمی‌کردند، محمد در آیه های خود به نحو دیگری بیان می‌کند:

"گفتند سزد که ما يك بشر از نوع خود را پیروی کنیم؟ در اینصورت سخت به گمراهی افتاده ایم"^{۲۱}

"و چون کفار را گویند پیروی از شریعت و کتابی که خدا فرستاده کنید پاسخ دهند که ما پیرو کیش پدران خود خواهیم بود. آیا آنها بایست تابع پدران باشند؟

در صورتی که آنها بی عقل و نادان بوده هرگز به حق و راستی هدایت نیافته اند." ۲۲

البته باید توجه داشت، همانطور که در بالا نشان دادیم منظور از کیش پدران تجربه های انباشت شده پیشینیان در محدوده قبیله بوده که محمد اتکاء اعراب به آنها را بی عقلی و نادانی و سخنان خرافی و بی پایه خود را سخنان حق و راستی میخواند . برای همین، ابن اسحاق، یکی از راویان معروف اسلامی، در مورد اعراب بدوی چنین میگفت:

"نمی دانند چگونه میان خوب و بد تمیز دهند، و هرگز از کار بدی که می کنند پوزش نمی طلبند، و در برابر حق لال ، و در برابر آیات رهنماینده الهی کور هستند." ۲۳

مکه

دمکراتیک ترین شهر جهان

موارد بالا تنها مواردی نبودند که در آن اعراب بدوی یا بقول مسلمانان، اعراب جاهلیت، نظرات واقع بینانه تری از محمد داشتند. تقریباً در مورد همه مسائل دیگر نیز اعراب بدوی بشکل شگفت انگیزی از دیدگاهها و نظرات درست و واقع بینانه تری نسبت به محمد برخوردار بودند. در همه مباحثاتی که در ۱۰

سال فعالیت علنی محمد در مکه میان او و بدویان انجام می‌گیرد، و در آن محمد سعی در قانع کردن اعراب به آئین و عقاید خود دارد، به گواهی آیه های متعدد قران، شاهد این هستیم که میان او و مخالفین بر سر کلیه مسائل مطروحه در آن زمان بحث و مجادله در می‌گیرد.

باید توجه داشت که مکه در آنزمان بدلیل فقدان دستگاه کنترل کننده دولتی، یکی از آزادترین و دمکراتیک ترین نقاط جهان بود که در آن عموم افراد در آزادی کامل به بحث و مجادله نظری در امور مختلف میپرداختند. در این مباحثات، همه نوع مسائل از چگونگی پیدایش هستی و سرانجام زندگی انسان گرفته تا زندگی پس از مرگ مورد بحث و گفتگو قرار می‌گرفت. این مباحثات بخصوص هنگامی دامنه اش بالا گرفته و به مشغله روزمره مردم تبدیل می‌شد که کسی از درون یا بیرون جماعت، مدعی نظراتی متفاوت با اعتقادات عمومی مردم می‌شد.

باید توجه داشت که در آنزمان هر چند در عربستان مرکزی مالکیت خصوصی و بدنبال آن قدرتهای اقتصادی فردی بوجود آمده بودند، ولی این نیروها هنوز نتوانسته بودند برای خود نیروی مسلح ویژه ای جدا از نیروی مسلح قبیله بوجود آورند. در نتیجه در هر امر نظامی ناچار به مراجعه به قبیله و نیروی مسلح آن یعنی مردم عادی عضو قبیله بودند. ولی از آنجاکه

شرکت اعضای قبیله در جنگ امری کاملاً داوطلبانه بود، در نتیجه کشانندن اعضای قبیله به جنگ یا هر عمل جمعی مستلزم طرح موضوع و جلب موافقت همه اعضای قبیله بود.

نتیجتاً هیچ حرکت و عمل تازه ای بدون بحث عمومی و نظرخواهی جمعی انجام نمی گرفت. قانع کردن اعضای قبیله برای هر حرکت یا دعوی تازه، اولین شرط تحقق آن حرکت و دعوی تازه بود.

این امر منجر به این می شد که جامعه نیمه بدوی عرب و منجمله شهر مکه، بر خلاف آنچه به دروغ در ذهن ما کرده اند، جامعه ای کاملاً دمکراتیک و از نظر فکری فعال باشد.

اینرا ما نه تنها در مجادلاتی که بر سر موضوعات مختلف فلسفی میان محمد بعنوان يك مدعی تازه و مردم شهر در می گیرد، و جزئیات آن ها همگی در قرآن ثبت شده اند بوضوح می بینیم، بلکه حتی کسانی که ستایشگر اسلام بوده و اعراب بدوی و نظام آنها را به چشم نظام جاهلیه نگاه می کرده اند، بر آن صحه گذارده اند. از جمله این افراد پرفسور ایزوتسو می باشد که ما قبلاً نیز بدفعات از او یاد کردیم. وی می گوید:

"کافران مردمی شکاک و اهل احتجاج زاده شده اند. آنها به آسانی به فرمان های الهی که به وسیله پیامبر اعلام می شود گردن نمی نهند و اگر در کلام مُنزل چیزی بیابند که با واقعیات عقلی آنها جور نیاید آن را منکر می شوند. به

عنوان مثال نظریه وحدانیت خدا و یا رستاخیز مردگان پس از مرگ در نزد عقول و ذهنهای شکاک آنان اموری باطل و غیر قابل پذیرش هستند. از اینرو، گرایش دارند که به بحث و مجادله در باره خداوند و نبوت حضرت محمد بپردازند.^{۲۴}

در همه جوامع متمدن، یعنی جوامعی که بر ویرانه های دمکراسی بدوی شکل گرفتند، بخاطر اینکه در آنها نیروی مسلح اشراف که از طریق پول و اجیر کردن سرباز بوجود آمده بود، جای نیروی مسلح مردم و قبیله را می‌گیرد، طبیعی است که سنت گرد آوری نیرو از طریق جلب مردم از میان رفته و جای خود را به سنت جلب سرباز از طریق پول می‌دهد.

با بوجود آمدن نیروی مسلح ویژه- پلیس و ارتش، و قرار گرفتن آن در اختیار طبقه اشراف یا دولت برگزیده آنان، به بهانه های مختلف و حتی به زور، مردم عادی خلع سلاح می شوند. باین ترتیب، طبقه حاکم که اکنون نیروی مسلح ویژه خود را در اختیار دارد، نیازی به گفت و شنود با مردم و جلب نظر آنان برای عملیات و اقدامات خود ندارد. در نتیجه، بحث و گفتگو از میان مردم در مورد مسائل عمومی رخت بر بسته و به درون طبقه اشراف حاکم که اکنون برای یکی کردن سیاستهای خود بر علیه مردم عادی و یکی کردن نیروهای مسلح شان به قانع نمودن یکدیگر نیاز دارند منتقل می گردد.

باین ترتیب است که در مورد بعضی از نظامات و جوامع متمدنی که بر ویرانه های جامعه اشتراکی بنا می شوند، مانند دولت شهرهای یونان و تا حدودی امپراطوری رم، نوعی دمکراسی برده داری، یعنی دمکراسی در میان طبقه حاکم برده دار، بوجود می آید. در بقیه جوامعی که آنها نیز بر ویرانه های جوامع بدوی، ولی بر پایه دیکتاتوری فردی بوجود می آیند، مانند امپراطوری های ایرانی یا خلافت اسلامی، همین دمکراسی در میان طبقه حاکم نیز وجود نداشته است.

بهرحال، در همه جوامع متمدن، با این تحول، سنت بحث و گفتگو از میان مردم به درون کاخها و خانه های اشراف یا مجالس سنا و مقننه آنها (در جاهائیکه مانند یونان و رم چنین مجالسی وجود داشته اند) منتقل میگردد. در یک کلام با از میان رفتن قدرت مسلح توده ای در قبیله، دمکراسی توده ای نیز به دیکتاتوری مطلقه شاه و خلیفه و یا در بهترین حالت به دمکراسی آریستوکراتیک طبقه حاکمه تبدیل میگردد که تا به امروز نیز ادامه دارد.

در مکه در زمان محمد هنوز چنین تحولی رخ نداده بود. هنوز هر بدوی شمشیرش را با خود حمل میکرد و ارتش های قبیله ای با جمع داوطلبانۀ همین شمشیرها و صاحبان خود مختار آنها بود که بوجود میآمدند. هنوز هیچ نیروی مسلح ویژه ایکه

بتواند دیگران را بدون گفتگو و اقناع، بزور یا تهدید و یا از طریق خرید، به جنگ در راه مقاصد خود بکشد، به وجود نیامده بود. از اینرو، محمد نیز مانند دیگران، جز توسل به نیروی منطق، و بحث و گفتگو، چاره دیگری برای جلب مردم مکه بسوی خود نداشت. ما در این مباحثات می بینیم که چون محمد بخاطر بی پایه و غیر واقعی بودن نظریاتش نمی تواند اعراب را که افراد منطقی و واقع بینی بوده اند، با استدلال منطقی به سوی خود جلب نماید، ناچار به سلاح ترس و تهدید آنان به عذاب روز قیامت متوسل می شود. ولی چون نمی تواند مردم مکه را متقاعد سازد، و درضمن فاقد نیروی مسلح ویژه خود میباشد، از اینرو، در کار خود ناکام میماند.

نظریه مرگ و حیات در میان اعراب بدوی

یکی از موضوعات مورد مباحثه و جدلی که اعراب بدوی نسبت به آن بطور شگفت انگیزی نظریه علمی و واقع بینانه ای داشتند مسئله مرگ و حیات بود. آنها مرگ و حیات را امری طبیعی و مربوط به این دنیا و جزئی از عمل جهان هستی و طبیعت می دانستند و از اینرو، نظر محمد را در مورد روز قیامت و زنده

شدن دوباره مردگان بشدت رد می کردند. محمد، مباحثه میان خود و آنان را باین ترتیب شرح می‌دهد. او در قران در سوره الجاثیه می‌گوید:

"کافران گفتند زندگی ما جزء همین نشأت دنیاییست و مرگ و حیات (امری) طبیعی است و جز دهر و طبیعت کسی ما را نمی میراند و حشر و نشر و قیامتی نخواهد بود. این سخن نه از روی علم و دلیل بلکه از روی وهم و خیال می گویند و چون، آیات و ادله روشن تلاوت شود (و با دلیل عقل، معاد روز قیامت بر آنها محقق گردد) دیگر حجت و عذری نداشته جز اینکه گفتند اگر راست می گوئید پدران ما را زنده کنید..."^{۲۰}

جالب است که محمد نظر علمی و عقلائی اعراب را که با درك علمی امروز در مورد مرگ و حیات كاملا منطبق است، سخنی از روی وهم و خیال توصیف می کند، ولی نظر قیامت و زنده شدن مردگان را که صرفا يك تخیل پردازی وهم آمیز است و از نظر علمی پیشیزی هم ارزش ندارد، مدلل به عقل و منطق تلقی می نماید .

به این مسئله، مقدسی نیز در کتاب خود اشاره می کند. هنگامیکه قریش در شکایت از محمد نزد عمویش ابوطالب می‌روند باو شکایت می کنند که :

"فرزند برادرت خدایان ما را سب می کند و از دین ما بدگویی می کند و خردهای ما را سفاقت می داند و پدارن ما را گمراه می خواند."^{۲۶}

موضوع دیگر مورد بحث میان اعراب و محمد، در مورد زندگی پس از مرگ بود. محمد تصویر خیالی و ترس آوری از روز قیامت به اعراب ارائه می داد. او سرنوشت انسان پس از مرگ و روز رستاخیز را اینطور برای اعراب توصیف می نمود:

"هنگامی که آسمان شکافته شود و هنگامی که ستارگان آسمان فرو ریزند (سوره الانفطار، آیه های مکی ۱-۳) ... و کوهها به حرکت در آیند... هنگامی که دریاها (چون آتش) شعله ور گردند... و هنگامی که آسمان را از جا برکنند و به یکسو افکنند ... در آن هنگام که روز قیامت است (التکویر، آیه های مکی- ۱-۱۵) شما را از خاک بر خواند و زنده گرداند و همگی سر از قبرها بیرون آورید..."^{۲۷}

در حالی که اعراب عقیده داشتند که پس از مرگ، زندگی دیگری وجود ندارد و جسم انسان پس از مرگ پوسیده و خاک می شود.

"و گفتند جز همین زندگی دنیا، زندگی دیگر نخواهد بود و ما هرگز بعد از مرگ زنده نخواهیم شد و قیامتی نیست"^{۲۸}

"عُدَىٰ بِن رَّبِيعَه" یکی از کسانی بود که در رد قیامت از محمد سؤال می کند که خدا چگونه استخوانهای پوسیده ما را دوباره جمع می کند؟ و محمد با آوردن آیه ای به او جواب می دهد:

"آیا آدمی می پندارد که ما دیگر استخوانهای پوسیده او را جمع نمی کنیم؟ (و به حشر زنده نمی گردانیم؟) بلی ما قادریم که سر انگشتان او را هم درست گردانیم." ۲۹

به این ترتیب ملاحظه می شود که چگونه نظریه اعراب در این مورد نیز کاملاً با معیارهای علمی زمان ما منطبق بود. در حالی که محمد عقیده داشت که در روز قیامت مردگان دوباره زنده می شوند، چیزی که باز بنابر معیارهای علمی زمان ما ادعایی پوچ و بی پایه است، اعراب بدرستی اظهار می داشتند که چگونه ممکن است گوشت و استخوان انسان که پس از مرگ در زیر خاک پوسیده و از میان می رود دوباره به حالت اولیه خود در آید. چنین چیزی بنظر آنها بسیار شگفت انگیز و غیر قابل قبول بنظر می رسید. آیه های قرآن خود شاهد این مباحثه اند:

"کافران گفتند این چیزی بسیار شگفت آور است آیا پس از آنکه مردیم و یکسره خاک شدیم باز زاده می شویم این بازگشت بسیار بعید است (سوره ق، آیه ۵۰) که گفتند از کجا که چون ما مردیم و استخوانمان پوسید و خاک شد باز

مبعوث و زنده شویم؟ این وعده ها بسیار بما و پدران ما پیش از این داده شد ولی اینها افسانه های پیشینیان است و هر که مرد ابداً زنده نخواهد شد.^{۳۰}

طبیعی است که شگفتی اعراب از نظر محمد در مورد تبدیل مجدد استخوان و گوشت خاك شده به انسان زنده، عکس العملی است که هر دانشمند علوم طبیعی در زمان ما نیز در برابر چنین ادعای از لحاظ علمی بی پایه و مسخره ای از خود بروز می‌دهد، و این باز، دید روشن، علمی و واقعگرایانه اعراب بدوی را در مقابل نظرات خرافی محمد نشان می‌دهد.

واضح است که اعراب با مشاهده چنین مباحثاتی هرگز به طرف محمد نمی‌رفتند. بدتر از آن اینکه محمد ممکن بود که همان تعداد اندک طرفدارانی را هم که با مشقت زیاد به گرد خود جمع آورده بود، در جریان چنین مباحثاتی از دست بدهد. بخصوص که سالها فعالیت محمد در مکه نتوانسته بود قرین موفقیت گشته و اعراب زیادی را بسوی او بکشد. بنا بر این، غیر محتمل نبود که هواداران او در این مورد که چرا کسی به سخنان او گوش نکرده و به سوی او جلب نشده است، از او سؤال کرده باشند. چون آیه ای وجود دارد که در آن محمد در پاسخ به چنین سؤالی علت ناکامی خود را شرح می‌دهد.

در این آیه محمد برای آنکه هوادارانش متوجه علت اصلی عدم روی آوری اعراب به نظرات بی پایه وی نشوند، علت را متوجه خواست خدا میکند. به این معنا که مدعی می شود که علت عدم روی آوری اعراب به سخنان او خودِ خداست که مانع اینکار می شود. به ادعای عجیب محمد در این مورد توجه کنید :

"برخی از آنان (کافران و مشرکان) به سخن تو گوش فرادارند ولی پرده بر دلهاشان نهاده ایم که فهم آن نتوانند کرد و گوشهای آنها از شنیدن حق سنگین است و اگر همه آیات خدا را مشاهده کنند باز بدان ایمان نمی آورند تا آنجا که چون نزد تو آیند در مقام مجادله بر آمده گویند این آیات جز افسانه های پیشینیان نیست" ^{۳۱}

در ضمن این آیه نشان می دهد که مطالب محمد، همان طور که مکررا در گذشته نیز خاطر نشان کردیم، برای اعراب که از قبل با گروه حنفا و قبل از آن با افراد یهودی و مسیحی در عربستان آشنا بودند، هیچ چیز تازه ای را با خود نداشته و همچون افسانه هائی که بکرات از پیشینیان هم شنیده بودند قلمداد می شده است. این که اعراب مدعیات محمد را با دو کلمه "افسانه" و "پیشینیان" توصیف می کنند حائز اهمیت بسیار و نشان دهنده توصیف دقیق و دور از اغراق آنها از نظرات مخالفین شان میباشد.

مقایسه چنین برخورد صادقانه و واقع بینانه ای از جانب اعراب با برخورد تحریف آمیز و غیر واقعی محمد با نظرات مخالفین اش حائز اهمیت بسیار است. زیرا که ما را به درک زبان قرآن که طبق معمول واقعیات را بنفع خود تحریف کرده، آنها را واژگونه جلوه می‌دهد، پی می‌بریم.

اکنون ببینیم محمد چگونه نظرات مخالفین خود یعنی کفار را مورد ارزیابی قرار می‌دهد. ما در گذشته يك مورد از ارزیابی تحریف آمیز محمد را از نظرات مخالفین خود دیدیم.

آنجائی که او در کمال ناجوانمردی نظریه علمی اعراب را وهی و خیال، و نظرات خرافی خود را منطقی قلمداد می‌کند. مورد دیگر اینکه او اعراب بدوی را بخاطر آنکه نظرات او را بدرستی افسانه‌های پیشینیان می‌خوانند، در کمال بی انصافی و بی پروایی، همچون حیواناتی می‌خواند که وقتی با آنها سخن می‌گوئی هیچ نمی‌فهمند. او در یکی از آیه‌های خود اینطور به اعراب توهین می‌کند:

"و مَثَلُ كَافِرَانٍ إِذْ سَمِعُوا سَخِرَ مِنْهُمْ وَكَرِهُوا لِقَوْلِ النَّبِيِّ إِذْ قَرَأُوا الْقُرْآنَ وَحَسِبُوا أَنَّهُ لَعْنٌ عَلَيْهِمْ فَتَوَلَّوْا وَلَوْ أَنَّهُمْ إِذْ ظَلَمُوا عَلَيْنَا لَأَعْتَدْنَا لَهُمْ جَهَنَّمَ فَمَا تَخَرُّوْنَ مِنْهَا لَوْلَا إِذْ تَبَرَّأْتُمْ إِلَيْنَا لَأَنزَلْنَا بِكُمُ الْعَذَابَ وَالْأَكْثَرُ فَاسِقُونَ" (سوره بقره، آیه ۸۷-۹۰)

هم از شنیدن و گفتن و دیدن حق کرو لال و کورند زیرا عقل خود را در کار نمی‌بندند.^{۳۲}

همین امر در برخورد محمد با مخالفین خود بر سر موضوع بالا در مورد کپی برداری وی از داستانها و افسانه های پیشینیان وجود داشت. کسی که او را به چنین چیزی متهم میکرد "نَضْرِبِ الْحَارِثَ" بود که مردی سفر کرده و مطلع از داستانهای اساطیری و افسانه ای بود و آنطور که ابن هشام می گوید:

"هرگاه که پیغمبر، علیه السلام، مجلس ساختی و تبلیغ رسالت کردی و قرآن کلام الله برایشان خواندی، چون وی از این مجلس برخاستی، این "نضر بن الحارث" بیاوردی و باز جای سید، علیه السلام، نشست و قصه رستم و اسفندیار آغاز کردی و حکومت ملوک عجم بر گرفتی و بگفتی، و مردم بر سر وی گرد آمدندی و آنگاه ایشان را گفتی: نه این سخن که من می گویم بهتر از آنست که محمد؟ ... این قرآن که محمد بیاورده است مثل افسانه پیشینیان است و مانند حکایت و سرگذشت ایشان است و من خود از آن بهتر می دانم".^{۳۳}

البته محمد قادر به رقابت با "نضر" که از داستانها و اساطیر پیشینیان مطلع بوده و به اعتراف ابن هشام از "فصاحت عظیم" در بازگویی آنها برخوردار بوده است، نمی باشد. از اینرو، آنطور که او می گوید:

"مردمان را خوش آمدی و تعجب کردند و کافران گفتندی: این حکایت که "نضر بن الحارث" گوید، خوشتر از آنست که محمد میگوید"^{۳۴}

در نتیجه ، محمد که از رویارویی و رقابت صلح جویانه و علمی با رقیب خود عاجز است در اینجا نیز متوسل به تهدید می شود و همانطور که ابن هشام می گوید، آیه ای می آورد که در آن اعلام می کند که "که وی از جمله دوزخیان است و از جمع خاسران و بدبختان است."

"برخی از مردمان فاسد و فتنه انگیز (مانند نضر حارث) کسی است که گفتار و کردار لغو و باطل را بهر وسیله تهیه میکند تا خلق را به جهالت ازراه خدا گمراه سازد و قرآن را به تمسخر و استهزاء میگیرد و این مردم فاسد و کافر به عذاب توأم با خواری و ذلت گرفتار شوند و هرگاه بر این مردم آیات قرآن تلاوت شود چنان با غرور و تکبر پشت گردانند که گوئی هیچ آن آیات الهی را نشنید. پنداری از هر دو گوش کر اند." ۲۰

به این ترتیب ، در اینجا نیز محمد بجای پاسخ منطقی به "نضر بن الحارث" او را مورد تهدید آتش جهنم و عذاب و ذلت می کند. البته، این نوع پاسخ دادنها کمکی به محمد در مباحثاتش با اعراب نمی نماید، بلکه سئوالات و مشکلات غیر قابل حل تری را برای او بیارمی آورد . منجمله اینکه اعراب از او سئوال میکردند که اگر خدا خودش پرده بر دل ما انداخته و به آیات خود ما را کر و لال کرده، و بعبارت دیگر سرنوشت ما جبراً از قبل تعیین شده

است، پس چرا او از اول کاری نکرد که ما بتان و خدایان زن (فرشتگان) را نپرستیم:

"و مشرکان می‌گویند اگر خدا می‌خواست ما فرشتگان و بتان را نمی‌پرستیدیم. گفتار جبری جاهلانه آنها نه از روی دانش است بلکه به پندار باطل خود سخن می‌گویند. آیا بر آنها پیش از این کتابی نفرستادیم که چنین سخن و عقیده باطلی را پایه استدلال خود قرار می‌دهند؟"^{۳۶}

البته در اینجا محمد نه تنها نمیتواند به این سؤال درست و منطقی اعراب پاسخ دهد، بلکه دست به تحریف دیگری میزند و بیش از پیش خود را در گرداب تناقضات گرفتار مینماید. او از اعراب شکایت می‌کند که چرا از روی "پندار باطل خود" به او اتهام جبری بودن می‌زنند. یعنی چرا او را متهم باین می‌کنند که گفته است سرنوشت هر کس در فهمیدن و نفهمیدن آیه‌های قرآن از قبل توسط خدا تعیین شده است؟ و بعد دلیل می‌آورد که اگر تکلیف هر کس توسط خدا از قبل تعیین شده بود، او برای آنها کتاب نمی‌فرستاد.

واضح است که این سؤالی بود که خود محمد باید بآن پاسخ میداد. چون اعراب نه تنها آیه‌ای را که در آن محمد از پرده انداختن خدا بر دل مشرکان سخن گفته بود بیاد داشتند بلکه به

آیه های مشابه و تناقض آمیز دیگر او نیز در این مورد واقف بودند. محمد بارها از طریق آیه های خود به اعراب گفته بود :

" کلیه امور عالم از قبل از این و بعد از این همه به امر خداست"^{۳۷}

"اگر خدا می خواست آنها را از شرک باز می داشت (تا همه موحد میشدند)"^{۳۸}

"بگو ای پیغمبر اگر خدا گوش و چشمهای شما را گرفت و مهر بر دل شما نهاد (تا آنکه کرو کور و جاهل شدید) آیا غیر خدا خدائی هست که این نعمت ها را به شما باز دهد."^{۳۹}

"بر هیچ مرد و زن مومن در کاری که خدا و رسول حکم کنند اختیاری نیست (که رای خلافی اظهار کنند)"^{۴۰}

و اکنون نه تنها نظریات جبری خود را انکار می کرد بلکه در کمال تناقض گوئی، جبری بودن را که خصیصه خاص خودش بود بطور بی انصافانه ای به مخالفان خود نسبت می داد. از یکسو در يك سلسله از آیه ها می گفت که خدا خود کافران را کافر نگهداشته و از سوی دیگر در صدها آیه دیگر اظهار می داشت که خدا کفار را بخاطر کفرشان در جهنم عذاب خواهد داد:

"همانا آنانکه به آیات ما کافر شدند بزودی بآتش درخشان در افکنیم که همه پوست تن آنها بسوزد و بیوست دیگرش مبدل سازیم تا همواره سختی عذاب را بچشد که همانا خداوند، مقتدر، و کارش از روی حکمت است."^{۴۱}

طبیعتاً این حکمت غیر منطقی، و بطور وحشتناکی تناقض آمیز را هیچیک از اعراب نمی پذیرفتند. بالعکس، این دوگانه گوئی ها و انکار و حاشاهائی که محمد دائماً در مورد گفته های قبلی خود می کرد، باعث می شد که بعضی از اعراب واقعا فکر کنند که او فردی مجنون و دیوانه است. مثلاً وقتی که از او می خواستند چگونگی زندگی پس از مرگ و حقیقت روز قیامت را ثابت کند، او بجای پاسخ به سئوال آنها، آفریدن کوه و دشت و زاده شدن گوسفندان بدست خدا را- که خود بعنوان مدعیات تازه نیاز به اثبات داشتند، بعنوان دلیل قدرت خدا در زنده کردن مردگان در روز قیامت می آورد. در حالیکه پاسخ محمد خود جزئی از سئوال اولیه اعراب بدوی بود. مثل اینکه کسی بگوید شما چگونه مرده را زنده میکنید، و شما بشکل بی ربطی جواب بدهید: نمیبینی چگونه همه زندگان بدست من زنده شده اند؟

"ای رسول مشرکان را بگو که شما به خدا که زمین (جهان) را در دو روز آفرید کافر می شوید و براو مثل و مانند قرار می دهید؟ زهی جهل و نادانی، او خدای جهانیان است و او در روی زمین کوهها بر افراشت و انواع برکات

و منافع بسیار در آن قرار داد و قوت و ارزاق اهل زمین را در چهار روز مقدر و معین فرمود و روزی طلبان را یکسان در کسب و روزی گردانید و آنگاه به خلقت آسمانها توجه کامل فرمود... آنگاه هفت آسمان را در دو روز استوار فرمود و در هر آسمانی به نظم امرش وحی فرمود و آسمان را به چراغهای رخشنده (خورشید و ماه و ستارگان) زیور دادیم." ۴۲

ابتدا اعراب محمد را بخاطر ادعاهایش در مورد روز قیامت و زندگی پس از مرگ بعنوان اینکه اینها خرافات مردم ساده لوح است مسخره می کردند .

"همانا امروز بدکاران بر اهل ایمان می خندند و چون به آنها بگذرند به چشم طعن و استهزاء بنگرند و چون آن مردم بدکار از حضور در محفل مومنان به سوی کسان خود باز گردند به سخن مزاح و فکاهی با هم تفریح می کنند و چون مومنان را ببینند گویند اینان به حقیقت مردم (ساده لوح) گمراهی هستند" ۴۳

ولی بعد وقتیکه با استدلالات عجیب و غریب، وانکارها و تناقض گوئی های بعدی وی که نمونه هائی از آنها را ذکر کردیم، مواجه شدند، واقعا دچار این شبهه شدند که او فردی مجنون و دیوانه است .

"و کافران به استهزاء" مومنان" به مردم گفتند که آیا میخواهید شما را به مردی هدایت کنیم که می گوید شما پس از آنکه مرید و ذرات جسمتان متفرق

شد و پراکنده گردید از نو باز زنده خواهید شد؟! آیا این مرد "محمد" با این دعوی که می کند دانسته دروغ به خدا می بندد یا جنون بر این گفتارش و امیدارد. "۴۴"

اتهام دروغگوئی چندان بی دلیل نبود. محمد مدعی بود که آیه هایی که می آورد همگی قبلا در نزد خدا، در صفحه لوح ازلی، نوشته و حفظ شده اند و هر از چند گاهی تعدادی از آنها به پیغمبر الهام و توسط او برای عموم گفته می شود .

"بلکه این کتاب قرآن بزرگوار الهی است که در لوح محفوظ حق (و صفحه علم ازلی) نگاشته شده است. "۴۵"

بنابر این آیه های قرآن بزعم محمد آیه هایی بودند الهی که ساخته انسان نبوده و از جانب خدا آمده بودند و در نتیجه امکان نداشت بتوان نمونه آنها را نزد کسی جز خود محمد که پیغمبر خدا بود و با او رابطه داشت ، یافت .

"اگر شما را شکی است در قرانی که بر بنده خود محمد فرستادیم پس بیاورید يك سوره مانند آن وگواهان خود را بخوانید (از بزرگان و فصحاء هر که را خواهید کمک طلبید) به جز خدا اگر راست می گویند (که این کلام مخلوق است نه وحی خدا). "۴۶"

اما اعراب بچشم خود دیده بودند که بعضی از این آیه ها دقیقاً از روی اشعار شعرای عرب کپیبرداری و رونویسی شده اند. داستان از اینقرار بود که در مکه هر ساله مسابقه شعر خوانی بزرگی در بازار عکاذ مکه برگزار می شد که در آن شعرای عرب شرکت نموده و در حضور مردم اشعار خود را می خواندند، و کسی که با رای داوران برنده می شد، شعرش را با آب طلا بر کتان مصری می نوشتند و بر دیوار مکه آویزان میکردند. از همین رو به آن "مذهبات" یا "معلقات"* میگفتند. از جمله این اشعار یکی هم "هفت معلقات" شاهکار بزرگترین شاعر عرب "أمرؤ القیس"* بود.

روزی فاطمه دختر محمد در حالی که یکی از آیات قرآن را زیر لب تکرار می کرده به دختر "أمرؤ القیس" بر می خورد. وی با شنیدن آیه ای که فاطمه زیر لب زمزمه می کرده، فریاد بر می آورد که "وای! این شعر پدر من است که پدرت محمد آنرا برداشته و مدعی شده است که از آسمان آمده." این خبر در مکه مپیچد و سر و صدای زیادی بر پا می کند و بعد دهان به دهان تا

* وجه تسمیه مذہبات روشن است ولی برای نام معلقات وجه تسمیه های متفاوتی قائل شده اند، مانند چیز معلق و آویزان شده، از آنرو که در مکه در جایی آویزان می شده؛ نوشته از ریشه عَلَقَه یعنی رونویسی کردن؛ یا بمعنی شعری که در آن هر بیت متکی به بیت قبلی می باشد؛ یا بمعنی گردنبنده؛ یا حتی چیزی که از دیوان شاعر جدا شده و خارج از آن بلا تکلیف و معلق مانده است.

* بزرگترین شاعر عربستان بدوی قبل از اسلام .

مدتها در میان اعراب نقل می شود. ما در اینجا البته قصد آوردن همه دستبردهای محمد به اشعار معلقات را نداریم و فقط به دو قطعه کوچک از اشعار "أمرؤ القیس" از "سبا معلقات سبع" اشاره می کنیم که سوره های مکی الْقَمَر و اللَّیْل با آنها شروع می شوند. دو قطعه مزبور از اشعار "أمرؤ القیس" از این قرارند:

در قطعه اول أمرؤ القیس می سراید: "آن ساعت نزدیک شده ، و ماه شکافته شد" که محمد آنرا در سوره القمر آیه یکم به اینصورت تکرار میکند: "إقْرَبَتِ السَّاعَةُ وَأَنْشَقَ الْقَمَرُ" (آن ساعت نزدیک شده و ماه شکافته شد- اخذ از ترجمه قمشه ای)* ؛ و قطعه دوم شعر أمرؤ القیس که مورد استفاده محمد قرار می گیرید، از اینقرار است: "به روز فروزان هنگامیکه ظهور می کند ، و به شب هنگامیکه همه چیز را در پرده سیاه می پوشاند"، که آنرا محمد به این صورت در آیه یکم از سوره الیل مورد استفاده خود قرار میدهد: "وَاللَّيْلُ إِذَا يَغْشَى وَالنَّهَارُ إِذَا تَجَلَّى" (قسم به شب تاریک هنگامی که جهان را در پرده سیاه بپوشاند و قسم به روز "فروزان" هنگامی که عالم را به ظهور خود روشن سازد...).

* ترجمه کلمه به کلمه قمشه ای از این آیه چنین است: "آن ساعت (قیامت، یا قیام رسول حق) نزدیک آمده ماه آسمان شکافته شد" که در آن البته مطلب درون پرانتز و کلمه آسمان توسط خود مترجم یعنی قمشه ای برای فهم بهتر آیه به متن آن اضافه شده است .

اینها دلایلی بودند که محمد در دورانی که در مکه بسر میبرد نتواند در میان اعراب هیچگونه نفوذی نموده آنها را بسوی خود جلب نماید. نکته دیگر این که، آنطور که خود قرآن نقل میکند، اعراب بدوی اگر هم قرار بود به خدای واحد و نزول پیامبری از جانب او عقیده بیاورند، حداقل این انتظار را داشتند که پیامبر مزبور از میان محترم ترین افراد عرب انتخاب شود، نه آنکه محمد را که فردی عامی و بی سواد بود و اکنون با سخنان از نظر اعراب بی پایه و متناقض خود مورد تمسخر غریبه و آشنا قرار گرفته بود به پیغمبری انتخاب نماید. قرآن ادعای اعراب در این مورد را اینطور بازگو می کند:

"چون (رسول) حق بسوی آنان آمد "در مقام تکذیب" گفتند این (قرآن) سحر است و ما به (وحی بودن) آن ایمان نداریم و باز گفتند چرا این قرآن بر آن دو نفر بزرگ قریه مکه و طایف (ولید) و (حبیب) یا (عروة بن مسعود ثقفی) نازل نشد؟"^{۴۷}

بهرحال، یکی از مسائلی را که اعراب در رابطه با خدای واحد بهیچوجه از آن سر در نیاورده و بخاطر آن همواره محمد را تحت فشار می گذارند این است که آنها از محمد می پرسند که اگر کافر و مومن بودن افراد در دست خداست و کسی نمیتواند خلاف رای او عمل کند، و پرده بر دل افراد کافر افکنده شده که نتوانند

حقایق را قبول کنند، پس چرا دیگر پیامبران را برای هدایت آنها می‌فرستد؟ و از همان اول آنها را هلاک نمی‌کند؟ و او جواب می‌دهد:

"و ما تا رسول نفرستیم (و بر خلق اتمام حجت نکنیم) هرگز کسی را عذاب نخواهیم کرد." ^{۴۸}

البته، معلوم نیست هدف از این اتمام حجت چیست؟ چون اتمام حجت برای آنست که شاید فرد در آخرین لحظه نظرش را تغییر داده تسلیم شود، در حالی که بگفته قران این کار در دست خدا و نه انسان است و خدا چنان پرده بر دل کفار افکنده که نتوانند حقیقت را فهمیده و آنرا بپذیرند. در ادامه این آیه است که خدا روش خود در هلاک کردن يك ملت را نیز شرح می‌دهد. می‌گوید:

"و ما چون اهل دیاری را بخواهیم (به کیفر گناه) هلاک سازیم پیشوایان و متعلمان آن شهر را به اطاعت امر می‌کنیم. (معلوم نیست وقتی که تکلیف آنها را از قبل معلوم کرده است برای چه آنها را به اطاعت امر می‌کند - از من) لیکن آنها راه فسق و تبهکاری در آن دیار پیش گیرند و از اینرو لازم میشود که آنها تنبیه شده و به عقوبت کار خود گرفتار شوند. آنگاه همه را (به جرم بدکاری) هلاک می‌سازیم." ^{۴۹}

بنابراین اگر ما واقعا بخواهیم منطقی در این کار بیابیم ناچاریم که این نتیجه را بگیریم که تذکر نهائی به کفار برای پیروی

از آیات قرآن فقط برای بهانه یابی برای سرکوب آنانست ، چون بهر حال، آنها از قبل محکوم به کافر شدن بوده اند. بنابراین، امر به اطاعت از خدا فقط يك ظاهرسازی برای توجیه سرکوب میتواند باشد. ما این تناقض غیرقابل هضم رادر سایر آیات محمد نیز بکرات مشاهده می کنیم . او در یکجا می گوید:

"ای رسول ما، کافران را یکسان است (که) بترسانی یا نترسانی. (آنها) ایمان نمی آورند."

و در جای دیگر اظهار می دارد:

"و آیات را جز برای آنکه مردم (از خدا) بترسند و هدایت شوند نمی فرستیم"^{۵۰}

بهر حال ، منظور از این مطالب نه صرفا متهم کردن محمد بلکه بررسی این واقعیت است که چرا در طی ده سالی که محمد از طریق تبلیغ نظرات خود سعی در جلب مردم مکه به اسلام می کند، نه تنها هیچ گونه موفقیتی در این مورد بدست نمی آورد، بلکه باعث می شود که اعراب بدوی که بسیار واقع بین تر از او بوده اند، به محمد و مسلمانان به چشم افراد ساده لوح و گمراه نگاه کنند، دقیقا بهمان صورتی که امروزه انسان روشنفکر و آگاه قرن ۲۱ به مسلمانان و پیروان سایر مذاهب نگاه می کند.

البته، لازم به توضیح است که نباید تنها محمد را در این مورد مقصر دانست. احتمالاً محمد خود نیز نمی‌دانسته که چه می‌گوید. او به تقلید از مذاهب یکتاپرست دیگر در زمان خود، مانند یهودیت و مسیحیت است که این بازی از نظر منطقی خطرناک و بد سرانجام را که خدای مقتدر و متعال قادر به انجام هر چیزیست و سرنوشت همه را در دست خود دارد، شروع می‌کند و وقتی که در برابر سئوالات مردم قرار می‌گیرد چون قادر به پاسخگویی به سئوالات آنها نیست دچار چنین تناقض گویی‌ها و سرانجام تهدید کردن مردم می‌شود.

خود مذاهب یکتاپرستی هم که محمد در واقع از آنها تقلید می‌کند، در کارشان به جایی جز این منتهی نمی‌شوند. به اینکه در کار خدا چون و چرایی وجود ندارد و آنچه که او می‌گوید باید از طرف مردم و رعایای آنها بی‌چون و چرا پذیرفته شود.

بهر حال، این وجه مشترك تمام مذاهب توحیدی بوده و اختصاص به تنها اسلام ندارد. قرآن در مورد خدای موسی نیز شرح میدهد که چگونه یهوه هفتاد تن از کسانی را که از او سؤال می‌کنند اگر خدائی وجود دارد او را به آنها نشان دهد، وقتی که برای دیدن خدا بر سر قرارگاه می‌روند توسط او از طریق صائقه خشک می‌شوند تا دیگر هیچ گاه چنین سئوالات "احمقانه"!! ای را در مورد خدا به مخیله خود راه ندهند:

"موسی هفتاد مرد از قوم خود برای وعده گاه انتخاب کرد پس (به جرم تقاضای دیدن خدا به چشم) آنها را صاعقه قهر در گرفت"^۱

بهر حال، به این ترتیب است که کار مناظره میان محمد و اعراب بخاطر آنکه محمد نمی‌تواند به آنها پاسخ منطقی و قانع کننده ای بدهد از همان ابتدا با تهدید به آتش جهنم همراه است:

"خلق را از عذاب قیامت بترسان ... و آنان که کافر شدند به کیفر کفرشان به شرابی حمیم از دوزخ و عذابی دردناک معذب گردان"^۲

کار تهدید کسانی که تسلیم نظرات او نمی‌شوند، چنان به روش دائمی و تعطیل ناپذیر محمد در مباحثات وی با اعراب بدوی تبدیل می‌گردد که تقریباً تمام آیه های مکه بجز بخشهایی، صرفاً توصیف قدرت خدا، روز قیامت و جهنم و بهشت و تهدید اعراب به مجازات در آتش جهنم و انتقام خدا از کفار و کسانی است که سخنان رسولان او را بی چون و چرا نمی‌پذیرند و یا اشاره به نمونه هایی از هلاک و نابودی ملت‌های دیگر است که در گذشته در برابر خدا و رسول او سرکشی کرده اند :

"و همانا پیغمبر خود نوح را برسالت به سوی امتش فرستادیم. نوح به قوم خود گفت که خدا را پرستید که جز آن ذات یکتا شما را خدایی نیست آیا شما مردم تا کی خدا ترس و باتقوی نمی‌شوید؟ اشراف قوم که کافر شدند در پاسخ نوح به

مردم گفتند که این شخص جز آنکه بشریست مانند شما که میخواهد بر شما برتری یابد فضیلت دیگری ندارد (ببینید کفار یا انسان های اولیه و بدوی چه تحلیل درستی از بعثت پیامبران داشته و تا چه اندازه افراد واقع بینی بوده اند- از من) ... این شخص جز مردی دیوانه به شمار نمیاید. پس باید تا مدتی با او مدارا کنید و در انتظار برید تا یا از مرض جنون بهبود یابد یا بمیرد (می بینیم که چگونه انسانهای بدوی انسانهای بسیار آزاده ای بوده و با پدیده تبعیت از فرد دیگر اساسا بیگانه بوده اند و برای همین کسی که چنین ادعاهایی را میکرد دیوانه می دانسته اند. این همان برخوردی است که انسان قرن بیست و یکم با کسیکه در خیابان ها راه بیفتد و ادعای پیغمبری کند می کند. بعلاوه، این آیه قرآن نشان میدهد که جامعه بدوی افراد با عقاید مخالف را تحمل کرده آنها را مانند مسلمانان و پیروان سایر مذاهب یکتاپرست به قتل می رساندند- از من). نوح عرض کرد پروردگارا تو مرا بر اینان که تکذیب من کردند یاری فرما... تا اینکه فرمان طوفان از جانب ما آمد و آب از تنور فوران کرد... که البته آنها همه باید غرق شوند... پس از هلاک قوم نوح، باز قوم دیگری ایجاد کردیم. (ظاهرا ما در اینجا با يك بیمار روانی مواجهیم که دائما اقوام جدیدی را خلق کرده، مهر عدم قبول یکتاپرستی را بر دل آنها می زند، پیغمبری را بر آنها نازل می کند و به آنها میگوید که قصد دارد هلاکشان کند. آنگاه به آنها یک اخطار تشریفاتی میدهد و بعد همه را هلاک می نماید. البته محمد این داستانهای ساختگی را برای ترساندن اعراب می آورد تا تابع او شوند- از من). بر آن قوم باز رسولی از خودشان یعنی هود را فرستادیم که (به خلق بگوید) خدای یکتا را پرستش کنید ... آنها نیز کافر شدند و عالم آخرت را تکذیب کردند بمردم گفتند: که این شخص بشری مانند شما بیش نیست که از هر چه شما می خورید می خورد و از هر چه می آشامد و شما مردم اگر بشری

مانند خود را اطاعت کنید بسیار زیانکار و مردم نالایقی خواهید بود (این بطور اعجاب انگیزی نشان می‌دهد که نه تنها اعراب بدوی بلکه اساساً مخالفین پیامبران دیگر نیز همگی انسانهای آزاد اندیش و روشن بدوی بوده اند که عقیده ای به اینکه کسی بر آنها حکومت کند نداشته اند. بالعکس، پیامبران همه از دم افراد شیادی بوده اند که در پی برقراری دیکتاتوری فردی خود بر انسانهای آزاد بوده اند- از من). آیا (این مدعی رسالت) بشما نوید میدهد که پس از آنکه مردید و استخوانهای شما هم پوسیده شد و خاک گردید باز زنده می شوید و سر از خاک بیرون می آورید؟ هیهات، هیهات که این وعده ای که از آخرت و زندگی ابد بشما میدهد راست باشد (بلکه همه دروغ است) زندگانی جز این چند روزه حیات دنیا بیش نیست که زنده شده خواهیم مرد و دیگر هرگز از خاک بر انگیزخته نخواهیم شد و این شخص مردی است که دروغ بر خدا می بندد، چیزی با او نیست و ما هرگز به او ایمان نخواهیم آورد. آن رسول هم درمقابل این تکذیب، عرض کرد خدایا مرا بر این قوم که تکذیب من کردند یاری فرما. خدا به رسول خود فرمود اندک زمانی نگذرد که قوم از تکذیب و انکار سخت پشیمان خواهند شد تا آنگاه که بانگ عذاب آنها را بگیرفت و ما آنانرا خاک و خاشاک بیابان مرگ ساختیم که ستمکاران را از رحمت الهی دور باد (در ضمن در اینجا به معنی ستمکاران درقران که درواقع همان درست اندیشان اند توجه کنید-از من). پس از هلاک اینان باز اقوامی دیگر پدید آوردیم ... آنگاه پیامبرانی پی در پی بر خلق فرستادیم و هر قومی که رسولی بر آنها آمد آن رسول را تکذیب و انکار کردند و ما هم آنها را از پی یکدیگر همه را هلاک کردیم و داستانهای آن اقوام را عبرت دیگران ساختیم که قوم بی ایمان از رحمت خدا دور باد. پس آنگاه موسی و برادرش هارون را فرستادیم با آیات و معجزات و حجت روشن ... آنها هم ایمان به خدا

و رسول نیاوردند و گفتند چرا ما به دو بشر مثل خود ایمان آریم؟ ... و بدین سبب همه هلاک شدند... و من یگانه خدای شما هستم پس از من بترسید." ^{۵۳}

بنابر این ملاحظه می‌گردد که محمد هرگز فرد متفکری که برای تغییر عقاید مردم با بحث و استدلال آمده باشد نبوده است. بالعکس او از همان ابتدا مردم را تهدید میکرد است که اگر تبعیت از او نکنند و سخنان عقب افتاده، بی پایه و خرافی او را نپذیرند در آتش جهنم بشدت مجازات خواهند شد. بعدا خواهیم دید که حتی خود عقایدی هم که او قصد قبولاندن اجباری آنها به مردم را داشته است، چیز تازه ای نبوده و در خود عربستان موجود بوده اند.

اندیشه های علمی

و عقب افتادگی قران از عصر خود

یکی دیگر از دلایلی که اعراب به محمد عقیده نمی آوردند این بود که نظرات او بسیار کهنه و عقب افتاده تر از زمان خودش بود. فی المثل عقاید او در باره افلاک و چگونگی پیدایش آنها تقلیدی از افسانه های خرافه آمیز بابلیان و آشوریان بود که بیش از ۴۰۰۰ سال قبل از وی میزیسته اند، و از طریق مذاهب دیگری که آنها نیز متکی به افسانه ها و عقاید کهنه و عقب افتاده تر از عصر خود

بودند به وی منتقل شده بود، و او اکنون آنها را به عنوان آیات تازه خدا به اعراب تحویل می‌داد .

یکی از این موارد، عقیده مربوط به چگونگی آفرینش و قرار گرفتن سقف آسمان بر فراز کوهها بود که در افسانه آفرینش اقوام قدیمی بکرات آمده بود. منجمله بابلیان که حدود ۳ هزار سال قبل از میلاد می زیستند، عقیده داشتند :

"کوهها سقف بهشت را که از فلزی بسیار محکم ساخته شده است نگه میدارند."

مصریان نیز در ۲۵۰۰ سال ق. م. معتقد بودند که آسمان سقفی است که بر فراز جهان بر روی چهار ستونی که در چهار طرف آن نصب شده است قرار گرفته است. آنها بنا بر اساطیرشان عقیده داشتند که در آغاز "نوئیت"* الهه شب، در آغوش تنگ شوهرش "سی بو"* خدای زمین قرار داشت تا اینکه یک شب، خدای "شو"*، سی بو را بدون هیچ دلیلی و علیرغم اعتراضات و بی تابی های او که از ناراحتی به خود می پیچید، از زنش جدا ساخته او را به آسمان بالا میبرد. "شو"، بدون هیچ ترحمی سی بو را در حالی که از درد به خود می پیچد در آسمان منجمد می کند، و

---

* Nuit   * Sibū   * Shu

او به همان صورت در حال پیچ و تاب تا به امروز باقی میماند. پستی و بلندی های زمین از همین جاست. چهار دست و پای نوئیت ، الهه شب، که هنگام جدائی ، و برای حمایت از "سی بو"، شوهرش ، آنها را چهار ستون بدن خود نموده و بر روی وی خم شده بود، پس از جدائی "سی بو" خدای زمین، همچنان بصورت ستون های نگهدارنده آسمان زیر آن باقی می ماندند.

باین ترتیب، با جدا شدن "نوئیت" از شوهرش "سی بو"، زمین و آسمان از یکدیگر جدا شده و به صورتی که ما اکنون می بینیم در می آیند. بطوری که یکی همچون سقف بر بالای سر دیگری قرار می گیرد.

این افسانه ها همگی بر این اساس شکل گرفته بودند که در آنزمان هنوز انسان پی به کروی بودن زمین و سیارات دیگر نبرده بود و لذا نمی توانست تصویری از شناور بودن این کرات در آسمان تحت نیروی جاذبه را داشته باشد. از این رو، به آسمان به صورت سقف مسطحی می نگریست که لاجرم به پایه هایی برای قرار گرفتن بر آنها نیاز دارد. برای تکمیل این طرح خیالی از آسمان و زمین بود که فکر می کرد خدایان کوهها را برای آنکه سقف آسمان برقرار مانده و فرو نریزد خلق کرده اند و بزیر آن قرار داده اند.

بعدها، در اساطیر چینی در ۱۳۰۰ ق.م. زمین جسم چهارگوشه ای تصور می شود که توسط آسمان که مدور است احاطه شده، و بهشت ها بگرد زمین می گردند .

در اینجا، هر چند انسان هنوز از اوهام بهشتی رها نشده، ولی بهر حال ، با عقیده به مدور بودن آسمان و چرخش اشیاء به گرد زمین يك قدم به واقعیت نزدیک تر می شود. این البته ، هنوز ۱۹۰۰ سال قبل از محمد و اسلام است .

البته چینیان بعدا به مدور بودن زمین نیز باور پیدا می کنند، و از این جهت در امر شناخت افلاك و کیهان يك گام بلند جلو بر می دارند. با اینحال ، بیشترین پیشرفت در این مورد مانند سایر موارد به یونانیان تعلق دارد.

فیثاغورث ریاضی دان ، فیلسوف و منجم یونانی در قرن ۵ ق . م . برای اولین بار اظهار می دارد که حرکات کرات دایره وار است بطوری که در آسمان ده شیء منجمله زمین و خورشید بدور آتشی که در مرکز آن قرار دارد و چشم بشر قادر به دیدن آن نیست می گردند. بعدا یونانیان که افلاك را بصورت مجموعه ای از کرات در حال حرکت می دیدند عقیده به گردش خورشید به گرد زمین پیدا می کنند .

در قرن ۴ ق.م. "آریستارکوس" برای اولین بار گردش خورشید بگرد زمین را رد میکند. او پس از آنکه بطور اعجاب

انگیزی بنا بر محاسبات خود به این نتیجه می‌رسد که حجم خورشید بمراتب بزرگتر از زمین است، نتیجتاً گردش يك جسم بینهایت بزرگتر (خورشید) را بگرد يك جسم كوچك تر (زمین) امری غیر ممکن اعلام میدارد. البته نظریه آریستارکوس چندان مقبولیت نمی‌یابد و نظریه گردش خورشید بگرد زمین بعنوان تنها نظریه علمی تا زمان کوپرنیک باقی میماند.

در مورد گردش زمین بدور خود نیز همینطور بوده است. ابتدا دانشمندان منجمله ارسطو آنرا رد می‌کرده اند. ارسطو استدلال می‌کرده است که اگر زمین بگرد خود می‌چرخد پس چرا وقتی که یک شئی به بالا پرتاب میشود بجای اول خود باز می‌گردد و یا با گردش زمین بدور خود در اطراف آن جریان باد بوجود نمی‌آید. بهر حال، نظریه کیهانی ارسطو این بود که جهان عبارت از کره زمین در مرکز و کرات دیگر مانند خورشید، ماه و ستارگان می‌باشد که بگرد آن می‌چرخند.

در ۳۵۰ ق. م. ارسطو اعلام می‌کند که اشیاء بنا به جنسشان دارای حرکات مختلف مانند حرکت مستقیم و دایره وار هستند. کرات آسمانی از جنس ناشناخته ای میباشند که دایره وار می‌چرخند. این نظریه به بطلمیوس در قرن دوم ق. م. که میگفت کراتی که به گرد زمین می‌چرخند خود نیز در دایره های کوچکتر حرکت می‌کنند کمک مینماید.

بطلمیوس می گفت در اطراف زمین دوایر متعددی وجود دارند که در هر يك از این دواير يك سیاره در حال گردش است. هر يك از این سیارات علاوه بر اینکه به دور زمین می گردند، در دواير بسیار کوچکتر دیگری هم می چرخند. این نظریه که به نظریه "اپی سایکل" * معروف می شود، همراه با نظریه گردش خورشید و کرات دیگر بگرد زمین تا قرن ۱۶ میلادی نظریه علمی رایج در مورد افلاك را تشکیل می داده و به نظریه بطلمیوسی در مورد افلاك معروف بوده است.

باید توجه داشت که با آغاز قرون وسطی و سلطه مسیحیت در اروپا، از قرن ششم میلادی ببعده، علوم انسانی که در یونان به اوج خود رسیده بوده اند، در نتیجه سلطه مسیحیت تا نزدیک به هزار سال نه تنها بکلی متوقف میشوند، بلکه بزوردمگ های عقب افتاده مسیحی که از یهودیت اخذ شده بوده اند، حتی تا چندین هزار سال به عقب کشیده می شوند.

از اینروست که ایده مرکزیت زمین و کراتی که بگرد آن میچرخند هر چند تا قرن ۱۶ پیشرفته ترین نظریه علمی در باره افلاك را تشکیل می داده است، ولی عملاً به دستاوردهای دانش بشری در قرن سوم و چهارم قبل از میلاد تعلق داشته اند.

---

* Epicycles

بنابراین ، اولین سئوالی که مطرح می شود این است که چگونه محمد که در قرن هفتم بعد از میلاد، یعنی بیش از یکهزار سال پس از تاریخ این کشفیات میزیسته، کوچکترین اطلاعی از این دست آوردهای علمی نداشته است؟ و بدتر از آن اینکه چطور ممکن است خدائی که بقول وی از همه چیز اطلاع داشته و همه دانشها در نزد او جمع بوده، دانشش در مورد افلاک از انسان مخلوق خود بطور وحشتناکی عقب تر بوده است؟

"تنها خدای شما آن یگانه خدائی است که جز او هیچ خدائی نیست و بهمه ذات هستی وجود علمش محیط است."^{۴۰}

واضح است برای انسانی که حتی سهم کمی از عقل و تفکر نصیبت شده باشد، همین یک فقره کافی است که به دروغ پردازی و ریاکاری مذاهب و پیامبران آن پی برده خود را برای همیشه از جهل و خرافه پردازی آنها رها سازد.

توصیف قران از چگونگی پیدایش هستی و افلاک و رابطه آسمان و زمین نشان می دهد که محمد نه تنها کوچکترین اطلاعی از دستاوردهای علمی عصر خود و حتی هزار سال قبل از خود هم نداشته است، بلکه نظریاتش در این مورد تکرار اساطیر بابلی و مصری یعنی منطبق با دانش بشر در سه الی ۴ هزار سال قبل از زمان خود بوده است . يك نگاه کوتاه به نظر قران در مورد قرار

گرفتن سقف آسمان بر روی کوهها و سایر امور فلکی صحت این امر را بروشنی و بدون کوچکترین چون و چرائی نشان می‌دهد .
قران میگوید:

"آیا ما زمین را مهد آسایش خلق نگردانیدیم؟ و کوهها را عماد و نگهبان آن نساختیم (الانبیاء، آیه های ۶ و ۷) و آسمان را بدستور او نگهداشتیم که به زمین نیافتد (حج آیه ۶۵) آیا کافران ندیدند که آسمانها و زمین بسته بود. ما آنها را بشکافتیم ... و در روی زمین کوههای استوار قرار دادیم ... و آسمان راسقی محفوظ و طاقی محکم آفریدیم و این کافران غافل از مشاهده آیات آن اعراض می کنند." (الانبیاء ۳۰ ، ۳۱ و ۳۲)

در اینجا می بینیم که با شکافتن آسمان و زمین و قرار دادن کوهها در میان آندو به منظور ایجاد سقعی محکم دقیقا افسانه های بابلی و مصری اند که تکرار می شوند .

حتی این آیه قران که در آن محمد از بسته بودن زمین و آسمان و جدا شدن آندو از هم بدست خدا سخن میگوید اقتباسی از همین اساطیر خرافی است که در بالا ذکر کردیم .

"آیا کافران ندیدند که آسمانها و زمین بسته بود تا آنها را بشکافیم و از آب همه چیزی را زنده گردانیدیم. چرا باز به خدا ایمان نمی آورند."^{۵۰}

باید توجه داشت که هزاران سال قبل از محمد منجمه در میان یونانیان عقیده بر این بوده است که آب و خاک و آتش عناصر اولیه و تشکیل دهنده همه چیزها میباشند. البته محمد که فردی عامی بود مسلماً از نظریات دانشمندان یونانی اطلاعی نداشته، و احتمالاً با مشاهده اینکه تخم گیاهان با دادن آب زنده و سبز می شوند یا بعضی موجودات در آب شناورند این حرف را زده است. با اینحال همین حرف هم که بسیار بی پایه ای بوده است، در آیه دیگری توسط خود او نقض میگردد. چرا که همانطور که خواهیم دید خود او در جای دیگری در قرآن گفته است که انسان از خاک آفریده شده و پدید آمده است.

کهنگی نظرات محمد در مورد چگونگی خلقت انسان نیز کمتر از موارد نامبرده در بالا نبود. قرآن به تقلید از تورات که می گفت "یهوه الوهیم آدم را از گل سرشت" عقیده داشت که انسان از گل آفریده شده است

"همانا آدمی را از گل خالص آفریدیم"^{۶۱}

در حالیکه این داستان ساختگی نیز ریشه در اساطیر بابلی داشت. در این اساطیر "ایشتار" خدای زن بابلی، خدای خدایان، که

بر جهان حکومت می کرده، خدائی که انسان را از گل آفرید، یکی از نامهایش کوزه گر بوده است.^{۵۷*}

بنابراین، در اینجا نیز افسانه آفرینش انسان از گل در مذاهب سامی منجمله در اسلام، نه تنها بی پایه، بلکه هیچ اصلاتی نداشته و کپی برداری محض از اساطیر بابلی و خدایان آنها بوده که در آن خدای زن به خدای مرد یکتا تبدیل شده است.

در جای دیگر محمد اعلام میکند که تقسیم سال به ۱۲ ماه توسط خداوند انجام گرفته است. و تاریخ آن به قبل از آفرینش زمین و آسمان و در یک کلام هستی باز میگردد. در حالیکه هر کس میدانند که این بابلیها بودند که برای اولین بار سال را به ۱۲ ماه قمری و ۳۶۰ روز تقسیم کرده بودند و محمد بدون آنکه خود بداند کشف آنانرا به خدای خودش نسبت می دهد. بنابراین، شکی نمی ماند که ادعای محمد به تماس با خدا، ادعایی بطور کامل از من در آوردی و بی پایه و اساس بوده است. مگر آنکه قبول کنیم که خدای وی فردی بی نهایت نادان و بی سواد بوده است.

---

* من در کتاب زن و سکس در تاریخ به نقل از "چیلده" شرح داده ام که چگونه اقوام ماقبل تاریخ عقیده داشتند که زنان با پختن هر کوزه، موجود جدیدی را خلق میکنند. چرا که وقتی کوزه در آتش، در اثر شن بیش از اندازه در گل آن ترک برداشته صدا میکرد، فکر میکردند که این صدای مخلوق جدید است که از حرارت آتش ناله میکند. برای همین بود که فکر می کردند خدا نیز انسان را از گل ساخته، و ایشتر که انسان را آفریده است کوزه گر بوده است.

اگر به سایر آیاتی که محمد در مورد آفرینش و افلاک آورده است توجه نمائیم ملاحظه می‌کنیم که این عقاید نیز بدون اینکه هیچ گونه شباهتی به دست آورده‌های علمی زمان خود داشته باشند، بیش از هر چیز به عقاید خرافی چندین هزار سال قبل از وی شبیه بوده اند .

بی دلیل نبود که اعراب بدوی در مباحثات خود با محمد، آنها را افسانه‌های پیشینیان می‌نامیدند، و خود این نیز نشان می‌دهد که آنها چقدر در قضاوت‌هایشان دقیق و واقع بین بوده اند . البته، نباید فکر کرد که این شباهتها تنها به یکی دومی مورد مذکور در بالا محدود می‌شده اند. در سایر موارد نیز ما این شباهتها را با اندک تفاوت هایی که البته طبیعی بوده و در جریان نقل و انتقال افسانه‌های قدیمی اتفاق می‌افتاده است، مشاهده می‌کنیم . به آیه‌های دیگر قرآن در مورد آفرینش و مقایسه آنها با اساطیر بابلی و مصری در این زمینه توجه نمائید. مثلا در توضیح چگونگی آفرینش جهان می‌گوید:

"اوست که چراغ ستارگان را برای راهنمایی شما در تاریکی‌های بیابان و دریا روشن داشته "!!!^{۵۸}

"ما در آسمان کاخ‌های بلند بر افراشتیم و بر چشم بینایان علائم، آن کاخ‌ها را به زیب و زیور بیاراستیم و آنرا از دستبرد شیطان مردود محفوظ داشتیم

لیکن هر شیطان که برای استراق سمع (برای گوش دادن به سخن فرشتگان) به آسمان نزدیک شد نیز شهاب آسمانی او را تعقیب کرد...^{۵۹}

"ما آسمان دنیا را به چراغهای (انجم) رخشان زیب و زیور دادیم و به تیر شهاب آن ستارگان، شیاطین را راندیم"^{۶۰}

اکنون به اساطیر مصری در ۲۵۰۰ سال قبل از میلاد در این مورد توجه نمائید :

"ستارگان توسط کابل‌های محکمی که به بهشت وصل می‌باشند آویزان شده اند."

"زمین به شکل مربع مستطیلی است که در مرکز آن رود نیل قرار گرفته است در جنوب آن رودی در آسمان قرار دارد که در پناه کوهها واقع شده است ، و بر عرض این رود خدای خورشید سفر روزانه اش را شروع می کند و هر روز راهش را تغییر میدهد."

بابلی ها نیز عقیده داشتند که زمین سیاره ایست گرد و بزرگ که توسط روخانه ای احاطه شده و در آنسوی رودخانه سدی از کوه کشیده شده است و همه اینها بر روی دریایی بیکران قرار گرفته اند. هیچ انسانی قادر به گذشتن از رودخانه دور زمین نیست . کوهها سقف بهشت را که از فلزی بسیار محکم ساخته شده است نگه می دارند. در کوههای شمالی تونلی وجود دارد که به

بیرون باز می‌شود و دارای دو دهانه می‌باشد، یکی در مشرق و دیگری در مغرب. خورشید از دهانه شرقی بیرون می‌آید. از زیر بهشت می‌گذرد و سپس به دهانه غربی وارد می‌شود، بطوری که شبها را در درون تونل می‌گذراند.

در تورات نیز در میان ده ها داستان دیگری که قرآن از آنها کپی برداری کرده است می‌خوانیم:

"خدا گفت نیرها در فلک آسمان باشند تا به زمین روشنائی دهند، و چنین شد؛ و خدا ستارگان را در فلک آسمان گذاشت تا زمین را روشن کنند"^{۶۱}

کوچکترین تردیدی نیست که میان این خرافات و دستاورد های علمی یونانیان در هزاران سال قبل، از نظر علمی، فرسنگها فاصله وجود داشته است. دمکریت را در یونان در نظر آورید که بیش از هزار سال قبل از محمد به این می‌اندیشیده که هستی از ذرات تجزیه ناپذیر اتم تشکیل شده و فضای میان آنها را خلاء پوشانده است. چیزی که دو هزار سال بعد توسط علم به اثبات میرسد. حالا ادعای محمد را در نظر آورید که در قرآن می‌گوید: شهاب های آسمانی تیرهایی هستند که از طرف خدا برای فراری دادن دیوان که به استراق سمع فرشتگان آسمان نشسته اند به سوی آنها شلیک می‌شوند. چیزی که نه تنها برای علم امروز حتی برای اعراب بدوی زمان محمد نیز خنده آور بوده است.

شنیدن این داستان برای پی بردن به عمق عقب افتادگی محمد از علوم عصر خود خالی از فایده نیست.

در آن زمان در میان خرافه های رایج در میان اعراب یکی هم این بود که کاهن ها یا گهّنه بخاطر ارتباط با دیوان از اخبار غیب خبر دارند. چون دیوان هر شب به آسمان عروج نموده و با استراق سمع گفتگوهای ملائکه، اخبار غیبی را به کاهنان میرسانند. از اینرو بود که مردم برای دست یافتن به این اخبار به نزد کاهن ها می رفتند و از سرنوشت خود و دانش های غیبی مطلع می شدند. در نظر مردم آنزمان کاهنان رابط میان مردم و ملائکه و خدایان بوداند. برای همین است که وقتی عبدالمطلب می خواهد از نظر خدایان در مورد قربانی صد شتر بجای پسرش عبدالله مطلع شود، برای اینکار به نزد کاهنی می رود تا توسط او از نظر خدایان در این مورد مطلع گردد.

وقتی محمد ادعای پیغمبری می کند برای آنکه دکان کاهنان را تخته نموده خود جای آنان را بگیرد، اعلام می نماید که اکنون که وی به پیغمبری منصوب شده است، خداوند دیوان را از استراق سمع ملائکه ممنوع (معزول و محجوب) نموده و کار وحی و ارتباط با وی را مختص او نموده است.

"و گَهْنَه (کاهنان) عرب از قول دیو خبر باز می دادند که دیو هر شبی به آسمان عروج می نمودند و احکام مُغَبَّیَات (غیب ها) از ملائکه می شنیدند و می آمدند و باز (برای) گَهْنَه عرب نقل می کردند و ایشان با مردم همی گفتند، و دیو در آن وقت محجوب نبود از آسمان و معزول نبود از استراق سمع. پس چون پیغمبر ما، صلوات الله علیه، ظاهر شد، ایشان محجوب و معزول شدند. سبب معزول شدن ایشان آن بود تا وحی بسخن ایشان ملتبس نگردد و جز پیغمبر، صلوات علیه، از غیب کسی خبر باز نتواند داد، و این معجزه ای بود از معجزات پیغمبر ما، صلوات الله علیه." ۶۲

و یا

"جماعتی از نصاری (مسیحیان) بر پیغمبر صلوات الله علیه، نشسته بودند، سید، صلوات الله علیه، جماعت نصاری را گفت: شما چون اختری در آسمان بگذرد، چه گوئید؟ گفتند: ما گوئیم، گذشتن این اختر دلیلی بدان کند که پادشاهی در روی زمین مرده باشد یا مولودی بمرده باشد. سید، صلوات الله علیه، رد کرد بر ایشان و گفت: این چنین نیست که شما می گوئید: که گذشتن این اخترها سبب آنست که: چون حق تعالی حکمی می راند بر خلق خود در روی زمین و قضائی می راند، (ملائکه در آسمان هفتم از آن مطلع می گردند و آنرا برای آسمان ششم آواز می دهند، و ملائکه آسمان ششم پس از شنیدن آن آنرا برای آسمان پنجم و همینطور پنجمی ها برای اهالی آسمان چهارم و چهارمی ها برای سومیها تا صدا به اهالی آسمان دنیا می رسد. اهالی آسمان دنیا که نمی دانند این صدا از بهر چیست دوباره از آسمان دوم در باره آن سنوال می کنند، و آنها هم از آسمان سوم و چهارم تا به آسمان هفتم و آسمان عرش می رسند. آنگاه آسمان عرش که در آن خداوند بر تخت نشسته

است در جواب می گوید که) ... ما این تسبیح از بهر آن می کردیم که حق تعالی در روی زمین بر فلان بنده در فلان روز فلان حکم برانده است. (بعد دوباره این خبر به ترتیب از طریق آسمانهای هفتم و ششم و .... به پائین ترین آسمان یعنی آسمان دنیا می رسد) ... چون خبر به آسمان دنیا می رسد، اهل آسمان دنیا با یکدیگر می گویند (در باره آن صحبت می کنند) پس دیوان که به آسمان می رفتند از اهل آسمان دنیا آن خبر می شنیدند و می آمدند و با کاهنان عرب می گفتند، آنکه ایشان باز (برای) مردم می گفتند. پس چون زمان نبوت من در آمد، حق تعالی دیو را از آسمان محجوب گردانید و از استماع سخن ملانکه معزول کرد و اختران را بر مثال آتش پارها بر گماشت تا هر گاه که دیو قصد آسمان کنند در آیند و بر ایشان زنند و ایشان را بسوزانند و خاکسترگردانند، بدین سبب این ساعت، کهانت (کاهنه گری) عرب باطل شد، اگر بعد از این کاهنی سخنی گوید دروغ است و نباید شنیدن ... چون دیو را این واقعه بیفتاد و از آسمان معزول و محجوب شدند، دانستند که معزول شدن ایشان سبب ظهور پیغمبر ما، صلوات الله علیه، بود؛ آنکه جماعتی از مهتران ایشان قصد پیغمبر ما، صلوات الله علیه، کردند و بیامدند و به وی ایمان آوردند و برفتند و قوم خود را به اسلام دعوت کردند. چنانکه حق تعالی در قرآن مجید خبر باز می دهد: ^{۶۳}

همچنین

"ای رسول ما یاد آر وقتی را که ما نئی چند از جنیان را متوجه تو گردانیدیم تا استماع آیات قرآن کنند.... چون قرائت تمام شد ایمان آوردند و به سوی قومشان برای تبلیغ و هدایت باز گردیدند." ^{۶۴}

اینها عقاید محمد در مورد افلاك و تغییر و تحولات آن و بعضی مسائل دیگر بود که از درك علمی صدها سال قبل از خود در عصر فلاسفه یونان نیز، هزاران سال عقب تر بود .
باین ترتیب ، ملاحظه می گردد که این نظر که عقاید و تعلیمات محمد هر چند برای عصر ما نامتناسب ولی در زمان خود افکار مترقی و پیشرفته ای بوده اند تا چه حد پوچ و بی پایه و ناشی از نادانی گوینده نسبت به تاریخ علوم بشری بوده و بشر هم عصر محمد تا چه اندازه از او پیشرفته تر و علمی تر می اندیشیده است .

البته، اعراب بدوی نیز، در زمان محمد، در اثر عدم ارتباط با مراکز پیشرفته تمدن، از دست آوردهای علمی یونانی در مورد افلاك اطلاعی نداشته اند. با اینحال، در مقایسه با محمد بسیار منطقی تر و علمی تر می اندیشیده اند. چرا که حداقل عقاید کهنه و خرافی او را که به هزاران سال قبل از زمان خود تعلق داشته، در بسیاری موارد، رد می کردند، و این باز دلیل دیگری بود در مورد اینکه چرا محمد نمی توانست اعراب را از طریق تبلیغ و بحث و گفتگو بسوی اسلام جلب نماید.

آویختن محمد به افسانه های خرافی بابل و مصر تنها چیزی نبود که جهان بینی ارائه شده توسط او در مکه را به يك نظریه کهنه و عقب افتاده تبدیل می کرد، بسیاری از آیات و تبلیغات دیگر وی نیز در مکه چیزی جز کپی برداری از تورات، انجیل و افسانه های مذهب زرتشت نبودند. یعنی مطالبی که قدمت و عقب افتادگی آنها از زمان خود، کمتر از اساطیر بابل و مصر نبوده و در واقع از خود آنها کپی برداری شده بودند.

این نیز عامل دیگری بود که در نظر اعراب، تبلیغات وی را از جذابیت و تازگی می انداخت و آیاتش را بیش از پیش به تکرار مکررات روایات قدیمی، که اعراب آنها را مکررا از پیروان مذاهب دیگر شنیده بودند- و از همین روبه آن ها افسانه های گذشتگان می گفتند، تبدیل می کرد. پیروان این مذاهب از زمانهای قدیم در شبه جزیره عربستان پراکنده بودند و محمد نه تنها در خود مکه، بلکه در خلال مسافرت های تجاری اش نیز با آنان مراد و آشنائی پیدا کرده بود.

مراکز یهودیت در شبه جزیره عربستان یکی یمن بود و دیگری بخش علیای حجاز. یهودیان عمدتاً در مدینه و اطراف آن و کمی هم در شهر طائف در نزدیکی مکه سکونت داشتند و دائماً برای تجارت به مکه می رفتند. آنها بیشتر تاجر و صنعت گر بودند

و به کار کشاورزی در واحه ها نیز اشتغال داشتند. در خود مکه هم یهودیان منفردی وجود داشتند که محمد با آنان گفتگو و مراوده داشت .

مسیحیت نیز از سه طریق در عربستان نفوذ کرده بود: یکی از طریق پادشاهی غسانیان در سوریه که وابسته به رم بود و دیگری از طریق حیره پایتخت پادشاهی لخمیان در شمال شرقی و سرانجام از طریق حبشه که خود در قرن چهارم میلادی توسط پادشاهی آکسیوم مسیحی شده و در قرن ششم میلادی (۵۲۵ میلادی)، در معیت دولت رم، با حمله به یمن و برانداختن پادشاهی یهودی در آنجا، مسیحیت را به مردم آن تحمیل کرده بود. بطوریکه، نجران که بیش از ۲۰۰۰۰ نفر جمعیت و در شمال غربی یمن قرار داشت، در قرن ششم تقریباً تماماً مسیحی شده بود. مسیحیت در مناطق دیگر عربستان مانند یمامه ، مشرق نجد و عربستان مرکزی نیز رواج داشت.

مسیحیان نیز در عربستان به کشاورزی و صنعت اشتغال داشتند و بصورت بازرگانان دوره گرد به میان بادیه نشینان می‌رفتند و مذهب خود را در میان آنان تبلیغ می کردند. قبایل بنی ثعلب و نمیر و بخشی از قبیله بزرگ بنی بکر باین ترتیب مسیحی شده بودند.

مسیحیان بصورت اجتماعات سازمان یافته عمدتاً در یمن ، عدن ، سوریه و لخم بودند، در عربستان مرکزی بیشتر بصورت

پراکنده و در کسوت افرادی که دست از دنیا شسته اند در صحرا
ها در میان بادیه نشینان زندگی و تبلیغ می کردند.^{۶۰}

علاوه بر مذهب یهود و مسیحیت ، اعراب بدوی با مذهب
زرتشت نیز تماس نزدیک داشتند. مذهب زرتشت عمدتاً در بحرین
رواج داشت ، و اعراب از طریق بازرگانان ایرانی که به عربستان
آمد و شد می کردند و همچنین در اثر تماس با ایرانیانی که از
زمان کنترل یمن توسط ساسانیان در آنجا زندگی می کردند، با آن
آشنا شده بودند. مراکز یهودیان، مسیحیان و زرتشتیان در عربستان
فهرست وار بقرار زیر بودند:

یهودیت: در یمن، در مدینه، و در طائف.

مسیحیت: در حیره پایتخت پادشاهی لخمیان، در سوریه،

در نجران، در یمامه، در نجد، در یمن، و در عمان.

زرتشتی گری: در بحرین و یمن.

از زاویه تاریخی، پیروان این مذاهب حاصل و بقایای

تعرضاتی بودند که جنبش جهانی یکتاپرستی- که پیدایش آن به ۲
هزار سال قبل از میلاد باز می گشت ، از مدتها قبل در عربستان
آغاز کرده بود .

اولین دین یکتاپرستی که در شبه جزیره عربستان شکل

گرفت کیش یهودیت بود. این دین که بنا بر نظر بعضی از محققان

توسط مهاجران یهودی از قلمرو امپراطوری رم به عربستان وارد

شده بود،^{۶۶} و از نظر بعضی دیگر در خود این منطقه شکل گرفته بود، جز در بعضی از مناطق عربستان و بطور محدود نتوانست نفوذ کند. بعد نوبت به مسیحیت رسید.

مسیحیت که بخصوص در شکل تکامل یافته اش شکل رمی شده یهودیت بود، همین که به مذهب رسمی دولت رم تبدیل شد، تعرض خود را در معیت ارتش آن آغاز کرد. این تعرضات تنها در مناطق پیشرفته و ثروتمند شمال و جنوب عربستان که مورد نظر رمی ها بودند و به مدد نیروی نظامی رم بود که موفق شدند. در نتیجه، مسحیت بیشتر در این مناطق بسط یافت. در خود اورشلیم در شمال شبه جزیره عربستان نیز، جایی که مردم آن مکررا توسط ارتش بیرحم رم سرکوب شده بودند، مسیحیت در شکل اولیه و غیر دولتی اش تحت تاثیرات روانی همین سرکوبها بود که توانست پا بگیرد. بنابراین، مسیحیت در عربستان در همه جا تنها در رابطه با زور و سرکوب ارتش رم بود که توانسته بود نفوذ کند. باین معنا که مردم این مناطق یا در اثر سرکوب های خونین ارتش رم و یا از ترس این سرکوب ها مسیحی شده بودند.

البته، قبل از این، وقتی که هنوز رم مسیحیت را بعنوان مذهب رسمی خود نپذیرفته بود، مسیحیانی بودند که نه در معیت ارتش رم، بلکه بالعکس بخاطر فرار از اذیت و آزار دولت رم به عربستان مرکزی به میان بدویان عرب پناه برده بودند. ولی

اینان نیز، درست بخاطر آنکه فاقد نیروی نظامی و حمایت يك ارتش دولتی بودند، هیچگاه نتوانستند در میان بدویان بمقیاس وسیع نفوذ کنند. این عدم توفیق، همانطور که در مورد تبلیغات محمد در مکه نیز شاهد آن بودیم، بخاطر آن بود که بدویان عرب از نظر فکری روشن تر و واقع بین تر از مسیحیان بودند و روحیه آزادنش و استقلال طلبانه آنان باروحیه سرکوب شده و تسلیم گرایانه مسیحیان مهاجر سازگاری نداشت.

بهرحال، چه در مناطق پیشرفته و چه در مناطق بدوی، مذاهب توحیدی دیگر نیز مانند اسلام هرگز موفق به جلب مردم از طریق بحث و گفتگو و تبلیغ مسالمت آمیز نظرات خود نشده بودند. طبیعی است که تلاش محمد نیز در مکه با شکست مواجه می‌شد. چرا که تبلیغات محمد در مکه در کلیات خود همان دیدگاهها و ایده هائی بود که قبلا جنبش یکتاپرستی در قالب یهودیت و مسیحیت آنها را آزموده بود، و در قبولاندن آنها به اعراب توفیقی بدست نیاورده بود.

مشترکات قرآن

و مذاهب دیگر سامی

تبلیغات محمد در مکه همان ایده ها و مفاهیم مذاهب یکتاپرست یهود، مسیحیت و زرتشت بود که منطبق با سنن و

آداب بخش مردسالار جامعه عربی به مردم آن عرضه می شد. از اینرو، میان اسلام و سایر مذاهب یکتاپرست تشابهات اساسی وجود داشت. علت این شباهت ها این بود که مذاهب توحیدی، علیرغم خصوصیات محلی و منطقه ای شان، همگی حکم روبنای ایدئولوژیک نظام واحدی را داشتند که با پیدایش مالکیت خصوصی و نظام پدرسالاری در همه نقاط جهان بنا به مختصات محلی در حال پیدایش بودند. از اینرو، مذاهب یکتا پرست، اشتراک نظریات و مفاهیم خود را از اشتراک این نظامات اجتماعی در ساختار مردسالارانه، هیرارشیک و مبتنی بر مالکیت خصوصی خود می گرفتند. در واقع نیز، همه مذاهب توحیدی در پاسخ به نیازهای واحد و مشترک این نظامها شکل گرفته بودند و لذا دلیلی نداشت که مانند هم نبوده و از ارزشها و ایده های واحدی حمایت ننمایند.

در واقع نظام تمدن بشری برای اولین بار وقتی شکل می گیرد که با شروع انقلاب کثیف مالکیت خصوصی و مردسالاری، این نظام ناشناخته، در جا یا جاهائی برای اولین بار وارد عرصه تاریخ می گردد، و از آنجا به نقاط دیگر گسترش می یابد. بنابراین، مذاهب نیز که روبنای ایدئولوژیک این نظامها را تشکیل می دادند، مانند خود آنها همگی از یک جنس و قماش بودند.

بعبارت دیگر، همانطور که این نظامها در هر منطقه شکل محلی نظام واحد مالکیت خصوصی را تشکیل می دادند، مذاهب

توحیدی نیز هر کدام شکل محلی شده ایدئولوژی واحدی را که همان ایدئولوژی یکتاپرستی بود و همه این نظامها علیرغم تفاوت هایشان به یک اندازه به آن نیاز داشتند، تشکیل میدادند. از اینرو، مسیحیت در مرحله نهائی اش شکل رمی شده یهودیت، و اسلام نیز شکل عربی شده یهودیت و مسیحیت بود.

در دوران معاصر نیز، قانون اساسی کشورهای مختلف از اولین قانون اساسی کپی برداری شده، و علیرغم تفاوت های کشوری و محلی، در اصول با یکدیگر مشابه اند، و همگی اشکال محلی و ملی نظام دموکراسی و پارلمانی در کشورهای مختلف را تشکیل میدهند.

بنابراین، همانطور که نظامهای پارلمانی و قوانین اساسی و حقوقی در کشورهای معاصر کنونی نیز اشکال سیاسی و حقوقی متفاوت انقلاب فرانسه و آمریکای شمالی هستند که در اواخر قرن ۱۸ شروع و بتدریج به همه نقاط دیگر جهان سرایت نمود، همانطور هم مذاهب توحیدی بیان ایدئولوژیک و حقوقی جنبش و انقلاب واحدی بودند که از حدود شش هزار سال پیش شروع شده و بهمه نقاط جهان سرایت کردند. بنابراین، این مذاهب همگی بخشی از جنبش واحدی بودند که از شش هزار سال قبل به این سو با پیدایش و گسترش مالکیت خصوصی همچون يك غده سرطانی بر پیکر جامعه انسانی آغاز و شروع به پیشروی کرد.

این پیشروی امری ناگزیر بود زیرا خود نظامی که این مذاهب در پاسخ به نیازهای آن عمل می کردند، بطور وقفه ناپذیری در حال گسترش بود .

هر بار که این نظام برای پوشش ایدئولوژیک خود سعی در به تن کردن جامه ای از این یا آن مذهب برای آراستن و پوشاندن زشتی های قامت خود میکرد، اگر جامه مزبور به قامت او در نمی آمد، دست به جامه متناسب دیگری میبرد تا سرانجام به منظور نهائی خود برسد. برای همین رمیها قبل از انتخاب نهائی مسیحیت بعنوان مذهب رسمی، برای مدت های کوتاهی یکی دو مذهب دیگر را نیز آزموده بودند.

اسلام نیز رونوشت عربی شده جدیدی از مذاهب ناکام و قبلا آزمایش شده سامی در عربستان بود که اکنون محمد بدون آنکه از ناکامی آتی ولی موقتی خود خبر داشته باشد، سعی در پوشاندن آن بر پیکر عریان و بدوی جامعه عرب داشت. نگاهی به بعضی مشترکات آیات قران با مندرجات مذاهب آزمون شده قبلی میزان صحت این ادعا را روشن می سازد:

ایده خدای قادر متعال که آفریننده هستی و قادر بر همه امور آن بوده و هیچ امری خارج از اراده و کنترل وی انجام نمی گیرد، ایده پایه ای تمام مذاهب یکتاپرست بود و بی شك محمد نیز آنرا از مذاهب ما قبل خود اخذ کرده بود. بنابراین ، همانطور

که خودش هم می‌گوید خدای او همان خدای یهودیت ، مسیحیت و سایر مذاهب یکتاپرست بود. نه تنها کلمه الله نام خدای یهودیان و مسیحیان عرب زبان قبل از او بود، بلکه کلمه ربانی در عربی نیز از ریشه "رَب" یا "رَبی" در زبان عبری می‌آمد.^{۶۷}

نظریه قرآن در مورد چگونگی آفرینش جهان نیز به نوبه خود کپی برداری و رونویسی کاملی از کتاب تورات بود: اینکه خدا جهان را در شش روز آفرید (سوره الحديد آیه ۳ ؛ قاف آیه ۳۷ ؛ هود آیه ۹ ؛ و یونس آیه ۳) و اینکه زمین طی دو روز و کوهها و گیاهان سبز طی چهار روز و بهشت طی دو روز خلق گردید (سوره فصلت، آیه های ۸-۱۲).

البته بنظر می‌آید که محمد در این مورد از پیامبران یهودی سنگدل تر بود، چرا که فراموش کرده بود خدای خود را مانند یهودیان در روز هفتم خلقت که روز "شَبات" * بود از کار آفرینش مرخص نموده باو اجازه استراحت دهد.^{۶۸}

"و ما زمین و آسمانها و هر چیز بین آنهاست همه را در شش روز آفریدیم و هیچ رنج و خستگی بما نرسید."^{۶۹}

ایده قیامت ، دوزخ و بهشت و مجازات در دنیای دیگر نیز کپی برداری صرف از مذهب یهود بود. چنانکه تصاویر قرآن از

* Sabbath

روز پایان جهان ، محکمه وحشتناک و قیامت کبری شبیه به همین مناظر در کتاب مکاشفه منتسب به یوحنا بود که بنا بر نظر بعضی محققان به مولف مسیحی مجهولی تعلق داشت که از یهودیان بوده و در سالهای ۶۷-۶۹ میلادی آنرا به رشته تحریر در آورده بود.^{۷۰}

اسلام، اساساً نظر خود در باره دوزخ را از مذاهب زرتشت ، یهود و مسیحیت گرفته بود . خود این مذاهب نیز آنرا از آشوریان و یونانیان باستان اخذ کرده بودند (در افسانه عَشتر). نام دوزخ یعنی جهنم را مسلمان ها از یهودیت اخذ کرده بودند که عبری آن "جهنم" یعنی "دره هنم" بود و در انجیل به آن "جهنم" می گفتند. دره هنین نزدیک اورشلیم قرار داشت و بت مولوخ یا (مولك) که در برابر آن آدمیان را قربانی می کردند، در آنجا بر پا بود. بدین سبب یهودیان مُوحد از دره هنم نفرت داشتند^{۷۱} .

البته در همه مذاهب جهنم بیش از بهشت توصیف شده است. چون مذاهب توحیدی بجای این که پیروان خود را تشویق نموده و امید دهند، بیشتر از طریق تهدید و ترس کنترل می کنند.

داستان هفت جهنم که مبین هفت مرحله از مجازات کسانی است که از قوانین مذهبی سرباز زده اند، هم در یهودیت آمده است آنجا که می گوید وقتی که داوود فریاد زنان فرزندش "ینی" را از "هفت منزل جهنم" نجات می دهد،^{۷۲} و هم در قرآن وقتی که

---

* Gehinnom

میگوید "و عده گاه تمام آن مردم گمراه آتش دوزخ خواهد بود که آن دوزخ را هفت در است و هر دری برای ورود دسته ای از گمراهان معین گردیده است."^{۷۳}

در یهودیت در محل ورود به جهنم درختی وجود دارد.^{۷۴} در قران نیز از درخت زقوم صحبت می شود.

"زقوم در حقیقت درختی است که از بن دوزخ برآید میوه اش "در خبائثت" گوئی سرهای شیاطین است. اهل دوزخ از آن درخت "خبائثت" آنطور می خورند که شکمها پر سازند. پس از خوردن زقوم بر آنها شرابی آمیخته از حمیم سوزان خواهد بود."^{۷۵}

در مدارك یهودی پرنس جهنم هر روز می گوید "بمن غذا بدهید که سیر شوم"^{۷۶}

محمد نیز در قران می گوید: "در آن روز ما به جهنمیان خواهیم گفت "شکمتان سیر شده است؟ و آنها خواهند گفت : "باز هم غذا هست؟"

در مورد فاصله میان بهشت و جهنم نیز در مدارك یهودیت در یکجا گفته می شود يك دیوار ، در جای دیگر يك و جب فاصله ، و جایی گفته می شود که فاصله آنها تا حدی است که می توانند یکدیگر را ببینند.

در قران در سوره الاعراف آیه ۴۶ نیز می گوید: "و میان این دو گروه (بهشتیان و دوزخیان) پرده ایست."

در مذهب یهودیت بجز جهنمیان و بهشتیان گروه سومی نیز در فاصله میان جهنم و بهشت وجود دارند که نه در بهشت اند و نه در جهنم، ولی ساکنین بهشت و جهنم هر دو را می بینند . آنها گروهی هستند که اعمال خوب و بدشان برابر است و لذا در انتظار تصمیم گیری خدا می باشند. در قران نیز به تقلید از آن آمده است:

"و میان این دو گروه پرده ایست و بر اعراف (جایگاه میان دوزخ و بهشت) مردانی هستند که همه به سیمانشان شناخته شوند و اهل بهشت را ندا کرده گویند که سلام بر شما باد. (اما اعرافیان) داخل بهشت نشده اند لیکن آرزوی دخول در آنرا دارند و امیدوارند که خدا از گناهان آنها در گذرد..."^{۷۶}

مورد دیگر مربوط به روز رستاخیز است^{۷۸}. بنابر تلمود، دست و پای مرد در روز رستاخیز بر علیه او شهادت می دهند:

"اعضای بدن مرد بر علیه او شهادت می دهند"^{۷۹} و در قرآن: "و بترسند از روزی که زبان و دست و پایشان بر اعمال ناشایسته آنها گواهی خواهد داد که در آن روز خدا حساب و کیفر آنها را تمام و کامل خواهد پرداخت"^{۸۰} و یا: "دست هایشان با ما سخن گویند و پاهایشان به آنچه کرده اند گواهی دهد."^{۸۱} همینطور: "تا چون همه بر در دوزخ رسند آنهنگام گوش و چشمها و پوست بدنها بر جرم و گناه آنها گواهی دهند."^{۸۲}

داستان معروف آدم و حوا داستانی است که محمد مسلما آنرا از یهودیت و مسیحیت، و آنان نیز احتمالاً از مذهب زرتشت که داستان مشی و مشیانه روایت مردسالانه ملایمتری از آن را بدست می‌دهد اخذ کرده اند. حتی بسیاری از کلمات و اصطلاحات قرآن از منابع یهودی اخذ شده اند. کلماتی که بیان کننده مفاهیم ویژه و مشترک مذاهب توحیدی بوده اند و اساساً در فرهنگ رئالیستی- انسانی جامعه اولیه بدوی عرب وجود خارجی نداشته اند. مانند عدن (بهشت)، جهنم و غیره. از اینرو، بسیاری از کلمات وارداتی محمد از زبان های دیگر مربوط به مفاهیم خرافی و بی پایه ای بوده اند که جامعه سالم و انسانی ماقبل تاریخ اساساً با آنها نا آشنا بوده است.

کلمه عدن در قرآن در اصل از یهودیت وارد قرآن شده است. چرا که در عربی این کلمه اصلاً معنی خوشبختی یا لذت را نمیدهد، بلکه بیشتر در معنای انجیلی آن مورد استفاده قرار گرفته است. این کلمه در انجیل به صورت باغ عدن، جایی که آدم و حوا در آن سکونت داشته اند و باغی پر از درختهای میوه بوده است بکار رفته است که نزدیک به معنی این کلمه در قرآن میباشد. در عربی معادل آن از لحاظ معنا "جَنَّتو" می باشد.^{۸۳}

کلمه جهنم نیز همانطور که در گذشته نیز گفته شد مانند کلمه عدن ریشه در یهودیت دارد. در تلمود محل ستایش بت ها و در

انجیل "جهنمه"* از آن مشتق شده است.^{۸۴} در مدارك يهودی در مورد مجازات بتها و بت پرستان آمده است:

"هر وقت که يك ملت (بت پرست) مجازات می شود، آنهایی نیز که بعنوان خدایانشان مورد احترامشان بودند مجازات خواهند شد؛ زیرا، چنین نوشته شده است: من بر علیه همه خدایان مصر حکم را به اجرا خواهم گذارد.^{۸۵} " در قران نیز به تقلید از یهودیت این آیه آورده شده است.

"اگر این بتان که شما می پرستید برآستی خدایان بودند به دوزخ نمی شدند در حالی که شما و بتانتان همه در آتش مخلد خواهید بود."^{۸۶}

مطالب زیر را نیز محمد از تلمود و تفسیرهایی که بر آن نوشته شده گرفته است:

- ۱- قبله که اورشلیم و مسجد الاقصی بود.
- ۲- داستان "قابیل و هابیل.
- ۳- انداختن ابراهیم در آتش توسط نمرود بدون آنکه آسیبی ببیند.

۴- ملکه سبا که پاهایش را در برابر سلیمان هنگامی که روی کف شیشه ای راه می رود عریان می کند.

---

* Gehenna

- اینها بروشنی نشان میدهد که همه مذاهب منجمله یهودیت مانند اسلام، در مبارزه با عقاید رئالیستی و نظام دمکراتیکی که تحت عنوان بت پرستی از آن نام برده می شده است شکل گرفته اند، و این خود، این نظر را که مذاهب یکتا پرست همگی از ویرانه های نظام ماقبل تاریخ و از مبارزه با آن سر برآورده اند تأیید میکند.

۵- فرود آمدن هاروت و ماروت و ارواح دیگر برای به وسوسه انداختن انسان .

۶- سموئیل فرشته مرگ ، که از گوساله طلائی سخن می گوید.^{۸۷}

البته ، قوانینی نیز در قرآن وجود دارند که با آنکه عین آنها را در مذهب یهود نیز می‌توان یافت ، با اینحال نباید اینطور نتیجه گیری کرد که این قوانین صرفا از قوانین یهودی تقلید شده اند. اینها معمولا رسم و رسوماتی بوده اند که در همه جوامع بشری در مرحله ای از تکامل آنها بطور مشابهی وجود داشته اند، بی آنکه صرفا از یکدیگر تقلید و اخذ شده باشند .

نمونه اینها قانون قصاص بوده است که محمد آنها را به تقلید از خود جامعه عرب و نه مذهب دیگری اخذ و برداشت کرده بوده است. هر چند در یهودیت نیز مانند اسلام اصل "چشم در ازای چشم و دندان در ازای دندان " (در سفر خروج ۲۱ ، ۲۴ و لاویان ۲۰ و سفر تنبیه ۱۹ و ۲۱)

دستور داده شده است. اصولا قوانینی مانند قوانین مربوط به ارث، محارم جنسی ، غنائم جنگی ، و غیره که همگی در دوران اقامت محمد در مدینه اخذ می شوند، همگی قوانین تبعیض آمیزی بوده اند که در تایید رسم و رسوم رایج در بخش مردسالار جامعه عرب

وارد اسلام شده اند، هر چند بسیاری از این قوانین به قوانین موجود در یهودیت و مسیحیت شباهت دارند .

با آنکه منابع یهودی و مسیحی قرآن، در اغلب اوقات یکی هستند با اینحال، اشاره به مواردی که از اسناد صرفاً مسیحی تقلید شده اند خالی از فایده نمی باشد. از جمله اینها داستان کهف (غار) است که در آن ۷ نفر از ترس آزار و تعقیب برای دوره های طولانی به خواب میروند (سوره الکهف آیه ۸-۲۴) . این داستان در اصل آرزوی فرار از کابوسی است

که مسیحیان مرتد بهنگام فرار از قلمرو رم از آزار و اذیت ماموران رمی داشته اند، و سعی می کرده اند آنرا در خواب سنگین اصحاب کهف به فراموشی سپارند.

همینطور داستانهای بی پایان مریم باکره، مادر او "حنا"، دوران کودکی اش که در آن فرشته ها به او غذا میداده اند، داستان یوسف که با چوب معجزه گر انتخاب میشود و غیره. جالب اینکه اینها بیشتر داستانهای بوده اند که در نوشته های Proto Evangelium و سایر نوشته های کوپتیک و مصری که به عربستان نزدیکتر بوده اند یافت می شوند. برای همین، در این آیه ها مریم خواهر "آرون" با مریم گاسپل اشتباه گرفته شده است.

و سرانجام، داستانهای مسیح مثل وقتی که در گهواره حرف میزند، و با نفشش به پرندگی جان میدهد، نزول میز از بهشت که

همان میز مسیح است که او بر سر آن با یاران خود غذا میخورد، قول مسیح در مورد آمدن پیامبری در آینده که نامش احمد است (سوره الصف، آیه ۶) که همه در قرآن آمده اند.

مذهب زرتشت یکی دیگر از منابع قرآن بوده است که بعضی ایده های آن مانند داستان پل صراط، روز رستاخیز و ترازوی حساب مستقیماً و یا از طریق انجیل به محمد و قرآن رسیده اند.

بعلاوه، موضوع عرش خدا و ملائک نگهبان آن در قرآن نیز از اوستا کپی برداری شده است که "بموجب آن اهورامزدا در جایگاه آسمانی خود بر تختی زرین جای دارد که شش امشاسپند (فرشتگان مقرب) و گروه بسیاری از ایزدان (فرشتگان) آنرا در میان گرفته اند (بیشتر سی ام، ۹؛ فرگرد نوزدهم، ۳۳ و ۳۶). این تصویر بعدها در کتاب طوبیای تورات (باب دوازدهم، ۱۵) و کتاب مکاشفه یوحنا ی رسول در انجیل بصورت هفت فرشته ای که در برابر تخت خداوند جای دارند (مکاشفه یوحنا، باب اول، ۴؛ باب سوم، ۱ و باب پنجم، ۶) منعکس شده است. در قرآن بنوبه خود آمده است که: "در آنروز ملائک را گرداگرد عرش خداوند خواهی دید که به تسبیح پروردگار خویش مشغولند" (زمر، ۷۵)؛ ملائکی که عرش خداوند را بر دوش دارند و آنهایی که در پیرامون آن ویرا تسبیح می‌گویند." (مومن، ۷)^{۸۸}

داستان شگفتی های بهشت که پیغمبر هنگام نزول از اورشلیم آنها را می بیند، حوری ها و فرشته ها که از خانه ارواح می آیند و غیره که همانطور که ابن هشام می گوید، محمد باید آنها را در مصاحبت با سلمان فارسی آموخته باشد، از منابع زرتشی دیگر قرآن اند.^{۸۹} چنانکه وقتی اعراب محمد را متهم به این می کنند که این آیات را نه خدا بلکه کسی به او می آموزد:

"باز کافران نادان ایمان به وحی خدا نیاورده و گویند (اینها را) تو به درس آموخته ای"^{۹۰}

محمد در پاسخ به آنها این آیه را می آورد :

"و ما کاملا آگاهیم که کافران می گویند آن کس که مطالب این قرآن را به رسول می آموزد بشری است در صورتی که زبان آن بشر عجمی (فارسی) است و این قرآن به زبان عربی فصیح است."^{۹۱}

حتی زمان برگزاری نمازهای پنج گانه که محمد آنها را در مدینه مقرر می کند بروایتی از مذهب سبائیان که دیگر از میان رفته بود اقتباس می شود. چرا که آنها نیز روزانه ۷ نوبت نماز می گذاردند که ۵ تای آنها در همان ساعاتی برپا می شدند که نمازهای محمد برپا می گشتند. بعلاوه، آنها هم ۳۰ بار در سال را

از تاریکی تا طلوع خورشید روزه می گرفتند، باضافه روزهای
باقی مانده ماه را، در هر ماهی که ماه خوب بالا نیامد.^{۹۲}

یاداشتهای

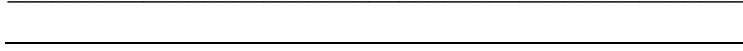
فصل پنجم

- ۴۲ - تاریخ طبری، ج ۳، فارسی، ص ۹۲۱.
- ۴۳ - مقدسی مطهرین طاهر، آفرینش و تاریخ، جلد چهارم تا ششم، فارسی، ص ۶۶۴.
- ۴۴ - سوره الحجر، آیه ۸۹، قمشه ای.
- ۴۵ - توشیهیکو ایزوتسو، مفاهیم اخلاقی- دینی در قرآن مجید، ص ۲۸۶.
- ۴۶ - ابن هشام، سیرت رسول الله، جلد ۱، فارسی، ص ۲۰۰.
- ۴۷ - سوره النساء، آیه های ۱۲۵ و ۱۲۶، قمشه ای.
- ۴۸ - ابن هشام، سیرت رسول الله، جلد ۱، فارسی، صص ۱۹۸-۲۰۱.
- ۴۹ - مقدسی مطهرین طاهر، آفرینش و تاریخ، جلد چهارم تا ششم، فارسی، ص ۶۲۹؛ طبری، جلد سوم، فارسی، ص ۷۹۶.
- ۵۰ - سوره النحل، آیه ۵۸، قمشه ای.
- ¹⁰ - Taj, ii. P. 109. In Smith Robertson w, "Kinship and Marriage in early Arabia", p.78.
- ¹¹ - Nicholson, p. 38.
- در توشیهیکو ایزوتسو، مفاهیم اخلاقی- دینی در قرآن مجید، ص ۱۰۸.
- ۵۳ - لیبید، معلقه، بیت ۸۱. در توشیهیکو ایزوتسو، مفاهیم اخلاقی- دینی در قرآن مجید، ص ۱۲۵.
- ۵۴ - سوره المومنون، آیه ۴۴، قمشه ای.
- ۵۵ - مقدسی مطهرین طاهر، آفرینش و تاریخ، جلد چهارم تا ششم، فارسی، صص ۵۷۷-۵۷۸.
- ۵۶ - همانجا، ص ۵۶۹.
- ۵۷ - سوره النساء، آیه ۵۶، قمشه ای.
- ۵۸ - سوره الحج، آیه های ۱۹-۲۲، قمشه ای.
- ۵۹ - سفر تننیه، باب ۲۸، بند ۱۵-۴۴. شفا شجاع الدین، تولدی دیگر، ص ۷۹.
- ۶۰ - توشیهیکو ایزوتسو، مفاهیم اخلاقی- دینی در قرآن مجید، ص ۹۰.
- ۶۱ - همانجا، ص ۱۲۸.
- ۶۲ - سوره القلم، آیه ۲۴، قمشه ای.
- ۶۳ - سوره بقره، آیه ۱۷۰، قمشه ای.
- ²³ - Ibn Ishaq, The life of Muhammad, A translation of Ibn Ishaq's Sirat Rasul, p. 603.
- ۶۵ - توشیهیکو ایزوتسو، مفاهیم اخلاقی- دینی در قرآن مجید، ص ۳۰۸.
- ۶۶ - سوره الجاثیه، آیه ۲۳، قمشه ای.
- ۶۷ - مقدسی مطهرین طاهر، آفرینش و تاریخ، جلد چهارم تا ششم، فارسی، ص ۶۵۳.
- ۶۸ - سوره الروم، آیه ۲۵، قمشه ای.
- ۶۹ - سوره الانعام، آیه ۲۸، قمشه ای.
- ۷۰ - سوره قیامت، آیه های ۲ و ۳.

- ۷۱- سورة المؤمنون، آیه ۸۱، قمشه ای.
 ۷۲- سورة الانعام، آیه ۲۴، قمشه ای.
 ۷۳- سورة البقره، آیه ۱۷۱، قمشه ای.
 ۷۴- ابن هشام، سيرت رسول الله، جلد ۱، فارسی، ص ۱۷۵.
 ۷۵- همانجا، ص ۱۷۶.
 ۷۶- سورة لقمان، آیه ۶، قمشه ای.
 ۷۷- سورة الزخرف، آیات ۲۱-۲۶، قمشه ای.
 ۷۸- سورة الروم، آیه ۴، قمشه ای.
 ۷۹- سورة النعام، آیه ۱۰۸، قمشه ای.
 ۸۰- سورة الانعام، آیه ۴۶، قمشه ای.
 ۸۱- سورة احزاب، آیه ۳۶، قمشه ای.
 ۸۲- سورة النساء، آیه ۵۶، قمشه ای.
 ۸۳- سورة فصلت، آیه های ۹ و ۱۲، قمشه ای.
 ۸۴- المطففين، آیه های ۲۹-۳۱، قمشه ای.
 ۸۵- سورة سباء، آیه های ۷ و ۶، قمشه ای.
 ۸۶- سورة البروج، آیه ۲۱، قمشه ای.
 ۸۷- سورة البقره، آیه ۲۳، قمشه ای.
 ۸۸- سورة الزخرف، آیه ۲۹، قمشه ای.
 ۸۹- سورة الاسراء، آیه ۱۶، قمشه ای.
 ۹۰- همانجا، همان آیه.
 ۹۱- سورة الاسراء، آیه ۵۹، قمشه ای.
 ۹۲- سورة الاعراف، آیه ۱۵۵، قمشه ای.
 ۹۳- سورة يونس، آیه های ۲-۵، قمشه ای.
 ۹۴- سورة المومنون، آیه های ۲۳-۵۳، قمشه ای.
 ۹۵- سورة طه (طاها)، آیه ۸، قمشه ای.
 ۹۶- سورة الانبياء، آیه ۳۰، قمشه ای.
 ۹۷- سورة المومنون، آیه ۱۲، قمشه ای.
 ۹۹- سورة انعام، آیه ۹۷، قمشه ای.
 ۱۰۰- سورة الحجر، آیه های ۱۵، ۱۶ و ۱۷، قمشه ای.
 ۱۰۱- سورة الملك، آیه ۵، قمشه ای.
 ۱۰۲- تورات، سفر افرینش، باب اول، بندهای ۱۵ و ۱۶. در شفا شجاع الدين، تولدی دیگر، ص ۲۴۷.
 ۱۰۳- ابن هشام، سيرت رسول الله، فارسی، ص ۱۷۹.
 ۱۰۴- ابن هشام، سيرت النبي، فارسی، جلد اول، ص ۱۷۹.
 ۱۰۵- سورة الاحقاف، آیه های ۲۹-۲۳.
 ۱۰۶- پیتروشفسکی، اسلام در ایران، فارسی، صص ۱۹ و ۲۰.
 ۱۰۷- همانجا، ص ۲۱.

⁵⁷- Befault Robert, the Mothers, a study of the origins of sentiments and institutions, vol. 3, p. 88.

- 67- Geiger Abraham, What did Muhammad Borrow from Judaism. In Ibne Warraq, Edited, "The origins of Islam", p. 169
- 68- Ibid, p. 173.
- ۱۱۰- سوره قاف، آیه ۳۸
- ۱۱۱- پتروشفسکی، اسلام در ایران، فارسی، ص ۲۶-۲۷.
- ۱۱۲- همانجا، ص ۸۶.
- 72- 2 sam, xix. 1-5 Sota 10. Abraham Geiger, What did Muhammad Borrow from Judaism. In Ibn-e-Warraq, Edited, "The origins of Islam", p. 175.
- ۱۱۴- سوره الحجر، آیه ۴۴، قمشه ای.
- 74- sukka, 32 . Ibid, p. 175.
- ۱۱۶- سوره اصفاف، آیه های ۶۴-۶۹.
- 76- saiah, v. 14.
- ۱۱۸- سوره اعراف، آیه های ۴۶-۴۷، قمشه ای.
- 78- Geiger Abraham, What did Muhammad Borrow from Judaism. In Ibn e Warraq, Edited, "The origins of Islam", p.177.
- 79- Isaiah xliiii. 12.
- ۱۲۱- سوره النور، آیه های ۲۴-۲۵، قمشه ای.
- ۱۲۲- سوره یاس، آیه ۶۵، قمشه ای.
- ۱۲۳- سوره فصلت، آیه ۲۰
- 83- Geiger Abraham · What did Muhammad Borrow from Judaism. In Ibne Warraq· Edited· "The origins of Islam"· p. 167.
- 84- Ibid.
- 85- Sukka, 29. Ibid, p. 178.
- ۱۲۷- سوره الانبیاء، آیه ۹۹.
- 87- W. St. Clair Tisdall· The sources of islam· in Ibn e Warraq· Edited· "The origins of Islam· p. 228.
- ۱۲۹- شفا شجاع الدین، تولدی دیگر، ص ۲۲۶-۲۲۷.
- 89-W. St. Clair Tisdall· The sources of islam· in Ibn e Warraq· Edited· "The origins of Islam· p. 299.
- ۱۳۱- سوره الانعام، آیه ۱۰۷.
- ۱۳۲- سوره النحل، آیه ۱۰۳، قمشه ای.
- 92- W. St. Clair Tisdall· The sources of islam· in Ibn-e-Warraq· Edited· "The origins of Islam· p. 236.

فصل ششم

مذهب و ارزش های اخلاقی جدید در جامعه بدوی

مذهب و سقوط اخلاقی هولناک بشر در آن

مذاهب توحیدی تاکنون بطور شگفت انگیزی توانسته اند خود را نمایندگان اخلاقیات انسانی و پاسداران جدی آن قلمداد کنند. در حالیکه واقعیت امر اینست که مذاهب توحیدی منبع و مروج بزرگترین فساد و تباهی اخلاقی در تاریخ بشری بوده اند. تلاش وقفه ناپذیر مذاهب به حفظ چنین ظاهر اخلاقی برای خود، شاید هم دقیقاً بخاطر ماهیت ضد اخلاقی و ضد انسانی آنها بوده است که باین ترتیب سعی در پرده پوشی آن داشته اند.

برای همین، قبول اینکه با آغاز نظام مالکیت خصوصی و پیدایش مذاهب توحیدی چه ضربه سختی بر اخلاقیات والای انسان ماقبل تاریخ وارد آمد و چگونه انسان بدوی، بدنبال یک میلیون سال تکامل بی وقفه اخلاقی، برای اولین بار، در عظیم ترین پرتگاه

اخلاقی ممکن- که تا به امروز نیز ادامه دارد، سقوط کرد، برای همه ما دشوار میباشد. با اینحال، این امر بطور انکار ناپذیری واقعیت دارد و همانطور که در گذشته جنبه های متعددی از این عقب گرد اخلاقی را نشان دادیم، در این فصل اینبار با تمرکز و وضوح بیشتری به اینکار ادامه میدهیم. با این وجود آنچه که کار ما را در این فصل برجسته میکند، نه صرفا نشان دادن این واقعیت، بلکه اثبات آن با چنان دلایل مستند و مشخصی است که شاید تاکنون در هیچ جای دیگر باین روشنی و وضوح انجام نگرفته باشد.

واضح است که دلیل اصلی این توفیق، مربوط به متاخر بودن گذار جامعه عربی از نظام بدوی به نظام طبقاتی میباشد. چیزی که ما را قادر به دستیابی به مدارک زنده و باارزش زیادی که همچنان باقی مانده اند میکند. با اینحال نباید نقش اساسی اسلام، آیه های قران و روایاتی را که بعنوان اسنادی زنده، این سقوط اخلاقی را بطور مستند و تقریبا مبسوطی در خود منعکس ساخته اند، در اینمورد فراموش کرد.

همین امر را میتوان در مورد اقوام ماقبل تاریخ و سرخپوست در آمریکا که گذارشان به جامعه طبقاتی بمراتب متاخرتر از جامعه عربی بوده است انجام داد.

اخلاقیات اسلامی

در برابر اخلاقیات جامعه بدوی

محمد در مکه نه تنها در پی آنست که عقاید و جهان بینی اعراب بدوی را بر سر هستی، خلقت و آفرینش جهان و اساسا نحوه بینش آنان به زندگی و هستی تغییر دهد، بلکه می‌کوشد تا اخلاقیات پوسیده مذاهب توحیدی را که بر پایه ترس از قدرت، بردگی روحی، افسردگی و دست‌کشی از شادکامی و لذت جوئی دنیوی و در يك کلام بر پایه اخلاقیات ضد انسانی و ناسالم بنا شده است، جایگزین اخلاقیات اعراب بدوی یا "جاهلیت" که نسبت به اخلاقیات اسلامی در مرتبه بسیار بالاتری قرار داشته است بنماید.

در واقع نیز جنبش ضد اخلاقی و پوسیده اسلامی، بخشی از جنبش ضد انسانی مذاهب توحیدی بوده است که با پیدایش مالکیت خصوصی در نزدیک به چهار هزار سال قبل از اسلام، برای اولین بار قدم به تاریخ بشر می‌گذارد. این جنبش برای آنکه انسانهای آزاد و اصیل اولیه را به بردگان مطیع و فرمانبر نظام جدید تبدیل نماید، نه تنها سعی در تحریف و زشت جلوه دادن اخلاقیات جوامع بدوی می‌نماید، بلکه مبدع يك سلسله اخلاقیات فاسد و ضد انسانی جدیدی می‌شود که بتواند راه را برای استقرار نظام سرکوبگر جدید و توجیه بنیانهای ضد انسانی آن فراهم نماید. طبیعی است که انسانهای اولیه که طی هزاران سال با اخلاقیات و رسوم انسانی خود پرورش یافته

بودند، همان طور که در برابر نظام جدید مقاومت می کردند، به آسانی نیز تن به اصول ضد اخلاقی جامعه جدید نمی دادند.

مقاومت جوامع بومی قاره امریکا در برابر اخلاقیات فاسد و تبه کارانه مهاجمین مسیحی، و تحریفاتی که این نمایندگان بربریت از اخلاقیات والا و انسانی جوامع بدوی آمریکا می نمودند و هنوز هم مینمایند، نمونه زنده و معاصرتر این تحریف سازی جامعه متمدن از اخلاقیات و نظام اجتماعی ماقبل خود است.

اسلام نیز که یکی از متاخرترین مذاهب توحیدی در تاریخ بشری بوده است، با دادن عنوان "جاهلیت" به نظام ماقبل خود، همین کار شرم آور و غیر اخلاقی را در مورد اعراب بدوی و نظام اخلاقی رایج در میان آنها می کند.

طبیعی است که اعراب بدوی در زمان محمد نیز مانند همتایان کم و بیش تاریخی خود در قاره آمریکا، براحتی زیر بار نظام اخلاقی جدید که به نظر آنها کاملاً غیر معقول و ضد اخلاقی می آمده است، نمی رفته اند.*

از اینروست که در این مورد نیز وقتی محمد از متقاعد کردن اعراب به قبول اخلاقیات زشت توحیدی خود، در دورانی که در مکه بسر می برده است، عاجز میماند، اجرای عملی مقررات

*برای اطلاعات بیشتر به اثر دیگر این نویسنده "زن و سکس در تاریخ" جلد اول، مراجعه کنید.

اسلامی از طریق زور و تهدید را، پس از آنکه صاحب قدرت می شود، در پیش میگیرید

بررسی این تناقضات نه تنها به درك بهتر علل ناکامی محمد در تحقق مسالمت آمیز اهداف عقب افتاده و ضد اخلاقی خود در مکه كمك می کند، بلکه نمونه دیگری از این حقیقت را نیز بدست می‌دهد که چرا نظامات جدید و مذاهب توحیدی، بخاطر ماهیت ضد انسانی و استثمارگرانه خود، نه تنها در عربستان، بلکه در همه جا، تنها به اتکای قدرت اقتصادی و نظامی، یعنی از طریق زور و خشونت بود که توانستند معیارهای اجتماعی و اخلاقی خود را به جامعه بدوی تحمیل نمایند .

شادکامی

و لذت طلبی از زندگی و ثروت

اسلام مانند همه مذاهب توحیدی دیگر مخالف لذت جوئی از زندگی و شادکامی و خوشبختی در این دنیا بود. چرا که در غیر این صورت، دل بستن به آن دنیا و لذتهای آن، بعنوان پشتوانه اطاعت از خدا، کم رنگ می شد. از همین رو در سوره هائی که در آنها نهی از ثروت اندوزی و بهره برداری از لذایذ دنیوی شده است، این، نه بخاطر ضد سرمایه داری بودن اسلام، بلکه بخاطر آن بوده است که اعراب بدوی ثروت را لازمه زندگی طولانی و ابدی در این دنیا می‌دانسته اند، و محمد برای آنکه آنها را به زندگی ابدی در آن دنیا

متوجه کند، در آیات خود به آنها توصیه می کرده است که به جمع آوری ثروت در این دنیا دل نبندند، چون ثروت در این دنیا برای آنها زندگی ابدی بیار نمی آورد.

از اینرو، قصد محمد از این آیات نه نظر منفی نسبت به خود ثروت، بلکه مخالفت با ایده واقعگرایانه اعراب بدوی در امر لذت جوئی از مواهب این دنیا و جلب توجه آنها به مواهب واهی و خرافی در آن دنیا بوده است. برای روشن شدن مسئله به نمونه هائی از این آیات که همگی در مکه ابراز شده اند نگاهی می اندازیم:

"وای بر هر عیب جوی هرزه زبان، همان کسی که مالی جمع کرده دایم به حساب و شمارش اش سرگرم است. پندارد که مال و دارائی دنیا عمر ابدیش خواهد بخشید. چنین نیست."^۱

"آای هوشیاران بدانید که زندگانی دنیا ولهو و عیاشی و آرایش "زنانه" و تفاخرو خود ستائی با یکدیگر و حرص افزودن مال و فرزندان درحقیقت بازیچه ایست کودکانه، و این حقیقت کار دنیاست و در مثل مانند بارانی است که که به موقع بیارد و گیاهی در پی آن از زمین بروید و برزگر را به شگفت اندازد و سپس بنگری که زود خشک شود و بپوسد."^۲

طبیعی است که زندگی انسان آنطور که اعراب بدوی و همه انسانهای فعال و تلاشگر در طول تاریخ می فهمیده اند، دل بستن به همین فعالیت و تلاش جمعی و روزمره خود، یعنی کاشت و برداشت محصولات غذایی برای رفع نیازهای خود و اندوختن بخشی از آن

برای روزهای بد آینده بوده است. در حالیکه محمد بر اساس دیدگاه جدید خود، و بطور احمقانه ای، از اعراب بدوی میخواست که دل به محصول کار و کشت خود نداده از آن شادمان و شگفت زده نگردند. چرا که گیاه، زندگی ابدی نداشته و سرانجام خشک می شود. در حالیکه در بهشت همه چیز نه تنها حاضر و آماده بلکه جاودانه و ابدی میباشد. بنابراین، می بینیم که چگونه محمد با تعلیمات بیمارگونه خود سعی داشته است تا اعراب بدوی و بطور کلی انسان را از تلاش و فعالیت روزمره خود، چیزی که حیات و زندگی اش به آن وابسته بوده است باز داشته، وی را به موجودی تنبل و خیالی تبدیل نماید، و بجای کار و کوشش شخصی و لذت بردن از نتایج آن وی را به بندگی و گدایی درگاه کرم خدا، موجود خیالی پلیدی که بینهایت جبار، ستمگر نادان و احمق بوده است، وادارد. این نمونه ای از اخلاقیات و انسانی بوده است که محمد در پی باب کردن آن در جامعه بدوی عربی بوده است.

البته باید توجه داشت که ثروت دوستی عرب بدوی که محمد آنرا زیر انتقاد خود میگیرد، هرچند در اثر نفوذ مالکیت خصوصی در چهارچوب تنگ فردی و بعضا استثمارگرانه خود محصور بود، با اینحال، با ثروت اندوزی سرمایه داری فرق اساسی داشت.

ثروت دوستی عرب بدوی، برای آن بود که میدانست زندگی ابدی و طولانی دست نا یافتنی است، لذا سعی می کرد از عمر

کوتاهی که برای او باقی مانده نهایت لذت را ببرد. از اینرو، برای او، حداقل تا آنجا که به مباحثه اش با محمد بر سر مسئله لذت جوئی از زندگی مربوط می شود، مصرف و بهره برداری شخصی از آن برای لذت از زندگی این دنیائی، یعنی يك هدف انسانی، و نه ذخیره و بکار گرفتن آن برای استثمار دیگران بود. او با اینکار سعی می نمود تا عمرش را طولانی کند. زیرا از نظر او، اگر هدف از زندگی در نهایت چیزی جز لذت بردن از آن نیست، پس تنها با بهره برداری و لذت بیشتر از آن بود که می توانست آنرا طولانی تر نماید. شعر معروف "طَرْفَة بن العَبْد" شاعر معروف بدوی بخوبی گویای این نکته می باشد:

"ای آنکه مرا مدام بخاطر آنکه در هنگامه جنگ هستم،

و از پیروی لذات روی بر نمی تابم ملامت می کنی،

آیا توانی مرا مُخَلِّد* گردانی؟

اما چون نمی توانی مرگ را از من برانی،

پس بگذار با ثروتی که در اختیار دارم بر آن پیشی گیرم."^۳

* صاحب عمر طولانی و ابدی.

شراب خواری در میان اعراب

از جمله لذائذ زندگی برای اعراب شراب خواری، شعر و روابط جنسی آزاد و عاشقانه بود که مهمترین تفریحات مورد علاقه آنان را تشکیل می‌داد و محمد هر سه آنها را منع میکند. بنا به يك روايت قدیمی هنگامی که "اعشی" شاعر معروف عرب به قصد دیدار محمد و گرویدن به اسلام از قبیله خویش بیرون می‌آید. در راه یکی از دوستانش از او می‌پرسد که چرا نزد محمد می‌رود. شاعر به وی می‌گوید: به دیدار پیغمبر می‌روم تا به دین اسلام در آید. دوستش بدو می‌گوید که اسلام روابط جنسی آزاد و عاشقانه (زنا) را حرام و قدغن کرده است، و اعشی پاسخ می‌دهد که این امر بهیچوجه برای او اهمیتی ندارد، اما دوستش ادامه می‌دهد: "ولی میدانی که محمد شراب را هم حرام کرده است؟" اعشی همینکه این سخن را می‌شنود می‌گوید:

"ای قوم مرا درزنا رغبتی نماند، چرا که پیر شدم و عمر در آن بسر بردم، اما در شرب خمر مرا اندک هوسی مانده است، اکنون باز پس روم، تا مرا این هوس نیز کمتر شود و آینده سال باز آیم و مسلمان شوم. این بگفت و هم از در مکه باز گردید و بقبیله خود باز رفت. و اتفاق چنان افتاد که اعشی هم در آن سال به مرگ آمد و به آینده نرسید و اسلام از وی فوت شد."^۴

البته همانطور که در پانویس این هشام آمده است منع شراب در مدینه اتفاق افتاد و با این داستان تناقض دارد. با اینحال خود داستان حتی اگر هم ساختگی باشد بیان اهمیتی است که اعراب برای لذت جوئی از زندگی منجمله شراب خواری داشته اند.

مسلم است که اسلام با این روحیه زنده و سرشار از لذت جوئی در زندگی- که ویژه انسان اولیه بالاعم و اعراب بدوی بالاخص بوده، مخالف و برای آنکه بتواند برای آماده سازی و تباهی روحی انسان اولیه، او را از لذت‌های دنیوی روگردان نموده دلبند دنیای دیگر بنماید، مقدماتاً باید آنرا با برچسب هرزگی و بی فکری، زشت جلوه داده در نظر مردم و بالاخص مسلمانان خوار و بی اعتبار گرداند.

اینکار، هنوز هم توسط مبلغین ناآگاه اسلامی ادامه دارد، منجمله پرفسور "ایزوتسو" که با وجود این که بر روی نکات جالبی در مورد اسلام دست می‌گذارد، ولی متأسفانه مانند بسیاری از محققین غیر مسلمان، تحقیقاتش از عدم درک پدیده اسلام و نقش تاریخی آن به شدت رنج می‌برد. وی در کتاب خود تحت عنوان "مفاهیم اخلاقی- دینی در قرآن مجید" که من به کرات از آن در کتاب خود استفاده کرده و باز هم خواهم کرد، در کمال سطحی‌گری و ساده لوحی، و به تقلید کورکورانه از خود قرآن، ایده کاملاً طبیعی و انسانی اعراب بدوی در امر لذت جوئی در زندگی را- که با دید

انسان قرن ۲۱ نسبت به زندگی، و آخرین پیشرفت های علم روانشناسی در عصر ما انطباق دارد، در مقایسه با دید سیاه، افسرده و بی روح مذهبی که با هر آنچه که مظهر شادی و نیکبختی انسان است مخالفت می ورزد، این طور مورد داوری قرار می دهد :

"درست در میان چنین نسل بی فکرو بی اندیشه و بلهوسی بود که حضرت محمد برخاست و عقیده جدید به حیات اخروی و معاد و قیامت را اعلام داشت. او در پیرامون خویش جز هرزگی، دنیاپرستی و لذت جوئی نمی دید."^۵

همانطور که گفته شد یکی دیگر از وظایف تاریخی اسلام این بود که این روحیه سرشار از زندگی و لذت جوئی در میان اعراب را از میان برده، آنرا به روحیه ای افسرده از بی حاصلی زندگی دنیوی، و دست شستن از لذات آن تبدیل نماید. بعبارت دیگر، روحیه زنده و سرفرازانه عرب بدوی را به روحیه مرده، پست و بنده واری که باید در سرتاسر زندگی در ترس از خدا و روز قیامت و نیاز باو بسر برده، خود را در بندگی محض در گاه وی قرار دهد، مبدل نماید. به تهدیدات قرآن در برابر این روحیه جهان گرا و شادجویانه عرب بدوی توجه کنید:

"الا ای اهل ایمان خدا ترس شوید... و از پیش خدا ترس شوید که او به همه کردارتان به خوبی آگاه است..."^۶

"و روزی که کافران را بر آتش دوزخ متوجه سازند (به آنها گویند) شما لذات و خوشی هایتان را در زندگی دنیا به شهوترانی و عصیان بردید و بدان لذات دنیوی بر خوردار بودید پس امروز به عذاب لذت و خواری مجازات می شوید چون در زمین بنا حق تکبر کردید و راه فسق و تبهکاری پیش گرفتید."^۷

لذت جوئی جنسی

و روحیه آزاد منشی در میان اعراب بدوی

در آیه بالا، محمد بر دو خصوصیت اعراب انگشت می گذارد و خواستار ترك آنها می شود. لذت جوئی جنسی و روحیه آزادگی یا بقول قران، شهوترانی و عصیان. این تغییر روحیه شرط لازم آماده سازی روحی اعراب برای تسلیم شدن به خدا و بدنبال آن قدرتمندان زمینی نماینده او، یعنی محمد، خلفا و جانشینان او، و در يك كلام، اشرافیت عرب بوده است.

البته محمد به هیچ يك از این گفته ها خود شخصا عقیده نداشته و به آنها عمل نمی کرد. چرا که زندگی شخصی وی، نه کوچکترین نشانی از بری بودن از شهوترانی و لذت جوئی جنسی داشته، و نه کمترین نشان از بی توجهی به ثروت اندوزی. (او بنا بر همان سنتی که در میان روسای قبایل مردسالار عرب وجود داشته يك پنجم اموال غارتی و غنائم جنگی و تمام ثروت امرا و فرماندهان شکست خورده در جنگها را به شخص خودش اختصاص می داد.) البته، جز اینهم نباید انتظار داشت. مگر آنکه قبول کنیم که منظور او

از شهوترانی، رابطه جنسی غیر اسلامی یعنی رابطه جنسی مبتنی بر عشق و نه خرید و اسیر کردن زن بوده است که بنابر قوانین اسلام تحت عنوان زنا مجازات می شده است.

بنابراین، آیه های قران تنها برای یاد دادن عبودیت و بردگی به مردم عادی و نه قدرتمندان و رهبران جامعه وضع شده بودند. بعبارت دیگر، در نظام مالکیت خصوصی، و بتقلید از آن در مذاهب توحیدی، بندگی سهم مردم عادی و آقایی سهم شاهان و پیامبران و خدایان بوده است.

"همانا کيفر آنانکه با خدا و رسول او به جنگ برخيزند و در روی زمین به فساد کوشند جز این نباشد که آنها را کشته یا به دارکشند و یا دست و پایشان رابه خلاف ببرند(یعنی دست راست را با پای چپ و بالعکس)."^۸

"هیچ فرمانی جز فرمان خدا نیست ، بر او توکل کردم و توکل کنندگان بر تو توکل کنند."^۹

باین ترتیب است که تزریق روحیه اطاعت و فرمانبرداری محض به بندگان خدا و مردم عادی، اساس آموزشهای مذاهب توحیدی و منجمله اسلام را تشکیل میداده است. راه این کار، بر حذر کردنشان از لذات دنیوی، و در نتیجه در انتظارنگهداشتن شان برای لذات اخروی بوده است.

بعبارت دیگر، آنها باید مردم را از هرگونه لذتی منجمله لذات دنیوی محروم نگهدارند تا با تشنگی حاصل از آن بتوانند لذات اخروی را به گروگان گرفته، اطاعت از خدا و فرامین وی را شرط دستیابی به آنها قرار دهند. این مکانیزم روحی و نحوه بهره برداری از بی اعتبار کردن ارزشهای دنیوی، برای به اطاعت کشیدن مردم بوده است. همزمان با آن، تهدید به شکنجه و مجازات در آن دنیا نیز کار به اطاعت کشیدن مومنین را تکمیل می نمود.

"(و خطاب قهر رسد که) او را بگیرید و به غل و زنجیر کشید تا بازش به دوزخ در افکنید. آنگاه به زنجیری که طولش به هفتاد زرع است او را (به آتش کشید) که او از (کفر و عناد) به خدا ایمان نیاورده است."^{۱۰}

بنابراین، اسلام با در دست گرفتن شمشیر داموکلوس بر سر مردم در يك دست، و نشان دادن لذات بهشتی به آنان در دست دیگر سعی میکند دست به يك انقلاب ضد اخلاقی در جامعه عربی بزند. باین ترتیب که روحیه آزاد و لذت طلب اعراب از زندگی را که يك احساس کاملاً طبیعی و انسانی بوده، از بین برده، فرد آزاده عرب را به برده فرمانبردار و بی اراده ای که سرنوشت خود را در دست محمد و خدای او قرار داده تبدیل نماید. فردی که دیگر شادی و خوشبختی خود را نه از طریق تلاش و کوشش شخصی در این دنیا، بلکه از طریق تضرع به درگاه خدا، در آن دنیا، جستجو می کند. برای این منظور است که قرآن می گوید :

"اکنون خدا هر که را خواهد گمراه و هر که را بدرگاه او تضرع و انابه کند یاری می رساند."^{۱۱}

این بخشی از انقلاب جهانی و بغایت ضد اخلاقی مذاهب توحیدی در نقاط دیگر جهان بود که دامنه اش، اکنون پس از نزدیک به چهار هزار سال که از آغاز آن می گذشت، به عربستان مرکزی نیز کشانده می شد. این حالت ترس پروری و ذلت طلبی اسلامی در برابر روحیه آزاد منشانه عرب بدوی را هیچ کس بهتر از خود پرفسور ایزوتسو توصیف نمی کند. او می گوید :

"نخستین قانون اصلی رفتار و کردار که اسلام در قدیمی ترین دوران تحول و تکامل خود وضع نمود این بود: همیشه چنان رفتار کن که گویی همین لحظه روز حساب است و تو در دادگاه عدل الهی در برابر خداوند ایستاده ای."^{۱۲}

او کاملاً درست می گوید. این دقیقاً یکی از همان وظایف بقول وی انقلابی!! اسلام در شبه جزیره عربی ، و یکی دیگر از عواملی بود که مانع از موفقیت محمد در جلب اعراب آزادی طلب به مکتب بنده پرور وی در مکه گردید. در واقع، اعراب بدوی، از لحاظ روحی و اخلاقی متعالی تر از آن بودند که به چنین اصول و عقاید خفت طلبانه ای تن دهند. اینکار همانطور که ابن اسحاق یکی از بزرگ ترین راویان اسلامی می گوید تنها به زور شمشیر و در مدینه بود که ممکن میگردد :

"روحیه سرکش و آزاده عرب که از مهمترین اخلاقیات و سنن عرب بدوی بود با روحیه تسلیم طلبی و عبودیت از خدا که اسلام مبلغ آن بود کاملاً متفاوت بود. آنچه که کار او را مشکل می کرد ایجاد روحیه عبودیت در میان اعراب بدوی بود که اینکار را با زور شمشیر کرد".

همین امر در مورد شهوترانی صادق بود. منظور محمد از شهوترانی، روابط جنسی حرام، یعنی روابط مبتنی بر عشق و علاقه متقابل بود. او نه تنها با شهوترانی مردانه که به نفع مردان و بر پایه خرید و اسارت زن قرار داشت، هیچگونه مخالفتی نداشت، بلکه خود وی نمونه برجسته آن بود. چنانکه طبری میگوید در طول حیاتش "۱۵ زن گرفت که سیزده زن را به خانه برد و یازده زن را با هم داشت و نه زن داشت که در گذشتند."^{۱۳}

به این آیه قرآن توجه کنید که چگونه با شهوترانی ناروا یعنی مادرتبارانه مخالفت می کند:

"و هر که جز این کند و (به ناروا شهوت راند) به حقیقت متعدی و ستمکار است."^{۱۴}

واضح است که در اینجا منظور محمد و خدای وی از شهوترانی ناروا، خوابیدن با زنی جز از طریق خرید یا اسارت، یعنی ازدواجی است که بر پایه حقوق برابر، عشق و احترام متقابل است.

بنابراین، در این مورد نیز او قصد داشت تا در مبارزه با یکی دیگر از خصوصیات اخلاقی و والای جامعه بدوی، یعنی احترام به حقوق و آزادیهای زنان، فحشای خانوادگی و در یک کلام اخلاقیات جنسی مرد سالارانه را، که از پایه های اساسی نظام جدید بود، جایگزین اخلاقیات انسانی و برابری طلبانه جنسی در بخش مادر تبارانه جامعه عرب بنماید.

کرامت در میان بدویان و تغییر معنای آن در اخلاقیات اسلامی

از جمله خصوصیات اخلاقی دیگر اعراب بدوی سخاوت و بخشندگی، شرافت و بزرگواری بود. در میان اعراب کسی که واجد این خصوصیات بود شخص کریمی خوانده میشد. همانطور که پرفسور ایزوتسو در بخش پنجم کتاب خود "اسلامی شدن فضیلت های کهن عرب" می گوید:

"صفت کریم در زبان عربی کهن درست واژه ای است که ترکیب سخاوت، شرافت و یا بخشندگی و بزرگواری را بیان می کند. به عبارت دیگر، (در میان اعراب بدوی) کریم مردی بود که همه به بزرگواری و نژادگی او اذعان داشتند. زیرا او عملاً بزرگواری و نژادگی خود را با بخشش های بیکران نشان می داد."^{۱۰}

بنابراین در اخلاقیات بدوی عرب، فرد بزرگواری و کرامت خود را از خصوصیات و نحوه اعمال خود با دیگران می‌گرفت. اسلام در نظام اخلاقی خود برای کرامت تعریف تازه ای بدست می‌دهد. در این تعریف رابطه کرامت و بزرگواری با خصوصیات انسانی نامبرده در فوق قطع شده و به خصوصیت جدیدی یعنی ترس از خدا یا تقوا ربط پیدا می‌کند. محمد در یکی از آیه های خود در مورد کرامت چنین می‌گوید:

"با کرامت ترین (بزرگوارترین) شما نزد خدا با تقواترین مردمند."^{۱۶}

و بعد افراد متقی را اینطور تعریف میکند:

"متقیان همانهایی هستند که از خدای خود در نهان و آشکار می‌ترسند و از ساعت قیامت و روز جزا سخت هراسانند."^{۱۷}

پرفسور "ایزوتسو" این مسئله را باین طریق توضیح میدهد:

" این نکته فوق العاده مهم است که در یکی از مهمترین آیات قرآن ، واژه کریم یا بزرگوار در ارتباط با مفهوم تقوی (ترس پرهیزکارانه از خدا) معنی شده است ... ماهیت انقلابی(بخوان ضد انقلابی-از من) این اقدام در از نو ارزش گذاری معنایی يك واژه کهن اخلاقی ، نیاز به تاکید ندارد. کریم، واژه ای که در دوران جاهلیت یکی از مهمترین واژه های ارزشی زبان عربی بود و معنای شرف خانوادگی و سخاوتمندی هردو را داشت، اینک بمعنای "پرهیزگاری و ترس

از خداوند" بود. چه کسی پیش از اسلام میتوانست تصور نماید که روزی واژه کریم را باید با کلمه "تقوی" (ترس از خدا) معنی کند؟^{۱۸}

باین ترتیب، در حالیکه در میان اعراب بدوی با سخاوت ترین و شرافتمندترین فرد بزرگوارترین فرد محسوب می شد، اکنون، با انقلاب اسلامی، کسی که بیش از همه خدا ترس و مطیع اوامر او بود به این صفت منتسب میشد. در اینجا ما دقیقاً و بروشنی شاهد این هستیم که چگونه در نظام اخلاقی جدید همه اخلاقیات و خصوصیات که به نحوی روحیه ترس و فرمانبرداری را تقویت می کردند، به فضایل اخلاقی جدید تبدیل میشوند. چیزی که پرفسور هوشمند ما با نبوغ اعجاب انگیزی آنرا اقدامی انقلابی میخواند. این موضوع به روشنی این حقیقت را که وظیفه مذاهب آماده سازی روحی و اخلاقی توده مردم برای بندگی و بردگی ثروتمندان و قدرتهای مطلقه و تازه بوجود آمده بود، تایید میکند.

اگر معنی عملی تر این تغییر بزعم پرفسور ایزوتسو "انقلابی"، ولی در واقع "ضد انقلابی" را در نظر بگیریم آنگاه ماهیت واقعی "انقلابی" را که اسلام از نظر اخلاقی موجد آن بود درمیابیم. انقلابی که در آن فرد بزرگوار که در نظام "جاهلیت" کسی بود که با شرافت و سخاوت زندگی کرده، در برابر هیچ نیروئی گردن خم نمی نمود و جز به نیروی خود به نیروی دیگری اتکاء نداشت، در نظام جدید به شخصی تبدیل میشد که در ترس و وحشت

دائمی از غضب خدا بسر میبرد، سرنوشت خود را کورکورانه به موجودی خیالی، جبار و عقب افتاده می سپرد و در زاری و استغاثه دائمی از او طلب بخشش می نمود، در پرهیز از گناه و لذائذ و شهوات این دنیائی، هر اندازه که میخواست، البته بشکل حلال!! دست به شهوت رانی و لذتجویی از این دنیا میزد، از شرکت در جهاد و کشتار کفار یعنی مخالفین عقیدتی خود کوتاهی نمی نمود، و در اعتقادات خرافی خود در مورد آفرینش و هستی، روز قیامت و پاداش و عذاب در آن، بی توجه به واقعیات و دستاورد های علمی، بطور متعصبانه ای پافشاری میکرد.

حتی امروز هم تصور یک فرد با تقوا چیزی جز یک فرد متحجر و عقب افتاده را که در زیر پوشش ظاهری و ریاکارانه پاکي و پرهیزکاری دینی، آماده است تا دست به هر عمل غیر انسانی، و ناشایست، و صد البته خدا پسندانه بزند، تداعی نمیکند. اینها مفاهیمی بودند که بهمان اندازه که دنیای جدید بادنیاای قدیم فاصله داشت، با مفاهیم اخلاقی و انسانی عرب بدوی تناقض داشتند. برخورد محمد با سایر خصوصیات اخلاقی جامعه بدوی نیز جز این نبود. منجمله، در نظام اخلاقی اسلامی، غرور و فخر شخصی که در نهاد هر عرب بدوی ریشه داشت، به خود شکنی و خضوع و خشوع در برابر قدرت ستمگر و مستبد خدا تبدیل میشد. همانطور که باز ایزوتسو می گوید:

"در نزد اعراب بدوی تنها فرومایگان و پست زادگان یعنی آنانکه بالطبع غرور و فخر در نهادشان وجود نداشت می توانستند به خضوع و خشوع بپردازند."^{۱۹}

از اینرو بود که محمد در یکی از آیه های خود تواضع و ترس در برابر خدا را اینگونه تمجید می کند:

"تواضع کنندگان را بشارت ده . آنان که چون نام خدا برده شود در دل بترسند."^{۲۰}

مفهوم توکل در اسلام و استغناء در میان اعراب

یکی دیگر از خصوصیات برجسته اعراب بدوی، بردباری در برابر زندگی و مشکلات آن بود که بنابر تعلیمات محمد در مکه میبایست جای خود را به بردباری و صبر کورکورانه در برابر مقدرات بی منطق و بوالهوسانه الهی میداد، و اتکا به جمع و هممنوع خود، به توکل به يك موجود واهی و خیالی تبدیل می گشت.

"چرا بر خدا توکل نکنیم ، در صورتی که خدا ما را براه راست هدایت فرموده و البته (در راه طاعت و رضای خدا) به آزار و ستم های شما صبر خواهیم کرد که ارباب توکل باید همیشه و در همه حال بر خدا توکل کنند"^{۲۱}

نتیجه آنکه اتکاء به نیروهای واقعی و عینی که از خصوصیات خصوصیات نظام بدوی و دید رئالیستی انسانها ماقبل تاریخ بود،

جای خود را به تکیه و وابستگی به یک نیروی آسمانی و غیر واقعی در نظام اسلامی می داد. نیروئی که کپی و المُنْتَنای نیروهای جبار زمینی بود. در واقع نیز، اخلاقیات همه مذاهب توحیدی بطور اعم و مذهب اسلام بطور اخص چیزی جز ترس و لرز و بندگی و تبعیت از قدرت، جباریت و استبداد مطلق نبود. توضیح خود پرفسور ایزوتسو که خود از تمجید کنندگان نظام اخلاقی اسلام است از هر استدلال دیگری در این مورد، معتبر تر و قطعی تر است. اومیگوید:

"توکل در شرایط زندگی و احوال صحرا ارزشی بلند داشت؛ جز آنکه این توکل، آن توکل خالصانه و خاضعانه به يك وجود متعالی (بخوان خیالی- از من) که مورد نظر اسلام بود، نبود، بلکه يك نوع اتکال و اتکاء در امور معیشت و زندگی، به هم نوع خود در میان افراد قبیله، بویژه اتکاء به خود بود. اتکاء به خود نشانه طبع کریم و بزرگوار بود. دید و موضعی بنیادی بود که انتظار می رفت در همه وجود رفتار انسانی خود را متجلی سازد. واژه ای که برای بیان این اتکاء به خود بکار می رفت استغناء بود. استغناء از ریشه ای مشتق شده است که معنای آن "بی نیازی" و "عدم احتیاج" است و برای بیان موضع و طرز اندیشه انسانی بکار می رود که خویشتن را در همه آنچه انجام می دهد آزاد میپندارد، و مستقل از دیگران و صرفاً متکی به خویش می داند. چنین اعتماد بنفس مفراطی، از نقطه نظر اسلام، نمایانگر روشنی از خود بینی و غرور می باشد، زیرا مآلاً متضمن انکار حقیقت مخلوقیت و آفریده بودن انسان است. قرآن مجید به تکرار تاکید میورزد که تنها وجودی که حق دارد از اتکاء به خود یا استقلال یا استغناء، به معنی واقعی کلمه، دم زند خداوند است."^{۲۲}

عالیتر از این نمی شود. پرفسور ایزوتسو که سخنانش بر پایه تحقیقات دقیق بر روی آیه های قران است، بحق، اخلاقیات و الا ، رئالیستی و متکی بخود انسان بدوی را به بهترین شکلی برای ما توضیح میدهد، و بطور قطع آن سقوط اخلاقی مهیبی را که مذاهب توحیدی و اسلام برای نسل انسانی به ارمغان آوردند به اثبات میرساند.

مذاهب توحیدی در میان اقوام دیگر

البته نباید فکر کرد که اسلام تنها مذهبی بوده است که بخاطر عقب افتادگی نظری و اخلاقی اش مورد تمسخر و بی اعتنائی جامعه بدوی که از نظر اصول انسانی و اخلاقی در مرتبه بس والاتری از آن قرار داشته، قرار میگرفته است. اگر بتوانیم به گفته قران در این مورد اطمینان کنیم به نظر می آید که وضعیت همه مذاهب توحیدی در برخورد با جامعه بدوی که واقع بینانه تر و انسانی تر از آنها فکر می کرده است چنین بوده. آیه زیر گویای این کشمکش میان عقاید رئالیستی بدوی و اعتقادات خرافی مذهبی در میان اقوام دیگر و برخورد خشونت آمیز مذاهب به کسانی که نسبت به خرافات مذهبی کافر بوده آنها را نمی پذیرفته اند، می باشد:

"هیچ رسولی پیش از تو در هیچ شهر و دیاری نفرستادیم جز آنکه اهل ثروت و مال آن دیار به رسولان گفتند که ما پدران خود را برآئین و عقایدی یافتیم، و از آنها

البته پیروی خواهیم کرد. آن رسول ما به آنها گفت اگر من به آیینی بهتر از آئین باطل پدرانان شما را هدایت کنم باز هم پدران را تقلید می‌کنند؟ (آنها گفتند) ما به آنچه تو به رسالت آورده ای باز هم کافریم. ما هم از آن مردم مغرور انتقام کشیدیم بنگر که عاقبت حال کافران مکذب به کجا کشید." ۲۳

"و چه قدر پیامبران بر اقوام پیشین فرستادیم و بر مردم هیچ رسولی نیامد جز آنکه او را به مسخره (و انکار) گرفتند. ما هم قویترین سرکشانشان را به عقوبت هلاک کردیم و شرح حال پیشینیان (برای عبرت مردم) گذشت و ... " ۲۴

اثبات این امر البته نیازی به استفاده از آیات قران ندارد. چرا که خصوصیات اخلاقی و انسانی و الاثر در جامعه عرب قبل از اسلام چیزی منحصر به اعراب نبوده است. همه جوامع بدوی و ماقبل تاریخ بنا بر ماهیت اقتصادی-اجتماعی آنان از چنین اصول اخلاقی و انسانی و الائی برخوردار بوده اند. همچنانکه مذاهب توحیدی نیز بنا بر ماهیت اقتصادی- اجتماعی نظاماتی که اساس آنها را تشکیل میداده اند، همگی بدون استثناء ضد انسانی و ضد اخلاقی بوده اند. تازه جامعه بدوی عرب در زمان اسلام يك جامعه كاملا وخالصا بدوی نبود، و در زمانی که ما از آن صحبت می‌کنیم، به مقدار زیادی به کثافات و اخلاقیات نظام مالکیت خصوصی آغشته شده بود. از اینرو، بیشتر به يك جامعه نیمه بدوی شباهت داشت.

با این حال، و با وجود قرن ها فاصله گرفتن از جامعه تیبیک بدوی، از لحاظ انسانی و اخلاقی در مرتبه بسیار والاتری از نظام

مورد نظر اسلامی قرار داشته است. این دلیل کافی برای قبول منطقی این حقیقت است که تقریباً تمامی مذاهب توحیدی، باید از طریق زور و سرکوب، اصول نظری، اخلاقی، و حقوقی خود را بر جوامع بدوی تحمیل کرده باشند. اینکه این سرکوب خشونت آمیز به دست خود این مذاهب انجام گرفته باشد و یا توسط نیروهای دیگر، بهر حال، چیزی از این حقیقت نمی‌کاهد که زور لازمه پیشبرد هر عقیده ایست که بخاطر ماهیت خرافی، عقب افتاده و غیر عادلانه اش قادر به پیشبرد خود از طریق گفتگو و اقناع نیست. من سعی کرده‌ام در این کتاب، این موضوع را در مورد اسلام، با تکیه بر دلایل و اسناد غیر قابل رد، نشان دهم و گمان می‌کنم که در این کار به اندازه کافی موفق بوده‌ام.

البته، در مورد مذاهب دیگر این موضوع نیاز به یک بررسی مشخص و جداگانه دارد. اما بهر حال، یک چیز مسلم است و آن این که مذاهب توحیدی همگی اشکال متفاوت جنبش واحدی بوده‌اند و علیرغم تفاوت‌های جزئی‌اشان در روش‌ها و نحوه اصلی عملشان، در همه جا یکسان بوده‌اند. بعلاوه، این امری روشن است که استقرار نظام مالکیت خصوصی با همه مخلفات و الصاقات نظری و عملی‌اش بدون بکار بردن زور و خشونت ممکن نبوده است، چرا که گمان نمی‌رود کسی عقیده داشته باشد که انسان ممکن است طوق بردگی را داوطلبانه به گردن خود بی‌اندازد.

با اینحال، يك تفاوت میان اسلام و مثلا مسیحیت وجود داشته است و آن اینکه مسیحیت زمانی در میان مردم تحت قلمرو رم نفوذ کرد که هزاران سال از سرکوب خونین آنان بدست این امپراطوری و قدرتهای سرکوبگری که قبل از آن در این منطقه سر بر افراشته بودند گذشته بود. در حالیکه اسلام با مردمی مواجه بود که بعنوان یک جامعه نیمه بدوی حداقل هنوز در مقیاس وسیع طعم سرکوب را نچشیده بود.

از اینرو، برده و پرولتر سرکوب شده قلمرو رمی با انسان آزاده و سرکش عرب بدوی روحاً و تاریخاً متفاوت بود. آنچه که اکنون و در حال حاضر داشت به سر عرب بدوی می آمد، یکی دو هزار سال قبل به سر انسانهایی که در قلمرو رم میزیستند آمده بود. فی المثل ما میدانیم که در اورشلیم و بعبارت دقیقتر ایالت عربیه رم (سوریه، مصر و اورشلیم)، نه تنها تاریخ پیدایش اولین دولت طبقاتی به دوران نباتیون و قبل از آن در بیش از یکهزار سال قبل از محمد باز میگشت، بلکه مردم این مناطق بعداً نیز بارها زیر سرکوب قدرتهای اشغالگر یونانی و رمی سرکوب شده بودند، و از این نظر با عرب بدوی تفاوت اساسی داشتند.

بنابراین، اگر برده و بینوای قلمروی رمی بعضاً آماده بود تا طبق آموزش مسیح سوی دیگر صورتش را نیز برای سیلی خوردن داوطلبانه جلو آورد، این بخاطر آن بود که قبلاً طعم سیلی را برسوی

دیگر صورتش چشیده بود، در حالیکه عرب بدوی مانند سرخپوست آمریکائی نه تنها هنوز سرفرازانة قدم بر میداشت، و پاسخ سیلی اول را قبل از آنکه بخواهد بر صورتش وارد آید با شمشیر میداد، بلکه خلقی مسلح بود و همواره دستش برای رفتن بسوی سلاح آماده. برای همین هم اسلام، همچون مهاجر مسیحی اروپائی، چاره ای نداشت جز اینکه وظیفه سرکوب را خود بدست بگیرد.

البته محمد یک فرد عامی بیش نبود و وقوفش به اینگونه مسائل جز از طریق تجربه کور و خودبخودی امکان نداشت. برای همین بود که وقتی که تبلیغات مسالمت آمیزش در مکه به جائی نرسید، خود واقعیت عملی از راه کوشش و خطا به او نشان داد که جز از راه خشونت و زور بطریق دیگری نمیتواند نظرات عقب افتاده و ضد انسانی اش را بر مردم عرب تحمیل کند، و همین کار را هم کرد. یعنی کار سرکوب مردم عرب را برای قبول نظرات و نظام برده و ارانه اش خود بعهده گرفت. از اینرو بود که اسلام، گسترش و رواجش، به معنی واقعی کلمه، نه در مکه بلکه در مدینه، یعنی دقیقاً در جائی شروع شد که تیغ خونینش بگردش در آمد.

بنابراین، مذاهب دیگر، اگر هم در جائی بدون خشونت در میان مردم نفوذ کرده باشند این امر دلیلی جز این نداشته که در مورد این مردم خشونت و سرکوب قبلاً توسط دیگران انجام گرفته بوده است

فرد ایده آل

در جامعه بدوی عرب

اکنون ما کم و بیش نسبت به خصوصیات اخلاقی و روحی اعراب بدوی یا بقول محمد نظام " جاهلیت " آشنا هستیم. نظامی که در آن، خصوصیات باقی مانده از نظام بدوی و ماقبل تاریخ هنوز بکلی از میان نرفته و هنوز بر زندگی مردم سایه افکنده بود. نظامی که در آن انسان هنوز با مفاهیمی چون بردگی، خفت و خواری، سوء استفاده و ترس از دیگران، و سر خم کردن در برابر آنان، آشنا نشده بود. هنوز روح آزاده، حساس و شادش در زیر ماشین سرکوبگر و حریص جامعه طبقاتی شقه شقه و منکوب نشده بود. هنوز هدفش از زندگی لذت بردن از آن و شاد زیستن در آن بود، و هنوز با تمام وجود پایبند خصوصیاتی مانند مروت، جوانمردی، راست گویی و صراحت، مهمان نوازی، وفاداری به قول و کلام و احساس مسئولیت جمعی، و امانت داری بود، و در یک کلام، اخلاقیاتش هنوز اخلاقیات انسانی، پاک و بدور از حيله گری‌ها و تبه کاری‌های انسان عصر تمدن بود.

در جامعه بدوی عرب در زمان محمد نیز، هر چند اخلاقیات نظام مالکیت خصوصی به میزان زیادی نفوذ کرده و جامعه عرب را بخصوص در شهرها به تباهی کشانده بود، لیکن هنوز نتوانسته

بود آنرا بطور کامل از میان ببرد. بعبارت دیگر، جامعه بدوی، هنوز بطور کامل بند ناف خود را از جامعه پیشین نبریده بود.

در این فصل سعی من بر این بود تا خواننده را هر چند بطور فشرده و مختصر، ولی تا حد ممکن، با تکیه به اسناد و مدارك غیر قابل رد، با اخلاقیات و خصوصیات انسانی و آزاده عرب بدوی، و با آنچه که اسلام از آن تحت نام تحریف آمیز خصوصیات انسان عصر "جاهلیت" نام می برد، آشنا سازم. با این حال دریغ آمد تا جمع بندی خود را در این مورد بدون آوردن قطعه زیبا و دقیق نویسنده فرانسوی "ماکسیم رادینسون" به پایان نرسانم. او در توضیح فرد از نظر اخلاقی ایده آل در جامعه بدوی عرب چنین می گوید:

"مرد ایده آل صاحب بالاترین درجه خصلتی بود که مروت نامیده می شد، و شامل شجاعت، شکیبائی و بردباری، وفاداری به جمع و به قیودات اجتماعی، بخشندگی و دست و دل بازی، و میهمان نوازی بود. احساس نزدیکی به يك چنین ایده آلی به مرد احساس آبرو و حفظ شرف می داد. تخلف از مقررات اخلاقی صحرا او را در معرض توهین و در نتیجه از دست دادن این حس آبرو و غرور قرار میداد. در میان اعراب بوضوح دیده می شد که این الزام اخلاقی به حفظ آبرو و شرف جای بسیاری از عملکردهای مذهبی را می گرفت. هیچیک از این ایده آلهای، هیچیک از نیروهایی که زندگی اجتماعی و فردی عرب را نظم می داد، پایه ماوراء طبیعی نداشت. همه چیز به انسان ختم می شد. انسان معیار نهائی تمام چیزها بود. اما انسان در این معنا عبارت از انسان اجتماعی بود- انسان عضو کلان و قبیله اش. تنها چیزی که انسان و فعالیتهای او

را محدود میکرد دخالت سرنوشت کور (یعنی طبیعت و بعربی دهر) یعنی مرگ بود. این حقیقت داشت که در نظر فرد عرب، سرنوشت مرگ چیز بیرحم و تراژیکی بود، و راه فراری از این دید اساسا بدبینانه از زندگی، جز کامجویی عجولانه از لذائذ تند و زودگذر آن وجود نداشت. با این وجود از نظر عرب بدوی، فعالیت انسانی امکان تاثیر بر انعطاف ناپذیری سرنوشت (و امتیاز بیشتر گرفتن از آن) را ممکن می‌ساخت. عرب بدوی ممکن بود خرافاتی باشد، اما در ضمن فردی واقع بین و رئالیست بود؛ چرا که زندگی سخت صحرا او را وامیداشت تا زندگی اش را کمتر بر اندیشه های لایتناهی و بی حد و مرز، بلکه بر ارزیابی دقیق از قوت و ضعف خود و محیطش طرح ریزی کند.^{۲۰}

قطعه بالا زیباترین، عمیق ترین و واقعی ترین قطعه ایست که طرز زندگی و اخلاقیات انسان بدوی را در شبه جزیره عربستان قبل از اسلام توصیف می کند. برآستی نیز که انسان بدوی عرب، در حد امکانات تاریخی زمان خود، با دیدی واقعا ماتریالیستی و مدرن به زندگی نگاه می کند.

او در عین حال که انسان را محصور شرایط مادی و سرنوشت (یا دهر) می‌داند، ولی از امکان تاثیر گذاری بر این سرنوشت در محدوده تاریخی خودش غافل نمی ماند. او در اینکه مرگ سرنوشت محتوم هر انسانی است تردید ندارد و آنرا بعنوان يك واقعیت تلخ می پذیرد، ولی هرگز تسلیم آن نمی شود، و با شتاب در لذت بردن از لذائذ "تند و سرکش زندگی" می کوشد تا باین طریق با فناپذیری و زودگذری آن مبارزه کند. این از نظر من مدرن ترین و

علمی ترین نحوه برخورد به زندگی است . حقیقتی که علم روانشناسی در قرن بیست و یکم یک لحظه هم در صحت آن به خود تردید راه نمیدهد. در واقع نیز، تمامی بنای روانشناسی مدرن در عصر ما بر پایه چنین دیدی از زندگی و نحوه گذران آن قرار گرفته است.

آیا تحریفی وحشتناک تر از این هست که انسان وحشی و ریاکار عصر تمدن، برای پوشاندن زشتی های اخلاقی خود، انسان والای بدوی را اینچنین ناجوانمردانه، وحشی و متعلق به عصر جاهلیت بخواند و خود را آگاه و متمدن؟ آیا چنین دروغ و تحریف بزرگی قابل تحمل است؟

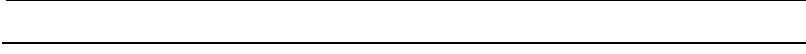
یادداشتهای

فصل ششم

- ۱ - سوره الهمزة ، آیه های ۲ و ۳ ، قمیشی.
- ۲ - سوره الحديد، آیه ۱۹ ، قمیشی.
- ۳ - طرفة بن العبد، معلقه ، ابیات ، صص ۵۶-۵۷ ، بنقل از توشیکو ایزوتسو، مفاهیم اخلاقی-دینی در قرآن، ص ۹۹.
- In Aug. Arnold, ed, Septem moallakat, Leipzig, 1850.
- ۴ - ابن هشام، سیرت رسول الله، جلد اول، فارسی، ص ۳۷۶ ؛ ابن اسحاق ، جلد اول ، ص ۲۵۶.
- ۵ - توشیهیکو ایزوتسو، مفاهیم اخلاقی-دینی در قرآن مجید، ص ۱۰۲.
- ۶ - سوره الحشر، آیه ۱۸ ، قمیشی.
- ۷ - سوره الاحقاف، آیه ۱۹ ، قمیشی.
- ۸ - سوره المائدة، آیه ۳۴ ، قمیشی.
- ۹ - سوره یوسف ، آیه ۶۷ ، قمیشی.
- ۱۰ - سوره الحاقه، آیات ۳۰-۳۷.
- ۱۱ - سوره الرعدة آیه ۲۶ ، قمشه ای.
- ۱۲ - توشیهیکو ایزوتسو، مفاهیم اخلاقی-دینی در قرآن مجید، ص ۱۰۵.
- ۱۳ - طبری ، جلد چهارم، فارسی، ص ۱۲۸۸ .
- ۱۴ - سوره معارج ، آیه ۳۱ ، قمیشی.
- ۱۵ - توشیهیکو ایزوتسو، مفاهیم اخلاقی-دینی در قرآن مجید، ص ۱۵۴.
- ۱۶ - سوره الحُجرات، آیه ۱۲ ، قمیشی.
- ۱۷ - سوره الانبیاء، آیه ۴۹ ، قمیشی.
- ۱۸ - توشیهیکو ایزوتسو، مفاهیم اخلاقی-دینی در قرآن مجید، صص ۱۰۴ و ۱۰۵.
- ۱۹ - همانجا، ص ۱۲۷.
- ۲۰ - سوره الحج، آیه های ۳۴-۳۶ . همانجا.
- ۲۱ - سوره ابراهیم، آیه ۱۲ .
- ۲۲ - توشیهیکو ایزوتسو، مفاهیم اخلاقی-دینی در قرآن مجید، ص ۱۴۷.
- ۲۳ - سوره الزُحُرف ، آیات ۲۳-۲۵ ، قمشه ای.
- ۲۴ - سوره الزُحُرف، آیه های ۶-۸، قمیشی.

²⁵ - Rodinson Maxime, Muhammad, in English, pp. 17-18.

فصل هفتم

دمکراسی های مکه و مدینه در برابر خرافه های محمد

محمد از مکه فرار میکند

سرانجام در ماه ربیعہ الاول از سال چهاردهم بعثت، معادل با سپتامبر ۶۲۲، محمد مکه را در معیت ابوبکر و یکنفر راهنما ترك میکند. او که برای اطمینان از مهاجرتِ آخرین نفر از پیروانش به مدینه، در مکه باقی مانده است، در آخرین لحظه، هنگامیکه بطریقی مطلع می‌شود که سران قریش قصد کشتنش را دارند، از پسر عمویش علی می‌خواهد که برای فریب مکیان بجای او در بستر وی بخوابد و خودش شبانه به‌مراه ابوبکر و راهنمایی که قبلاً اجیر کرده اند، پس از مخفی شدن در غاری بمدت سه روز، درخفا مکه را به قصد مدینه ترك می‌کند.

"گویند آنگاه به خانه او رفتند و آنجا را احاطه کردند و در کمین نشستند تا چون به خواب رود بر او شلیخون زنند. از آسمان بدو خبر رسید و او ثابت ماند تا شب فرا رسید و به بستر خویش رفت و پوشاک سبزی که داشت به تن کرد و کمین کردگان او را همچنان می دیدند که چه می کند و در انتظار خفتن او بودند. پس علی را فرا خواند و بدو گفت که در بستر من بخواب که هیچ چیز نا بدخواه برای تو پیش نخواهد آمد، اگر ابوبکر به نزد تو آمد او را آگاه کن که من بیرون رفته ام. به ثور اطلح رفته ام، و ثور اطلح غاری است در پایین مکه، او را روانه کن تا به من بییوندد."^۱

محاصره خانه محمد نتیجه تجمیع قبلی سران قریش در دار الندوه برای تصمیم گیری در مورد وی بود، که پس از چاره جوئی و بررسی راههای مختلف، سرانجام به پیشنهاد ابوجهل تصمیم به قتل همگانی او گرفته بودند.

"ابوجهل گفت: من معتقدم که از هر قبیله ای جوانی پر نشاط و پوینده گرد آوریم و هر کدام را شمشیری تیز بدهیم تا بر او حمله کنند و هر مردی يك ضربه بر او وارد آورد و خون او را میان قبایل پراکنده کنند تا "بنی عبد مناف" (خاندان محمد - از من) در کار خونخواهی از جمع مردم توانایی نداشته باشد."^۲

تصمیم به قتل محمد البته يك تصمیم فی البداهه و بدون مقدمات قبلی نبود. رابطه قریش با محمد از زمانی به وخامت می گراید که محمد پس از سه سال فعالیت مخفیانه، سرانجام دعوتش را علنی نموده، آشکارا بت های مکیان را انتقاد می کند و بقول آنان

مورد توهین قرار میدهد و این چیزی بود که آنها نمیتوانستند بر راحتی آنرا تحمل کنند. در ۱۳ سالی که محمد در پی ادعای پیغمبری، در مکه بسر می برد، در کم و بیش سه ساله اول آن دعوتش را در نهان و بیشتر در میان اطرافیان خود انجام می داد. پس از این دوره، یعنی در سال چهارم بعثت بود که فعالیت‌های او شکل کاملاً علنی و آشکار بخود میگیرد.

"پس تو به صدای بلند آنچه ماموری به خلق برسان و از مشرکان روی بگردان همانا ما ترا از شر تمسخر و استهزاء کنندگان مشرک محفوظ می داریم."^۲

در ابتدا، تبلیغات آشکار او مشکل چندانی بیار نمی آورد. ولی همینکه شروع به تمسخر خدایان قریش و توهین به آنها می کند، عکس العمل اعراب را بر علیه خود بر می انگیزد. با اینحال، تلاش اولیه سران قریش این بوده است که همانطور که رسم اعراب بدوی بود، مشکل خود با محمد را حتی المقدور از طریق مذاکره و مصالحه با خاندان او و بخصوص ابوطالب عموی وی حل کنند.

ابوطالب یکی از افراد محترم قریش و حامی محمد بود، هر چند مخالف وی بود. قریش دائماً از ناسزاگویی محمد از خدایانشان نزد او شکایت می بردند و میخواستند یا او را به آنها بسپرد و یا وادارش کند که ناسزا نگوید. تا اینکه خواستند که او کاری بکار خدایان آنها نداشته باشد تا آنها هم کاری بکار خدای او نداشته باشند.

در واقع نیز تا قبل از بدگویی از خدایان، آنها کاری بکار محمد نداشتند. ابوطالب پی محمد فرستاد و پیشنهاد سران قریش را پیش روی او نهاد.

"ابوطالب کس فرستاد و پیمبر خدا بیامد و بدو گفت: برادرزاده من، اینان سران و پیران قومند و از تو انصاف می خواهند که به خدایانشان ناسزا نگویی و آنها نیز ترا باخدایانت واگذارند. پیمبر خدای گفت: آنها را به چیزی می خوانم که از دین خودشان بهتر است. ابوطالب گفت: به چه می خوانی؟ گفت: میخوام کلمه ای بگویند که عرب مطیع آنها شود و بر عجم تسلط یابند. گوید: ابو جهل گفت: آن چیست، که دو برابر آن بگوئیم. گفت: بگوئید لاله الا الله. گوید نپذیرفتند و گفتند چیزی جز این بخواه. پیمبر گفت: اگر خورشید را بیاورید و در دست من بگذارید چیزی جز این نخواهم. گوید: قریشیان خشمگین شدند و برخاستند و گفتند: به خدا به تو و خدایانت که چنین فرمانت داده اند ناسزا خواهیم گفت."۴

در اینجا دو نکته حائز اهمیت است: یکی اینکه آزادیخواهی سران قریش فراتر از اینکه محمد به تبلیغ دین خود پردازد ولی به خدایان آنان ناسزا نگوید نمی رود.

باید توجه داشت که در نظام قبیله ای عربستان، همه چیز در محدوده و چهارچوب قبیله معنا میداد. افراد در میان قبیله خود از آزادی کاملی برای ابراز عقاید خود برخوردار بودند. البته، این به معنای این نبود که اگر کسی بر علیه خدایان قبیله خود تبلیغ مینمود، اعضای قبیله نسبت به کار او بی اعتنا بودند. مسلماً آنها از چنین عملی استقبال نمی کردند، چرا که خدایان قبایل از اهمیت زیادی

برای اعضای قبیله برخوردار بودند و اهانت به آنها اهانت به کل قبیله محسوب می شد. اما از آنجا که در نظام قبیله ای اصل حمایت از عضو قبیله اصل تخطی ناپذیری بود، از اینرو، اعضای قبیله، علیرغم اینکه با عقاید یکی از اعضای خود موافق باشند یا مخالف، و یا نسبت به او علاقه داشته باشند یا تنفر، تا زمانیکه مرتکب قتلی در درون قبیله نشده بود، و یا در انجام وظایفش مانند پرداخت خون بها و دفاع از سایر اعضای قبیله و غیره کوتاهی نکرده بود، ناچار به حمایت از وی بودند. ولی همین فرد اگر از قبیله دیگر بود، نظرات دشمنانه اش میتواند بعنوان دشمنی کل قبیله او بر علیه قبیله دیگر تلقی شده و آتش جنگ میان دو قبیله را برانگیزد.

بعلاوه، انتقاد به خدایان امری رایج بود. خدایان بدوی، همانطور که قبلا نیز گفته شد، بر عکس خدایان توحیدی، پدیده های هر اسناك و مطلقه ای نبودند که نتوان آنها را مورد انتقاد قرار داده و حتی برکنار نمود. این خدایان بیشتر در خدمت مردم بودند تا مردم در خدمت آنان.

برای همین، قبیله و کلان محمد، "بنی عبد مناف" و "بنی هاشم"، با آنکه خدایانشان همان خدایان سایر قبایل قریش بوده و از اینرو نظرات محمد مخالفت با خدایان آنان نیز محسوب می شد، با اینحال، نه تنها معارض او نمی شدند، بلکه حتی از او در برابر سایر قبایل قریش نیز محافظت می کردند. چنانچه مقدسی میگوید:

"گویند پس آنکه محمد آشکارا به دعوت پرداخت و مردم را به دین خویش فرا خواند، قوم او بر وی این رفتار را عیب نگرفتند و دوری نکردند... تا آنگاه که به بتها بدگفتن آغاز کرد و خردها و آیین شان را سفاهت خواند. پس از اینکار بود که دیگر ماجرا "بزرگ شد و از او نفرت کردند و گرد هم جمع شدند و نزد ابوطالب رفتند. از جمله اشراف قریش ... و گفتند: ای ابوطالب! تو احترام سنی و شرف داری و فرزندان برادرت خدایان ما را سب میکنند و از دین ما بدگویی می کند و پدران ما را گمراه می خواند. یا او را از این کار باز دار یا اینکه ما با تو و او به پیکار بر خواهیم خواست. ابوطالب به پیغمبر گفت: بر خویش و بر من بهراس و کاری را که من تاب آن را ندارم بر من تحمیل مکن. پیغمبر پنداشت که ابوطالب او را رها کرده است و از یاری او ناتوان شده است و او را خوار کرده است. پس گریست و گفت: ای عم! به خدا اگر خورشید را در دست راست و ماه را در دست چپ من قرار دهند که از این کار دست بردارم، تا وقتی که خداوند امر خویش را ظاهر گرداند یا هلاک گردم، من از این کار دست برنخواهم داشت. ابوطالب گفت: پس آنرا خوار مایه مدار."°

در واقع نیز تحمل بعدی سران قریش نسبت به محمد صرفاً بخاطر همین حمایت و احتراز آنها از جنگ میان قبایل قریش بود. زیرا هر گونه تعرض به محمد منجر به خون خواهی قبیله او از قبایل دیگر و جنگ میان آنها می شد.

خدای سلطه گر محمد در برابر خدایان تحمل گرای عرب

ما قبلاً گفتیم که اعراب در بحث با محمد بسیار منطقی و صاحب قضاوت‌های دقیق و غیر اغراق آمیز بودند، ولی اکنون اعلام می‌کنند که اگر محمد دست از ناسزاگوئی از خدایان آنها بر ندارد، آنها نیز مانند او به خدای محمد ناسزا خواهند گفت.

البته باید قبول کرد که محمد تا آنجا که آیه های قران نشان میدهند، به خدایان اعراب ناسزا نمیگفته، بلکه در ابراز نظرات خود، آنها را طرد، و عدم توانائی هایشان را به رخ پیروانشان می کشید.

"ای مشرکان آیا دو بت بزرگ لات و عَزّای خود را دیدید (که بی اثر است) و منّات سومین بت دیگر را دانستید جمادی بی سود و زیان است؟ ... ای مشرکان این بتها جز نامهایی که شما و پدرانتان بر آنها نهاده اید چیز دیگری نیست..."^۶

بنابراین بنظر میرسد که مشکل واقعی سران قریش، اساساً خود تبلیغات محمد و نه صرفاً جنبه به اصطلاح ناسزاگوئی آن بوده است. چنانکه، مسلمانان هم بعداً که صاحب قدرت می شوند، همین مسئله، یعنی توهین به مقدسات خویش را، بهانه جلوگیری از ابراز عقیده مخالفین خود قرار می دهند. بهر حال، همانطور که مقدسی میگوید، قریش می خواسته اند که محمد خدایش را در خانه اش بپرستند و کاری به کار کسی نداشته باشد. چنانچه وقتی "ابن الدغنه"

به ابوبکر که زیر فشار مخالفین قصد ترك مکه را داشته، پناه می دهد ، قریش به او می گویند:

"پس باید که خدای خویش را در خانه خود بپرستد و فرزندان ما را فاسد نکند."^۷

باید توجه داشت که تا آنزمان اعراب بدوی با صدها خدایی که داشتند پاس خدایان یکدیگر را نگه میداشتند و از این نظر در صلح و دوستی به پرستش خدایان خود در کنار یکدیگر مشغول بودند. نمونه این امر وجود بتها و خدایان گوناگون در محل کعبه در کنار هم بود که هر ساله هزاران تن از پیروان رنگارنگشان برای زیارت آنها به مکه می آمدند، ولی هیچگاه موردی از درگیری مذهبی بین آنان بر سر خدایانشان بوقوع نمی پیوست. بنابراین ، خدایان بدوی اساسا خدایان تحمل گرائی بودند و تعرض محمد به خدایان دیگر امری نادر و غیر معمول بحساب می آمد.

در نظام قبیله ای عرب ، اساسا خدا پدیده ای قبیله ای بود. باین معنا که ساخته قبیله و برای حمایت از قبیله بود. همانطور که هیچ قبیله ای سعی نمی نمود تا افراد قبایل دیگر را به عضویت قبیله خود در آورد، و این امری بی معنا بود، همینطور هم دعوت قبایل دیگر به رها کردن خدایان خود و پرستیدن خدای دیگری معنا نداشت.

البته خدایانی بودند که توسط قبایل گوناگون پرستیده می شدند و به همه آنها تعلق داشتند ولی در ضمن هر قبیله نیز خدای ویژه خود را داشت. مضاف بر این، خدایان اعراب بدوی اساساً خدایان متعرض و سلطه گری نبودند. آنها برای کنترل اعضای قبیله و قبایل دیگر بوجود نیامده بودند، و از اینرو، با یکدیگر از این نقطه نظر رقابتی نداشتند. اگر هم قبیله ای خدای خود را رها کرده خدای قبیله دیگر را می پذیرفت، این امری داوطلبانه و نه نتیجه کوشش قبیله دیگر برای قبولاندن خدای خود به قبیله مزبور بود.

بنابراین، دعوت از افراد يك قبیله برای ترك خدای خود و پیوستن به خدای قبیله دیگر، نوعی توهین و همچون تلاشی برای تضعیف و از میان بردن آن قبیله تلقی می شد. و به همین دلیل بود که اعراب بدوی دعوت محمد را به یکتاپرستی نه تنها توهین به خود و خدایانشان، بلکه تلاشی برای از میان بردن آنها تلقی مینمودند. آنها از اینکه محمد و یا هر کس دیگری خدای خود را بپرستد هیچ مشکلی نداشتند.

بااینحال، این ظاهر مسئله بود. در واقعیت خدای محمد خدای واحدی بود که نمیتوانست خدایان دیگر را تحمل کند و تنها با از میان رفتن خدایان دیگر بود که معنای واحد بودن خود را محقق می کرد. از اینرو، موجودیت خدای محمد وابسته به نابودی خدایان دیگر بود. همانطور که ایجاد دولت اسلامی و قدرت آن، چیزی که

محمد در پی آن بود، لازمه اش سرکوب قدرتهای دیگر و تسلیم آنان به قدرت این دولت و در واقع نفی قدرت مستقل قبیله ای و دمکراسی بدوی بود.

بنابراین ، دعوی محمد و سران قریش در اساس دعوی میان نظام غیر متمرکز و دمکراسی قبیله ای از يك طرف، و نظام متمرکز، دیکتاتور و تئوکراتیک محمد از طرف دیگر بود که قرار بود زیر لوای اسلام و خدای واحد آن، بر پا شود.

این همان نکته دومی بود که در مذاکرات سران قریش با ابوطالب، از جانب محمد مطرح می گردد. اینکه محمد دعوت خود را به اسلام در مطیع کردن اعراب به سران قریش و تسلط آنها بر عجم تعریف می کند .

"می خواهم کلمه ای بگویند که عربان مطیعشان شوند و عجمان باجگزارشان باشند."^۸

بعبارت دیگر او به سران قریش اعلام می کند که هدف وی از تبلیغ مذهب توحیدی و عقیده به خدای واحد، مطیع ساختن اعراب و استقرار يك نظام تئوکراتیک و دیکتاتور مآبانه است. چیزی که محمد سرانجام موفق به استقرار آن در عربستان می گردد .

اهمیت بازرگانی و توریستی مکه

بهر حال ، علت مخالفت قریش با تبلیغات یکتاپرستانه محمد، هر چه که بود، يك چیز را در مورد آن نباید فراموش کرد، و آن اینکه مکه شهری بود که در میان ریگستان خشك کویر قرار داشت. از اینرو، فاقد کشاورزی بود. و بیشتر نیازهای غذایی خود را از شهر طائف و مزارع کشاورزی و باغات آن و واحه های اطراف تامین می نمود .

آنچه که اساس اقتصاد مکه را تشکیل میداد در درجه اول تجارت و منافع ناشی از عبور کاروانهای تجاری، و در درجه دوم وجود خدایان قبایل مختلف عرب در خانه کعبه بود که اعراب برای زیارت آنها به مکه می آمدند. در این محل "بروایتی ۳۶۰ بت یا صنم بصورت سنگهای عمودی یعنی خدایان گوناگون که نماینده همه خدایان اعراب شمالی بوده اند بر پا بود."^۹

در نتیجه هر ساله تعداد زیادی از سراسر عربستان برای زیارت خدایانشان به مکه می آمدند. این آمد و رفتها، باضافه مخارج و قربانیانی که آنها هر ساله در طی اقامت خود در مکه میکردند، به عنوان يك منبع درآمد توریستی، به رونق اقتصادی مکه كمك شایان توجهی مینمود. زائران هر بار که در زمستان برای زیارت خدایانشان به مکه می آمدند با خود چرم، دام، پشم و محصولات دیگر را می آوردند و آنها را با کالاهایی مانند خرما، غلات،

مصنوعات شهر مکه و محصولات سایر مناطق و کشورها که از طریق کاروانهای تجاری وارد مکه می شد، مبادله میکردند.

سران قریش اکثرا از اشراف و پولداران شهر بودند. از آنجمله خاندان بنی امیه که یکی از ثروتمندترین قبایل قریش در مکه بشمار میرفت. از اینرو، آنها نه تنها بطور غیر مستقیم از صنعت توریستی مکه، ریخت و پاشها و مبادلات آن بهره مند میشدند، بلکه بخاطر تصدی و تولیت کعبه، بطور مستقیم نیز از درآمدهای سرشار آن و نذر و نیازها و هدایای زیارت کنندگان برای خدایانشان منتفع می گشتند. برای همین بود که تاریخ مکه با تاریخ کشمکش های قبایل برای کنترل بر کعبه عجین شده بود. اهمیت اقتصادی بت های کعبه چنان بود که قبایل بخاطر آن با یکدیگر به جنگ می پرداختند. منجمله اینکه در گذشته دور هنگامیکه "غالب بن فهر" در راس مکه بود، "حسان بن عبد کلاب" با "حمیر" و بسیاری از افراد قبایل یمن برای جنگ با مکه به آنجا آمده بودند و "می خواستند سنگهای کعبه را از مکه ببرند تا حج گزاران سوی یمن رو کنند" که البته در کار خود موفق نشد و از مکیان شکست خورد.

مکه در دورانی بسیار دور اهمیت یافته و به تدریج از محلی متروک و گمنام به یک مرکز مهم تجاری و فرهنگی تبدیل شده بود. علت این موضوع می توانست این موارد باشد: قرار گرفتن آن در مسیر راههای کاروانرو که یمن و حبشه را در جنوب به سوریه در

شمال ، و سواحل دریای سرخ در غرب را به خلیج فارس و ایران در شرق و شمال شرقی وصل مینمود، چاه زمزم اش که کاروانیان تشنه و خسته را به اطراق در اطراف خود وامیداشت، و خانه کعبه اش که زائران را برای زیارت و بست نشینان را برای مصون ماندن از تعرض دیگران بسوی خود جلب و دست بدامن خود می کرد.

باین ترتیب بود که هر چه بر اهمیت مکه افزوده می گشت، اشتهای قبایل عرب و رقابت میان آنها برای کنترل بر آن و خانه کعبه نیز افزایش می یافت . در جریان چنین رقابت هایی بود که کنترل کعبه ابتدا در دست قبیله "جُرْهُم" و سپس به "بنی بکر" و بعد "خُزاعَه" منتقل شد.^{۱۱}

سرانجام در اواخر قرن ۵ میلادی، "قُصَیِّ بنِ کِلاب" که نام اصلی او "زید"، و از اجداد قریش بود سپاه گرد می آورد و پس از شکست قوم "صوفیه" و "خُزاعَه" که اولی مسئول اداره مراسم حج و دومی آخرین کلید دار خانه کعبه بود، کنترل آنرا بطور کامل به دست خود و قوم قریش میگیرد. او که رهبری پر قدرت در میان قریش بود، همان کسی است که قریش را از حالت پراکنده ای که داشتند خارج نموده از نقاط مختلف بگرد هم می آورد. او عملاً مکه را به چهار کوی تقسیم نمود و در هر کوی یکی از قبایل قریش را جای داد.

واضح است که تبلیغات محمد تا آنجا که به یکتاپرستی و از میان بردن بت‌های عرب مربوط می‌شد، برای اقتصاد مکه و بخصوص منافع اشرافیت قبیله ای قریش که کنترل آنرا در دست خود داشتند، يك مصیبت اقتصادی بحساب می‌آمد. این نیز یکی از دلایلی بود که رهبران قریش را و امیداشت که بهیچ صورتی نتوانند تبلیغات محمد را تحمل نمایند. آنها نه تنها قادر به تحمل نظرات و تبلیغات محمد نبودند، بلکه با او و قبیله وی نیز نمی‌توانستند وارد جنگ شوند. چرا که این امر به یکپارچگی قبایل مختلف قریش لطمه می‌زد و آنرا در مقابل دشمنانش تضعیف می‌نمود. مضاف بر این، هر گونه حالت جنگی در مکه نیز، اهمیت آنرا بعنوان يك مرکز کاروانروی تجاری در معرض نابودی کامل قرار می‌داد.

برای همین بود که سران قریش در ابتدا براههای مختلف سعی در این نمودند که بگونه ای با محمد از در سازش در آیند. منجمله در ملاقات با ابوطالب به او پیشنهاد مبادله محمد با یکی از جوانان خود را دادند:

"قریش عُمارة بن الولید را که زیباترین و خوش اندام ترین جوان قریش بود به ابوطالب پیشنهاد کردند که آنرا به فرزندی قبول کند و فرزند برادرش را بدیشان تسلیم دارد، چرا که این جوان مخالف دین و باعث پراکندگی اجتماع ماست تا او را بکشیم. ابوطالب گفت: فرزند خود را بمن می‌دهید تا من او را غذا بدهم و من فرزند خود را به شما بدهم که او را بکشید و این کاری است ناشدنی."^{۱۲}

پس از چندی مجلس دارالندوه از بنی هاشم می خواهد که محمد را محکوم کند ولی بنی هاشم با آنکه مخالف محمد بود بنا بر رسم قبیله ای از اینکار سر باز میزند و لذا طوایف قریش از مصاحبت با بنی هاشم خود داری نموده، میان خود بر اساس صحیفه (قرارداد نوشته شده) ای که در کعبه می آویزند، قرار میگذارند که نه با آنها خرید و فروش کنند، نه آنها را در کاروانهای تجاری مکه شرکت دهند و نه اینکه از ایشان زن گرفته یا به آنها زن دهند.

"گویند که قریش بر بنی هاشم و بنی عبدالمطلب گرد آمدند و پیمان بستند که با ایشان خرید و فروش نکنند و با ایشان نیامیزند و از ایشان کسی را بزنی نگیرند و زن بدیشان ندهند تا اینکه از یار خویش (صاحبشان) تبری کنند و او را برای قتل تسلیم کنند."^{۱۳}

این تحریم اقتصادی- اجتماعی بی آنکه نتیجه ای دهد بیش از دو سال به طول می انجامد. قانون همبستگی قبیله ای که محمد را در پناه خود می گیرد و حامی حق آزادی بیان و فعالیت هایش میشود، همان قانونی که محمد در نهایت قصد از بین بردن آنرا داشت، قوی تر از آن بود که زیر این فشارها قد خم نماید.

آیه های شیطانی

تحت چنین شرایطی، مکیان، پس از آنکه از محاصره و فشار اقتصادی نتیجه ای نمی گیرند، مجددا راه حل مصالحه آمیز

دیگری را این بار به خود محمد پیشنهاد می کنند. محمد هم که از تبلیغات خود در میان اعراب نا امید، و از آزار و اذیت مخالفین خود به تنگ آمده است، اینبار، بر عکس گذشته، تسلیم شده و به امید اینکه با قبول خدایان اعراب بتواند مکیان را بسوی خود جلب نماید، تن به مصالحه با مخالفین خود میدهد.

پیشنهاد مکیان بنا به گفته ابن هشام این بوده که محمد خدایان آنها را و آنها نیز خدای محمد را در کنار خدایان دیگرشان بپرستند.

"یا محمد بیا تا ما با تو شریک شویم ، ما خدای تو پرستیم و تو خدای ما بپرست ؛ اگر خدای ترا بهتر باشد ما او را پرستیده باشیم و خیر و برکات وی بمارسد، [و اگر خدایان ما بهتر باشند تو ایشان را پرستیده باشی و خیر و برکات ایشان بتو رسد]"^{۱۴}.

ولی طبق گفته طبری پیشنهاد اعراب به محمد این بوده است که "تو یکسال خدایان ما عَزَى و لات را بپرست و ما هم یکسال مال ترا."^{۱۵}

محمد ابتدا این پیشنهاد را رد می کند و سپس می پذیرد و بدنبال تلاوت آیه های ۱۹ و ۲۰ از سوره النجم که در آنها ابتدا از سنگ و بی اثر بودن بتهای سه گانه اعراب صحبت می کند، این آیه را می آورد:

"تلك العرانيقُ العُلى، الشفاعةُ منها تُرنجى" یعنی "مرا از لات و عزى و منات سومین دیگر خبر دهید. شفاعت این بتها قبول می شود."^{۱۶}

این آیه در حالیکه مخالفین محمد را بیش از پیش خشنود می سازد، در میان هواداران خود او تاثیر بسیار بدی می گذارد و آنها را نسبت به اصالت پیغمبری محمد مردد می سازد. محمد که متوجه وخامت اوضاع در میان هواداران خود و عواقب محتمل بعدی آن می شود، بسرعت و قبل از آنکه کنترل اوضاع را از دست بدهد، به انکار آیه مزبور و سازش با مخالفین پرداخته، بنا به نقل واقدی اعلام میدارد که آیه مزبور را خدا توسط شیطان بر زبان وی جاری نموده بوده است تا مسلمانانی را که دلشان مبتلا به شك و تردید است بیازماید:

"جز آنکه چون (پیامبر) آیاتی برای هدایت خلق تلاوت کرد شیطان در آن آیات الهی القاء دسیسه کرد. آنگاه خدا آنچه شیطان القاء کرده محو و نابود میسازد... تا خدا به آن القانات شیطان کسانی را که دلهایشان مبتلا به مرض نفاق و شك یا كفر و قساوت است بیازماید (و باطن آنها را پدیدار سازد)".^{۱۷}

این آیات که به آیه های شیطانی معروف می شوند، البته بعداً، به این بهانه که از طرف شیطان بر زبان محمد جاری گشته اند از قران برای همیشه حذف می شوند. ولی مورخین اسلامی، مانند مورد بالا، اکثراً در نوشته های خود از آنها یاد می کنند، بی آنکه در توضیح اینکه چرا محمد آیات خود را در تایید سه بت عرب پس گرفت چیزی بگویند. جز اینکه به همان بهانه کودکانه ای که خود محمد نیز در آیه بالا آورده متوسل شوند. با اینحال در کتاب ابن

عشاق، سیرت رسول الله، در تفسیری که احتمالاً مربوط به طبری است، بطور سربسته ای که با آیه مزبور نیز تناقضی پیدا نکند به انگیزه واقعی محمد در سازش با اعراب اشاره می شود:

"اکنون پیغمبر در اشتیاق خیر مردم مکه، در این آرزو بود که هر چه تعداد بیشتری از آنها را بسوی خود جلب کند. روایت شده است که او در آرزوی این بود که راهی برای جلب آنان بسوی خود پیدا شود، و روشی که او گزید این بود که ابن حمید بمن گفت: که سلمه گفت محمد بن عشاق از قول یزید بن زیاد اهل مدینه، و او از قول محمد بن کعب الثریضه به او گفت: وقتی که پیغمبر دید که مردمش پشت به او کردند و او از دوری کردن آنها از آنچه که او از جانب خدا برای آنها آورد در درد بود، در این آرزو بود که از جانب خدا برایش پیامی صادر شود که مردمش با او آشتی دهد. از آنجائی که او مردمش را دوست میداشت و نگران آنان بود، مایه دلشادی او بود اگر مانعی که وظیفه او را این چنین دشوار می کرد، از سر راه برداشته می شد؛ از اینرو، او در اینکار در تعمق بود و آرزوی آنرا می کرد و این برای او عزیز بود. آنگاه خداوند این آیه را برایش فرستاد که "قسم به ستاره وقتی که غروب می کند، که یار شما خطا نمی کند و فریب نخورده، این خواست دلش نیست،" و همینکه در ادامه آیه به اینجا میرسد که می گوید "آیا به آل لات و آل عزی و بت سوم دیگر منات فکر کرده اید،" ^{۱۸} شیطان، او را که در اندیشه و آرزوی آمدن آیه ای بوده است که او را با مردمش سازش دهد، بر زبانش این کلام را نیز جاری می سازد که "این (سه بت)، غرانیق* و الائی هستند که شفاعتشان پذیرفته می شود." ^{۱۹}

* - غرانیق به دُرناهایی گفته میشده است که در ارتفاع بسیار بالا پرواز می کرده اند.

مرگ ابوطالب و بی دفاع شدن محمد

بهرحال، این تلاش قریش هم به نتیجه نمی رسد و اوضاع موجود تا مدتی همچنان ادامه می یابد. تا اینکه در ۶۱۹ میلادی، کم و بیش ۹ سال پس از بعثت، خدیجه و ابوطالب، دو تن از حامیان مهم محمد، بفاصله يك ماه و پنج، و بروایتی سه روز از یکدیگر، یکی پس از دیگری، چشم از جهان می بندند، و ابولهب، عموی دیگر محمد، جانشین او می شود.

ابولهب در ابتدا مانند ابوطالب نزد محمد میروود و حمایت خود بعنوان رئیس کلان را از او اعلام می کند. ولی پس از مدتی به سعایت مخالفین دست از حمایت او بر میدارد. داستان از اینقرار بوده است که به ابولهب می گویند که بنا بر آنچه که محمد می گوید جد تو عبدالمطلب و حتی ابوطالب و خود تو که حامیان او بوده اید، پس از مرگ به آتش جهنم انداخته خواهید شد. ابولهب به نزد محمد میروود و در این مورد از او سؤال می کند و محمد آنرا تأیید می کند. عقاید خرافی و بی پایه محمد که قبلا برای او به قیمت جدائی مردم مکه از او تمام شده بود، در اینجا نیز دوباره، ضربه سختی به او میزند و او را از حمایت حتی کلان و قبیله خود نیز محروم می کند.

باین ترتیب، ابولهب با شنیدن پاسخ محمد خشمگینانه حمایت خود را از او پس می گیرد و محمد که در مکه کاملاً تنها و بدون حامی شده است، اکنون مورد اذیت و آزار فیزیکی مخالفین خود قرار می گیرد بطوریکه :

"بعضی بر در خانه اش کمین می کردند و بعضی خاشاک در دیگ او می افکندند. وقتی که دیگش را بر بار می گذاشت. بعضی زهدان گوسفند را- وقتی که در حال سجده بود- بر پشتش می افکندند. بعضی پای بر گردنش می نهادند. بعضی خاک بر سرش می ریختند و آب دهان در صورتش می افکندند و او را مسخره میکردند و می خندیدند."^{۲۰}

در یکی از موارد بالا وقتی که در غذای او خاشاک می ریزند، او خشمگینانه چوب دستی اش را بر داشته از خانه بیرون می آید و فریاد میزند: "ای بنی عبد مناف! اینست حمایتی که از من می کنید؟" و هنگامیکه در پاسخ به او به سویش شن میریزند، به یکی از دخترانش که در خانه شنها را از سر و صورت او پاک می کند میگوید:

"دخترم گریه نکن. خدا حامی من است."^{۲۱}

اما وقتی که از کمک خدا هم خبری نمی شود، اوضاع برای محمد سختتر و سختتر می شود. بطوریکه نه تنها دیگر کسی جرات پیوستن به او را نمی کند، بلکه حتی دیگران هم در پیروی از او

سست شده، حتی بعضی از آنها از مسلمان بودن خود منصرف می شوند .

در چنین شرایطی، محمد که دیگر حتی جرات بیرون رفتن از خانه را هم ندارد، ماندن در مکه را بی فایده دانسته، در حالیکه قبلاً گروهی از مسلمانان را برای فرار از آزار و اذیت قریش به حبشه فرستاده است، خود نیز تصمیم به مهاجرت به طائف و انتقال پیروان خود بآنجا می گیرد. باین منظور، برای جلب نظر اشراف بنی ثقیف برای پناه دادن به او و یارانش، با زید غلام سابق خدیجه راهی آنجا می شود. اما در آنجا با پاسخ کاملاً منفی اشراف ثقیف که سه برادر بودند مواجه می گردد:

"یکی از ایشان گفت: من جامه کعبه را تکه تکه خواهم کرد اگر تو فرستاده خدا باشی. دیگری گفت: آیا خدا دیگری را برای پیامبری نیافت که تو را فرستاد. سومی گفت: به خدا سوگند که هرگز با تو سخن نخواهم گفت. پیغمبر از یاری ایشان نا امید شد، و برخاست. گفت: این کار را پنهان بدارید و دلش نمی‌خواست که خبر به قومش برسد و ایشان را بر او خشمگین کند. ولی ایشان چنین نکردند. سفیهان و کودکان و بردگان خویش را وادار کردند تا او را دشنام دهند و در پی او، که می رفت، صداهایی از خود در آورند و سنگ به سوی او بیفکنند. تا اینکه به سایه تاکی در کنار دیواری پناه برد."^{۲۲}

آنها حتی به بردگان و اطرافیان خود دستور میدهند که با سنگ او را از آنجا دور کنند. باین ترتیب است که محمد رانده شده

از همه جا به باغ یکی از افراد قریش که در آن نزدیکی قرار داشته است پناه میبرد .

محمد شاید آگاهانه طائف را که سران آن با قریش دوست بوده اند انتخاب می کند. چرا که توسل به قبایل مخالف قریش میتوانست به مثابه اعلام جنگ به آنان تلقی شده و موقعیت او را در مکه وخیمتر نماید. مسلماً اشراف ثقیف، به همین دلیل، یعنی بخاطر دوستی با قریش یا حتی ترس از آنان است که تقاضای محمد را این چنین رد می نمایند. در واقع هم اشراف قریش با باغات بیلاقی و زمینهای کشاورزی زیادی که در طائف داشتند، از نفوذ قابل ملاحظه ای در آنجا برخوردار بودند و از اینرو، شانسی برای محمد در پذیرفته شدنش توسط اشراف طائف نبوده است.

بهرحال، انتخاب طائف توسط محمد نشان میدهد که او هنوز در برابر قریش با احتیاط عمل مینماید و نمی خواهد دست به عملی زند که خشم آنها را بر علیه خود بطور کامل برانگیخته و آنان را بطور نهائی در برابر خود قرار دهد. از اینرو، بشدت از دست زدن به هر عمل تحریک کننده و غیر محتاطانه ای احتراز می کند. همین احتیاط است که او را وامیدارد تا از سران ثقیف بخواهد که از درخواست پناهندگی او با کسی سخن نگویند. هرچند خود انتخاب طائف که سران آن از دوستان قریش بوده اند نیز، همانطور که گفته شد جز از سر احتیاط نبوده است .

محمد همانطور که ما بعدا هم خواهیم دید فردی بسیار محتاط و اگر نگوئیم بی دل و جرات، ولی مسلما اهل خطر کردن و دست زدن به اقدامات جسورانه و متهورانه نبوده است. هر جا هم که در زندگی او لحظات مخاطره آمیز و دشواری مانند مخفی شدن در غار و فرار پنهانی از مکه بچشم می خورد، اینها همگی شرایطی هستند که به او تحمیل شده اند.

بنابراین، همانطور که میبینیم، او در ایجاد هیچیک از تشنجات میان خود و مخالفین اش پیشقدم نبوده است. حتی در يك مورد نیز (آیه های شیطانی) دست به يك سازش و عقب نشینی اساسی با آنان می زند. با اینحال، سماجت و انعطاف نا پذیری او در عقایدش که نمونه آنرا در پاسخ به ابولهب دیدیم، بطور چاره ناپذیری، و خارج از خواست خود وی، روز به روز، او را بیشتر در برابر قریش قرار میدهد. با اینحال، همین سماجت و پی گیری وی، بهمراه محتاط عمل کردن و حسابگریش، سرانجام باعث موفقیت او می گردد .

بهرحال، شکست محمد در طائف به او عملا نشان میدهد که هیچ راهی میان مدارا با قریش و یا قرار گرفتن در برابر آنها وجود ندارد. اینرا جریان حوادث با منطق سرد و بی رحم خود، و علیرغم میل محمد، به او حالی می کند .

در واقع نیز، آنچه که محمد تبلیغ آنرا می کرده است در تضاد اساسی با عقاید رئالیستی اعراب بدوی و دمکراسی باقی مانده از نظام اشتراکی آنها از زمانهای دور بوده است، و طبیعی است که علیرغم تمایل دو طرف به مدارا و ملاحظه کاریهای آنها برای احتراز از برخورد رو در رو، سرانجام بطور اجتناب ناپذیری آندو را در برابر هم قرار می دهد.

از طنز تاریخ این که، همان طور که در آینده خواهیم دید، همین قرار گرفتن مخاطره آمیز در برابر قریش است که سرانجام، بدون آنکه او خودش هم بداند، به کمك او می آید، و با جلب دشمنان قریش به سوی وی در مدینه، او را از مهلکه ای که در آن گرفتار شده بود نجات می دهد و مانع از نابودی کامل وی می گردد .

بهرحال، اکنون که محمد، ناکام از جلب حمایت ثقیف، پس از ۲۵ روز سرگردانی و با دست خالی از سفر طائف بازگشته بود، بیش از همیشه ضعیف و در معرض آسیب و تهدید قریش قرار داشت. برای همین در بازگشت از طائف به مکه، کسی را نزد "سُهیل بن عمرو" و "أَخْنَس بن شَرِيق النَّقْفی" می فرستد تا شاید او را برای ورود به حراء که در نزدیکی مکه قرار داشت، در پناه خود بگیرند. اما آنها از این کار سر باز میزنند. محمد بناچار متوسل به "مُطعم بن عَدی"، یکی از معترضین به محاصره اقتصادی بنی هاشم در مکه می شود. وی با پناه دادن به محمد موافقت می کند، و در پی

اعلام آن به اهالی مکه، به فرزندان فرمان می‌دهد که شمشیر برداشته، محمد را تحت حمایت خود وارد مکه نمایند و به خانه وی بیاورند.

داستان جنیان شق القمر، معراج و رم

اکنون که محمد با آنچه که در طائف، رخ داده است، در موقعیتی لرزانتر از قبل قرار گرفته، به این فکر می‌افتد تا با آوردن داستان ساختگی جنیان، هم روحیه هواداران خود را که اکنون ضعیف تر از قبل شده، بالا ببرد، و هم نظر دیگران را به پیغمبری خویش جلب و موقعیت لرزان خود را بهبود بخشد.

داستان جنیان از این‌قرا بوده که محمد ادعا میکند که در راه بازگشت از طائف، هفت تن از جنیان به نامهای حسا، مسا، شارصه، ناجر، لاورد، سارسان و احقوب پس از شنیدن آیه های قران، بهنگامی که او مشغول نماز بوده است، به او ایمان می‌آورند، و بعد کل طایفه جنیان با او همراه و در شبی که به "لَيْلَةُ الْجِنِّ" معروف می‌شود با وی نماز می‌گذارند.

"ای رسول ما یاد آر وقتی را که ما تنی چند از جنیان را متوجه تو گردانیدیم تا استماع آیات قران کنند...چون قرائت تمام شد ایمان آوردند و به سوی قومشان برای تباغ و هدایت باز گردیدند." ۲۲

داستان دیگر، داستان ساختگی شکافته شدن ماه یا شق القمر است که البته آنرا، آنطور که برای هواداران خود تعریف می کند، فقط خود او می بیند و بعنوان معجزه و دلیلی بر پیغمبری خود می آورد.

"آن ساعت، قیامت، یا قیام رسول حق، نزدیک آمده ماه آسمان شکافته شد. اکنون کافران، آیت و معجزه بزرگی (چون شکافتن ماه را هم) ببینند، باز اعراض کرده گویند که این سحری کامل است."^{۲۴}

داستان دیگر داستان رم بوده است که پس از آنکه، در زمان محمد، رمیها در قسطنطنیه از ایرانیان شکست می خوردند. خدا به محمد خبر میدهد! که طی چند سال دیگر رمیها ایرانیان را شکست میدهند. این را محمد در آیه ای میآورد:

"آلم (اشاره به اسماء یا اسرار کتاب الهی است) رومیان مغلوب فارسیان شدند در جنگی که به نزدیکتر زمین (به دیار عرب) واقع شد و آنها پس از مغلوب شدن فعلی بزودی بر پارسیان باز غلبه خواهند کرد (این غلبه رومیان) در چند سالی خواهد شد و کلیه امور عالم از قبل از این و بعد از این همه به امر خداست"^{۲۵}

ابوبکر بر سر پیروزی رمیها طی ۵ سال آینده با "أبَى بن خَلْف" بر سر يك "نود" شتر شرط بندی می کند. محمد به ابوبکر می

گوید "مال (خطر) را زیادت کن و مهلت را بیشتر. ابوبکر خطر (مال شرطی) را دو دود شتر کرد و مهلت را ۷ سال قرار داد." ۲۶

وقتی جنگ حدیبیه روی میدهد دست بر قضا، رمیها بر ایرانیان پیروز می شوند. و البته ابوبکر دو دود شتر میبرد. اینرا مسلمانان دلیل دیگری بر پیامبری محمد و رابطه او با خدا می گیرند. در حالی که امپراطوری روم و ایران سالها در حال جنگ با یکدیگر بودند و هر بار که یکی بر دیگری پیروز میشد، دفعه بعد که معمولاً برای لشکر آرای جدید چند سالی طول می کشید، نوبت پیروزی به دیگری می رسید. این را همه میدانستند. برای همین هیچیک از آندو نمیتوانست دیگری را از میان بردارد و پس از سالیان سال همچنان جنگ میان آن دو برقرار بود. بهر حال، اینهم یکی دیگر از معجزات محمد برای اثبات پیغمبری او به مردم "جاهلیه" بود.

و سرانجام داستان مسری یا معراج بود که در آن، هنگامی که محمد در خواب بوده است "دو فرشته شکم محمد را می شکافند و اندرون آنرا با آب زمزم درون تشتی طلا می شویند. جبرئیل آب می آورده و میکائیل می شسته!!، و بعد محمد به معراج میرود." محمد در جریان این داستان اعلام میدارد علت اینکه وقتی کسی می میرد چشمانش بی حرکت میشود اینست که به زیبایی معراج خیره شده است. "!!!!" ۲۷

در جریان معراج، هنگامی که در خواب بوده، فرشتگان او را سوار بر حیوان بالداری بنام براق نموده و او را یکشنبه با خود از مسجد الحرام در مکه از راه آسمان به مسجد الاقصی در بیت المقدس برده، به محل اول خود باز میگردانند، و در مسیر راه، بهشت، جهنم و آسایش و عذاب ساکنان آنها را به او نشان میدهند، و در آنجا پیغمبران قدیم را نیز ملاقات میکنند.

در این داستان ساختگی محمد دست به شگرد جدیدی برای تحت تاثیر قرار دادن اعراب زده، سعی می کند آنها را قانع سازد که آنچه را که او در باره بهشت و جهنم و مجازات افراد بی ایمان در آن به اعراب وعده میداده، اکنون در عمل و با چشم خود دیده تا شاید باین طریق آنها را فریب داده بر ناباوری آنان چیره شود. با اینکار محمد حيله گری خود را به اوج میرساند و دست به آخرین حربه میزند، باین معنا که بخود جرات میدهد تا برای فریب و متقاعد ساختن اعراب به رسالت خویش در امر توهم پراکنی در میان آنان یک گام پیشتر بردارد. ولی مانند گذشته در این کار خود نیز نه تنها شکست خورده و نمی تواند فرد جدیدی را بخود جلب نماید، بلکه علاوه بر اینکه بیشتر مورد تمسخر مردم مکه قرار میگیرد، تعدادی از هواداران خود را نیز از دست میدهد. برای همین اعراب در پاسخ به داستان معراج محمد او را مسخره کرده میگویند:

"این بخدا آشکار است که شتر از مکه به شام يك ماه راه می رود و به يك ماه بر می گردد. چگونه محمد را در يك شب می برد و باز می گرداند. و بسیاری از مسلمانان از دین برگشتند."^{۲۸}

محمد که با داستان ساختگی خود دچار مشکل می شود، برای قانع کردن اطرافیان و از میان بردن شکی که در دل مسلمانان افتاده است این آیه را از خود می آورد:

"پاک و منزّه است خدائی که شبی بنده خود (محمد) را از مسجد حرام به مسجد اقصائی که پیرامونش را مبارک و پر نعمت ساخت سیر داد تا آیات و (اسرار غیب) خود را باو بنماید ... و آن رویا که تو را نمودیم جز آزمون از برای مردمان قرار نداریم."^{۲۹}

البته بنا بر روایت ابن هشام کسانی نیز با این داستان مسلمان می شوند. بنابراین ، اگر این روایت درست باشد بنظر می آید که هر چه مدعیات خرافی محمد بالا گرفته و غیر معقول تر می شده به تناسبی که افراد منطقی تر بیشتر او را ترك می کرده اند اشخاص سفیه و كوته فكر به او نزدیک تر می شده اند. باین ترتیب است که میتوان نتیجه گرفت که اصحاب اولیه و آنهایی که بیشتر از روی عقیده و اعتقاد بدنبال محمد افتادند قاعدتا میبایست از جمله كوته فكرترین و نادان ترین افراد جامعه عربی بوده باشند.

کشایش بزرگ

اما آنچه که حکم تیر خلاص را در روابط میان محمد و سران قریش پیدا می کند، قراری است که محمد در سال یازدهم بعثت با عده ای از اهالی مدینه از قبیله اوس می گذارد. گفتیم که محمد سالها در فصل زیارت به بازارهای عکاظ، ذی المجاز و المجنت میرفت تا زائرانی را که برای زیارت و فروش محصولات خود به مکه آمده بودند به دین خود دعوت نماید، ولی تا سالها هیچ نتیجه ای از اینکار خود نمیگرفت. تا اینکه در سال یازدهم بعثت (۶۲۱ م.) در یکی از این گشت و گذارها در محلی بنام عقبه با شش تن از کسانی که از مدینه و از قبیله اوس آمده بودند، آشنا می شود.

این زمانی است که او با ناامیدی از طائف بازگشته است و با شدت در پی یافتن جایی برای پناه بردن است. شش نفر مزبور بلافاصله تقاضای محمد برای یاری به او را می پذیرند. سپس به میان قبیله خود رفته و سال بعد، پنج تن آنان، شش تن دیگر را که بعضی شان از قبیله خَزْرَج بوده اند به همراه خود می آورند.

افراد جدید نیز به همراه افراد قدیمی با محمد بیعت نموده مسلمان می شوند و از او می خواهند کسی را برای آموزش قران و گذاردن نماز با آنها به مدینه بفرستد. محمد "مُصْعَب بن عُمَیر بن هاشم بن عبد مَنَاف" را برای اینکار به مدینه می فرستد. او موفق به

جلب تعداد بیشتری از اعضای قبایل اوس و خزرج به اسلام می گردد، بطوری که سال بعد، یعنی سال سیزدهم بعثت، هفتاد و دو تن از اعضای این دو قبیله که بخاطر کمک به مسلمانان، به انصار معروف می شوند، در جریان زیارت کعبه، در عقبه، مخفیانه با محمد پیمان بیعت می بندند. ابن هشام می گوید:

"چون قوم انصار در عقبه از بهر بیعت جمع آمدند، "عباس بن عُبَادَة بن نَضْلَه" از انصار بود، بر پای خاست و روی در قوم خود آورد و گفت ایشانرا: ای قوم، میدانید که با محمد چه بیعت می کنید؟ گفتند: بگوی. گفت: این بیعت چنانست که از بهر عرب و عجم جنگ کنید و سر و مال خود فدا سازید، و در هیچ حال از نصرت دادن وی باز نایستید."^{۳۰}

آنگاه محمد نیز در جواب می گوید:

"بیعت می کنم با شما، هم بدان وجه که عم من گفت، چنانکه زن و فرزند خود را بکشید (مرا نیز بکشید) و همچنانکه ذب از حریم خود دفاع کنید از آن من نیز بکنید، و با دوستان من دوست باشید و با دشمنان من دشمن باشید."^{۳۱}

پس بیعت کنندگان شروع به دست دادن با محمد می کنند. یکی از آنان بنام "أبو الهیثم بن النّیهان" هنگام دست دادن با محمد به او میگوید:

"یا رسول الله ، ما میترسیم بدین جمله وفا کنیم و دوستان ما که اهل شرکند، با دشمن خود کنیم از بهر تو (با خودمان دشمن کنیم آنها را از بهر تو-از من)؛ و جانب تو بر همه جوانب مقدم داریم و تو بعاقبت ما را فرو گذاری و باز پیش قوم خود آئی به مکه، چون ما دشمنان تو مقهور و محذول گردانیم."^{۳۲}

و محمد پاسخ میدهد:

"لا بئ، خون من خون شماست و حرم من حرم شماست و من از شما و شما از من اید، با آن که جنگ کنید من نیز جنگ کنم و با آن کس که صلح کنید من نیز صلح کنم."^{۳۳}

بنابراین ، همانطور که از مفاد بیعت و گفتگوهای آنان بوضوح بر میآید، بیعت محمد با انصار يك بیعت کاملاً سیاسی و بیعتی به منظور تصرف قدرت از طریق جنگ با عرب و عجم بوده است. چیزی که محمد در مذاکراتش با سران قریش نیز در پی آن بود.

بعبارت دیگر محمد از زبان عباس به بیعت کنندگان مدینه به وضوح خاطر نشان می سازد که مسئله فقط بر سر قبول خدا و پیوستن عقیدتی به يك دین تازه نیست، بلکه هدف جنگ با مخالفین برای استقرار قدرت جدید میباشد.

مسلم است که عباس این مطلب را فی البداهه و از خود نمی گوید. بلکه قاعدتاً آنرا باید از مباحثات قبلی که میان آنان و محمد

جریان داشته گرفته بوده باشد. این نکته بسیار مهمی در گفتگوهای مربوط به این بیعت می باشد که توجه به آن برای درك مباحث بعدی و وقایع آتی از اهمیت زیادی برخوردار است .

به این ترتیب محمد به سرعت در مدینه جای پائی برای خود پیدا می کند و شروع به فرستادن هواداران خود به مدینه می نماید. برای این منظور، او خود، تا فرستادن آخرین نفر از هوادارانش که عبارت از کم و بیش ۷۰ نفر از مکه و ۳۳* تن از بازگشتگان از حبشه بوده اند، در مکه باقی می ماند. بطوریکه در زمانی که سران قریش تصمیم به قتل وی می گیرند، جز او، علی و ابوبکر کس دیگری از مسلمانان در مکه نبوده است. جز چند نفری که علیرغم خواست محمد از مهاجرت به مدینه سر باز میزنند و در مکه باقی می مانند .

در واقع نیز قریش، در آخرین لحظه، یکی هم به این دلیل تصمیم به قتل محمد میگیرند که مانع پیوستن او به هواداران خود در مدینه و بوجود آمدن نیروی مخالف جدیدی بر علیه خود شوند. از اینرو است که در دارالندوه، بنا بر پیشنهاد ابوجهل، به چهل تن از جوانان قبایل مختلف قریش چهل شمشیر میدهند تا بهنگام خواب بر سر محمد ریخته او را از پای در آورند.

---

* اینها کسانی هستند که بدنبال سازش محمد با قریش در جریان آیه های شیطانی، با این تصور که دیگر مورد اذیت و آزار قریش قرار نمیگیرند، به مکه باز میگردند.

آنها چهل تن مزبور را عمدا از قبایل مختلف قریش انتخاب می کنند تا باین ترتیب مانع برخواستن بنی هاشم برای جنگ و خونخواهی شوند. آنها فکر می کردند که چون جنگ با صف متحد قبایل قریش برای خونخواهی محمد، برای بنی هاشم ناممکن بوده است، بنابراین آنها مجبور می شده اند تا به دریافت خون بها تن داده، و مسئله بدون آنکه به جنگ و پراکندگی قریش منجر گردد، از راه مسالمت آمیز فیصله یابد. درست بود که ابولهب دست از حمایت محمد کشیده و در برابر اذیت و آزار او همانطور که دیدیم سکوت کرده بود. ولی معلوم نبود که غیرت او اجازه میداد تا قتل او را نیز تحمل نماید.

بهرحال، دیدیم که چگونه توطئه قتل محمد در نتیجه هوشیاری او نقش بر آب شد و محمد که قبلا هواداران خود را بمدینه فرستاده بود، خود نیز تحت حمایت قبایل اوس و خزرج، وارد مدینه می شود.

تاریخ ورود او به مدینه، بنا بر اغلب منابع، ۲۴ سپتامبر ۶۲۲ معادل با دوازدهم ربیع الاول از سال چهاردهم بعثت بود که به تاریخ هجرت معروف شده و ابتدای همان سال که معادل با ۱۶ جولای سال ۶۲۲ بود نیز به مبداء تقویم جدیدی برای مسلمانان، تقویم هجری، تبدیل می گردد.

چرا فقط افرادی از قبایل اوس و خزرج

به محمد می پیوندند

پیوستن افرادی از قبایل اوس و خزرج در مدینه به وی بی شك دلیل سیاسی داشت. ما دیدیم که در مکه، هر جا که محمد به استدلالات مذهبی خود برای جلب اعراب متوسل می شد، بخاطر عقب افتادگی نظراتش، و بخاطر اینکه قصد به اطاعت کشانیدن اعراب را داشت، و از آنجائیکه آنها افراد آزاده ای بودند، نا موفق از آب در می آمد.

ما حتی در مورد داستان معراج و مسری هم که بقول مقدسی با شنیدن آن "بسیاری از مسلمانان از دین بر میگردند" دیدیم که هر چه او غلظت خرافی دعوتش را بالا میبرد و به افسانه های خرافه آمیز تری متوسل می شود، کمتر از اینکار خود نتیجه می گیرد، در حالیکه، در مراجعه به قبایل اوس و خزرج، با سرعت شگفت انگیزی موفق از آب در میآید. علت این امر دو چیز بوده است:

اول اینکه مدینه در رابطه دشمنانه ای نسبت به قریش بسر میبرده است، و بنا بر قانون رایج در صحرا، دشمن دشمن دوست بحساب می آمده است و دوم اینکه در جنگهای مداوم و بی

حاصلی که برای مدت‌ها میان قبایل اوس و خَزْرَج* در مدینه جریان داشته است، مردم مدینه منجمله اعضای قبایل مزبور از اوضاع موجود بتنگ آمده، مشتاقانه در پی برقراری صلح و تعادل قوای جدیدی میان نیروهای متخاصم بوده اند. بخاطر همین است که بلافاصله و بدون هیچ مشکلی، قرار داد اتحاد میان قبایل مدینه با محمد و هوادارانش که اکنون حکم يك قبیله تازه وارد را داشتند، به قرارداد اتحاد و صلح میان کم و بیش همه قبایل مدینه، علی الخصوص قبایل متخاصم اوس و خَزْرَج و قبایل یهودی وابسته به آنان منجر می گردد.

البته، باید توجه داشت که علیرغم علت عمدتاً سیاسی پیوستن افراد به محمد در مدینه، در میان اعراب نیز، چه در مکه و چه در مدینه، مانند هر جای دیگری، کسانی بوده اند که بخاطر عقب افتادگی فکری و خرافه پرستی، و زیر فشار محرومیتهای اقتصادی-اجتماعی، خود را نیازمند توسل به نیروئی ماوراء الطبیعه و مقتدر می دیده، با تسلیم خود به این نیرو آرامش می یافته اند.

ما این پدیده را- یعنی وجود افراد پراکنده ای که در میان اعراب به وجود خدای واحد معتقد بودند، قبلاً نیز در مورد حنفیان

---

* آخرین مورد از این سلسله جنگها میان دو قبیله مزبور جنگی بود که در ۶۱۷ م، یکی دو سال قبل از اولین ملاقات محمد با اوسیان، در "بوعات" - محلی در نزدیکی مدینه، رخ میدهد که در آن قبیله اوس، در اتحاد با قبایل یهود، خَزْرَج را شکست میدهد، و معلوم بود که بزودی جنگ دوباره توسط قبیله خَزْرَج، برای انتقام جوئی از اوس شروع می شود

مشاهده کردیم. علاوه بر آنها، تا آنجا که ما میدانیم در میان ۶ تن عربی نیز که در ابتدا از قبیله اوس به محمد پیوستند، چند تنی از آنان از قبل، خدا پرست بوده یا از بتها دوری می جستند. چنانکه در شرح مقدسی می خوانیم:

"تا اینکه سال یازدهم نبوت فرا رسید و سپس ۶ تن از اوس را در عقبه دید و ایشان را به اسلام فرا خواند ... نخستین کسانی از ایشان که اسلام آوردند "اسعد بن زُراره" رهبر قبیله بنی نجار، قبیله مادری محمد، و "قُطَبَة بن عامر" بودند و او در جاهلیت "لا اله الا الله" می گفت. و گویند نخستین کسی که اسلام آورد "ابوالهَيْم بن التَّيَّهَان" بود و او در جاهلیت به بتها نزدیک نمی شد.^{۳۴}

ما بعدا نیز می بینیم که محمد هنگام ورود به مدینه، با گروه دیگری تحت رهبری "ابو عامر راهب" که یکتاپرست بوده اند بر می خورد که البته آنها باو معتقد نشده و تبعیت او را نمی پذیرند.^{۳۵} در مکه نیز، در میان هواداران محمد، هر چند کسانی از طبقات پائین بوده اند که بخاطر تنفر از اشراف مکه که اکنون رو در روی محمد قرار گرفته بودند، به او می پیوندند، بی شك کسانی نیز وجود داشته اند که چه با سابقه یا زمینه قبلی و آشکار نشده یکتاپرستی، و چه بدلیل عقب افتادگی فکری، فریب محمد در ادعای نبوت و دریافت وحی از خدا را خورده باشند.

بهر حال ، يك چیز مسلم است . اینکه خود محمد که جاعل داستان های ساختگی وحی و رابطه با خدا بوده، از اصل قضیه و

ساختگی بودن این داستانها اطلاع قطعی داشته است. چنانچه وقتی محمد وارد مدینه می شود برای مدتی در طبقه پائین خانه ابو ایوب سکنا میکند تا خانه اش ساخته شود. در این مدت خانواده ابوایوب که به طبقه بالای همان خانه نقل مکان می کنند، هر شب برای محمد غذا پخته و برای او به پائین میفرستادند. ابوایوب در نقلی که ابن هشام از او میکند میگوید:

"هر شب طعامی می ساختیم و بر پیغمبر، علیه السلام، می بردیم، و فضلہ ای (باقیمانده ای-از من) که از پیش وی باز پس می آوردند، ما با فرزندان آن را تیرک می دانستیم، تا يك شب چیزی پخته بودیم و پیاز در آن افکنده بودیم؛ چون باز پس آوردند، سید، علیه السلام، دست بر آن نهاده بود. پس چون چنان دیدیم، دل تنگ شدیم، گفتیم: مبادا که سید، علیه السلام، از ما رنجیده است. بعد از آن برخاستم و به خدمت سید، علیه السلام، شدم و گفتم: یا رسول الله، مادر و پدرم فدای تو باد، خیر است که امشب دست بر طعام نهادی، و ما هر شب فضلہ ای که از خدمت تو باز می آوردند آن را بتیرک می دانستیم. سید، علیه السلام، گفت: در آن طعام پیاز بود و بوی آن می آمد، و از بهر آنکه جبرئیل، علیه السلام، به پیش من می آمد، من کراهیت داشتم و آن نخوردم، شما بخورید که باکی نیست. پس من دل خوش شدم و برفتم و آن را بکار بردیم، و دیگر هر طعامی که پختیم از بهر وی سیر و پیاز در آن نمی کردیم."^{۳۶}

بنابراین، چگونه ممکن است کسی که خودش آیه ها را می ساخته، و هر زمان که میل میکرد، دست ساخته های خود را، بنا بر مصالح روز و نیازهای شخصی اش تغییر می داده (آیه های

شیطانی، آیه های مربوط به حلال بودن ازدواج با زن ناپسری، حق استثنائی محمد در فراخواندن زنانش برای جماع هر زمان که می خواهد، و دهها آیه دیگر) از اصل مسئله و ساختگی بودن رابطه خویش با خدا بی اطلاع باشد؟ این چیزی است که با هیچ منطق و استدلالی جور در نمی آید. تا جائیکه بعضی از خود مسلمانان برجسته نیز، با همه عقب افتادگی فکری شان، چه در زمان خود محمد و چه بعد از او، آنرا رد کرده حاضر به قبول آن نمی شوند.

بنابراین، این سؤال پیش می آید که او در پی چه چیز بوده است؟ بی شك در پی کسب قدرت. او قصد داشت که ابتدا اعراب را از طریق یکتاپرستی مطیع خدا و در واقعیت امر، خودش که نماینده او بود، بکند و سپس آنها را سرور عجم. او اینرا نه تنها در مذاکرات خود با سران قریش، مذاکراتی که عمویش ابوطالب در لحظات آخر عمر برای سازش میان او و سران قریش ترتیب داده بود، صراحتاً بیان میکند (می خواهم کلمه ای بگویند که عرب مطیع آنها شود و بر عجم تسلط یابند: کلمه لا اله الا الله")، بلکه در نیمه دوم زندگی اش در مدینه نیز عملاً به اثبات میرساند.

طبیعی است که در صورتیکه سران قریش به خدای محمد عقیده یافته فرمانبردار او میشدند، از آنجا که فرامین خدا توسط محمد به آنها صادر می شد، او میتواند آنچه را که می خواست از جانب خود ولی بنام خدا به آنها دیکته کند. بنابراین، کلمه الله برای محمد

اسم رمزی بود که در پشت آن قدرت شخصی خود او خوابیده بود. اسم رمزی که هواداران محمد یا بخاطر کودنی شان از آن سر در نمی آوردند و یا از سر تیز هوشی و بامید آنکه خود نیز در قدرت پنهان شده در پس آن، سهیم شوند، آگاهانه آنرا می پذیرفتند.

کشاکش قدرت

در پس کشمکش بر سر خدای واحد

ما گفتیم در پشت کشمکش بر سر خدای واحد مسئله کشمکش بر سر قدرت شخصی خوابیده بود. مسئله قدرت مطلقه محمد یا قدرت پراکنده و غیر متمرکز اشراف و سران قبایل عرب؟ اینرا، ما در اولین بیعت محمد با انصار مدینه، در ملاقات دوم او با آنها، در عقبه، بوضوح می بینیم. در مواد ششگانه مورد توافق در این بیعت، نه تنها خصوصیات نظام دیکتاتوری- طبقاتی آینده، بلکه جایگاه محمد در آن بعنوان رهبر مستبد و مطلق العنان آن بوضوح مورد تایید قرار گرفته و تضمین می گردد. در مورد این بیعت و شرایط آن ابن هشام چنین می گوید:

"... شرایط آن بیعت که با پیغمبر، علیه السلام، کرده بودند شش چیز بود: اول آنکه شرك با خدای نیاورند. دوم آنکه دزدی نکنند. سوم آنکه زنا روا ندارند. چهارم آنکه فرزندان را چنانکه قاعده اهل جاهلیت است نکشند. و پنجم آنکه

دروغ و بهتان بر کس نبندند. و ششم آنکه طاعت پیغمبر، علیه السلام، برند و عصیان و مخالفت وی نکنند.^{۳۷}

این شش ماده در واقع قانون اساسی و اصول نظامی را تشکیل میداد که محمد در پی بر پا داشتن آن بود. باید توجه داشت که در آن زمان اسلام مراحل اولیه خود را طی میکرد و لذا مقررات و قواعد آن که همان اصول و قواعد نظام آتی بود، هنوز چندان بسط و توسعه نیافته و کم و بیش چیزی جز همین فقرات ششگانه را در بر نمیگرفت. در مدینه است که بعدا ما میبینیم بتناسبی که پایه های قدرت جدید شکل میگیرند، مقررات و آئینهای مذهبی، اجتماعی و سیاسی متناسب با آن نیز بصورت آیه های جدید بوجود آمده، بسط می یابند. با اینحال همین شش فقره مورد موافقت محمد با انصار در بیعت عقبه، اساس تمامی جامعه جدید را در خود منعکس می سازند. ماده اول، یعنی نهی از شرك با خدا، همانطور که قبلا نیز گفتیم، نهی از شريك شدن در قدرت مطلقه خلیفه یا شاه بوده است. وحدانیت الهی، همه جا معنای زمینی اش وحدانیت سیاسی و تمرکز قدرت در دست يك نفر بوده است. بنابراین، ماده اول عبارت از توافق بر سر نظام دیکتاتوری فردی بوده است.

ماده دوم، منع دزدی، تاکید اخلاقی بر اصل مالکیت خصوصی در نظام آتی بوده است. ما قبلا گفتیم نهی دزدی در اسلام، همچنانکه در هر نظام طبقاتی دیگر، نهی تنها يك نوع دزدی،

دزدی غیرقانونی یا خرده دزدی در دفاع از دزدی قانونی یا دزدیهای بزرگ بوده است. در قانون محمدی نیز همانطور که گفتیم، خرده دزدی حرام ولی غارت کاروانها و دزدی اموال دیگران تحت عنوان غنیمت جنگی حلال بوده است. بنابراین، این ماده نیز بر طبقاتی بودن جامعه جدید تاکید داشت.

ماده سوم، نهی زنا نیز، همانطور که مفصلاً در گذشته شرح دادیم، رواج و قانونی کردن فحشای خانوادگی در نظام جدید، تحت عنوان نکاح، و تبدیل بردگی جنسی زن به پرچم جامعه جدید بوده است. بعبارت دیگر، این ماده بیان اسارت زن و اعلام این بوده است که در نظام جدید، زن تنها از طریق فحشا یا بردگی جنسی و کاری برای مرد یا شوهر خود است که میتواند حق حیات داشته باشد.

ماده چهارم، نهی زنده بگور کردن فرزندان نیز، همانطور که در گذشته شرح دادیم، بطور کلی عبور از نظام بدوی به نظام تمدن، و بطور اخص، تا آنجا که به منع زنده بگور کردن دختران مربوط می شود، تاکید بر کالائی شدن زن و ارزش یافتن آن برای مبادله جنسی بوده است.

ماده پنجم، نهی دروغ و بهتان، تنها موردی است که در گذشته به آن نپرداخته ایم. در نظر اول، این اندیشه به خاطر خطور می کند که چرا در يك قرارداد سیاسی و مهم باید يك مسئله اخلاقی مانند نهی از دروغگوئی بعنوان یکی از موارد توافق مورد تاکید

قرار گیرد. در حالیکه اگر معنای قرآنی دروغ و بهتان به دیگری را بدانیم کاملاً متوجه می شویم که معنای آن در فرهنگ قرآنی کاملاً با آنچه که ما از آن درک می کنیم متفاوت می باشد، و از اینرو، در قرارداد عقبه، نه تنها موضوع بر سر توافق بر سر يك مسئله شخصی و اخلاقی نبوده، بلکه اصل سیاسی مهمی در نظام قدرتی مورد نظر محمد در میان بوده است. بزبان قرآنی، منظور از نهی از دروغ و بهتان زدن به دیگران، نسبت دروغ دادن به محمد و تکذیب آیات اوست. یعنی نفی و دروغ دانستن مسئله وحی و بعبارت دیگر رابطه ای بوده است که محمد تمام حقانیت و قدرت خود را از آن می گرفته است. به این آیه توجه کنید:

"در جهان از آنهایی که به خدا نسبت دروغ دادند ستمکارتر کیست؟ آنان بر خدا عرضه داشته شوند و گواهان محشر گویند اینان هستند (که بزرگترین ظلم را مرتکب شده) بر خدا دروغ بستند." ۳۸

البته، این نظر خود ساخته من نیست. بلکه چیزی است که پرفسور ایزوتسو که نظر آتش مورد تایید جامعه اسلامی است و ما آنها را در گذشته نیز بکرات مورد استناد قرار دادیم می گوید. او در کتاب خود، مفاهیم دینی- اخلاقی در قرآن مجید، پس از آنکه برای تایید نظر خود در مورد معنای واقعی دروغ و بهتان آیه بالا را می آورد، می گوید "در این مورد تا بخواهید میتوان مثال آورد ولی

برای منظور ما همین یک نمونه* کافی است.^{۳۹}

بنابراین، ملاحظه میکنیم که ماده پنجم نیز بر خصالت الهی نظام آتی، یعنی بر اینکه این نظام حقانیت خود را از الله یا خدا می گیرد، و در نتیجه يك نظام مذهبی و تئوکراتیک است تاکید میورزد . و سرانجام ماده ششم، فرمانبرداری از محمد و نهی مخالفت و طغیان بر علیه وی، بیان دیکتاتوری فردی وی و جایگاهی است که او در نظام آتی خواهد داشت. بعبارت دیگر، در این ماده انصار حق هرگونه مخالفت با محمد را از خود سلب مینمایند، و این برای اولین بار امر بی سابقه اِپرا در عربستان بدوی برقرار می کند. تاکنون، همانطور که قبلا نیز شرح دادیم، در نظام قبیله ای عرب، اعضای قبیله نه تنها حق مخالفت با رئیس خود، بلکه حق عزل وی را نیز داشتند، و در اینجا، برای اولین بار سنتی بوجود می آید که بعدا اساس دیکتاتوری فردی در نظام آتی را شالوده ریزی می کند. این سنت کاملا مغایر با دمکراسی بدوی، حتی بشکل ناقصی که در عربستان آنزمان شیوع داشت، بود.

بنابراین، بیعت محمد با انصار، بیعتی بر سر نظام دیکتاتوری- طبقاتی آتی و تلاش برای برپائی آن بوده است. چیزی که حوادث بعدی نیز صحت آنرا بطور کامل به اثبات میرسانند .

* "چه کسی ستمکارتر است از آنکه به خدا دروغ می بندد و آیات او را تکذیب می کند، بدرستی که مجرمان رستگار نمی شوند." سوره یک آیه های ۱۷ و ۱۸

این بیعت در ملاقات دوم ، یعنی جائی که شش ماده مزبور مورد موافقت قرار میگیرد، خصلتی صرفاً سیاسی و در ملاقات سوم خصلتی نظامی بخود می گیرد. این همان چیزی است که مسلمانها نیز از آن بعنوان آمدن آیه قتال یاد می کنند. باین معنا که اظهار می کنند که آیه قتال یعنی آیه ای که در آن برای اولین بار به مسلمانان اجازه جنگ و کشتن دشمنانشان را میدهد در همینجاست که فرود می آید:

"رخصت جنگ با دشمنان به جنگجویان اسلام داده شد زیرا آنان از دشمن ستم کشیدند و خدا بر یاری آنها قادر است."^{۴۰}

ما نیز در بیعت دوم (سومین ملاقات عقبه) دیدیم که برای اولین بار محمد صحبت از جنگ با دشمنان خود یعنی صحبت از يك اتحاد نظامی با انصار بر علیه مخالفین خود می کند، در حالیکه در بیعت اول صحبتی از جنگ و مبارزه نظامی در کار نیست . ابن عشاق این مسئله را اینطور بیان می کند:

"پیغمبر قبل از عقبه دوم هنوز اجازه نیافته بود که بجنگد و خون بریزد. او تنها دستور یافته بود که مردم را به سوی خدا دعوت نموده، تحمل اهانت کرده و منکران را ببخشد. قریش پیروان او را آزار و اذیت کرده بودند، بعضی از آنها را به خروج از مذهب خود، اغواء و بقیه را وادار به ترك کشورشان کرده بودند. آنها مجبور بودند یا دست از مذهب خود بکشند، یا بدرفتاری قریش را بپذیرند، و یا از سرزمین خود فرار کنند و بعضی به حبشه و بقیه به مدینه بروند. وقتی که

قریش نسبت به خدا گستاخ شدند و نیت والای او را منکرشده، او را متهم بدروغ نموده، و با او آغاز به بد رفتاری نمودند... خدا به پیامبرش اجازه جنگ و دفاع خود را داد.^{۴۱}

البته، ابن عشاق یا مترجم کتاب وی، بجای بیعت دوم، باشتباه، عقبه دوم را می آورد، در حالیکه این عقبه سوم یا بیعت دوم بوده است. بهر حال، ابن هشام مسئله را روشن تر بیان کرده میگوید:

"سال دوم، این دوازده تن، که یاد کردیم از روسای انصار، به مکه رفتند و در عقبه الأولى سید علیه السلام، بدیدند و بیعت کردند و بعضی که اسلام نیاورده بودند اسلام بیاوردند. و این اول بیعتی بود که در اسلام رفت. و این بیعت شرط حرب درش نبود، زیرا که هنوز آیت قتال فرو نیامده بود."^{۴۲}

این مسئله نکته دیگری را نیز برای ما روشن می کند. اینکه حالت دفاعی و صلح طلبانه محمد در مکه و حالت جنگی و تعرضی بعدی وی در مدینه چیز متضادی جز مراحل مختلف تکاملی يك نیروی از همان ابتدا متعرض و خیز برداشته برای قدرت نبوده است. بنابراین، محمد نه آنطور که ابن عشاق میگوید، بلکه برای این در مکه آیه قتال را نیاورد که در آنجا هنوز قدرت رویارویی و عمل نظامی بر علیه قریش را نداشت، در حالیکه در عقبه همینکه با بیعت با انصار صاحب قدرت نظامی شد، لحظه ای هم در آوردن آیه قتال درنگ نکرد.

بهرحال، این حقیقت را که محمد در همه جا در پی قدرت شخصی و استقرار نظامی مبتنی بر قدرت مطلقه خود بود، نه تنها در بیعتش با انصار، در مذاکرات وی با سران قریش، بلکه در مباحثات او با دیگران، منجمله با یکی از شیوخ عرب که برای زیارت به مکه آمده و طبق معمول سالانه، محمد در پی جلب وی به اسلام بر آمده بود نیز میتوان مشاهده کرد.

فرد مزبور که احتمالاً رئیس یکی از قبایل عرب بوده است، از محمد سؤال می کند: "اگر ما از تو پیروی کنیم و خدا ترا بر دشمنانت پیروز گرداند، آیا ما هم در قدرت تو سهیم می شویم؟ و محمد جواب میدهد: "قدرت از آن خداست. او آنرا به هر کس که بخواهد میدهد" و شیخ عرب که خوب می فهمد که آن کس جز محمد شخص دیگری نیست، تیز هوشانه پاسخ میدهد: "بنابراین، ما باید سینه خود را بخاطر تو در برابر اعراب سپر کنیم تا خدا ترا پیروز گرداند، و دیگران فرماندهی کنند! از پیشنهاد تو خیری بما نخواهد رسید."^{۲۳} و محمد را تنها می گذارد.

در مذاکرات محمد با سران قریش بوساطت ابوطالب نیز اساس کشمکش دو طرف بر سر همین مسئله است. اینکه محمد در تلاش آنست که به سران قریش بفهماند که اگر آنها زیر نام الله و پشت سر وی متحد شوند، میتوانند عرب و سپس عجم را تحت سلطه خود در آورند. این حقیقتی است که بعداً نیز صحت آن عملاً باثبات

می رسد، ولی نه از طریق اتحاد با قریش، بلکه از راه اتحاد با اوس و خزرج و تسلیم بعدی قریش به این اتحاد. بهرحال، همانطور که دیدیم، در موقعیت ضعیف و در واقع هیچ کاره ای که محمد در مکه داشت، در نظر قریش پیشنهاد وی مسخره آمیز بنظر می رسد.

در آنزمان، قریش اساساً از لحاظ اقتصادی و سیاسی در موقعیت بسیار مستحکمی قرار داشتند. نه تنها کنترل اقتصادی و سیاسی مکه را در دست خود داشتند، بلکه با نفوذی که از طریق دادن وام به قبایل دیگر، پرداخت حق و حساب برای عبور سالم کاروانهای خود از مناطق آنها، و شریک کردن آنها در کاروانهای خود، در مناطق دیگر بهم زده بودند، کمبودی از این جهت احساس نمی کردند، و لذا خود را نیازمند توسل به راه دیگری برای توسعه قدرت و نفوذ خویش نمی دیدند. بنابراین، هیچ دلیلی برای تغییر اوضاعی که عملاً در جهت منافعشان در حال پیشرفت بود نمی دیدند. در واقع نیز اطلاعات تاریخی باقی مانده از آن زمان، بما هیچ نشانی از اینکه قریش در آن مقطع از زمان، در مسیر پیشروی خود دچار مشکلی شده، و نیازمند به راه جدیدی برای ادامه روند قدرت یابی خود شده باشند، نمی دهند.

بعلاوه، اگر هم بفرض، قریش برای یکپارچه کردن قدرت در عربستان در پی اتحاد با دیگران بودند، چرا باید با محمد متحد شوند. کسی که نه تنها نیروئی بحساب نمی آمد، بلکه همراه شدن با

او بی شك منجر به نارضایتی متحدین قریش و تضعیف آنان می گشت. بهمین دلیل، پیشنهاد محمد از نظر قریش مسخره و حتی ارزش بررسی و فکر کردن را هم پیدا نمی کند. برای همین بمحض اینکه از جانب محمد طرح می شود، سران قریش جلسه را ترك می نمایند. بهر حال، همه وقایع سیزده ساله اول نشان میدهند که برای محمد در مکه و در میان قبایل قریش هیچگونه شانسی وجود ندارد، و او باید بخت خود را در جایی دیگر جستجو کند.

اما در مورد بیشتر از صد هواداری که او در مکه داشته است، ما بخاطر فقدان اسناد، بدرستی نمیدانیم که هر يك از آنها واقعا با چه انگیزه ای به محمد پیوسته بودند. حتی در مورد خود محمد نیز، اطلاعاتی که بتواند بر زندگی شخصی اش قبل از بعثت پرتوی بی افکند، اگر نگوئیم هیچ، بلکه بسیار اندک است. بنابراین، ما نمیدانیم کسانی مانند خدیجه، عمر و ابوبکر، واقعا با چه انگیزه ای به او پیوسته بودند؟ بخاطر روابط خانوادگی؟ از ترس عقوبت در جهان دیگر؟ و یا برای رسیدن به قدرت؟ و یا از سر سادگی، عقب افتادگی فکری و عقیده به وجود خدا؟

در مورد علی میتوان گفت که بی تردید شق اول صادق است. زیرا او در زمان اسلام آوردن کودک ده ساله ای بیش نبود.^{۴۴} و از اینرو نمیتوانست بر خوردی عقلانی به مسائل داشته باشد. بعلاوه، او را پدرش ابوطالب، بخاطر قحطی و مضیقه مالی، از

دوران خردسالی به محمد سپرده بود. از اینرو، محمد حکم پدرش را داشت و بخاطر روابط عاطفی و نزدیکی که با او داشت طبیعی بود که با عقل کودکانه خود از وی پیروی نماید.

ولی در مورد بردگان و کسانی که از بخش فقیر جامعه برخاسته بودند و بخش مهمی از هواداران او را تشکیل میدادند، میتوان دست به حدسیات روشن تری زد. یکی آنکه همانطور که قبلاً هم اشاره کردیم، معمولاً عقیده به يك قدرت خیالی مطلق، همواره پناهگاه اقشار محروم، سرکوب شده و بی پناه جامعه بوده است یعنی آنهایی که آرزوهای گمگشته و ارضاء نشده خود را در این دنیا لاجرم در دنیایی دیگر جستجو می کرده اند، بوده است. بسیاری از آیه های محمد در مورد مواهب و لذائذ بهشتی نیز در مکه خطاب به همین افراد بوده است. حتی با آنکه خدای محمد خدایی جهانی بوده و نتیجتاً می بایست طرف خطابش همهٔ ابناء بشر در سراسر دنیا باشند، ولی با کمال تعجب مشاهده می کنیم هنگامیکه او از وعده های بهشتی سخن می گوید، از لذت نشستن در زیر سایه درختان که فقط مطلوب ساکنین منطقه گرم و سوزان عربستان بوده است نام میبرد.

"آنان (بندگان پاک و با اخلاص خدا) را (در بهشت) روزی جسمانی و روحانی بی حساب معین است و میوه های گوناگون بهشتی، و هم آنها بزرگوار و محترمند و در بهشت پر نعمت مُنْعَم اند و بر تختهای عالی روبروی یکدیگر نشسته اند و حور و غلمان، جام شراب و طهور برای آنان به گردش در می

آورند. شرابی سپید و روشن که نوشنده را لذت کامل دهد نه در آن می، خماری و درد سر، نه مدهوشی و مستی است، و در بزم حضورشان حوران زیبا چشمی است که جز به شوهران خود به هیچکس ننگرند. آن حوران در سپیدی (لطافت) گویی بیضه مکنون اند. " (الصفات، آیه های ۴۱-۴۹)؛ "آنان با زنانشان در سایه درختان بهشت بر تختهای عزت تکیه زده اند. برای آنها میوه های گوناگون و هر چه بخواهند آماده است. " (یس، آیه های ۵۶ و ۶۷)؛ "و فرشهای پر بها (یا فراش و زنان زیبا) که آنها را ما (در کمال زیبایی) بیافریده ایم و همیشه آن زنان را باکره گردانیده ایم و شوهر دوست و جوان " (الواقعه، آیه های ۳۴-۳۷)؛ "آنان در بهشت به عزت بر سریرهای زربفت مرصع تکیه زنند و همه شادان با یاران و دوستان روبروی یکدیگر بر آن سریرها می نشینند و پسرانی زیبا که حسن و جوانی شان ابدی است گرد آنها به خدمت می گردند با کوزه ها و مشربیه ها و جامهای پر از شراب ناب ... و از گوشت مرغانی که مایل باشند و زنان سیه چشم زیبا که در بها و لطافت چون دُر مکنون اند بر آنها مهیاست. این نعمتهای الهی پاداش اعمال آن بهشتیان است. " (الواقعه، آیه های ۱۵-۲۴)

بنابراین، خدای محمد قرار است آنچه را که خدایان زمینی (اشراف عرب) اعراب بدوی را از آن محروم کرده اند، در بهشت خیالی در دسترس آنان قرار دهد. طبیعی است که این افسون، تنها می تواند عناصر کوتاه فکر و عقب افتاده ای از اعراب فقیر و محروم را بسوی خود جلب کند. روی آوری بیشتر اقشار فقیر و محروم جامعه به مذهب، حتی در جوامع امروزی نیز، بر این نکته مهر تایید میزند.

از اینرو، بخش زیادی از هواداران محمد در مکه نه بدلائل عقلی و فکری، بلکه بخاطر سرخوردگی، محرومیت های مادی و نیازهای روحی است که بسوی او کشیده می شوند. برای همین محمد در ابتدا، فقط در مکه- که بعنوان ثروتمندترین شهر در عربستان مرکزی از تکامل اجتماعی و اقتصادی پیچیده تری برخوردار است و در آن محرومیت ها و تفاوت ثروت و فقر بیشتر از نقاط دیگر است، می تواند هوادارانی از این نوع را بسوی خود جلب نماید. ما میدانیم که در مدینه روی آوری اعراب به محمد عمدتاً دلیل دیگری داشت.

یادداشت‌های

فصل هفتم

- ۱- مقدسی مطهر بن طاهر، آفرینش و تاریخ، جلد چهارم تا ششم، فارسی، ص ۶۶۷ .
- ۲- همانجا، همان صفحه .
- ۳- الحجر، آیه های ۹۵-۹۶
- ۴- طبری، جلد سوم، فارسی، ص ۸۶۹
- ۵- مقدسی مطهر بن طاهر، آفرینش و تاریخ، جلد چهارم تا ششم، فارسی، صص ۶۵۲-۶۵۳
- ۶- النجم، آیه های ۲۰-۲۳
- ۷- مقدسی مطهر بن طاهر، آفرینش و تاریخ، جلد چهارم تا ششم، فارسی، ص ۶۵۵ .
- ۸- طبری، جلد سوم، فارسی، ص ۸۷۰ .
- ۹- پطروشفسکی الیایاولویچ، اسلام در ایران، فارسی، ص ۱۹ .
- ۱۰- طبری، جلد سوم، ص ۸۱۴ .
- 11 - Rodinson Maxime, Muhammad, translated in English, p. 39.
- ۱۲ - مقدسی مطهر بن طاهر، آفرینش و تاریخ، جلد چهارم تا ششم، فارسی، ص ۶۵۳ .
- ۱۳ - همانجا، ص ۶۵۶ .
- ۱۴ - ابن هشام، جلد اول، فارسی، ص ۳۵۳ .
- ۱۵ - طبری، جلد سوم، فارسی، ص ۸۷۹ .
- ۱۶- مقدسی مطهر بن طاهر، آفرینش و تاریخ، جلد چهارم تا ششم، فارسی، ص ۶۵۴ ، پانویس ۱
- ۱۷ - الحج، آیه های ۵۲-۵۳ .
- ۱۸ - سوره النجم، آیه های ۱-۲۰ .
- 19 - Ibn Ishaq, The life of Muhammad, A translation of Ibn Ishaq's Sirat Rasul Allah by A. Guillaume, p. 155, 156.
- ۲۰- مقدسی مطهر بن طاهر، آفرینش و تاریخ، جلد چهارم تا ششم، فارسی، ص ۶۵۷ .
- 21- Ibn Hisham, Sira Des Leben Muhammeds, ed. F. Wustenfeld, Gottringen, p. 227. In Maxime Radinson, Mohammad, in English, p. 135.
- ۲۲ - مقدسی مطهر بن طاهر، آفرینش و تاریخ، جلد چهارم تا ششم، فارسی، آفرینش، ص ۶۵۸ .
- ۲۳ - سوره الاحقاف، آیه ۲۹ .
- ۲۴ - سوره القمر، آیه ۱ .
- ۲۵ - سوره الروم، آیه ۱-۴ .
- ۲۶ - مقدسی مطهر بن طاهر، آفرینش و تاریخ، جلد چهارم تا ششم، فارسی، ص ۶۶۰ .
- ۲۷ - همانجا، ص ۶۶۱ .
- ۲۸ - همانجا، ص ۶۶۳ .
- ۲۹ - سوره الانشاء، ۱ و ۶۱ .
- ۳۰ - ابن هشام، جلد اول، فارسی، ص ۴۴۳ .
- ۳۱ - همانجا، صص ۴۳۹-۴۴۰ .

-
- ۳۲ - همانجا، ص ۴۴۰ .
- ۳۳ - همانجا، ص ۴۴۰ .
- ۳۴ - مقدسی مطهر بن طاهر، آفرینش و تاریخ، جلد چهارم تا ششم، فارسی، ص ۶۶۴ .
- ³⁵ - Rodinson Maxime, Muhammad, translated in English, p. 158.
- ۳۶ - ابن هشام، جلد اول، فارسی، ص ۴۷۸ .
- ۳۷ - همانجا، ص ۴۳۰ .
- ۳۸ - سوره هود، آیه ۱۸ .
- ۳۹ - توشیهیکو ایزوتسو، مفاهیم اخلاقی- دینی در قرآن مجید، ص ۵۱۲ .
- ۴۰ - سوره الحج، آیه ۳۹ .
- ⁴¹ - Ibn Ishaq, The life of Muhammad, A translation of Ibn Ishaq's Sirat Rasul Allah by A. Guillaume, p. 212.
- ۴۲ - ابن هشام، جلد اول، فارسی، ص ۴۳۰ .
- ⁴³ - Maxim Rodinson, p. 139.
- ۴۴ - ابن هشام، جلد اول، فارسی، ص ۲۲۳ .

فصل هشتم

پایه های قدرت در مدینه

نقش سرکوب و خشونت در استقرار مذاهب توحیدی

در مکه و بطور کلی در عربستان مرکزی، جامعه طبقاتی هنوز مراحل اولیه خود را طی می نمود و در نتیجه ابعاد فقر، سرکوب و سرخوردگی روحی در آن نسبت به جوامع متکامل تر و سرکوبگرانه تری چون ایران و روم بمراتب کمتر بود. نتیجتاً در مکه، و در درجات بالاتری در کل عربستان مرکزی، زمینه بمراتب کمتری برای تبلیغات تخدیر کننده محمد وجود داشت.

برای همین در اورشلیم و بعد در سایر مناطق تحت قلمرو رم، با ظهور خیالی عیسی مسیح که خدای او هم، شفا دهنده بیماران و پناه دهنده محرومان و فقیران بود، وجود ابعاد عظیم

سرکوب و فقر و همه جا گیر بودن آن، افشار وسیعی از توده های محروم و بی پناه را به سوی مسیحیت سوق داد. در حالی که در مکه چنین اتفاقی رخ نداد. چون اعراب بدوی هنوز تحت سرکوب هیچ دولت طبقاتی و قلدری قرار نگرفته بودند و از روحیه بالا و سرفرازانه ای برخوردار بودند. از اینرو، با اخلاقیات ماقبل تاریخی خود که سرشار از روحیه اتکاء بخود و لذت بری از دنیای موجود بود، نه نیازی به پناه آوردن به خدای خیالی محمد داشتند و نه به لذائذ اخروی او.

بالعکس، این بخش فقیر و سرکوب شده مکه بود که از استعداد روحی بیشتری برای قبول خرافات محمد، منجمله خدایی که باو پناه برَد و آخرتی که محرومیت های این جهانی خود را در در بهشت خیالی آن جبران نماید، برخوردار بود. چرا که این قشر بیش از همه تحت سرکوب و استثمار بود. در واقع نیز علت اینکه بیشتر پیروان اولیه محمد از افراد فقیر و بردگان بودند چیزی جز این نبود. اما مسئله این بود که این بخش، یعنی مردم سرکوب شده و روحیه باخته، همچنانکه در همه نظامات بدوی که مراحل اولیه تکامل خود به نظام طبقاتی را میگذرانند، در صد بسیار کم و ناچیزی از مردم مکه را تشکیل میدادند. این در واقع، دلیل اصلی عدم کامیابی محمد در مکه بود.

محمد، همانطور که دیدیم، بخاطر ماهیت عقب افتاده و بردگی طلبانه عقایدش به هیچ وجه از طریق منطق و استدلال عقلی شانسی برای جلب اعراب بدوی که از نظر فکری از او بسیار واقع بین تر و پیشرفته تر بودند نداشت، و تنها از طریق نفوذ در میان توده های سرکوب شده و سر خورده عرب بود که میتوانست امکان موفقیتی داشته باشد. ولی همانطور که گفتیم مشکل محمد در اینجا بود که اساسا چنین توده ای در عربستان هنوز بوجود نیامده بود. جامعه عرب هنوز يك جامعه نیمه بدوی و سرکوب نشده بود و هنوز از لحاظ روحی برای پذیرش مذاهب توحیدی، آمادگی نداشت. برای همین نه مسیحیت و نه یهودیت، علی رغم تلاش هایشان، هرگز در عربستان همه گیر نشده بودند، و تبلیغات توحیدی حنفا و خود محمد در مکه نیز فقط قادر به جلب جز گروه اندکی بگرد خود نشده بودند. مسیحیان و یهودیان ساکن شهرهای عرب نیز اکثرا مهاجرینی از نقاط دیگر و یا فراریان از قلمرو رم بودند.

مذاهب توحیدی، همانطور که گفتیم، در نقاط دیگر تنها برزمینه سرکوب وسیع توده ها، بی اعتمادی به نیروی خود، و میل به توسل به نیروئی ماوراء الطبیعه بود که در میان مردم رواج یافته بودند. در واقع نیز مذاهب توحیدی مکمل سرکوب خونین توده های کلان برای استقرار نظام طبقاتی بودند و از اینرو، جزء

ضروری و لایتنجری آن محسوب می شدند. مذهب آه ناله مظلومان و توده های ستم کشیده و سرکوب شده و بیان وارونه آرزوها و امیال از دست رفته آنان بود، و از اینرو بدون چنین توده محروم، مایوس و سرکوب شده ای چیزی غیر ضروری و بی ربط مینمود. علت اینکه مسیحیت در رم، به محض عروجش، بدون تیغه شمشیر توده گیر شد، این بود که در آنجا سرکوب توده های مردم، چه در اورشلیم و چه در نقاط دیگر، قبلا توسط امپراطوران رمی بطرز وحشتناک و خونینی انجام گرفته بود، و در نتیجه مسیحیت بی آنکه نیازی به اعمال خشونت و انجام این کار بدست خود داشته باشد، از همان ابتدا با زمینه روحی مساعدی در میان توده های مردم مواجه بود. در نتیجه، بدون هیچ تلاشی و بطور خود بخودی، همچون يك نیاز روحی و بیماری مسری، در اندک زمانی در میان مردم اورشلیم و بعد سایر مناطق تحت قلمرو رم همه جا گیر شد.

اگر محمد نیز از همان ابتدا در مکه با چنین توده ای روبرو بود نیازی به فرار به مدینه و ترویج اسلام به زور جنگ و خشونت نداشت. ولی وضعیت اسلام بهنگام عروج در عربستان کاملا متفاوت بود. جامعه بدوی عرب، هنوز جامعه ای متشکل از افرادی آزاده و سرکوب نشده بود، و چنین سرکوبی بخصوص در مقیاس وسیع آن هنوز در آن انجام نگرفته بود. در نتیجه، همانطور که در آینده خواهیم دید، این خود محمد است که ابزار

سرکوب را که منجر به بر پائی دولت طبقاتی میگردد، بعنوان پیش شرط ترویج مذهبش بعهده میگیرد.

البته، محمد خود قادر به تجزیه تحلیل و درک چنین مسئله ای از قبل نبود، بلکه این منطق عملی خود واقعیت بود که رهنمون او در اتخاذ تاکتیک سرکوب برای گسترش مذهب در میان اعراب میشد. باین معنا که محمد پس از آنکه تلاشهای مسالمت آمیزش در مکه برای گسترش اسلام با بن بست مواجه شد، به محض ورود به مدینه دریافت که تنها از طریق زور و شمشیر، یعنی سرکوب وحشیانه قبایل عرب است که میتواند مذهب اسلام را در عربستان بدوی مستقر سازد. با اینحال، در مدینه نیز محمد برای آنکه خود را بصورت يك نیروی نظامی در آورد، نیاز به وقت داشت. برای همین برای يك دوره قیل از آنکه حملات سرکوبگرانه خود را به قبایل عرب آغاز کند، در نقش فردی ملایم و صلح جو ظاهر شد و با آوردن آیه های رحمت سعی در جلب هرچه بیشتر آنان به مذهب خود نمود.

محمد در مدینه

مدینه که برای اولین بار از آن در اسناد بابلی در ۶۰۰ ق. م. یاد می شود، در محلی در شمال شرقی مکه و در دوپست میلی آن قرار داشت. این محل که در زمان محمد واحه ای حاصلخیز، پراز چشمه های آب، مزارع، تاکستانها و باغ های

میوه بود، بعداً در زمان اسلام بود که نام مدینه یا شهر را بخود گرفت.*

در آن زمان نام آن به یونانی "یتریا" و به عربی "یثرب" بود و ساکنان آن، بر عکس مکه، از ادیان مختلف بودند، و عمدتاً به کشاورزی، تجارت، پرورش شتر، گوسفند، بز و خرما اشتغال داشتند. در اوائل قرن هفتم میلادی مدینه به ۵ کوی تقسیم میشد که در هر کدام یکی از قبایل پنجگانه اصلی مدینه زندگی می کردند: دو قبیله اوس و خزرج که عمدتاً بت پرست بودند و مدتها قبل از یمن در جنوب به این محل مهاجرت کرده بودند، و ۳ قبیله یهودی بنامهای "بنی قریظه"، "بنی نضیر"، "قبیله یهودی" که اصلشان از یهودیان اسرائیل بود و آنها نیز در دورانهای قدیم به مدینه آمده بودند.

همانطور که قبلاً نیز گفته شد مدینه برای محمد دروازه نجات بود. اگر محمد قرار بود معجزه ای را بخود نسبت دهد، این معجزه نه قران و آیه های او، بلکه فرصتی بود که مدینه با پذیرش او در اختیار وی گذاشت. محمد که در مکه با از دست دادن حمایت کلان و قبیله خود بکلی موقعیت خویش را از دست داده، در

---

* مقدسی شرح میدهد که "در آن روزگار مدینه شهری نبود و فقط پناهگاهی بود و دیوارهایی." آفرینش و تاریخ، مطهر بن طاهر مقدسی، ص ۶۷۵.

معرض قتل و تعقیب قرار گرفته بود، و تمام کوشش هایش برای پناه یافتن توسط قبایل دیگر با شکست مواجه شده و حتی علیرغم میل خویش مجبور به اعزام بخشی از هوادارانش به حبشه شده بود، اکنون در مدینه، نه تنها جای امنی یافته بود، بلکه در میان قبایل اوس و خزرج نیز بسرعت صاحب هواداران زیادی شده، عملاً به یک پای قدرت در مدینه تبدیل گشته بود.

گفتیم که علت پاگیری اولیه اسلام در مدینه در میان قبایل اوس و خزرج دلایل کاملاً سیاسی داشت. قبایل مدینه نه تنها با مکیان دشمنی قومی داشتند و جدا شدن هر گروهی از قریش را به نفع خود دانسته و از آن استقبال می کردند، بلکه خسته و فرسوده از جنگ ویران کننده ای که سالها در مدینه جریان داشت، از هر تحول و عامل جدیدی که بتواند اوضاع را بنفع صلح تغییر دهد استقبال می کردند. از جمله، آنها در آرزوی ظهور رهبر جدیدی بودند که بتواند با ورود خود، موجب توقف جنگ و برقراری صلح در میان قبایل متخاصم مدینه گردد.

همین نیاز مبرم به ختم جنگ، زمینه روحی مناسبی را چه در میان بت پرستان و چه در بین یهودیان بوجود آورده بود که نه تنها خرافات مذهبی مندرج در کتب یهود مبنی بر ظهور پیغمبری جدید را جدی گرفته آنرا قویا باور نمایند، بلکه برای پیوستن به چنین پیغمبری با یکدیگر رقابت نمایند. این روحیه در گزارش ابن

هشام از ملاقات اول محمد با اوسیان و گفتگوی میان آنها بخوبی منعکس است. ابن هشام می گوید در میان اختلافات میان خَزْرَجیان و یهود هر وقت که کار آنها به مجادله می کشید یهودیان آنها را تهدید می کردند و می گفتند:

"ای قوم خَزْرَج، نزدیک شد که پیغمبر آخر الزمان ظاهر شود و آن وقت ما جواب ایشان باز دهیم و شما را، چون قوم عاد و ثمود و ارم، بقتل آوریم؛ و اول قومیکه متابعت وی کنند، چون ظاهر شود، ما باشیم، چراکه ما اهل کتاب ایم و احوال وی می دانیم!"^۱

همین ادعای خرافی یهودیان به ظهور پیغمبر جدید بود که بدویان مکه را واداشته بود که هنگامیکه محمد در مکه اعلام پیغمبری کرده بود، "نَضْر بن حارث" را که مدعی بود آیه های محمد چیزی جز داستانها و افسانه های گذشتگان نیست، برای تحقیق و جستجو در این مسئله به مدینه نزد علمای یهود بفرستند تا آنها با مطالعه علائم و نشانه های پیغمبر موعود در کتب و آثار خود، آنها را از کذب و صحت ادعای محمد مطلع سازند.

"پس چون نصر بن حارث قریش را آن بگفت، قریش جمله او را گفتند: تو و "عُقَبَة بن ابی مُعِيط" به مدینه باید رفتن و از اخبار یهود خبر محمد پرسیدن و احوال وی باز دانستن که ایشان اهل کتاب اند و علمای یهوداند و علمای تورات

و انجیل اند؛ و اگر این محمد پیغمبر خدایست هر آینه ایشان احوال ایشان از تورات و انجیل بدانسته باشند و صفت وی از اسلاف شفته باشند.^۲

بهر حال، وجود چنین شایعاتی در مورد ظهور پیغمبر جدید و شرایط مناسبی که بخاطر مصائب جنگ برای قبول آن در مدینه وجود داشت باعث گردید همینکه شش اوسی محمد را دیدند با هم بگویند :

"ای قوم بدانید که این آن پیغمبر است که یهود ما را وعده داده اند و ما را تهدید می کردند ، اکنون بیائید تا پیشتر از آنکه یهود بر ما سبّ برند، ما خود متابعت وی کنیم و بدین وی در آئیم. بعد از آن همه راضی شدند و تصدیق پیغمبر، علیه السلام، کردند و به وی ایمان آوردند و مسلمان شدند"^۳

آنگاه نزد محمد آمده باو گفتند:

"ما مردم خود را محکوم می کنیم . هیچ قومی را مانند آنها نفرت و رقابت از هم جدا نساخته. شاید مقدر باشد که خدا آنها را توسط تو یکی کند. ما به سوی آنها میرویم و بسوی تو می خوانیمشان. ما همه آنچه را که تو در مورد این مذهب بما گفتی بآنها خواهیم گفت . و اگر خدا با مذهب تو آنها را با هم متحد کند قویتر از تو مردی وجود نخواهد داشت."^۴

بدویان مدینه هر چند بدلالی که گفته شد خود برای پذیرفتن پیغمبری که اختلافاتشان را از میان بردارد آمادگی داشتند، با اینحال، از گفته آنها در بالا بر می آید که محمد نیز در جریان گفتگوهای خود با آنها، از حساسیت آنها نسبت به اختلافات داخلی دو قبیله اوس و خَزْرَج استفاده کرده، با امیدوار ساختن آنها به رفع اختلافات و یکی شدنشان زیر نام خدای واحد، آنها را نسبت به گرویدن به دین جدید تشویق و تهییج نموده باشد.

باین ترتیب است که می بینیم اوسیان با شوق و امید زیاد راهی مدینه شده، برای جلب دیگران به اسلام و برقراری صلح فعالانه دست بکار می شوند. در سایه چنین تلاشی است که طی دو سه سالی که از اولین ملاقات آنها با محمد می گذرد، هواداران او در مدینه از ۶ به ۱۲ و سپس به بیش از ۷۵ تن میرسد.

چرا یهودیان مدینه

بسوی محمد جلب نشدند

هر چند یهودیان نیز مانند خَزْرَجیان و اوسیان از جنگ و خرابیهای آن صدمه دیده و خواستار قطع آن بودند، و اساساً این خود آنها بودند که با تکیه به پیشگویی های کتاب های الهی شان راه حل ختم جنگ و برقراری صلح از طریق ظهور پیغمبر جدید را بمیان اعراب پراکنده بودند، با اینحال، خودشان بر عکس خَزْرَجیان

و اوسیان، از همان ابتدا نسبت به محمد و دعوی پیامبری او مشکوک و ناباور بودند. دلیل این امر دو چیز بود.

اول اینکه این پیغمبر قرار بود بر اهل کتاب ظاهر شود و نه بر بت پرستان. بعلاوه، با از میان بردن قوم اوس و خزرج آنها، یعنی یهودیان را، از شر جنگ و خونریزی میان این دو قبیله نجات دهد. در حالیکه محمد در میان غیریهودیان و افرادی از دو قبیله اوس و خزرج بود که ظاهر شده بود، و هر چند برای اینکه یهودیان را نیز به زیر پرچم خود بکشد خود را خاتم النبی نامیده و پیامبران و کتب یهود را نیز مورد تایید قرار داده بود، با اینحال، بهیچ وجه بنظر نمی آمد که نظر خاصی به قوم یهود داشته باشد.

دوم اینکه، در آزمایشاتی که آنها برای اطمینان از اینکه آیا او همان پیغمبر موعود نوشته شده در کتابهایشان است یا نه بعمل آورده بودند، محمد امتحان خوبی پس نداده بود.

از جمله هنگامیکه مردم مکه "نضر بن الحارث" را برای پرس و جو در مورد محمد به نزد علمای یهود به مدینه میفرستند، آنها سه سؤال را برای آزمایش محمد در مقابل او میگذارند: قصه اصحاب کهف، حکایت ذوالقرنین و حقیقت روح. ولی محمد که از این داستانها در کتب یهودیان خبر نداشته نمی تواند بالفور به آنها پاسخ دهد. در نتیجه، برای دستیابی به پاسخ سئوالها و پرسیدن آنها از دیگران، سؤال کنندگان را ۱۵ روز تمام معطل نگاه میدارد.

در نتیجه، یهودیان و مردم مکه هیچ تردیدی پیدا نمیکنند که او هیچ رابطه ای با خدا نداشته و ادعای پیامبریش چیزی کمتر از کذب محض نیست.

ابن عشاق داستان مزبور را اینگونه نقل میکند که وقتی رهبران یهودیان مدینه از آمدن پیغمبری که عقیده به خدای واحد را تبلیغ میکرد مطلع شدند، در ابتدا به هیجان آمدند. آنها نمیتوانستند بلافاصله او را رد یا قبول کنند، ولی میخواستند بیشتر در مورد او بدانند.^۵ او میگوید روابط میان آنها از وقتی رو بوخامت گذارد که یهودیان پی بردند که محمد با کتب و سنن آنها چندان آشنا نیست. خاخام های یهود او را با سئوالاتی که نمیتوانست پاسخ دهد مورد طعن قرار دادند.^۶

البته، محمد هر چند سعی میکند تا طبق معمول تقصیر را بگردن خدا انداخته، خود را معذور نموده و از معرکه بیرون بیاندازد، ولی عمق افتضاح بحدی بود که شگرد او نه مردم مکه و نه یهودیان مدینه هیچ کدام را نمی تواند قانع کند و برای همین یهودیان نسبت با او و ادعای پیغمبریش برای همیشه بدبین و بی اعتماد میشوند. محمد با زرنگی علت تاخیر ۱۵ روزه خود را در پاسخ به سئوالات نمایندگان یهود این طور شرح میدهد که گویا

وقتی از جبرئیل در مورد علت تاخیرش در آوردن پاسخ سؤال ها برای وی جويا شده، او یعنی جبرئیل به وی گفته است:

"سبب دیر آمدن من ، ای محمد ، آن بود که، چون کافران از تو سوال کردند، تو ایشان را وعده دادی که فردا جواب سوالهای شما باز دهم و نگفتی: انشاء الله . پس ما بغرامت آنکه تو کلمه انشاءالله را فراموش کردی، چند روز (۱۵ روز- از من) قدم از تو باز گرفتیم، تا چون دیگر بار کسی وعده دهمی و گوئی که فردا چنین کنم ، خدای را یاد داری و گوئی: انشاءالله."^۷

بهرحال، همانطور که گفته شد، علت استقبال مردم مدینه از مهاجرت محمد و هوادارانش به آنجا علاوه بر دشمنی شان با مکیان، وجود موج صلح طلبی در میان مردم مدینه بود که محمد بر حسب اتفاق موفق به سوار شدن بر این موج و رساندن خود به مدینه بعنوان فردی صاحب نفوذ گردید.

دلیل دیگری که ما را در امر قبول عامل جنگ و نیاز مردم مدینه به ختم آن بعنوان علت اصلی پذیرش ناگهانی، بلامقدمه و سریع محمد مطمئن می سازد، یکی هم اینست که پیوستن همزمان افرادی از هر دو قبیله اوس و خزرج که دشمن هم بودند، به محمد، امری عجیب و غیر معمول بنظر میآمد. چرا که در میان اعراب چنین معمول بود که اگر از دو قبیله متخاصم یکی به گروه یا فردی گرایش می یافت، قبیله مقابل معمولاً در جهت عکس آن عمل

نموده، با فرد یا گروه مزبور به دشمنی می پرداخت. در حالیکه ما در مورد محمد شاهد این هستیم که افرادی از هر دو قبیله متخاصم با او بیعت می نمایند و همانطور که گفته شد این امری غیر معمول بنظر میرسید. مگر آنکه قبول کنیم که پیوستن افرادی از دو قبیله اوس و خَزْرَج يك تصمیم قبیله ای نبوده و در واقع خارج از کنترل قبیله و روسای آن، و حتی در مخالفت با آنان و جنگ فرساینده ای بوده است که آنان براه انداخته بوده اند. بنابراین، میتوان گفت که تمایلات صلح طلبانه و عقیده به آمدن پیغمبر آخرالزمان که از طرف یهودیان در مدینه دامن زده شده بود دو عاملی بودند که مرزهای قبیله ای را در نوردیده افرادی از هر دو قبیله را بسوی محمد می کشاند.

اینرا ما نه تنها در گفتگوی شش نفر اوسی با محمد که در آن قبایل خود را محکوم نموده و آرزوی اتحاد میان آنان بدست محمد را می کنند، دیدیم، بلکه همچنین، در پیوستن تقریباً همزمان افرادی از هر دو قبیله متخاصم به محمد نیز مشاهده می کنیم .

نکته دیگری که در اینجا صرفاً محض اطلاع لازم به یادآوری است ، اینست که محمد از نسب مادری با یکی از کلانهای قبیله خَزْرَج در مدینه، بنام "بنی عدی بن نجار" خویشاوندی داشت. چنانکه، پدر محمد که در راه بازگشت از یکی از سفرهای تجاری اش به مدینه فوت میکند، در همین قبیله که قبیله زنش بوده است،

دفن می شود. بعلاوه، مادر محمد نیز در سفری به قبیله خود که در آن محمد را برای دیدار اقوام مادریش به همراه خود برده بوده است، در راه بازگشت فوت می کند و در همانجا دفن می شود.^۸

بنابراین واضح است که يك چنین پیوندهای خانوادگی، هر چند که از نسب مادری وی بود، ولی بهر حال مانع از آن میشد که محمد در مدینه فردی کاملاً بیگانه و غریبه بحساب آید.

اما علت اینکه چرا وی با آنکه در مکه برای پناهندگی و یاری جستن از دیگران به هر دری میزد، هیچگاه به قبیله مادریش مراجعه نکرد، یکی این بود که محمد در ابتدا بیش از هر چیز قصد داشت قریش را به سوی خود جلب نماید. چرا که قریش نقش مرکزی در حیات اقتصادی- فرهنگی در عربستان مرکزی داشتند و با جلب آنان بسوی اسلام کشاندن بقیه قبایل بدوی عرب نیز آسان میشد.

علت دیگر این بود که بنابر سنن پدرسالارانه رایج در میان اعراب، او دیگر به قبیله مادریش تعلق نداشت و از اینرو قبیله مزبور متعهد به دفاع از او نبود. با اینحال، این به معنای این نبود که اگر محمد به قبیله مزبور پناه میبرد آنها او را به این دلیل نمی پذیرفتند. اگر محمد هم نمیدانست، ولی ما اکنون میدانیم که خَزْرَجیان بطور کلی و قبیله مادریش که جزئی از آن بود بالاخص، بدلائل سیاسی و در دشمنی با قریش او را می پذیرفتند. چنانکه در

همان سال اول ملاقات محمد با گروهی از مردم مدینه که بزیارت مکه آمده بودند، یکی از کسانیکه باو پیوسته بود "اسعد بن زُراه" از روسای بنی نجار قبیله مادری محمد بود. بعدا نیز، وقتیکه محمد به مدینه آمده و در آنجا به فردی صاحب نفوذ تبدیل میشود، همین کلان مادری اوست که بدنبال مرگ رهبرشان، "اسعد بن زُراه" را برای تعیین رهبر جدید نزد محمد می‌فرستند و وقتی که محمد خود اعلام آمادگی برای رهبری آنان را مینماید، پیشنهاد او را با کمال میل می‌پذیرند.^۹

با اینحال، علت اصلی اینکه چرا محمد در دوران سرگردانی و در بدری به قبیله مادریش مراجعه نکرد، یکی هم میتواند این باشد که شاید پناه بردن وی به قبیله مادری نمیتوانست برای وی مشکل آفرین باشد. چرا که این امر، نه تنها ممکن بود او را در میان قباایل مردسالار قریش بعنوان کسی که به دامن مادرش پناه برده انگشت نما و مورد خنده و تمسخر قرار دهد، بلکه قبول آن برای خود وی نیز که شخصا و بشدت آلوده به تعصبات مردسالارانه رایج در عربستان بود، نمیتوانست قابل قبول باشد.

ما میدانیم که چگونه در مکه وقتی مخالفین محمد می‌خواستند او را مورد تمسخر قرار دهند برای صدا زدنش از اسم مادر او "ابی کبشا" به معنی "دختر کبشا" استفاده میکردند و او را "ابن ابی کبشا" یعنی پسر "ابی کبشا" که یک نام مادرتبارانه است

می نامیدند که این موضوع در جامعه پدرسالار مکه مایه ننگ و خواری بود.

در هر صورت، هر چند، همانطور که قبلا نیز بآن اشاره شد، علت اصلی پذیرش ناگهانی، سریع و بلامقدمه محمد در مدینه، عامل جنگ و نیاز مبرم مردم آن به عاملی خارجی برای خاتمه دادن به آن بود، با اینحال، نباید نقش قبیله مادری او را که هر چند جزئی و بی اهمیت بود، ولی حداقل او را از حالت فردی کاملا ناشناخته و بیگانه در مدینه در می آورد، نادیده انگاشت.

برای همین محمد بهنگام ورود به مدینه در پاسخ به دعوت هواداران خود در این مورد که در منزل کدام يك از آنان اقامت میکند، اعلام می دارد که کار انتخاب را به خدا و در واقع شتر خود می سپارد. باین معنا که هر کجا خدا اراده نماید که شتر او توقف نماید، آنجا محل اقامت همیشگی او خواهد بود. البته جای تعجب است که شتر در محلی در قبیله نجار، قبیله مادری او، توقف می کند و محمد موقتا در خانه "ابو ایوب خالد بن زید" از قبیله نجار که نزدیک ترین خانه به محل مزبور بوده است برای هفت ماه تا آماده شدن خانه خود ساکن می شود.

اینکه آیا شتر محمد از خویشاوندی مادرتبارانه وی با قبیله نجار مطلع بوده است و یا آنکه خود محمد قبیله مادریش را محل مطمئن تری برای سکونت می پنداشته و برای آنکه چنین انتخابی به

شخص وی منتسب نگردد آنرا بعهدہ شترش می گذارد، بر ما معلوم نیست . با اینحال، بنظر می آید که شق دوم واقعی تر باشد. چرا که ما میدانیم انتساب مصلحتی نیات و تصمیمات شخصی به خواست خدا، همانطور که ما در موارد دیگر نیز مشاهده کردیم، روش شناخته شده و زیرکانه محمد بود. از اینرو، احتمال دارد در این مورد نیز توقف شتر در محل مزبور نه ناشی از خواست خدا یا شترش، بلکه نتیجه خواست خود وی بوده است.

بهرحال، با ورود محمد به مدینه جنبش صلح خواهی بخصوص در میان قبایل کوچکتر که بیش از قویترها در معرض خسارات ناشی از جنگ بوده اند قوت می گیرد و از اینرو تعداد بیشتری از افراد قبایل مدینه به وی می پیوندند.

اما مهمترین واقعه پیوستن "سعد بن معاذ" و "اوسید بن حُضَیر" دو تن از روسای کلان "عبدل اشل" از قبیله اوس بود. "اوسید" طبق گزارش مقدسی یکی از شش تن گروندگان اولیه از قبیله اوس بود، هرچند بروایت ابن هشام^۱ او نیز همراه سعد بعدا توسط اسعد بن زُراره (که پسرخاله سعد بن معاذ بود) و مُصَعَب بن عُمَیر به اسلام معرفی و به محمد میپیوندند. ولی سعد از گروندگان جدید بود که بلافاصله پس از پیوستن به اسلام مجمع کلان را فراخوانده نظر ریش سفیدان را در مورد محمد جویا می شود. آنها طبق گزارش ابن هشام در جواب وی میگویند، "تو مخدوم و بزرگ

ماای و فاضلترین و بهترین قومی و حکم تو بر ما نافذ است، و هر چه تو ما را فرمائی طاعت تو بر ما واجب است." و او نیز به آنها میگوید: "ای قوم، بدانید که من مسلمان شدم و بدین محمد در آمدم و سوگند خوردم که با شما سخن نگویم، مگر که بخدای و پیغمبر وی ایمان آورید."^{۱۱} باین ترتیب است که تمام قبیله به اسلام می پیوندند.

واقعه مهم دیگر برای محمد، همچنین، روی آوری "عبدالله بن اَبی"، رئیس یکی از کلانهای خَزْرَج بنام "عوف" به محمد بوده است. بنظر می آید که او خود یکی از مخالفین جنگ بوده. چرا که وی نه تنها از شرکت در جنگ بعثت (اخیرترین جنگ میان اوس و خَزْرَج) احتراز می کند، بلکه با یکی از سران خَزْرَج بر سر قتل چند تن از گروگانهای یهود نیز به نزاع می پردازد.^{۱۲}

بنابراین بنظر می آید که او نیز از هواداران صلح و اتحاد میان دو قبیله و حتی کل مردم مدینه بوده است. اینرا روابط دوستانه وی با یهودیان مدینه نیز تایید می کند.

اینکه آیا احتراز وی از جنگ با قبیله اوس و ایجاد روابط دوستانه با یهودیان و سایر قبایل جزئی از نقشه وی برای هموار کردن راه دست یابی به فرمانروائی شهر مدینه از طریق وجهه همگانی یافتن بوده است یا از سر صلح طلبی واقعی، اینرا ما نمیدانیم. آنچه که میدانیم این است که بطور کلی سیاست او در

برخورد با دیگران دوست یابی و کسب پشتیبانی بوده است تا دشمن تراشی. برای همین هم، حمایت وی از اسلام و محمد نیز مانند دوستی با یهودیان، نه از سر اعتقاد به یهودیت یا اسلام، بلکه در راستای سیاست عمومی وی مبنی بر نزدیکی با دیگران و دامن زدن به محبوبیت خود در میان آنان بوده است.

برای همین است که او، بجای مخالفت، از ورود محمد استقبال می کند و حتی خود نیز به اسلام می پیوندد. اما ابن هشام همچون سایر مورخین اسلامی برای روی آوردن وی به اسلام دلیل دیگری می آورد. او می گوید:

"عبدالله بن اَبی بن سلول مهتر و بزرگ مدینه بود و اهل مدینه بیشتر بهوا و تعصب وی بودند و عظیم در بند تمکین کار وی بودند، و خواستند که وی را بر تخت نشانند و تاج بر سر وی نهند و او را پادشاه و حاکم خود گردانند. پس چون سید ، علیه السلام، به مدینه درآمد، قوم وی بیشتر از وی باز گردیدند و به اسلام در آمدند، و آن جاه و مملکت بر وی تباه شد و آن حکم و ریاست از وی باطل شد؛ آن وقت وی بدین سبب بغض و عداوت سید ، علیه السلام، در دل گرفت و بظاهر موافقت قوم خود پیش گرفت و به اسلام در آمد."^{۱۳}

اگر گفته بالا مبنی بر قصد ابن اَبی به حکمرانی مدینه درست باشد، بنابراین، شاید او نیز مانند دولتهای روم و ایران که در مقطعی مذاهب یکتاپرست مسیحیت و زرتشت را وسیله قوام دادن ایدئولوژیک به قدرت خود میکنند، هدفش از قبول اسلام چیزی جز

استفاده از آن برای یکپارچه کردن پادشاهی آتی اش بر مدینه نبوده است. این چیزی است که ماکسیم رادینسون نیز آنرا دور از احتمال نمیداند. وی نیز میگوید:

"دلیل وی به پیوستن به محمد احتمالاً این بود که با دیدن موج گرویدن به اسلام فکر کرده بود که همراه شدن با آن خردمندانه تر از ایستادن در برابر آنست. شاید هم قصد او این بوده است تا جنبش مزبور را مورد استفاده خود قرار داده، در حالیکه خود را به رهبر آن میدل میسازد، محمد را صرفاً در نقش ساده اعلام کننده اصول بیان شده از جانب خدا باقی گذارد."^{۱۴}

با این وجود بیشتر محتمل است که اینها همگی داستانهایی ساختگی راویان اسلامی در مورد انگیزه های اَبی در مخالفتهای بعدیش با محمد، بمنظور تحریف مسئله و انحراف افکار عمومی از علل واقعی این مخالفتها به عللی شخصی باشد.

در هر صورت، همه اینها بیش از پیش بر این نکته مهر تایید می زنند که روی آوری انصار به اسلام و محمد در مدینه، چه آنان که در ابتدا در زیارت مکه و عقبه به محمد پیوستند و چه رهبران کلانها و آنانکه مانند اَبی پس از ورود محمد به مدینه به او روی آوردند، بهیچوجه ناشی از گرایش عقیدتی آنها به محتویات نظری و خرافه های وی نبود، بلکه دارای عللی سیاسی و شخصی و ناشی از نیاز مبرمشان به صلح و خاتمه جنگ بود. برای همین

هم روی آوریشان به محمد بسیار ناگهانی، بلامقدمه و سریع و نتیجه خلائی بود که در مدینه وجود داشت.

مردم مدینه که زیر خسارات و خرابیهای جنگهای طولانی و توقف ناپذیر میان اوس و خزرج، و ناامید از هر کوشش داخلی برای خاتمه جنگها، شدیداً تحت تاثیر خرافات یهود در مورد ظهور عاملی خارجی- يك پیامبر، برای خاتمه دادن به جنگ قرار گرفته بودند، زیر فشار نیاز مبرمشان به صلح، و بدون اینکه فرصتی برای سنجش مدعیات بی پایه محمد با خرد بدویشان- آن طور که در مورد مکیان شاهد بودیم ببابند، به محض اطلاع از ظهور چنین پیامبری در مکه، ورود او را به مدینه خیر مقدم گفته، بسرعت و براحتی او را بدون توجه به نظرات خرافی اش پذیرا شدند. در غیر اینصورت، مردم مدینه نیز هرگز اجازه قبول نظرات بی پایه و بسیار عقب افتاده محمد را در مورد روز قیامت، زنده شدن مردگان، و آتش جهنم و غیره بخود نمیداده، و در آنجا نیز محمد به همان سرنوشتی دچار می شد که در مکه گریبانگیرش شده بود.

بنابراین، در اینجا نیز، صعود ناگهانی ستاره افول کرده مردی که هیچ چیز تازه ای برای گفتن نداشت، مانند همه موارد دیگر تاریخی که در آن افراد و جریانات ناشناخته، بناگهان و با استفاده از فرصتهای ویژه تاریخی، پاسخگوی بعضی نیازهای فوری و مبرم مردم شده، بر موج مطالبات آنها قرار میگیرند،

بهیچوجه به معنای این نبود که انصار آگاهانه و از طریق بررسی مستقلانه نظریات محمد او را پذیرا شده بودند.*

اگر مردم مدینه و قبایل اطراف میدانستند که محمد زیر پوشش اسلام واقعا چه اهدافی را دنبال می کند، مانند مکیان و سایر قبایل عرب، هرگز باو نمی پیوستند. چنانچه ما بعدا خواهیم دید، همین مردم مدینه، بجز آن بخشی که از قبل غارت گریهای او به آب و نانی رسیده بودند، بعدا که با سلطه محمد بر خود طعم نظام جهنمی او را چشیده به ماهیت واقعی اهداف وی پی میبرند، بلافاصله با شنیدن خبر بیماری وی و حتی پس از مرگش، با تمام نیروی خود، بر علیه او و جانشینانش دست به قیام میزنند.

مخالفین محمد در مدینه

نباید فکر کرد که پاگیری اولیه محمد در مدینه چندان هم یکسره و خالی از مخالفت بود. در برابر هشت کلان و تیره اولیه ای که به محمد می پیوندند، بسیاری از کلانهای بدوی عرب نیز در مدینه، بدون اینکه موضع چندان فعالی در مخالفت با وی بگیرند، حداقل در ابتدای امر، حاضر به پذیرفتن خدای یکتای محمد

* این چیز است که دقیقا در مورد به قدرت رسیدن مجدد مسلمانان و خمینی در ۱۹۷۹ در ایران رخ میدهد. در اینجا نیز مردم بدلائل سیاسی و بدون آنکه از کنه عقاید و نظرات ارتجاعی و خرافی خمینی مطلع باشند بدنبالش راه میافتند.

نمی شوند. از جمله اینها، گروهی از کلان های پرستنده بت منات بودند که آنها را "اوس منات" (هدیه منات) می نامیدند.

"عبدالله بن اَبی" که قبلا نیز از او یاد کردیم و گفتیم که یکی از رهبران بسیار با نفوذ مدینه بود و گروهی از اعضای قبایل اوس و خَزْرَج قصد برپائی پادشاهی وی بر مدینه را داشتند، بنا بر "بحار الانوار"، در ابتدا، از جمله مخالفین ورود محمد به مدینه بود. چنانکه یکبار وقتی که با محمد مواجه می شود، او را خطاب قرار داده و میگوید "برو بمیان مردمی که ترا فریب داده اند و ما را در اینجا فریب نده". و "سعید بن عبیده" که همراه او بوده است، از ترس اینکه مبادا محمد فکر کند که "اَبی" در این گفتار خشن خود حرف دل انصار را میزند و آنرا بدل بگیرد، بلافاصله از محمد پوزش خواسته و اظهار میدارد که " او این کلام را از روی غرض و دشمنی میگوید."^{۱۰}

بنابراین، اگر چنین چیزی درست باشد، هواداری او از محمد، بعد از این و در هنگامی رخ میدهد که با پیوستن افراد بیشتری به محمد نفوذ وی در مدینه بیشتر می شود.

گروه دیگر، که موضع فعالتری بر علیه محمد داشتند شعرای مدینه بنامهای "عصماء بنت مروان" شاعره ای نابینا، "ابو عَفْكَ"، پیرمردی کهن سال، و "گعب بن اشرف" بودند. آنها نه تنها با خود محمد و خدای یکتایش مخالف بودند، بلکه در اشعار خود

قبایل اوس و خَزْرَج را نیز بخاطر حمایت از او شدیداً سرزنش می کردند .

نکته قابل توجه اینکه ابو عَفَّك در شعرش قبایل اوس و خَزْرَج را دقیقاً از همان موضعی مورد انتقاد قرار میدهد که ما نیز در گذشته بعنوان موضوع اصلی مورد کشمکش میان محمد و اعراب بدوی از آن یاد کردیم: از موضع آزادیخواهی بدوی و مخالفت با دیکتاتوری فردی . او در شعرش اعراب مدینه را سرزنش میکند که اگر در پی گردن نهادن بر قدرت فردی هستید چرا بجای محمد گردن به اطاعت "طوبا"، حاکم عربستان جنوبی یا یمن نمی سپرید؟

من سالهای درازی زندگی کرده ام، اما هرگز

جمع و گروهی را

وفادارتر و باایمان تر از فرزندان قبیله (اوس و خَزْرَج) به متحدین خود

بهنگامی که آنها را طلب میکنند

ندیده ام.

کوهها پیش از آنکه آنها تسلیم شوند خرد می شوند،

و آنوقت اینجا سواری بمیان آنها آمده و بین آنان دوستگی انداخته است،

که به هر چیزی میگوید این حلال است و آن حرام.

اگر شما به قدرت

و زورمندی عقیده داشتید

چرا در پی طوبا (یکی از سلاطین عربستان جنوبی) نیفتادید؟^{۱۶}

بنابراین او اعراب را بخاطر تبعیت از نظام دیکتاتوری فردی و مطلقه نهفته در مذهب یکتاپرستی است که مورد حمله قرار میدهد، در حالیکه عصماء، با آنکه لحنی بمراتب تندتر دارد، ولی در شعرش، تازه مسلمان شدگان مدینه را بیشتر از موضع تعصب قبیله ای است که مورد حمله قرار می دهد:

بَاسْتِ بَنِي مَالِكٍ وَ النَّبِيِّتِ   وَ عَوْفٍ وَ بَاسْتِ بَنِي الْخَزْرَجِ
أَطْعُمَ أَتَاوَى مِنْ غَيْرِكُمْ   فَلَا مِنْ مُرَادٍ وَ لَا مَذْجِجِ

تُف بر شما باد بنی مالک و بنی النَّبِیَّتِ
و شما مردان عوف، تُف بر شما باد ای بنی خَزْرَجِ
شما که سر به اطاعت بیگانه ای بسته اید که از شما نیست
نه از قبیله مُرَاد است و نه از مَذْجِجِ
آیا وقتی که سرورانتان به قتل رسیده اند دل به امید او می بندید؟
مانند مردان حریصی که در انتظار خوردن غذای در حال پختن است؟
آیا در میان شما مرد غیرتمندی که ناغافلانه از او انتقام بگیرد،
و امید از فریب خوردنتان قطع کند وجود ندارد؟^{۱۷}

گروه مخالف دیگر، گروه یکتاپرست "ابو عامر راهب"
بود که قبلاً نیز از آن نام بردیم . ابن هشام می گوید:

"و دیگر ابو عامر راهب بود، و این ابو عامر در قبیله اوس علی الخصوص
سخت محترم بود و مقبول؛ از برای آنکه در جاهلیت ترك بت پرستی کرده بود

و سر بزهد و رهبانیت بر آورده بود، و پلاس پوشیدی و پیوسته از خلق عزلت گرفتی و قوم وی از این سبب او را دوست داشتندی و عظیم تقرب و تبرک به وی نمودندی^{۱۸*}

ابو عامر که بخاطر زندگی معتکفانه اش او را "الرَّهیب" یا "راهب" می نامیدند، در اولین ملاقاتی که محمد بلافاصله پس از ورود خود به مدینه با وی میکند، بدنبال سئوالات زیادی که از محمد بعمل می آورد، باین نتیجه میرسد که محمد به دروغ و از روی کذب و ریا ادعای پیامبری نموده و عقایدش باطل است. او سرانجام، بی آنکه با محمد به توافق برسد یا تسلیم او شود، به روایت های مختلف با ۱۳ الی ۵۰ نفر از پیروان خود در مخالفت با محمد به مکه مهاجرت مینماید.*

در آنجا او حتی بر علیه مسلمین اسلحه بر میدارد، و بعداً، پس از آنکه اجباراً به سوریه مهاجرت می نماید و در آنجا، قبل از آنکه سوریه بدست مسلمین بیفتد، چشم از جهان می بندد.

این واقعیات، علاوه بر اینکه نشان دهنده موقعیت محمد در اوائل مهاجرت به مدینه می باشند، در ضمن بر استنتاجات قبلی مبنی بر اینکه حرکت محمد علیرغم ظاهر مذهبی اش، در اساس، يك حرکت سیاسی و بمنظور استقرار نظام متمرکز سیاسی و قدرت

*- ابن هشام آنها را ۱۳ تن اعلام می کند. ابن هشام، جلد اول، قارسی، ص ۵۱۵.

فردی در عربستان بود مهر تایید میزنند. بهمین خاطر است که می بینیم عکس العمل اعراب از دستجات مختلف با وی نه يك برخورد عقیدتی، بلکه سیاسی و در واقع جدالی بر سر قدرت است.

در حالیکه اگر مسئله مورد اختلاف محمد با دیگران صرفاً يك مسئله عقیدتی و يك کشمکش صرفاً نظری بر سر وجود یا عدم وجود خدای واحد بود، چرا باید گروهی مانند گروه "ابو عامر" که از لحاظ نظری کاملاً با محمد هم عقیده بود، اینچنین سخت از در مخالفت با وی در آید، و بالعکس اعراب بت پرست مدینه که از لحاظ نظری عقاید کاملاً متفاوتی با وی داشتند، اینچنین سریع و سهل به حمایت از وی برخیزند. و یا در حالیکه گروه یکتاپرست محمد از مکه به بیرون رانده میشد، گروه یکتاپرست ابو عامر به مکه وارد شود.

همین امر در مورد یهودیان و مسیحیان اهل کتاب در مدینه صادق بود. آنها نیز بعنوان گروههای خداپرست قاعدتا میبایست نقش متحدین طبیعی محمد را در مدینه ایفا مینمودند. چیزی که محمد خود نیز در ابتدای ورودش به مدینه در انتظار آن بود.

"و شما مسلمانان با یهود و نصارا و مجوس که اهل کتابند جز به نیکوترین طریق بحث و مجادله نکنید... و به اهل کتاب بگوئید که ما به کتاب آسمانی قران که بر ما نازل شده است و کتب آسمانی شما ایمان آورده ایم و خدای ما و شما یکی است و ما مطیع و تسلیم فرمان اویم. و ما همچنانکه بر رسولان پیشین کتاب آسمانی (تورات و انجیل و زبور) فرستادیم بر تو هم ای رسول

قران نازل کردیم پس آنانکه به آن کتب که برایشان فرستادیم ایمان آوردند به این کتاب نیز ایمان آوردند و بجز کافران هیچکس آیات ما را انکار نخواهد کرد.^{۱۹}

ولی پس از آنکه از پیوستن یهود و مسیحیان به خود ناامید می شود، لحظه ای هم در حمله و به اطاعت کشیدن آنها بزور جنگ و کشتار درنگ نمی کند*، و اهل کتاب را که بعنوان نیروهای یکتاپرست قاعدتا میبایست در حکم نزدیک ترین متحدان او باشند همچون خطرناک ترین دشمنان خود مورد حمله و قلع و قمع قرار میدهد.

محمد هواداران خود را در مدینه

متحد می کند

اولین اقدام محمد در مدینه متحد ساختن نیروهای خود یعنی مسلمانان بود. قرارداد مدینه در اساس قراردادی میان مهاجرین و انصار یعنی مسلمانان مکه و مدینه بود که یهودیان و پساگانها، یعنی قبایل بت پرست مدینه را نیز در بر می گرفت. از این نظر قرار

* اینها همان ایه هابی هستند که دسته ای از مسلمانان آنها را مستمسک عقیده خود مبنی بر خصلت صلح طلبانه و تحمل گرای اسلام قرار میدهند. در حالیکه این ایه ها صرفاً مربوط به زمانیست که محمد ناچار به نرم کردن لحن خود برای جلب یهودیان بوده است.

داد مدینه قرار دادی میان همه قبایل مدینه و بیان يك اتحاد صرفا دفاعی قبيله ای در برابر قریش و هر قبيله متخاصم دیگر بود. این اتحاد از توافق اولیه میان محمد با کسانی از افراد مدینه که او را در راه زیارت مکه در عقبه ملاقات کرده و به او پیوسته بودند نشأت گرفته بود، و با ورود محمد به مدینه، به قرار دادی میان محمد و قبایل ساکن در آنجا تبدیل گشته بود. در قرارداد عقبه، ۷۵ تن از ساکنان مدینه که دو زن نیز در میان آنان بود، به نمایندگی از جانب دیگران، در برابر محمد اعلام داشته بودند: "ما همگی از تو و تو از مائی" و "اگر از نزدیکان تو کسی نزد ما بیاید، یا اگر تو خودت بیایی، ما از تو در برابر هر چیز آنچه‌انکه از خود دفاع می کنیم دفاع خواهیم کرد."^{۲۰} آنگاه دوازده تن از میان خود- سه تن از اوسیان و نه تن از خَزْرَجیان، انتخاب کرده بودند که هنگام ورود مهاجرین به مدینه بر اجرای این قرارداد نظارت داشته و اجرای آنرا ضمانت کنند. بر اساس این قرارداد اولیه میان مسلمین مکه و مدینه بود که راه ورود محمد و هوادارانش در مکه به مدینه باز میشد. بنابراین، اولین قرارداد میان محمد و دیگران نه قرارداد میان قبایل بلکه قراردادی میان مسلمین، طرفداران يك عقیده، يك حزب سیاسی، و در يك کلام آنچه که نطفه امت اسلامی و نطفه سازمانده دیکتاتوری آتی را تشکیل میداد، بود.

این حزب قرار بود، همانطور که محمد قبلا نیز به سران قریش گفته بود، ابتدا عرب و سپس عجم را تابع خود کند. بنابراین، از همان ابتدا هدف تشکیل یک دولت دیکتاتوری، یعنی یک هدف سیاسی روشن را در پیش داشت. اکنون که قریش حاضر به پذیرفتن برنامه و اهداف دراز مدت محمد نشده بودند، این وظیفه به گردن انصار میافتاد که همراه با مهاجرین، در اتحاد با محمد، و عبارت بهتر پیوستن و گردن نهادن به او و خدای وی، آنرا به انجام برسانند.

البته، ما قبلا دیدیم که انصار نه با این انگیزه و هدف، بلکه با انگیزه های دیگری بود که به محمد پیوستند. با اینحال، آنها هر انگیزه ای که داشتند، عملا و بی آنکه خود بدانند و یا از نتایج آتی اتحاد خود با محمد اطلاع داشته باشند، در همان راهی گام نهادند که محمد مصرانه در پیش داشت.

اقدام دیگر محمد در امر یکی ساختن نیروهای هوادار خود اعلام برادری میان آنان بود. باین معنا که او از هر یک از مسلمانها می خواهد تا یکی دیگر از هم مسلکان خود را به برادری انتخاب نماید. خود وی نیز علی را بعنوان برادر خویش برمی گزیند.

ما در گذشته دیدیم که برادری نشان سمبولیک اتحاد قبیله ای در میان اعراب بدوی بود، و اعضای یک قبیله علی رغم وجود یا عدم وجود رابطه خونی میانشان، صرفا بخاطر اینکه عضو قبیله

واحدی بودند، برادر هم محسوب می شدند. بنابراین، اعلام برادری میان مسلمانان که از قبایل مختلف آمده بودند، چیزی جز ایجاد نوعی اتحاد قبیله ای میان آنان و در واقع بوجود آوردن یک قبیله تازه نبود.

ما خصوصیات قبیله ای دیگران اتحاد، مانند پرداخت دستجمعی خون بها برای مقتول غیرمسلمان و دریافت سهم غنیمت جنگی از گروه خود را، که بازبه پیروی از سنن اعراب بدوی اتخاذ شده بود، در قرارداد مدینه که چندی بعد و به ابتکار خود محمد نوشته می شود، می بینیم. همچنین ماده دیگری از قرارداد که مسلمین را موظف میسازد تا در میان خود بدهی کسی را که قادر به پرداخت دین خود نیست پردازند، از همین عقد برادری در میان آنان سرچشمه می گیرد. بیاد داریم که اعراب با عقد برادری در میان خود گاهی در اموال و حتی زنان خود نیز شریک می شدند.

بنابراین، محمد اولین حزب سیاسی خود را که تا پایان بعنوان عامل بسیار مهم و تعیین کننده در تحولی که او نماینده آن بود ایفای نقش مینماید، با کپی برداری از نظام قبیله ای موجود در عربستان، بر پا می سازد.

قرارداد مدینه

قرارداد مدینه در اصل، توافقنامه ای میان مسلمانان مهاجر قریش و مسلمانان مدینه، برای متحد نمودن آنها و رسمیت دادن آنان بعنوان یک گروه مستقل در رابطه با قبایل ساکن در مدینه بود. قراردادی که در عین حال که روابط و ضوابط میان خود مسلمانان بعنوان یک گروه مستقل را تعیین مینمود، در ضمن اصول روابط آنان با قبایل دیگر مدینه، منجمله یهودیان و پاگانها، و شرایط اتحاد میان مسلمانان با آنان را نیز برای مسلمانان معلوم می نمود.

در این قرارداد، چه از نظر خود مسلمانان و چه از نظر قبایل مدینه، محمد و مهاجرین قریش به مثابه یک قبیله در نظر گرفته میشدند. چرا که همانطور که گفتیم و در قرارداد نیز ذکر شده بود، آنها مانند قبایل عرب موظف به پرداخت خون بها در میان افراد خود و دریافت سهم غنائم جنگی از همان طرفی که بآن تعلق داشتند میشدند. در واقع، مهاجرین، منشعباتی فردی از قبایل مختلف قریش بودند که قبیله جدیدی را برهبری محمد بنیان می نهادند.

اما در اینجا نکته دیگری نیز وجود داشت، و آن اینکه افراد این قبیله نو بنیاد را نه تنها اموری مانند دفاع مشترک، خون بها، و مسئله غنائم جنگی، اموری که آنرا با قبایل دیگر مشابه می ساخت، بلکه اتحاد مذهبی و عقیدتی نیز - چیزی که در قبایل دیگر ابداء وجود نداشت، متحد می ساخت. از اینرو، این اتحاد، تا آنجا که به خود

مسلمانان مربوط می شد، نه تنها یک اتحاد سیاسی- نظامی، بلکه همچنین یک اتحاد ایدئولوژیک و مذهبی و بعبارت دقیقتر تئوکراتیک بود. این اتحاد، یعنی اتحاد مذهبی و ایدئولوژیک، البته از محدوده مهاجرین فراتر میرفت و انصار را نیز که آنها هم از قبایل مختلف بودند، در بر میگرفت. جنبه مذهبی این اتحاد دارای چند نتیجه بلافصل بود:

اول اینکه مبارزه حزب سیاسی مزبور، در صورت پیروزی، به یک دولت مذهبی و تئوکراتیک منجر می شد. دولتی که هیچ مذهب و ایدئولوژی دیگری را حتی در حد مورد رعایت دنیاوی وحشی و سرکوبگر متمدن موجود، مانند امپراطوری های رم و ایران، تحمل نمی نمود، و پاگانیسم و مذاهب دیگر را بشدت سرکوب میکرد.

دوم اینکه اعضای آن مجبور بودند از یک هم نظری کامل بر اساس پیروی از خدا و نماینده او برخوردار باشند. این نیز منجر به دیکتاتوری درونی و عدم تحمل هرگونه آزادی اندیشه و استقلال نظری در درون حزب می گشت. همانطور که هیچ فرد پیرو مذهب دیگری نمیتوانست عضو آن شود، بهمین صورت نیز هیچ عقیده ای جز اسلام نمیتوانست در آن شکل یافته، فرصت ابراز وجود بیابد.

در یک کلام خصلت تئوکراتیک این اتحاد، به دیکتاتوری مذهبی و بی حد و حصری در داخل و خارج آن منجر میشد. بطوریکه

از این نظر نیز اتحاد مزبور از قبایل و اتحادیه های قبیله ای موجود در عربستان که چه در داخل و چه در خارج خود از روابط کاملاً دمکراتیکی برخوردار بودند، متمایز می گردید. این تمایز امری اجتناب نا پذیر بود. چرا که از تمایز میان نظام مورد نظر محمد و نظام موجود در عربستان که اولی دیکتاتوری و دومی دمکراتیک بود نشأت می گرفت.

باین ترتیب، در این قرار داد، محمد، در کنار متحد ساختن مسلمانان قریش بصورت یک قبیله، آنان را با مسلمانان مدینه نیز که عضو قبایل خودشان بودند، در شکل یک امت و یک حزب سیاسی - مذهبی جدید که نطفه دولت آینده را تشکیل میداد، متحد مینمود. بر این اساس بود که طبق مواد مندرج در قرار داد مدینه، مسلمانان همه با هم در برابر غیر مسلمانان متحد شده، منافع خود را در هر شرایطی بر منافع دیگران ترجیح میدادند.

از این نظر، در حالیکه اتحاد میان مسلمانان اتحادی کامل و غیر مشروط بود، اتحاد مسلمانان با یهودیان و پاگانهای مدینه یک اتحاد صرفاً نظامی و مشروط بحساب می آمد. به این معنا که یهودیان تنها در صورتیکه از مسلمانان در برابر حمله خارجی حمایت می کردند مورد حمایت متقابل آنان قرار می گرفتند. بعبارت دیگر اتحاد یهودیان و مسلمانان تنها در برابر قریش و هر کسی که به یکی از آنها حمله کند معنا میداد.

البته در متن قرار داد، حمایت از یهود مشروط به پیروی آنان از مسلمانان شده بود، که بنظر نمیرسد درست بوده باشد، و مورخ مسلمان احتمالا باید از روی تعصب و خود شیفتگی مذهبی دچار چنین گزاره گویی شده باشد. زیرا که اولاً یهودیان هیچگاه محمد را بعنوان پیغمبر خود نمی شناختند که بخواهند از او پیروی کنند. بعلاوه، قرار داد مدینه، حتی بفرض آنکه مورد قبول قبایل غیر مسلمان نیز واقع شده بود، در بهترین حالت، تا آنجا که به روابط میان مسلمانان و غیر مسلمانان مربوط میشد، قراردادی میان نیروهای بود که یکدیگر را باور نداشتند، و علیرغم آنکه موجودیت، عقاید و باورهای یکدیگر را برسمیت میشناختند، ولی تنها متعهد به دفاع از یکدیگر در برابر حمله خارجی و نه پیروی از یکدیگر بودند. بنابراین، کلمه "پیروی" ممکن است برای بزرگ کردن محمد بعمد بجای کلمه "حمایت" توسط راویان اسلامی در قرار داد گنجانده شده باشد. چنانکه خود ابن هشام نیز می گوید:

"و سید علیه السلام، بمیان مهاجر (و انصار) عهد و میثاق بکرد و هر قومی بجای خود بداشت، و عهد هر قومی باز مهتران آن قوم افگند. و با یهود، که در حوالی مدینه بودند، مصالحت بنمود و ایشان را بر دین خود تقریر داد، بشرط آنکه نصرت دین اسلام دهند چون لشکر از بیرون آید."^{۲۱}

واقعی تر اینطور بنظر می آید که قرار داد مدینه بهیچوجه نوشته ای میان محمد و قبایل دیگر مدینه که آنها آنرا امضاء کرده

باشند نبوده است، بلکه چیزی درونی بوده که محمد دستور نوشتن آنرا برای خود مسلمانان، و تعیین حدود و ثغور آنان، چه در رابطه با یکدیگر و چه با دیگران داده بوده است و در ضمن، توافق هایی را نیز که بطور شفاهی با سران یهود و پاگان های مدینه (قبایل کافر و بت پرست) داشته، به ابتکار خود در آن گنجانده بوده، بدون اینکه واقعا این توافق ها را حداقل در شکلی که توسط راویان اخبار بدست ما رسیده است، بامضاء و توافق کتبی قبایل دیگر رسانده بوده باشد.

یکی از دلایل این امر اینست که در متن قرارداد (منجمله در متن عربی آن در کتاب سیرت رسول الله) اینجا و آنجا، از محمد، بعنوان پیغمبر خدا نام برده شده است. در صورتیکه ما میدانیم نه یهودیان و نه پاگان ها، بجز آنها که مسلمان شده بودند، هیچیک هنوز ادعای پیغمبری محمد را قبول نداشتند. بنابراین، این سوال پیش می آید که چگونه ممکن است آنها پای قراردادی را امضاء نموده باشند که در آن از محمد بنام پیغمبر خدا نام برده شده بود.

از اینرو، درست تر اینست که مواد قرارداد، مانند مورد بالا، با توجه به اوضاع و احوال موجود در مدینه و موقعیت واقعی نیرو های موجود در برابر هم در مدینه مورد ارزیابی و

قضاوت قرار گیرند تا از برداشتها و قضاوت های نادرست در این زمینه احترام از گردد.

این مسأله از آن جهت اهمیت دارد که نویسندگان و مبلغین اسلامی بنا به علاقه ای که در بزرگ کردن مسایل مربوط به محمد و مسلمانان داشته اند، نه تنها نسبت به این نوع انحرافات در متنی که بدست ما رسیده حساسیت لازم را بخرج نداده و نسبت به آن بی تفاوت مانده اند، بلکه در مواردی حتی آگاهانه در تشدید توهمات ناشی از این نوع اشتباهات کوشیده اند، و بدتر از این، حتی بسیاری از محققین غیر اسلامی نیز، با مطالعه سرسری و غیرموشکافانه متن، و بر بستر تمایلات مصلحت جویانه و دنباله روی کورکورانه از احادیث و روایات، در دامن زدن به این توهمات ناآگاهانه شریک شده اند. برای روشن شدن مطلب بجاست که به بررسی متن قرار پرداخته، ضمن روش نمودن محتوای سیاسی آن، به مواردی از تحریفات مذکور در بالا نیز اشاره نماییم.

متن قرارداد مدینه

ابن عشاق می گوید پیغمبر توافقنامه ای را میان مهاجرین

و انصار نوشت که در آن با یهودیان نیز دوستانه توافق شده بود

که دین و دارائی های خود را حفظ نموده و متقابلاً الزاماتی را بپذیرند بشرح زیر: (تاکیدات در اینجا و در متن قرارداد از من اند)

بنام خدای بخشنده و مهربان

این نوشته ایست از محمد میان مسلمانان قریش و یثرب و مومنین و کسانی که تابع آنها‌یند و به آنها ملحق شده و در کنار آنها می‌جنگند. آنان جمع واحدی را تشکیل می‌دهند که متمایز از دیگران می‌باشند. مهاجرین قریش بنا بر رسوم خویش خونبها را در میان خود می‌پیردازند و با زندانیان خود با همان مهربانی و عدالتی که در میان مومنین رایج است رفتار می‌کنند.

بنی عوف همان خونبھائی را می‌پیردازند که بنا بر رسم موجود خود در دوران بت پرستی می‌پرداخته اند. هر دسته ای با زندانیان خود با همان مهربانی و عدالتی که در میان مومنین رایج است رفتار می‌نماید. بنی ساعده، بنی الحارث، و بنی جوشم و بنی النجار نیز بهمین ترتیب. (اینها به قبیله خزرج تعلق داشتند-از من) بنی عمرو بن عوف، بنی النبیث و بنی آل اوس نیز بهمین سیاق. (اینها به قبیله اوس تعلق داشتند-از من)

مومنین با مهربانی هیچ کس را در میان خود که ناتوان از پرداخت سهم خون بها و یا پول آزادسازی خود است تنها بحال خود رها نمی‌کنند.

هیچ مومنی طرف برده آزاد شده یک مسلمان را بر علیه او نمی گیرد. مومنین خدا ترس بر علیه هر یاغی یا کسی که در میان مومنین بی عدالتی، گناه و دشمنی، و فساد می پراکند بوده؛ همه موظفند دست رد بر سینه او بزنند حتی اگر وی پسرش باشد. یک مومن نه خون یک مومن دیگر را بخاطر یک کافر می ریزد، و نه به یک کافر بر علیه یک مومن کمک مینماید. پشتیبانی خدا فقط یکی است، کمترین آنها ممکن است به یک غریبه از طرف آنها پناه دهد.*

مومنین در تمایز با خارجیان دوست یکدیگرند. یهودی که از ما پیروی کند از برابری و حمایت ما برخوردار خواهد شد. او نه مورد ظلم قرار میگیرد و نه به دشمنانش کمک میشود. صلح مومنین یک پارچه است. آنها وقتی که در راه خدا می جنگند جداگانه با کسی صلح نمی بندند.* شرایط (صلح-ازمن) باید برای همه یکسان و عادلانه باشد. در هر جنگ و تهاجمی هر سوار باید یکی را هم پشت خود سوار کند. مومنین باید از خون افرادشان که در راه خدا ریخته شده است انتقام بگیرند. مومنین خدا ترس، از بهترین و صالح ترین رهبری برخوردار خواهند بود. هیچ بت

* - دو جمله آخر برای من روشن نیستند. حدس من در مورد آنها اینست: خدا فقط از مومنین حمایت میکند، و به یک غریبه در نهایت ممکن است که از جانب دیگر مسلمانان فقط پناه دهد.

* - منظور باید این باشد که مسلمانان هنگامیکه جنگ میکنند، دسته ای از آنها نمیتوانند صلح جداگانه با دشمن ببندند. جنگ و صلح آنها با دشمن یکپارچه و دستجمعی است.*

پرستی مال و جان قریش را نه تحت حمایت خود میگیرد و نه در مخالفت با یک مومن دخالت میکند. کسی که محکوم شود که مومنی را بدون دلیل به قتل رسانده است در معرض تلافی قرار می‌گیرد، مگر آنکه رضایت تبار بلافصل وی (از طریق خون بها) بدست آمده باشد، و مومنین مانند یک تن بر علیه او خواهند بود، و موظف اند که در این مورد دست به عمل بزنند.

برای مومنی که به مواد این نوشته وفادار بوده و به خدا و روز قیامت باور دارد غیر قانونی خواهد بود که به یک خطا کار کمک یا به او پناه دهد. لعنت و خشم خدا در روز قیامت بر او باد اگر چنین کند، و نه عذر پشیمانی و نه کفاره گناه از او پذیرفته نخواهد بود. هرگاه که بر سر مسئله ای اختلاف داشته باشید باید به خدا و محمد رجوع نمائید.

یهودیان تا زمانیکه در کنار مومنین می‌جنگند در هزینه جنگ مشارکت خواهند داشت. یهودیان بنی عوف با مومنین (یهودیان مذهب خود و مسلمانان مذهب خود را دارند)، بردگان آزاد شده و کسان آنها یک جمع واحد را تشکیل میدهند، بجز کسانی از آنها که دست به بی عدالتی و گناه میزنند، زیرا که آنها به خود و خانواده شان ضرر میزنند. همین امر در مورد یهودیان بنی آل نجار، بنی الحارث، بنی ساعده، بنی جوشم، بنی اوس، بنی ثعلبه، و جفنا کلانی از ثعلبه، و بنی الشطیبیه صادق است. وفاداری

(به عهد-از من) حامی فرد در برابر خیانت است. بردگان آزاد شده ثعلبه مثل خودشان اند. دوستان نزدیک یهودیان مثل خودشان اند. هیچیک از آنها بدون اجازه محمد به جنگ نمیروند، ولی کسی نمیتواند مانع فردی که در پی انتقام گرفتن از یک زخم (خونی-از من) است شود. کسی که فردی را بدون اخطار به قتل برساند خودش و خانوارش را به قتل میرساند، مگر مقتول کسی باشد که به او ظلم کرده باشد، زیرا خدا آنرا (کشتن ظالم را-از من) قبول می کند. یهودیان باید مخارج خود را بپردازند و مسلمانان نیز مخارج خود را. هریک باید دیگری را بر علیه کسی که به مردم این نوشته حمله کند یاری دهد. آنها باید در کار هایشان جویای نظر یکدیگر بوده و با هم مشورت کنند، و وفای (به عهد-از من) حامی فرد در برابر خیانت است. هیچکس مسئول خطای متحد خود نیست. مظلوم باید یاری شود. یهود باید با مومنین تا زمانیکه جنگ ادامه دارد مخارج آنرا بپردازند. یثرب برای مردم این نوشته محلی است که در آن هر غریبه ای که به کسی پناه برده باشد میتوانند در آن پناه جوید و مانند خود او نباید بکسی زیان زده و مرتکب جنایتی بشود. زن تنها با رضایت خانواده اش (شوهرش-از من) میتواند نزد کسی پناه جوید. اگر اختلاف و مجادله ای که ممکن است مشکل آفرین باشد، برپا شود، باید به خدا و محمد پیغمبر او ارجاع گردد. خدا آنچه را که در این نوشته

به تقوا و خیر نزدیکترین است می پذیرد. قریش و یاری دهندگان ایشان نباید مورد حمایت قرار گیرند. طرفهای امضا کننده این نوشته موظفند بر علیه هر حمله ای به مدینه همدیگر را یاری کنند. اگر از آنها خواسته شود که صلح نموده و آنرا نگهدارند آنها باید چنین کنند؛ و اگر آنها همین تقاضا را از مسلمانان بکنند آنها نیز باید آنرا بمرحله عمل در آورند بجز در مورد جنگی که از نوع جهاد باشد. هر کس سهم خود را (احتمالاً غنیمت جنگی را- از من) از همان طرفی که به آن تعلق دارد (از قبیله خودش- از من) میگیرد؛ یهودیان آل اوس، بندگان آزاد شده آنها و خودشان تا زمانی که خالصانه به مردم این نوشته وفادارند همان موقعیتی را دارا میباشند که مردم این نوشته دارند. وفاداری حامی فرد در برابر خیانت است: کسی آنرا بدست نمی آورد مگر از طریق خودش. این نوشته مورد قبول خداست. این سند از فرد غیر عادل و گناهکار حمایت نمی کند. کسی که برای جنگ قدم به پیش بگذارد و کسی که در شهر در خانه بماند در امان خواهد بود مگر اینکه گناه و بیعدالتی کرده باشد. خدا حامی انسان خوب و خدا ترس است و محمد پیغمبر خدا.

مواد این قرارداد، مسلمانان ساکن مدینه را بر همان اساس غیردمکراتیک و تبعیض گرایانه ای سازمان میدهد که بعداً محمد جامعه اسلامی را بر پایه آن بوجود می آورد. در این قرارداد:

اولاً، منافع مسلمانان بوضوح بر غیر مسلمانان ترجیح داده میشود. چرا که در یکی از مواد خود میگوید: "یک مومن نه خون یک مومن دیگر را بخاطر یک کافر می ریزد، و نه به یک کافر بر علیه یک مومن کمک می نماید. بعبارت دیگر، مبنای حمایت از دیگران نه حق و حقیقت، بلکه مسلمان بودن یا به گروه خود تعلق داشتن آنانست. تبعیض و جدایی میان قشر مومنین و غیر مومنین بحدی است که در یکی دیگر از مواد قرارداد حتی توصیه میشود که "مومنین در تمایز با خارجی (یعنی غیر مومنین-از من) دوست یکدیگرند". بعبارت دیگر، مسلمانان نباید با غیر مسلمانان دوستی کنند. البته، ما این سیستم کاستی و دشمنی میان بخشهای جامعه بشری را بعداً که محمد از قدرت بیشتری برخوردار می شود، در آیه های صریحتری که بر علیه یهودیان و مسیحیان و بخصوص کفار می آید با وضوح بیشتری می بینیم.

"همانا این کافران آیات خدا را تکذیب کردند و بزودی حادثه هلاک آنانکه به آیات حق استهزاء کردند به اینان خواهد رسید." ۲۲

"(ای اهل ایمان) به هر که (از اهل کتاب یهود و نصارا) که ایمان به خدا و روز قیامت نیاورده و آنچه را خدا و رسولش حرام کرده اند حرام نمیدانند و بدین حق (و آئین اسلام) نمیگروند قتال و کارزار کنید تا به ذلت و تواضع جزیه بدهند." ۲۳

ثانیا، در این قرارداد نه تنها بر غیر مسلمانان نسبت به مسلمانان تبعیض روا میشود، بلکه در میان خود مسلمانان نیز نظام دیکتاتوری فردی و نابرابری حقوقی وجود دارد. چرا که همانطور که در قبل گفتیم، قانون تبعیت بی چون و چرای مسلمین از محمد که از اصول لاینفک نظام اسلامی است، حکایت از نظام تبعیض آمیز و نابرابری میکند که در آن هیچگونه تعادلی میان اختیارات و حقوق اعضای این جامعه و رهبر آن نمیباشد. در حالیکه در میان قبایل عرب تبعیت اعضای قبیله از رئیس قبیله، همانطور که ما در مودر قبیله عبدالاشهل هنگام پیوستنشان به اسلام دیدیم، امری پیشنهادی و به رای خودشان بود.

این تبعیض و نابرابری حقوقی میان خود مسلمانان را ما در یکی دیگر از مواد قرارداد نیز مشاهده میکنیم. جایی که میگوید: "مومنین خدا ترس بر علیه هر یاغی یا کسی که در میان مومنین بی عدالتی، گناه و دشمنی، و فساد می پراکند بوده؛ هر کسی باید دست رد بر سینه او بزند حتی اگر وی پسر او باشد". بنابراین ماده، نه تنها هیچکس حق مخالفت و یاغی گری بر علیه محمد را نداشت، بلکه اعضای جامعه نیز محروم از حق حمایت از فرد مخالف بودند.

باید توجه داشت که در فرهنگ اسلامی یاغی کسی است که بر علیه خدا و پیامبر او مخالفت و قیام کند و یا حتی منکر آنان

شود. بعلاوه، منظور از بی عدالتی، گناه و فساد، همه آن کارهایی است که فرد در یک جامعه انسانی، بنابر حقوق عادلانه ای که از آن بر خوردار میباشد، میتواند آزادانه انجام دهد، مانند مخالفت با حکومت، رابطه آزادانه جنسی، رقصیدن و آواز خواندن و خلاصه همه آن کارهایی که در اسلام بی عدالتی، گناه و فساد تلقی میگردند.

ثالثاً، در این قرارداد در ماده ای که میگوید: "هیچ مومنی طرف برده آزاد شده یک مسلمان را بر علیه او نمی گیرد"، بر بی حقوقی بردگان آزاد شده، که از یکطرف با برده کردن اسرای جنگی دایماً بر حجم آنها افزوده می شد و از طرف دیگر بطور تناقض آمیزی آزادی آنان تشویق می شد!، تاکید می شود و حق آنان از اینکه بطور برابر با دیگران مورد حمایت قرار بگیرند زیر پا گذارده می شود. این تناقض این نظریه را که تشویق مسلمین به آزاد کردن بردگان نه از روی دلسوزی برای آنها، بلکه بخاطر جلب آنها به اسلام بوده است، بیشتر تایید می کند.

و سرانجام، این قرارداد ماهیت ضد زن و مردسالارانه جامعه اسلامی را از همان ابتدا نشان میدهد. در یکی از ماده ها برخلاف مرد که بهر کسی میتواند پناهنده شود، اعلام می شود که "زن تنها با رضایت خانواده اش (شوهرش-از من) می تواند نزد کسی پناه جوید". بنابر این ماده، اگر زن مورد آزار و ظلم

شوهرش قرار گیرد تنها با اجازه کسی که به او ظلم کرده است میتواند نزد دیگران منجمله پدرش پناه ببرد.

بنابراین، قرارداد مدینه، در عین حال که در اساس، اصول و ضوابط میان مسلمانان در مدینه و در واقع جامعه آتی اسلامی را تعیین می کرد، در عین حال بیان اتحاد دفاعی میان مسلمانان و قبایل غیر مسلمان در مدینه بود. باید توجه داشت که این اتحاد فقط یک اتحاد نظامی بود، آنهم نه در هر موردی، بلکه فقط وقتی که یکی از آنها مورد حمله قرار میگرفت، معنا میداد. چنانچه اگر مسلمانان برای جهاد دست به جنگ میزدند، دیگران موظف به حمایت از آنها در جنگ آنها نبودند.

بنابراین، این موافقت نامه بیان یک گام پیشتری بود که محمد در جهت قدرت یابی خود بجلو بر میداشت. چرا که اکنون محمد در مقایسه با موقعیتی که در مکه داشت، نه تنها صاحب نیرویی از مسلمانان گوش فرمان خود بود، بلکه قبایل مدینه را نیز برای دفاع از خود در برابر مکیان، بنا بر یک قرار متقابل نظامی، درکنار خود قرار داده بود.

در این وضعیت، هر چند محمد در موقعیت کاملاً بهتری نسبت به موقعیت کاملاً بی دفاعی که در مکه داشت، بود میبرد، با اینحال، تا آنجا که به قدرت شخصی اش مربوط میشد اتوریته اش فراتر از دایره پیروان مسلمان خود نمی رفت.

همانطور که دیدیم در توضیح ابن عشاق در مورد قرارداد نیز آمده بود که قرارداد مزبور توافقنامه ای میان مهاجرین و انصار بود که در آن با یهودیان نیز دوستانه توافق شده بود. منتها، چون قبایل یهودی در جنگ میان اوس و خزرج هر کدام به یکی پیوسته و از اینرو با ۸ کلان پیوسته به محمد که از اوس و خزرج بودند، متحد بشمار میرفتند، لذا بنا بر رسم عرب میبایست وضعیت خود را در قبال اتحاد جدید میان متحدین سابق خود (انصار) با تازه واردین (مهاجرین) روشن میکردند. باین معنا که معلوم میکردند که آیا جزو این اتحاد هستند یا نه.

برای همین در ابتدای قرارداد گفته می شود: "این نوشته ایست از محمد میان مسلمین قریش و یثرب و کسانی که تابع آنهاند و به آنها ملحق شده در کنار آنها میجنگند". از اینرو، وقتی که انصار بنا بر قرارداد مزبور، قول میدهند که از مهاجرین در صورتیکه مورد حمله قریش قرار گیرند حمایت نمایند، عملاً متحدین آنها (یهودیان) نیز موظف به شرکت در جنگ و دفاع از آنها می شوند. مگر آنکه بخواهند از اتحاد با اوس و خزرج خارج شوند. ولی یهودیان نمیتوانستند دست از اتحاد خود با قبایل مدینه بشویند چون در اینصورت تنها مانده در معرض خطر قرار میگرفتند. لذا از سر صلح خواهی و برای حفظ اتحاد خود با قبایل اوس و خزرج ناچار به قبول اتحاد با محمد میشوند.

برای همین در متن قرارداد نوشته شده بود که قرارداد مدینه نوشته ایست "میان مسلمانان قریش و یثرب و مومنین و کسانی که تابع آنهایند و به آنها ملحق شده در کنار آنها می جنگند. بنابراین قرارداد مدینه نه قراردادی کتبی میان همه مردم و قبایل مدینه، بلکه میان محمد و مهاجرین از یکطرف و مسلمانان اوس و خزرج از طرف دیگر بود که بطور خودبخود و با توافق دوستانه یهودیان آنها را نیز در بر میگرفت.

تاکید بر این مسئله از اینجهت حائز اهمیت است که هم نویسندگان اسلامی و هم بسیاری از محققین غیراسلامی، اولی از روی تعصب مذهبی و دومی بخاطر سطحی نگری، بی دقتی و دنباله روی کورکورانه از محققین مغرض مسلمان، در ارزیابی از اهمیت قرارداد و حدود و ثغور آن دچار اغراق و زیاده روی شده اند. از جمله این نویسندگان دسته دوم، پطروشفسکی* و مونتگمری وات*، میباشند که هر یک بطریقی در قضاوت خود در مورد ماهیت قرارداد مدینه دچار انحرافات جدی و فاحشی شده اند. پطروشفسکی میگوید:

"از مضمون سندی که عادتاً اصیل شمرده میشود... پیداست که محمد در حینی که رئیس جماعت مسلمین بوده در عین حال رهبری سیاسی همه

* محقق رویزونست شوروی سابق.

* محقق غربی

شهر مدینه را به عهده داشته و مقنن و داور آن شهر بوده است... باین معنی که همه ساکنان مدینه می بایست همچون یک واحد سیاسی شمرده شوند و از حقوق یکسان استفاده کنند، بدون در نظر گرفتن انتساب ایشان به فلان یا بهمان قبیله یا دین. اگر کسی مرتکب قتل میگردید نمی بایست در هیچ یک از قبایل کسی به حمایت و دفاع از او بر خیزد. خصومت و خونخواهی بین قبایل ممنوع شد. در منازعات میان آنان محمد داوری می کرد... حقوق مسلمانان و یهودیان و مسیحیان و بت پرستان یکسان شناخته شد.^{۲۴}

پذیرفتن اینکه تا چه حد یک محقق ممکن است تا این حد به بیراهه رفته بخاطر مصلحت گرایی سیاسی، سطحی گری و ناستواری علمی و یا هر دلیل دیگری تا این اندازه به قلب واقعیت بپردازد، دشوار است. بآنکه پطروشفسکی منبع خود را در این استنتاجات، توافقی نامدینه که در کتاب ابن عشاق و سایر کتب تاریخی اسلامی مندرج است میداند، ولی اندک دقتی نشان میدهد که تا چه حد استنتاجات او بی پایه و با مواد قرار داد مدینه تناقض دارد. در یک مورد او میگوید:

"اگر کسی مرتکب قتل می گردید نمی بایست در هیچ یک از قبایل کسی به حمایت و دفاع از او بر خیزد. خصومت و خونخواهی بین قبایل ممنوع شد."^{۲۵}

در حالیکه در قرار داد بصراحت می خوانیم که "مؤمنین باید از خون افرادشان که در راه خدا ریخته شده است انتقام بگیرند." و "کسی که محکوم شود که مومنی را بدون دلیل بقتل رسانده است در معرض تلافی قرار میگیرد، مگر آنکه رضایت تبار بلافاصله وی (از طریق خون بها) بدست آمده باشد، و مؤمنین مانند یک تن بر علیه او خواهند بود، و موظف اند که در این مورد دست به عمل بزنند"، و سرانجام، "کسی نمیتواند مانع فردی که در پی انتقام گرفتن از یک زخم (خونی-از من) است بشود."

بی شک این همان رسم خونخواهی در نظام قبیله ای در میان اعراب بود که اگر رضایت قبیله مقتول برای دریافت خون بها بدست نمی آمد، قبیله مقتول همچون یک تن واحد برای انتقام و کشتن قاتل یا فردی از قبیله او اقدام می کرد. و آنوقت با کمال تعجب پطروشفسکی میگوید "خصومت و خونخواهی میان قبایل ممنوع شد". بنابراین، ملاحظه می گردد که استنتاج پطروشفسکی تا چه حد بی پایه و متناقض با مواد قرار داد میباشد.

همینطور، درجائیکه پطروشفسکی می گوید "محمد رهبری تمام شهر مدینه را بعهدده داشته است"، بهیچوجه محق نبوده و چنین ادعایی توسط هیچ یک از مواد قرار داد پشتیبانی نمی گردد. چرا که چگونه ممکن است قبایل بت پرست و یهودی که

هنوز او را به پیغمبری قبول نداشته اند، تن به رهبری سیاسی او داده باشند.

در این مورد نیز که پطروشفسکی اظهار میدارد که محمد مقنن شهر بوده است، کاملاً راه خطا می‌رود و واقعیت امر را به شدت تحریف می‌کند. این قدرتی بود که محمد پس از آنکه سایر قبایل عرب را بضرب شمشیر منکوب و مطیع خود ساخت، بدست آورد. برای همین هم هیچ سند تاریخی وجود ندارد که نشان بدهد قانونی از جانب محمد برای شهر مدینه وضع شده باشد.

واقعیت اینست که تا آنزمان، محمد تنها در رابطه با مسلمین حق قانونگزاری داشت. بنابراین، این ادعای پطروشفسکی نیز که محمد مقنن مدینه بوده است از هر نظر که به آن نگاه کنیم با واقعیت امر بطور وحشتناکی فاصله دارد.

همینطور، جائیکه او میگوید بنا بر قرارداد "حقوق مسلمانان و یهودیان و مسیحیان و بت پرستان یکسان شناخته شد." ما قبلاً دیدیم که چگونه در بندهای مختلف قرارداد، صراحتاً مسلمانان بر کفار و گروههای دیگر ترجیح داده شده و منافعشان بر دیگران مقدم شمرده شده بود. منجمله دیدیم که در یکی از بندها بصراحت گفته میشود:

"یهودی که از ما پیروی کند از برابری و حمایت ما برخوردار خواهد شد. او نه مورد ظلم قرار میگیرد و نه به دشمنانش کمک میشود."

این بند بصراحت میگوید که یهودیان تنها اگر از مسلمانان پیروی نمایند با آنها برابر محسوب شده مورد حمایتشان قرار خواهند گرفت. واضح است آن برابری که مشروط به پیروی یکی از دیگری باشد، دیگر برابری نبوده، بلکه بردگی صرف است.* به علاوه، در همین بند می بینیم که چگونه یهودیان تهدید باین میشوند که اگر از مسلمانان پیروی نکنند مورد ظلم قرار گرفته و به دشمنان آنها کمک می شود. در بند دیگری گفته می شود:

"یک مومن نه خون یک مومن دیگر را بخاطر یک کافر می ریزد، و نه به یک کافر بر علیه یک مومن کمک مینماید."

در این بند نیز به روشنی ملاحظه میگردد که چگونه محمد با مسلمانان رفتاری متفاوت از کفار داشته و میان آنها فرق گذارده و تبعیض قائل می شود. بنا بر این، در این بند نیز کفار از نظر برخوردی که مسلمانان با آنان میکنند در موقعیتی متفاوت و نابرابر با مسلمانان قرار دارند. همین طور است در بندی که میگوید: "مومنین در تمایز با خارجی (یعنی غیر مومنین-از من) دوست یکدیگرند." در قرارداد حتی نسبت به خود مسلمانان تبعیض روا میشود. چنانکه حق زن و مرد در مورد پناهنده شدن

* واضح است که منظور از کلمه پیروی، حمایت بوده است. چرا که محمد هنوز آنچنان قدرتی نداشته است که بتواند یهودیان را با تهدید به حمایت از خود وادارد.

به دیگری متفاوت است. باین معنی که زن تنها با اجازه شوهرش چنین حقی را دارا مییابد. بنابراین، قراردادی که در مورد خود مسلمانان تبعیض روا میدارد، چگونه میتواند در مورد غیر مسلمانان رعایت برابری و عدالت را بکند. ما اینرا در متن قرارداد در مورد رفتار با بردگان نیز دیدیم.

لذا، گفتن اینکه در قرارداد مدینه "حقوق مسلمانان و یهودیان و مسیحیان و بت پرستان یکسان شناخته شد" اگر نگوئیم یک دروغ آشکار، مسلماً یک بدفهمی تحریف آمیز و غیرقابل بخشش از جانب یک فرد مدعی محقق بودن، و دنباله روی کورکورانه از مدعیات دروغ آمیز و خودستایانه مسلمانان در مورد خود است. در واقع، قرارداد مدینه اگر هم بدعت گذار رسم و سنت جدیدی بوده است، این سنت جدید، سنت شکستن برابری مذهبی موجود در میان قبایل عرب و نه برقراری آن بوده است.

در نظام بدوی، طبق سیستم دمکراتیک قبیله ای، پیروان همه مذاهب از حقوق کاملاً برابری برخوردار بودند و قرارداد مدینه اولین قراردادی است که برای اولین بار این برابری را نقض نموده و از برتری حقوق مسلمانان بر دیگران سخن می گوید.

دلیل این مدعا اینست که در بسیاری از قبایل عرب یهودیان و مسیحیان، در کنار کفار یا پاگانها، عضو یک قبیله واحد

بودند، و از آنجا که طبق قانون قبیله، همه اعضای قبیله از حقوق برابر با یکدیگر برخوردار بودند، لذا پیروان مذاهب مختلف در درون یک قبیله هیچگونه رجحان و برتری بر دیگری نداشتند.

از جمله دیدیم که در خود قرارداد صحبت از یهودیانی می شود که در کنار غیر یهودیان، عضو قبایل و کلانهای بنی آل نجار، بنی الحارث، بنی ساعده، بنی جوشم، بنی اوس، بنی ثعلبه، جفنا، و بنی الشطیبه بوده اند.

عضویت و زندگی مشترک و برابر پیروان مذاهب گوناگون در یک قبیله اختصاص به مدینه و قبایل وابسته به اوس و خزرج نداشته است. در قبیله بنی تمیم در شرق، حنیفه در یمامه، و بنی ثقیف در نجران نیز اقوام پاگان و مسیحی بعنوان برادران یکدیگر عضو قبایل واحدی بوده اند.

مونتگمری وات محقق دیگریست که دچار همین قضاوت سطحی و سرسری از قرارداد مدینه می گردد. او نیز در کمال بلاحت می گوید:

"در این قرارداد برای اولین بار طرف خطاب مومنین اند و برای همین ما نام آنرا قانون اساسی می گذاریم."^{۲۶}

ما گفتیم که قرارداد مدینه در اصل قراردادی ضد دمکراتیک میان خود مسلمانان بود. بنابراین، طبیعی است که

طرف خطاب آن مومنین یعنی خود مسلمانان بوده است. چرا که دیگران حاضر به پذیرفتن رهبری محمد و مواد ضد دمکراتیک و تبعیض آمیز آن نبودند. بنابراین، مسلمانان برای آنکه دیگران را فریب داده، و برای بزرگنمایی وانمود کنند که گویا محمد در همان ابتدای ورودش به مدینه مورد پذیرش تمام شهر قرار گرفته و سرور، مقنن و داور شهر شده، قرارداد مدینه را قراردادی میان او و همه قبایل مدینه جلوه داده و با تفاسیر تحریف آمیز از مواد آن سعی کرده اند که این قرارداد را نمونه ای از نبوغ و عدالتخواهی وی جلوه دهند. قراردادی که در آن، گویا برای اولین بار، نه تنها خونخواهی و کشت و کشتار قبیله ای ممنوع گشته، بلکه همه افراد مدینه نیز بعنوان انسانهای برابر و مستقلی در نظر گرفته شده اند. و آنوقت محققین پوشالی ای مانند پطروشفسکی، وات و امثال آنها، بجای آنکه این قرارداد را مستقلانه مورد بررسی خود قرار دهند، در کمال سادگی تحت تاثیر مفسرین اسلامی قرار گرفته گفته های آنها را طوطی وار و با کمی تغییر تکرار کرده اند. باین ترتیب است که دچار چنین اشتباهات فاحشی شده اند.

برای نمونه مونتگمری وات در این تقلید کورکورانه تا آنجا پیش میرود که قرار داد مدینه را بخاطر اینکه فرد (مومنین) را مورد خطاب قرار داده قانون اساسی مینامد. او در این ادعای خنده آور خود، حتی تا این حد اطلاعات تاریخی ندارد که قانون

اساسی که یک پدیده تاریخی مربوط به قرن ۱۸ میباشند، به میثاقی گفته میشود که بنا بر تعریف با شهروندان جامعه یعنی "مردمی" که صرفنظر از عقیده، مذهب و ... از حقوق برابری برخوردارند طرف است، و بکاربردن آن در مورد قرارداد مدینه که بر پایه صرف تبعیض مذهبی و جنسی تنظیم شده است، نه تنها یک اغتشاش فکری، بلکه چیزی در حد گذاردن نام آب بر آتش است.

سرانجام، اظهار نظر پطروشفسکی در مورد اینکه محمد به داور شهر مدینه تبدیل می گردد می باشد. این نظر که بسیاری از محققین نیز از روی سطحی گری بر آن مهر تایید زده اند، متکی به دو عبارت تکراری از متن قرارداد می باشد: "هرگاه که بر سر مسئله ای اختلاف داشته باشید باید به خدا و محمد رجوع نمائید" و "اگر اختلاف و مجادله ای که ممکن است مشکل آفرین باشد، برپا شود، باید به خدا و محمد پیغمبر او ارجاع گردد".

واضح است که در هر دوی این موارد، طرف خطاب محمد، مومنین یعنی مسلمانان بوده است. و گر نه چگونه ممکن است کسانی که محمد را بعنوان پیغمبر قبول ندارند حاضر شوند زیر قراردادی را امضاء کنند که به آنها میگوید برای حل اختلافات خود به محمد پیغمبر خدا مراجعه کنید. مگر اینکه طرف خطاب قرارداد فقط مسلمین بوده باشند. بنابراین، تا آنجا که به این ماده مربوط می شود، محمد داور مسلمین می شود و تنها مسلمین

بوده اند که اختلافات خود را به او یعنی به پیغمبر خودشان ارجاع میکرده اند.

دلیل دیگری که این مسئله را تایید میکند این است که اسناد تاریخی نشان نمیدهند که حتی در یک مورد هم کسی جز مسلمانان حل مسئله و اختلافی را به محمد ارجاع کرده باشند. بنابراین، این نیز دروغ بزرگی است که نویسندگان مسلمان برای بزرگ کردن محمد، از خود ساخته و محققین بی مایه و نادان را نیز فریب داده دنبال خود کشانده اند. واقعا نیز اگر خوب به مسئله نگرسته شود، دلیلی وجود نداشته است که محمد بخاطر اینکه صرفا عده ای از قبایل اوس و خزرج از او حمایت میکرده اند، ناگهان به سمت مقنن، حاکم و داور شهر برگزیده شود.*

اجازه دهید به نظریه یکی از این نویسندگان اسلامی در این مورد که سعی دارند با دروغ و تحریف و با جلوه دادن این توافقنامه به چیزی بیش از آنچه که هست، برای تاریخ ضد

---

* اگر به تعریف دائرة المعارف بریتانیکا از قرارداد مدینه توجه نمائیم نیز متوجه می شویم که دائرة المعارف مزبور نیز همانطور که من توضیح دادم قرارداد مدینه را صرفا توافقنامه ای میان خود مهاجرین و انصار (که ۸ کلان بودند) برای اتحاد میان خودشان که در ضمن روابط میان آنها با یهودیان را نیز تنظیم مینماید میدانند و در آن هیچ صحبتی از قانون اساسی بودن قرارداد، نقش رهبری، داوردی و قانونگرایی محمد و این نوع اضافات و اراجیفی تبلیغاتی که نویسندگان اسلامی بار توافقنامه مزبور کرده و محققین غیر اسلامی نیز کورکورانه از آنها تقلید کرده اند نمیکند. دائرة المعارف مزبور میگوید توافقنامه مدینه "سندی است از تاریخ اوائل اسلام که نتیجه تفاوت میان کلانهای مدینه و محمد پیامبر بلافاصله پس از هجرت یا مهاجرت وی به مدینه در ۶۲۲ میلادی است. این توافقات مهاجرین، مسلمانان اولیه پیرو محمد را، در کنار ۸ کلان مدینه (بنام انصار، یا "یاری دهندگان") قرار داده و از ۹ کلان مزبور جامعه و امت اسلامی را بنا نهاد. توافقنامه های مزبور در ضمن روابط میان مسلمانان و یهودیان مدینه را تنظیم مینمود.

دمکراتیک و جنایتکارانه اسلام آبرویی بخرند نگاهی بیاندازیم. از جمله این نویسندگان بیشمار یکی هم دکتر مقتدر خان* میباشد که مقاله وی تحت عنوان "قرارداد مدینه: نظریه قانون اساسی در دولت اسلامی" در نشریه International Morror^{۲۷} بچاپ رسیده است. وی در مقاله مزبور چنین میگوید:

"در این مقاله مختصر میخوام به نمونه و سابقه خاصی که محمد از خود بجا گذاشته است اشاره کنم. نمونه ای که در آن، نه تنها نظریات دمکراتیک اسلامی در مورد دولت تایید میشود، بلکه همچنین، نمونه بسیار مهمی را در جهت تکامل خود تئوری سیاسی بدست از خود بدست میدهد...

محمد پیامبر، بعنوان رهبر مدینه بر مسلمانان و همینطور غیر مسلمانان شهر داوری میکرد. او صلاحیت و مشروعیت رهبری خود بر مدینه را یکی از موقعیتش بعنوان پیامبر مسلمانان و دیگری از قرارداد مدینه میگرفت...

وقتی مسلمین اعلام عقیده به خدا میکنند، نه تنها به وجود یکتای الهی اعتراف مینمایند، بلکه به حاکمیت محمد بعنوان پیامبر و نماینده او در زمین نیز تاکید میورزند. (این خود به تنهایی ناقض قرارداد اجتماعی روسو میباشد. اساسا تئوری سیاسی و انقلاب فرانسه در قرن ۱۸ در نفی حاکمیت کلیسا بعنوان نماینده خدا در زمین برپا شده بود- از من) اما محمد بخاطر پیامبر خدا بودنش نبود که بر غیر مسلمانان مدینه حکومت میکرد (اصلا کجای سند نشان میدهد که محمد بر یهودیان و غیر مسلمانان مدینه حکومت

* دکتر مقتدرخان کمک استاد علوم سیاسی در کالج Adrian در میشیگان میباشد. او عضو هیئت مدیره مرکز مطالعات اسلام و دمکراسی، مرکز توسعه متوازن و تشکیلات دانشمندان علوم اجتماعی مسلمان میباشد.

میکرد که ما در پی علت آن باشیم؟- از من). چرا که آنها پیامبری او را قبول نداشتند. حکومت او بر غیر مسلمانان بر پایه قراردادی بود که میان مهاجرین و انصار و یهود بامضاء رسیده بود. (نه تنها متن قرارداد هیچ امضائی از یهودیان را نشان نمیدهد، و همانطور که گفته شد صرفاً نوشته ای میان خود مسلمانان برای توضیح روابطت شان با یکدیگر بوده، بلکه این توافقات تنها در مورد دفاع مشترک آنها از مدینه و نه حکومت و داوری یکی بر دیگری بوده است -از من) جالب است که به این نکته اشاره شود که یهودیان شرکای قانونی محمد در برپائی اولین دولت اسلامی بودند (یک دروغ بزرگ- چرا که نه هنوز دولتی بوجود آمده بود و نه اینکه یهودیان هیچگاه در تشکیل دولت اسلامی که بعداً تشکیل شد نقشی داشتند. بالعکس، دولت اسلامی بر اجساد قتل عام شده یهودیان و کفار برپا شد-از من) قرارداد مدینه نمونه تاریخی بی نظیری از دو عنصری که تئوری سیاسی معاصر را شکل داده اند بدست میدهد و از اینرو دارای ارزش عظیمی برای دانشجویانی که در گیر تئوریزه کردن دولت اسلامی اند میباشد. تئوری سیاسی وسیعاً بر دو ایده قرارداد اجتماعی و قانون اساسی متکی میباشد. قرارداد اجتماعی که توسط روسو فیلسوف فرانسوی به شهرت رسید، عبارتست از یک قرارداد خیالی میان مردم در دولت طبیعی که منجر به استقرار یک جامعه (مدنی- از من) و دولت میشود. انسانها در حالت طبیعی افرادی آزادند و مجبور به پیروی از هیچ قانون و قاعده ای را ندارند. اما در قرارداد اجتماعی آنها حاکمیت فردی خود را تسلیم حاکمیت جمعی نموده و جامعه و دولت را بوجود می آوردند. این دولت اکنون بعنوان نماینده مردمی که حاکم بر سرنوشت خویش اند عمل نموده، حاکمیتی را که مردم توسط نمایندگان خود به او داده اند بکار میبرد تا بر اساس قرارداد اجتماعی، خواستههای آنها را که در قرارداد گنجانده شده

است محقق گرداند. در حالیکه ... واقعا نمونه های بسیار کمی از چنین امری در تاریخ بشر رخ داده است ...

خوشبختانه مسلمین قرارداد مدینه را همچون سنتی که بتوانند دولت مدرن را بر پایه آن بنا کنند در دست دارند. (حتی دولت اسلامی که بعدا در مدینه پس از سرکوب مخالفین شکل میگیرد، یک دولت مذهبی بوده و بر اساس نفی حاکمیت مردم و حاکمیت تنها خدا و پیامبرش برپا میشود. معلوم نیست که محقق اسلامی ما که دارای یک دوجین مدارک دانشگاهی در زمینه علوم سیاسی است، چرا قادر به فهم این مسئله ساده که تنها نیاز به یک عقل متوسط دارد، نمیباشد. -ازمن) ...

به بیان ساده، اولین دولت اسلامی که در مدینه بر پایه یک قرارداد اجتماعی برپا شد، متکی بر قانون اساسی بود، و در آن حاکم با رضایت آشکارا کتبی همه شهروندان دولت بر آنها حکم میراند... بنابراین قرارداد، مسلمانان و غیر مسلمانان شهروندان برابر دولت اسلامی با حقوق و وظایف همانند بودند (ما بنا بر مواد قرارداد قبلا نشان دادیم که این یک دورغ آشکار است. -ازمن)...

این قرارداد قول میداد که امنیت را برای همه بطور برابر تامین کند و همه در چشم قانون برابر باشند...

ایده برابری، حکومت مبتنی بر رضایت همگانی و کثرت گرایی بطور زیبایی در قرارداد مدینه مستتر بود.^{۲۸}

یادداشتهای

فصل هشتم

- ۱ - ابن هشام، فارسی، جلد اول، ص ۴۲۸ .
- ۲ - همانجا، ص ۲۷۷ .
- ۳ - همانجا، ص ۴۲۸ .
- ⁴ - Rodinson Maxime, Muhammad, translated in English, p. 143 .
- ⁵ - Ibn Ishaq, The life of Muhammad, A translation of Ibn Ishaq's Sirat Rasul Allah by A. Guillaume, p. 192 .
- ⁶ -Ibid., p. 351 .
- ۷ - ابن هشام، فارسی، جلد اول، ص ۲۷۹ .
- ⁸ - Rodinson Maxime, Muhammad, translated in English, p. 142.
- ۹ - ابن هشام، فارسی، جلد اول، ص ۴۸۶ .
- ۱۰ - همانجا، صص ۴۳۳-۴۳۶ .
- ۱۱ - همانجا، ص ۴۳۶ .
- ¹² -Rodinson Maxime, Muhammad, translated in English, p. 156 .
- ۱۳ - ابن هشام، فارسی، جلد اول، ص ۵۱۴ .
- ¹⁴ - Rodinson Maxime, Muhammad, translated in English, p. 156.
- ۱۵ - بحار الانوار، جلد ۱۹، ص ۱۰۸ .
- ¹⁶ - Ibn-e- Hisham, Sira, Das Leben Mohameds, ed F. Wustenfeld, Gottingen, p. 292.. In Rodinson Maxime, Muhammad, p. 157.
- ¹⁷ - Ibid. ; Wagidi, the Kitab al Maghazi, ed. Marsden Jones, p. 1265 top.
- ۱۸ - ابن هشام، فارسی، جلد اول، ص ۵۱۵ .
- ۱۹ - سوره عنکبوت، آیه های ۴۶-۴۷، قمشه ای
- ²⁰ - Rodinson Maxime, Muhammad, translated in English, p. 144 .
- ۲۱ - ابن هشام، فارسی، جلد اول، ص ۴۸۰ .
- ۲۲ - سوره الشعراء، آیه ۶، قمشه ای.
- ۲۳ - سوره توبه (برانت)، آیه ۲۹، قمشه ای.
- ۲۴ - پطروشفسکی الیایا لویچ، اسلام در ایران، فارسی، صص ۳۰-۳۱ .
- ۲۵ - همانجا، همان صفحه.
- ²⁶ - Engineer, Asghar Ali, The islamci state, pp. 23-24.
- ^{۲۷} - International Morrh, May 30th, 2001

۲۸- برای مطالعه متن کامل مقاله به سایت زیر مراجعه نمایید:
www.ijtihad.org/compact.htm

منابع

A

- A. J. Arberry, The Seven Odes, the first chapter in Arabic literature(1911), George Allen & Unwin LTD., London.
- Al-Aghani Abulfaraj-e- Isfahani, Dar al kotob, 1923-63.
- Al-Vahidi, Asbabe Nozool-e- Quran.
- Ammianus Marcellinus, the Toman History of Marcellinus Ammianus during the reigns of the Emperor Constantinus, ...Trans. C.D. Uonge. London G. Bell & Sons, 1911.
- Amaury de Riencourt, Sex and Power in History (1974), New York: K. McKay co..
- Arbery A. G., seven odes, the first chapter in Arabian literature (1957), Lonson, Goerge Allen and Unwin LTD.
- Arvind Sharma, women in the world religions, the university of new york press, 1987, pp.136-137.
- Aug. Arnold, ed, Septem moallakat, Leipzig, 1850.
- Auge Christian & Jean-Morie Dentzer, etro, the lost city of the ancient world.
- Avanzini, "Remarques sur le Matriarcat en Arabia du Sud".

B

- BaladhariAhmad ibne yahya, fotuhol Boldan Egypt, Salah al Deen Monjed
- Beeston A. F. L., Women in Saba, an article in Bidwell and Smith (1983), Arabian and Slamic Studies.
- Bidwell, R. L. and Smith, G. R.,1983, Arabian and Islamic Studies, Articles presented to R. B. Serjeant. London: Longman.
- Brefault Robert, the Mothers, a study of the origins of sentiments and institutions, vol. 3, New York.
- Breton, Jean-Francios, Arabia Felix, from the time of the queen of sheba eight century B.C. to first century A,D.(1998)Trans. by Albert La Farge (1999), univesity of Notre Dame Press.
- Bukhari Mohammad Ismael, al-Jami' al-Sahih, Cairo, Maimaneh. 1944
- Burckhardt Hohn Lewis, Travels in Arabia: An account of those territories in Hedjaz which the Mohammedans regard as sacred, Kissinger Publishing, 2004.

C

Chelhod, J., 184-85, "L' Arabie du Sud" Histoire et civilisation. 3vol.
Paris: Maisonneuve.

D

Dall W. H. , Alaska and its resources, Lee & Shepard (1897).
Dentzer Jean-Morie, Christian Auge, Laurel Hirsch, "Petra, lost city of the
ancient world.

E

Eliot, Charles. the east African Protectorate, Frank Cass & Co.
Ellis, A. B. the Ewe-Speaking people of the Slave Coast of West Africa, :
their religion, mannere, customs, laws, languages & c., 1770 q.
Ellis w. , Narrative of a tour through hawii (1826).
Engineer, Asghar Ali, The islamci state, Advant books , New York (1980).

F

Faure, Parfums et aromates de l'Antiquite. Paris.
Fortune R. F. Soucerers of Dobu, the social onthropology of the Dobu
Ilanders of south Pacific, Ny.: Dutton, 1963 (1932)

G

Geiger Abraham, What did Muhammad Borrow from Judaism.
Gibson, Daniel, The Nabataean, Builers of Petra
Goblot, H. 1979. Les qanats: Une technique d' acquisition de l'eau. Paris.

H

Herodotus, Natural HIstory.
Herodotus, 1987, The history, Trans. by David Grene. University of
Chicago Press.
Herodotus, the history of Herodotus (New York, Harper & Brothers,
(1878).

I

Ibn Battuta (1304-1377), Tuhfat al-nuhhar fi gharahib al-anhar wa-
hajabhib al-asfa, Arabic.
Ibn Hisham, Sira Des Leben Muhammeds, ed. F. Wustenfeld, Gottingen.
Ibn Hisham Basri Abd al Malek, Sirat-e- Rasool al Lah, Bulagh, 1925.
Ibn Ishaq, The life of Muhammad, A translation of Ibn Ishaq's Sirat Rasul
Allah by A. Guillaume, Oxford.

Ibn Khaldun, the Mugaddimah, tr. by Rosenthal and abridged by N. J. Dawood, Princeton Universit ress, 1970.
 Ibn Khaldun, the Mugaddimahye Ibne Khaldun, Cairo.
 Ibne Sa'd, Tabaghat.
 Ibne Warraq, Edited, "The origins of Islam, Classic Essays on Islam's Holy Book. Prometheus books.
 International Morror, May 30th, 2001.
 Imam Cazali, "proof of Islam", Egypt, al Azhariye.

J

Jan-Francios, Arabia Felix, from the time of queen Sheba eight century B.C. to first cenury A. D. (1998).
 John A. Garraty & peter Gay, Editors, The Colombia History of the World, Harper & Row, usa.
 Jonston, H. H. , G. "Grenfell and the Congo, A history & discription of the Congo independent state & adjoining destricts of Congo land", Negro Universities Press 1969.

K

King James version, the Holy Bible concordance, the world publishing company, Clevelan & Ny.

L

Lammens H., Etudes sur le regne du calife Ma'
 Langer Wiliam, L. Enger, An encyclopedia of world history, Kingsport press (1940), usa.
 Lapitus Ira Marvin, A history of Arabian societies, Cambridge university press.
 Lil Arjabani Rajab Ahmad, Al-Aghani, Arabic, Cairo, muassasat abar al-yawn.
 Lundin A. 1987, Le decret de Hadaqan sur l'exploitation de la terre.

M

Malinowski, Bronislaw, "the Sexual Life of Savages (1929).

N

Nawal el Saadawi, Hidden face of Eve, Women in the Arab world, Zed Press, 1980.
 Nawawi, Gardens of Righteous: Riyadh Assalehin of Imam Nawawi, Rowman & Littlefeild.
 Noldeke, Ocster Zeitsch f. Orient, 1884.
 Noldeke Theodore, Sketches from Eastern History, 1963.

P

Pirene, J. , L'homme et L'eau en Mediterranee et au Proche-Orient, Lyon.

Q

Qura'n, in English, M. H. Shakir transl., Tahrike Tarsile Qur'n, Inc. New York.

R

Reed Evelyn, women evelution, from matriarchal clan to patriarchal family, Pathfinder Press, Usa, 1975.

Ribin, C. "La cite et L'organization sociale a Ma'in".

Robin, C. 1988. "Tow Incriptions from Qaryat Al_Faw mentioning Women, Arabu the Blest." Studies in Arabian Archeologique Neerlandais de Stamboul.

Rodinson Maxime, Muhammad, translated in English (1971) by T. S. Eliotm, the new press, New York.

Ruiz, Viki L. and DuBois, Ellen Carol , Editors, Unequal Sisters, a Multi-Cultural Reader in U. S. Women's History, Second Edition, Routledge, New York, London,4991.

Rykmans, J. , W. W. Muller, and Y. Abdulah. 1994. Textes du yemen antique inscrits sur bois.

S

Shahrestani abp; Fath, al Melal va Nehal, Egypt.

Smith W. Robertson , kinship & mariage in early Arabia, edited by A. S. Cook, London, 1903.

Smith W. Robertson , kinship & mariage in early Arabia, University Press of the Pacific, Honolulu, Hawaii(2001).

Soyuti·Al Itqan fi ulum al koran ed. sprenger calcutta 7581.

Squet G.H. L'Ethique Sexuelle de L'islam .Paris

Strabo, the Geography of Strabo: Literally translated with notes, Trans. by H. C. Hamilton & W. Falconer, London, H. G. Bohn, 1854-1857.

T

Tabari Mohhammad Jarir ibn, Tarikh Tabari, Tarikh el Rossol val moluk.

Tisdall W. St. Clair · The sources of islam

V

Vaghedi Mohammad ibne Omar, Ketab al Maghazi.

Y

Yaqt Hamavi abu Abd allah, Majma' al Boldan, Egypt.

W

www.ijtiHAD.org/compact.htm.

- ابن اثیر ابوالحسن علی، الكامل فی التاریخ، قاهره، ۱۳۴۸-۱۳۵۵ ق، بیروت، ۱۳۸۵-۱۳۸۶.
- الاصبهانی ابوالفرج، الأغانی، چاپ دارالکتب.
- ابن خلدون عبدالرحمان، مقدمه ابن خلدون، قاهره، مطبعه مصطفى حمید.
- ابن سعد، طبقات.
- ابن هشام بصری عبدالملک، سیرت رسول الله، بولاق، ۱۲۹۵.
- ابن هشام، سیرت رسول الله، ترجمه رفیع الدین اسحق بن محمد همدانی به فارسی، با مقدمه و تصحیح دکتر اصغر مهدوی، چاپ دوم (۱۳۶۱)، انتشارات خوارزمی.
- ابوالفدا عمادالدین، مختصر تاریخ البشر (المختصر فی اخبار البشر) (= تاریخ ابوالفدا)، مصر، مطبعه الحسینیه، ۱۳۲۵ق.
- ال وحیدی، کتاب "اسباب نزول قرآن".
- بخاری، محمد بن اسماعیل، الجامع الصحیح، قاهره، مطبعه میمنیه، ۱۳۲۳.
- بلاذری احمد بن یحیی، فتوح البلدان، مصر، تحقیق صلاح الدین منجد.
- توشیهیکو ایزوتسو، مفاهیم اخلاقی-دینی در قرآن مجید، ترجمه دکتر فریدون بدره ای، نشر فرزانه، ۱۳۷۸.
- پطروشفسکی الیاباولویچ، اسلام در ایران، ترجمه کریم کشاورز، نشر نیما، آلمان (۱۹۹۸).
- رید اولین، انسان در عصر توحش، فارسی، ترجمه محمود عنایت.
- ستوده سیامک، زن و سکس در تاریخ، از الهه آسمان تا برده خانگی، چاپ سوم (۲۰۰۴)، آمریکا.
- سعید بن عبیده، بحار الانوار.
- سیوری راجر، ایران در عصر صفویه، ترجمه احمد صبا، دانشگاه کمبریج (۱۹۸۰).
- سیوطی جلال الدین: ۱- الاتقان فی علوم القرآن، مصر.
- شفا شجاع الدین، مقایسه مذاهب بدوی و مذاهب یکتاپرست، فارسی.
- شفا شجاع الدین، تولدی دیگر، فارسی، چاپ آمریکا.
- شهرستانی ابوالفتح، الملل والنحل، مصر، مطبعه ادبیه، ۱۳۱۷ق.
- طبری محمدبن جریر، تاریخ طبری (تاریخ الرسل و الملوک)، ترجمه ابوالقاسم پاینده، اساطیر، تهران، ایران، ۱۳۲۵.
- غزالی ابوحامد، احیاء علوم الدین، مصر مطبعه الازهریه، ۱۳۵۱ق.
- قمشه ای مهدی الهی قمشه ای، قرآن، انتشارات خورشید، تهران.
- مجلسی محمد باقر، بحارالانوار، تهران، شرکت طبع بحارالانوار.
- محمدبن عبدالله، نهج الفصاحه، ابوالقاسم پاینده، تهران: انتشارات جاویدان، ۲۵۳۵.
- مظاهری علی اکبر، خانواده ایرانی در دوران پیش از اسلام، ترجمه عبدالله توکل، تهران، نشر قطره، ۱۳۷۳.
- مقدسی مطهر بن طاهر، آفرینش و تاریخ، ترجمه دکتر محمد رضا شفیعی کدکنی، چاپ دوم (۱۳۸۱)، انتشارات آگاه، تهران.
- میرخواند شاه ابن محمود، تاریخ روضه الصفا، ۱۵ ج، احسان نراقی، انتشارات نیما.
- میر فطروس علی، ملاحظاتی در تاریخ ایران، چاپ سوم، نشر نیما، ۱۹۷۷-۱۹۷۸.
- نَوَوی محی الدین، ریاض الصالحین، مصر.
- واقدی، محمد بن غمَر، کتاب المغاذی (کتاب جنگهای محمد)، کلکته، ۱۸۵۶.
- یاقوت حموی ابو عبدالله، مجمع البلدان، مصر و بیروت.

فهرست اعلام

- آتن ۸۰، ۲۳۱، ۲۸۰، ۲۸۳.
 آخن آتن ۲۸۳.
 آرامیان ۱۳۷، ۱۵۷.
 آریستارکوس ۳۵۴.
 آکامبا ۱۰۶.
 آکسیوم ۳۶۸.
 آکوئیناس ۲۸۸.
 آگوستین ۲۸۸.
 آمازون ۱۲۳.
 آمنوفیس ۲۸۳.
 آمیانوس مارسلینوس ۶۸.
 آ ۷۶.
 ایاء ۳۲۱.
 ابن ابی کبشا ۴۹۵.
 ابن اثیر ۱۳۸.
 ابن قتیبہ ۷۳.
 ابن الدغنه ۴۳۱.
 ابن وراق ۱۹۵.
 ابوجہل ۴۲۶، ۴۵۸.
 ابوسفیان ۱۶۲.
 ابو سلیمہ ۱۰۶.
 ابوطالب ۲۴۲، ۳۰۹، ۳۲۹، ۴۲۷،
 ۴۲۸، ۴۳۰، ۴۳۴، ۴۳۸، ۴۴۳، ۴۶۳،
 ۴۷۲، ۴۷۴.
 ابو عامر راہب ۴۶۱، ۵۰۴، ۵۰۵.
 ابو عفک ۵۰۲، ۵۰۳.
 ابی جدیلہ ۷۳.
 ابی سائکل ۳۵۶.
 اثیر ۱۶۳.
- ارث ۲۰۳، ۲۱۳، ۲۳۹، ۲۴۰، ۲۴۱،
 ۲۴۲، ۲۴۷، ۲۴۸، ۲۴۹، ۲۶۲ تا ۲۶۹،
 ۲۹۷، ۳۱۱، ۳۱۳، ۳۸۲.
 ارسطو ۳۵۴.
 استرابو، ۳۳، ۴۱، ۶۷، ۱۳۰،
 ۱۳۲، ۱۴۸، ۱۵۰، ۱۵۱، ۱۵۳،
 ۱۵۶، ۲۴۰.
 استغناء ۴۱۱، ۴۱۲، ۴۱۳.
 اسرائیل ۱۱، ۲۳، ۲۹۵.
 اسعد بن زرارہ ۴۶۱، ۴۹۴، ۴۹۶.
 اسمیت رابرتسون ۶۲، ۱۴۷، ۲۱۰.
 آسیکا ۲۲۶.
 اشتراکی ازدواج ۱۳۰، ۱۳۳، ۲۲۰.
 اعشی ۳۹۹.
 افراس ۲۴۰.
 آلاغانی ۱۲۱، ۱۲۵، ۱۹۴، ۴۸۷.
 آل کندی ۷۵.
 آل مپ ۷۶.
 آل وحیدی ۲۴۱.
 الیاس ۷۳.
 أم جندب ۱۷۶.
 أم خریجہ ۱۴۶، ۱۷۵.
 امشاسپندان ۲۸۱.
 انلیل ۲۸۴.
 المقاویر ۱۴۷.
 انلیل ۲۸۴.
 آنو ۷۶.
 اورانیوس ۴۱.
 اورشلیم ۲۸۲، ۳۷۷، ۳۸۱، ۳۸۴.

- ایزوتسو توشیهیکو ۲۱۸، ۳۲۱، ۳۲۵،
 ۴۰۰، ۴۰۵، ۴۰۷، ۴۰۸، ۴۰۹، ۴۱۱،
 ۴۱۲، ۴۱۳، ۴۲۲، ۴۹۶.
 ایشنار ۳۵۹.
 باب المنذب ۳۰، ۳۱، ۳۲، ۳۳.
 بَجِيلَه قَبِيلَه ۵۱.
 بحار الانوار ۵۰۲.
 بخاری ۱۰۵، ۱۷۱.
 برون همسری ۲۳۶، ۲۳۸، ۲۴۳، ۲۵۵.
 بطلمیوس ۳۵۵.
 بعل ۱۳۷، ۱۳۸، ۱۳۹، ۱۴۴، ۱۶۷،
 ۱۶۸، ۱۷۴.
 بن سیراخ ۲۹۵.
 بنی آسد ۵۰.
 بنی الحارث ۳۳۴.
 بنی النجار ۸۶، ۱۰۳، ۱۰۴، ۱۳۵،
 ۱۴۵، ۱۶۱، ۴۹۴، ۴۹۵، ۵۱۷، ۵۱۹،
 ۵۳۲.
 بنی امیه ۱۶۸.
 بنی بَدر ۵۰.
 بنی بکر ۴۳۷.
 بنی تمیم ۱۲۷، ۱۴۲.
 بنی عامر بن سَعْسَعَه ۱۳۸، ۲۵۵، ۲۵۰.
 بنی عوف ۱۳۵.
 بنی کلاب ۵۰.
 بنی قدر ۵۰.
 بوعز ۱۱۹.
 پالمیرا ۲۶، ۷۳.
 پَنزرا ۲۵، ۳۲، ۳۵، ۳۶، ۷۷.
 پروکوپیوس سزار ۴۱.
 پطروشفسکی ۲۵۷، ۳۸۷، ۳۹۰، ۵۲۸،
 ۵۲۹، ۵۳۳، ۵۳۴، ۵۵۲، ۵۵۴، ۵۵۵.
 پیگ میس ۲۷۵.
 تبار بلافضل ۲۲۷.
 تبار یک پارچه و واحد ۲۲۷.
 تَغْلِب ۷۱، ۷۲، ۷۴.
 تَغْلِس پیلَه سر ۸۲.
 تک همسری ۱۳۴.
 توکل ۴۱۱.
 جُرهم ۴۳۷.
 جندیبو عربیه ۲۱، ۴۱.
 چند زنی ۱۲۶، ۱۲۹، ۱۳۴، ۳۱۱.
 چند شوهری ۱۲۶، ۱۲۹، ۱۳۱، ۱۳۴.
 چند همسری ۱۲۷، ۱۲۹، ۱۳۳،
 حبشه، ۲۶، ۳۰، ۳۴، ۳۰۶، ۳۶.
 حسان بن عبد کلاب ۴۳۶.
 حلیة المتقین ۱۸۶.
 حمیر ۴۳۶.
 حضرامی ۸.
 حَضْرَموت ۱۲، ۱۴، ۱۵.
 حَمَس ۲۵۰، ۲۶۰.
 حی ۴۴، ۴۵، ۶۱، ۶۲، ۶۸.
 حیره ۳۶۸.
 حیس ۳۱۷.
 خُزاعَه ۴۳۷.
 خطبه ۱۴۲.
 خَلْحَمَد ۸۳.
 خلی ۲۰۲.
 خَندِف ۷۳.
 خون بها یا انتقام خونی ۵۵، ۲۰۱، ۲۰۳،
 ۲۰۴، ۲۰۵، ۲۰۶، ۲۰۸، ۲۰۹، ۲۱۰،
 ۲۱۱، ۲۲۲، ۲۲۳، ۲۲۵، ۲۲۶، ۲۲۷،
 ۲۲۹، ۲۲۹، ۴۵۸.
 دُبُو ۵۳ دیوکاسیوس ۴۱ ۴۱.
 درون همسری ۲۳۴، ۲۳۶.
 دموس ته نس ۱۷۰.
 ذمه اهل ۲۲۴.
 دویک ۲۹۳.
 ذهبان ۱۴۷، ۱۶۳.
 راندینسون ماکسیم ۴۶، ۳۰۲، ۴۱۹.
 ربیعہ قبیلہ ۹۹.
 روین ۲۴۰.
 روسکایا پراودا ۲۰۱.
 زئوس ۷۶، ۷۷، ۷۸، ۲۸۱، ۲۸۴.
 زرتشت ۲۸۱، ۲۸۲، ۳۶۷، ۳۶۹، ۳۷۰،
 ۳۷۲، ۳۷۶، ۳۷۹، ۳۸۳، ۴۹۸.
 زنده بگور کردن دختران ۳۰۴، ۳۰۶،
 ۳۰۹، ۳۱۰، ۳۱۱، ۴۶۶.
 زنوبیه شاه زن ۲۶.
 زید بن عمرو بن نُفیل ۲۴۰، ۳۰۴،
 ۳۰۶، ۳۰۹.
 سارا ۳۳۱، ۳۳۱، ۳۳۸.
 ساراگون شاه، ۱۲، ۸۲.
 ساسانیان ۳۶۹.
 سبائیان ۱۲، ۳۸۵.
 سعد بن ربیعہ ۱۳۵، ۱۳۹، ۱۴۹.

- سعدبن مُعَاذ ۴۹۶ .
 سلیمان ۲۸۷ .
 سلما بنت عمرو ۸۶، ۱۰۳، ۱۰۴ .
 سمسی ملکه ۲۱، ۳۸۲ .
 سموئیل ۳۸۱ .
 سنگسار ۱۲۸، ۱۶۶، ۱۸۴، ۱۹۰ .
 سی بو ۳۵۲، ۳۵۳ .
 شریح بن حارث ۸۵ .
 شو ۳۵۲ .
 صدیقه نکاح ۱۳۸، ۱۴۱، ۱۵۵، ۱۵۷، ۱۶۶، ۱۶۷، ۱۶۸، ۱۶۸، ۱۷۲، ۱۷۳، ۱۷۴، ۱۷۴ .
 ۱۷۵، ۱۸۲، ۱۹۱ .
 صعالیک ۲۰۲ .
 صلیبی فرزند ۲۵۰ .
 صوفیه ۴۳۷ .
 طانی ۲۶۶ .
 طرفة بن العبد ۵۵۸ .
 طی ۷۳ .
 طی ۱۲۷ .
 عامر بن آل ضریب ۱۳۷ .
 عبدالرحمن بن عوف ۱۳۵، ۱۳۹، ۱۵۰، ۲۳۱ .
 عبدالله پدر محمد ۲۷۴، ۳۰۸، ۳۶۳ .
 عبدالله بن اَبی ۴۹۸، ۵۰۲، ۴۹۹ .
 عبدالمطلب ۸۶، ۱۰۳، ۱۰۴، ۱۴۵، ۱۴۶، ۱۴۶، ۲۷۴، ۳۰۷، ۳۶۳، ۴۳۹، ۴۴۳ .
 عبید الله بن جَحْش ۳۰۵ .
 عثمان بن الخویرث ۳۰۵ .
 عدنان ۴۸، عربیکا، ۴۱ .
 عده ۱۰۹، ۱۱۱، ۱۷۰ .
 عدی بن ربیعہ ۳۳۰ .
 عرفجه ۵۱ .
 عروة بن مسعود ثقفی ۳۴۳ .
 عروة بن ورد العنسی ۲۰۲، ۳۴۳ .
 عزی ۳۶، ۷۵، ۷۶، ۴۳۱، ۴۴۰، ۴۴۲ .
 عصماء بنت مروان ۵۰۲، ۵۰۴ .
 عقبه بن اَبی مُعِیط ۴۸۶ .
 عقبه ۴۹۹، ۵۰۳، ۵۰۸ .
 عمارة بن ولید ۴۳۸ .
 عمرو بن زید بن لیبید خَزرجی ۸۶، ۱۰۳ .
 عمرو القیس ۳۴۱، ۳۴۲ .
 غالب بن فہر ۴۳۶ .
 غرائق ۴۴۲ .
 غزالی امام محمد ۱۸۹ .
 غنائم جنگی ۱۱۴، ۱۱۵، ۱۳۹، ۱۵۵، ۲۶۲، ۲۶۴، ۲۶۵، ۲۶۷، ۲۶۸، ۲۸۲، ۴۲۲ .
 فزاره ۲۴۰ .
 فتوح الشام ۱۶۳ .
 فیناغورث ۳۵۲ .
 قابیل ۳۸۱ .
 قالب ۲۴۰ .
 قحطان ۴۸ .
 قذاعه ۷۳ .
 قرار داد مدینه ۵۱۱، ۵۱۶ .
 قرقر جنگ ۲۱ .
 قریات آل فا ۸۲ .
 قسّمہ ۵۶ .
 قصاص ۲۰۸، ۲۰۹، ۲۱۱، ۲۲۳، ۲۲۴، ۳۱۱، ۳۸۲ .
 قُصَى بن کلاب ۴۳۷ .
 قطابی ۸ .
 قطب سید ۱۸۰ .
 قطع دست ۲۲۵، ۲۸۷، ۲۹۱، ۲۹۲، ۲۹۳ .
 قضاعه ۷۳ .
 قیس ۷۳ .
 کامل کتاب ۱۳۸، ۱۳۹، ۱۹۴، ۴۸۷ .
 کایف (کافه) ۱۷۲ .
 کتاب الاستکاک ۷۳ .
 کتاب المعاریف ۷۳ .
 کریم ۴۰۹ .
 کعب بن اشرف ۵۰۲ .
 کعبه ۷۵، ۲۳۹ .
 کمربند عفت ۱۸۳ .
 کِنْدَه قبیلہ ۱۳ .
 کنفسیوس ۲۸۰ .
 کویبشہ ۲۴۱ .
 گلاسوس ۴۱ .
 لات ۳۶، ۷۱، ۷۵، ۷۶، ۴۴۰، ۴۴۲، ۴۳۱ .
 لیبید بن ربیعہ ۳۱۴ .
 لخمیان ۳۶۸، ۳۷۰ .
 لیلۃ الجن ۴۴۹ .
 ماتریالیسم بدوی ۳۱۲ .
 مارک بیچ دکتر ۲۱، ۳۷ .

- ماروت ۳۸۱.
 مانسون ۲۵، ۳۰، ۳۴، ۳۲، ۳۱.
 ماویه ۱۲۷، ۱۷۵.
 ماویه بنت فضل ۱۷۶، ۲۶۶.
 مدار ۷۳.
 مذابی ۸.
 مذهبیات ۳۴۱.
 مجلسی محمد باقر ۱۸۶.
 مسجد القصی ۳۸۱.
 محرمیت خانوادگی ۱۴۰، ۲۳۶، ۲۳۷،
 ۲۴۱، ۲۵۳، ۲۶۰.
 محرمیت قبیله ای ۱۴۰، ۲۳۶، ۲۳۷،
 ۲۵۳.
 مُحَلَّل ۱۲۵.
 مُصعب بن عَمیر ۴۹۶.
 مُطعم بن عَدی ۴۴۸.
 معلقات ۳۴۱، ۳۱۴.
 مقتدر خان دکنر ۵۳۷.
 مقدسی مطهر بن طاهر ۲۶۰، ۲۹۳.
 مُلیکه ۲۴۰.
 منات ۳۶، ۷۱، ۷۵، ۷۶، ۴۳۱، ۴۴۰،
 ۴۴۲، ۵۰۲.
 مولوخ یا مولک ۳۷۷.
 مونتگمری وات ۵۲۷، ۵۳۴.
 مینائیان ۱۲، ۱۴.
 نجد ۳۶۹، ۳۷۰.
 نجس ها ۱۵۷.
 نِخ ۱۴۱.
 نکاح آل مُتَعَه ۱۲۱، ۱۲۴، ۱۲۵، ۱۳۱،
 ۱۳۸، ۱۴۱.
 نلدکه ۷۳، ۷۴.
 نوئیت ۳۵۲، ۳۵۳.
 نه ایر ازدواج ۱۳۴.
 وَرَقَة بن نُوَیْل ۳۰۵.
 ورگل ۲۰۱.
 ویرا ۲۰۱.
 هابیل ۳۸۱.
 هاروت ۳۸۱.
 هبروها ۱۵۷، ۱۳۷.
 هُبَل ۴۷، ۸۱، ۳۰۸.
 هرودوت ۱۸، ۴۱.
 هزرون ۲۴۰.
 هیلنی ۳۵.
- همورابی ۷۹.
 هند جگرخوار ۱۶۲.
 هومر ۷۸، ۲۸۱.
 یمامه ۳۶۹، ۳۷۰، ۵۳۲.
 یهوه ۲۸۱، ۲۸۷، ۲۸۸، ۲۹۶، ۳۴۶،
 ۳۵۹.

